

Avyarov

**Osmanlı - Rus
ve İran
Savaşları'nda
Kürtler**

1801 - 1900

SİPAN

OSMANLI - RUS
ve İRAN
SAVAŞLARI'NDA
KÜRTLER

1801 - 1900

Osmanlıcadan Tercüme eden:
Muhammed(Hoko) Varlı(Xanî)

Yayınlayan : Sipan Yayıncılık Araştırma İthalat ve
İhracat Merkezi.

Adres : İzmir Caddesi Menekşe Sokak
Moda Çarşısı Kat:2 No:120 A.Blok
Kızılay - ANKARA

ISBN : 975 - 59829 - 1 - 0

Dizgi : Biçem Dizgi
Baskı : Cihan Ofset - İstanbul
Basım Yılı : 1995

ÖNSÖZ

Bu kitap iki türlü ele alınabilir.

a- Olumlu yönleri

b- Olumsuz yönleri

Bizler, başta kitabın olumsuz yönlerini ele alıp inceleyeceğiz. Bir kitabı yazan veya bir raporu hazırlayan yazar veya raportör, bazı gerçeklere dayanarak hazırlıklarını yapar. Yoksa okuyucuya ve izleyiciye iyi bir intibah bırakmaz. Zira ilmi delillere yansımayan bir kitap ya hikaye ya da esatir olur. Bu da belgesel bilim ters düşer. Çünkü bilim gerçeği iki yolla tespit eder. a- Deneysel b- Belgesel. Bu iki kurala ters düşen bilim, edebiyatın esatir bölümünden sayılır.

Gerçi gerçekler çoğu kez izafidirler. Örneğin; Dinler, dindarlara göre gerçek tartışılması mümkün olmayan bir hakikat, toplumun muhtaç olduğu bir olgudur. Fakat bir ateiste göre: esatirle dolu bir edebiyat türü, kandırmaca ve öğüttür. Hele hele bu kavram bir asker tarafından ortaya atılmışsa, bambaşka bir hal alır. Zira asker düşman nasıl yok edilir, imkanları nasıl ortadan kaldırılır. Propaganda nasıl yapılır konularına kafa yorar. Küçük yaşlardan ölünceye kadar bu işle meşgul olduğundan gerçekçiliği yalnız kendisinde ve taraftarlarında bulur. Karşı tarafı korkak, beceriksiz cahil adeta bir canavar gibi lanse ederki elindeki kuvvetlerle onu yok edebilsin. Yoksa bu işi beceremez. Halbuki karşı tarafta aynı plan dairesinde hareket eder. Bu iki ordunun taraftarları kendi ordularına bel bağlar karşı orduya da tenkitler yağdırırlar. Yani iki orduda adeta ölüm cenderesi içinde eğitilirler. Belki her ikisinde de ufakta olsa bir gerçekçilik yoktur. Çünkü ikisinde kendi propagandasını yapar, kendisini haklı gösterir.

İşte bu kitap bu kıstaslarla hazırlanmıştır. Yazar, hem raportör ve hem de askeri istihbarat teşkilatında çalışan bir Rus subaydır.

Bu kitap T.C. Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Dairesinde çalışan bir subay tarafından 1925 yılında Türkçeye tercüme edilmiştir. O vakitler Kürt isyanları artarak devam etmekte idi. Bunun için mütercim kitabın bazı kavramlarını değiştirerek “Osmanlı” yerine “Türk” kelimesini kullanmıştır. Bazen de tümceleri tamamen değiştirmiştir.

İran, Irak ve Suriye ordu istihbarat daireleri tarafından da bu kitap Parsça ve Arapçaya tercüme edilerek aynı hava yaratılmıştır.

Bilinen bir kural vardır; Bir taraf söyler karşı taraf susarsa, söyleyen haklı susan haksızdır. İşte var olan bu beş ülkenin orduları, ister istemez, bu savaşlarda haklı karşı taraf haksızdır. O zamanlar, savaşlar üç ordu arasında yapıldı. Bu üç orduya düşman olan Kürtlerin propagandasını yapacak tek bir yazar veya raportör yoktur ki kendilerini haklı gösterirler. Bizlerde onların yazılarına ve

raporlarına bakarak haklıyı ortaya çıkaralım.

Kitabın birçok yeri bilim ve belgelerden yoksun olduğundan tarihi gerçekler de tahrif edilmiştir. Örneğin kitabın ikinci sahifesinde “Rençber, sulh ve sukun içerisinde yaşayan Kürt ahaliyi gerek o zaman gerekse şimdi şiddetli talanlarla zarar veren göçebe Kürtlerin büyük bir kısmı İdris’in emriyle Erzurum, Erivan ve Kars yaylalarına naklettirilmiştir. Türk hudutlarını çıkaracaklarını milis efradiyla korumaları şartıyla bu Kürtler. Hükümet tarafından çıkarılacak bütün vergilerden muaf tutulmuştur.” ibaresi kullanılır. İşte yazarın bu görüşü ilmi hakikatlerden tamamen uzaktır. Çünkü İdris 1520 yılında ölmüştür. Halbuki bu tehcir ise 1603-1613 yılları arasında vukubulmuştur.

Selçuklulardan daha önceleri belki Bergama Hükümeti zamanında;Kastamonu, Kürdiboli, Menteşe, Hamideli, Engori, Gangiri, Çorum, Karamanve Rum Eyaletinde (Sivas) yaşayan Kürtler, Celali isyanlarında Ruhalı (urfalı) Abdülhalim`i (Karayazıcı) desteklediklerinden, Abdülhalim`in ölümü üzerine mezkur yerlerden sürgün edilmişlerdir. Güney Kürdistan`da bulunan yerli Kürt Hükümetleri, sürülen bu Kürtleri kabul etmediklerinden Kürtler, Erzurum, Eleşkirt, Diyadin, Mecengir, Göle, Şoregöl, Şeki, Ahıska, Ahaskelek, Eçmiyaz, Erivan, Tiflis, Gence, Nahcivan, Mako, Selmas, Merağa, Tebriz, Urumiye, Kazvin ile civar kent ve köylerine iltica ederek oralara yerleşmişlerdir. Bu Kürtlerle yerli Kürtler arasında zamanla çelişkiler meydana gelmiştir. Fakat birbirlerine karşı talan ve imha hareketlerinde bulunmamışlardır. Talan hareketi, o vakitler askeri stratejidir. İran ile Osmanlılar arasında savaş sahası olarak Kürdistan kullanıldığından, bu talanlarda Kürtleri kullanmışlardır.

Kürtlerden boşalan Anadolu ve Rum Eyaletlerine daha sonra Malatya, Adıyaman, Urfa, Maraş, Antep, Harput, ve biraz da Diyarbakır`dan Kürt göçmen aşiretleri gelip yerleşmişlerdir. Devlete karşı uzun bir müddet herhangi bir başkaldırı da bulunmamışlardır. Çok garip bir olaydır ki; beşyüz sene sonra aynı insanların torunları, gittikleri yerlerden tekrar göç ettirilerek eski yerlerine dönmeye başlamışlardır. Tehcir olayı İdris`in zamanından çok sonrasına rastlar. Evet tehcir olayı vardır. Kendileri de aynı hatayı yapmışlardır. Bunu örtbas etmekte ancak şanlarına layıktır. Ama İdris`in zamanında ve İdris`in emriyle olmamıştır. Fakat yazar, bu askeri tedbirden hiç bahsetmemiştir. Zira, kendisi de askerdir.

Yazar 2. sayfada şöyle devam eder “Geçen zaman zarfında Kürter, Osmanlı ve İran Hükümetlerinin hakimiyetlerini tanımamışlardı. 19. asrın başlarında hakiki bir istiklale kavuşmuşlardır.” Bu esnada gerek kendilerinin ve gerekse Prusya, İngiltere ve Fransa`nın desteğini alan İran ile Osmanlı Hükümetlerinin bu desteği Kürtler aleyhine geliştirdiklerinden hiç bahsetmemektedir. Zira çıkarlar ön plandadır. Askeri anlayışlar egemen olduğundan farklı yönlere pek yanaşılmamaktadır. Fakat kendi aleyhlerine gelişen Kürt hareketlerinin farkına varınca hemen vaveyla ederek Kürt hareketlerinin yönlerini değiştiriyor ve olayları Kürt canavarlığına bağlıyorlardı. Bir taraftan

Kürtleri, kendi memleketleri olan Tiflis, Erivan, Mako Gence hanlıklarında ortadan kaldırmaya çalışarak Hristiyan Gürcüleri ve Ermenileri, Kürt köy ve kentlerine getirip yerleştirmek istemişlerdir. Çarın kesesinden bolca çıkan paralardan bahsetmeyerek “ Kürtler iyi müttefik olmazlar” demişlerdir. Halbuki Yazar kendi düşüncelerini, askerlik mesleğine yakışır bir şekilde ifade etmektedir. Ama kentinden, köyünden, yurdundan edilen bir yuttasın hangi yüzle kendisini sürgün eden kuvvete bel bağlayacağını bilmezler. Ancak askeri mantıktan “ zor kullanarak dize getirme” ilkesi geçerlidir. Nitekim birkaç raporunda, Kürtlere karşı çarenin, büyük, imha hareketlerinde olduğundan bahseder. Acaba hangi millet, kendisini imha etmek için çalışan kuvvetle müttefik olur?

Yazarın çelişkileri daha ileri safhalarda devan eder. “Kürtlerin, bizim anladığımız anlamda vatanperverlikleri yoktur” der ve devam eder.

“Her üç devletde de daima çatışma halinde idiler”. Soruyorum: Acaba düşmanla savaşan bir millet, işgalci kuvvete nasıl ve ne şekilde bir milletperverlik gösterecektir?

Yazarın kendi deyimiyle “Kürtler, 1801 yılından önce Asya milletleri içinde cengaverlikleriyle şöret bulmuştur. “Bizler de aynı şekilde bilmekte idik. Birçok çalışmamızda aynı noktayı doğrulamıştır.

Yazar şöyle devam eder. “Daha sonra bizler yeni silahlar icap edip bilhassa sahra ve dağ topraklarımızı kullanmaya başladığımızda, 1826 yılından sonraya tesadüf eder. Kürtlerin elinde martı tipinde ağızdan doldurmalı silahlar ve sorani denilen hançerler vardı. Bu nedenle Kürtler, bizim kazaklarımıza karşı artık savaşamaz duruma gelmişlerdi. “Bunu Kürtlerde bir eksiklik olarak görür. Üç devletin işgalinde bulunan Kürtler, acaba hangi fabrikada silah imal edeceklerdi? Bu askerler sanki başka bir dünyadan gelmiş gibi Kürtleri ayıplamışlardır.

Her zaman söylediğim gibi, asker hiçbir zaman o vakitler askeri nakil araçları olan camuş, öküz, merkep, at ve katır arasında fark gözetmez. Zira, amaçları silah ve malzeme naklidir. Hangi hayvan bunu becerirse o daha değerlidir. Fakat sivil halk olaya bu şekilde bakmıyor. Onlara göre her hayvanın mevkii değişiktir. Bir hayvan ne kadar yük taşırsa taşısın at ve merkebin ayrı bir özelliği vardır.

Yazar diyor ki; “ Kürtler, sorani hançerlerle topraklarımız karşısında çaresiz kalırlar”. Hangi akılla Kürtleri bu şekilde ayıplar, bilinmez. Yazar bir taraftan Kürtlerin korkak, vahşi, acımasız, talancı bir millet olduğunu ifade ederken ve Kürtleri itimat edilmez bir müttefik gibi gösterirken öbür taraftan ilk Kürt birliklerinden övgü ile bahseder ki bu birlikler. 1808-1877 yılları arasında 96 birlikten onüç alay teşkil etmişlerdir. Yani 1877 yılında Rusların işgalinde bulunan kürt yerleşim alanlarından Kürt birliği teşkil edilmiştir. Acaba bu kadar askeri kuvvet çıkararak Kürt halkı nasıl güvenilmez bir müttefik sayılır. Bununla beraber Kürtler, hiçbir zaban işgalcilere güvenmeyi adet edinmemişlerdir. Hele hele bu işgalciler gayrimüslüm ve düşman iseler.

Yazarın kitabında bahsettiği Kürtler aşiret (koçer) Kürtleridir. Yani iyarşirle iştilal eden Kürtlere, Arapçadan gelen Aşir kelimesiyle karıştırılarak Aşir denilmiştir. Halbuki Kürtler, kendi Koçerlerine iyarşir demişlerdir. Araplar Koçerlerine nasıl arap, Türkler Yörük demişlerse, Kürtler de iyarşir demişlerdir. İşte bu aşiretlerin kış ve yaz olmak üzere iki konak yeri vardı.

a- Kış yerleşim yerlerinde bir kısım halk köy evlerinde bir kısım da “kon” denilen çadırlarda yaşardı. Çadırlarda yaşayan halkın bir bölümü Dizezor, Halep, Urfâ, Mardin ve Singar-Sincar dağları arasındaki geniş arazide Kürtler tarafından “Berî” denilirdi, yaşardı. Bir bölümü de Diyarbekir, Siirt, Tor arasında bulunan ovada kışları geçirirdi. Bir bölüm ise Ararat, Hazer Denizi ve Kûr Nehri arasında “Aran” denilen sahada geçimlerini sağlardı. Beride olanlara Mil Koçerleri Diyarbekir dekilere Silivi, Aran`dakilere Zili denilmekte idi.

b- Yaz yerleşim yerleri; Kürtler yaylaya çıktıklarında “zozan” denilen mntıkalara giderlerdi. Mil Koçerleri; Harput, Bingöl, Erzurum, Siliviler; Nemrut, Malazgirt, Sipan ve Kartevin dağları, Eleşgirt, Zililer; Elegez, Eledağ, Ararat, Karabağ. Tiflis yaylalarında yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Yerli Kürtler ise ziraat ile iştilal ederek hayvanlarını her köye mahsus zozan ve meralarında beslerlerdi. Yani yerli halk, Koçerler gibi diyardan diyara dolaşmazlardı. Yerli Kürtlere göre Aşir vurucu ve kırııcıdır. Kendisine ve hayvanlarına bir yer bulursa neye mal olursa olsun artık o yeri ele geçirmek zorunda olduğunu hisseder. Fakat yerli Kürtler, araziye sahip ve hakkına razıdır. Erivan, Tiflis, Mako, Şeki, Karabağ, Şoregöl ve Gence Hanlıklarında yaşayan Kürtler yaşam biçimlerini aynen devam ettirmişlerdir. Rus işgaline karşı direnmişlerdir.

İran`daki Kürtler de aynı yaşam biçimini devam ettiriyorlardı. Katar Sultanlarına karşı isyan halinde yaşayan Kürtleri büyük aileler kızlarıyla evlendirerek Kürdistan`da biraz sükunet temin edebilmişlerdir. Yoksa Kürtler hiçbir zaman Kacarların şahlıklarını tanımamışlardır. Daha sonra Kürtlerin yeğeni olan Abbas Mirza, Kürdistan`ın aşiret bölümünün işlerini düzeltmek için yöreye atanır.

İşte yazar bunları olduğu gibi gözardı ederek bir asker edasıyla, herşeyi kendince doğru göstererek Kürtleri hedef göstermiştir.

Yazar 1801 yılında Rusların Güney Kafkasya`yı işgalinden bahsetmemektedir. Fakat Gürcistan`ın kendi iradesiyle Rusya`ya ilhakını belirtmeden edemiyor. O vakitler İran Şahlığına bağlı olan Şeki, Suhumi, Erivan,

Karabağ, Mako, Gence Hanlıklarını nasıl boşalttıkları konusuna da pek yanaşmıyor. Bu mintikaları nasıl hristiyanlaştırdıklarını tamamen unutmuş görünüyor. Yukarıda adı geçen yerlerdeki yerli müslüman halkı gerek sünni ve gerekse şiileri, zor kullanarak sürdürdüklerini bu boşalan yerleri doldurmak için altın ödeyerek Hristiyan halkı getirdiklerini unutuyor. Daha önce Kürtleri sürerek boşalttıkları yerleri Orta Kürdistan ve Karadeniz sahillerinde yaşayan Ermeniler ve gayrimüslüm Gürcülerle nasıl dolduklarından bahsetmiyor.

Daha önceleri Rus asıllı askerlerin Kürtlere karşı yapılan savaşta bir varlık göstermediklerini belirterek 1808-1825 yılları arasında özel eğitimli vahşi Kazak askerlerinin askeri araç ve gereçleride tamamlanarak kendi ifadesiyle “yalnız sorani hançer ve aynalı tüfekte savaşan Kürtleri” dize getirdiklerinden söz etmektedir. Ki bu Kürtler Osmanlı Devleti ile yaptıkları anlaşma gereği hudutları korumalarına karşılık bütün vergilerden muaftutulmuşlardır. Devletin silah bakımından Kürtlere en ufak bir katkısı olmadığı gibi bazen Kürtleri ihanetle suçlayarak onları cezalandırırdı. Bu olay gerek Osmanlı ve gerekse İran Hükümetleri nezdinde geçerliydi.

Yazar Kürtleri korkaklıkla itham ederken kendi başarılarından da söz etmekten vazgeçmiyor. Bu çelişkili ifadeler bir yazarın doğruluk derecesinin ibresidir. Fakat bu çelişkiler yazarın yüzünü bile kızartmıyor. Belki de askeri bir mantık sonucu olayları en doğru şekilde yazdığını sanarak kendisiyle iftihar ediyordu.

Çelbiyan Kürt aşiretinin başkanı ve Han olan İbrahim'in (Han, Vali demektir. Yazarın tabiri ile) kendi hanlığı baki kalmak üzere geri gelmek için yaptığı nüracatın kabul edilmemesi artık Rusların Kürtlere karşı siyasetini değiştirdiği ve askeri rütbe, maaş, mevki vererek Han, Ağa ve Başkanları kendisine bağlamayı bir nebze de olsa başardığı anlamına geliyor.

Bu esnada Ruslar, Kürtleri askeri bakımdan eğitmeyi ve Kazak tipi bir Kürt kuvveti teşkil etmeyi düşünüyorlardı. İlkönce Yezidi Kürtlerden sekiz birlikli bir alay teşkil edirdi. Daha sonra bu alay iki alaya dönüştürülerek on birliğe yükseltildi. Bu arada Hasan Ağa'nın yanında çalışmak üzere Koloz Ağa göreve davet edilir. Yezidi Kürtlere ait alaylar 1913 yılına kadar devam edebilir. Bu alayların sayısı dörde ulaşır. Fakat daha sonra yine iki alaya indirilmiştir. Bu alaylar 1808'den 1913 yılına kadar varlıklarını sürdürerek en uzun yaşamlı Kürt alayları sayılır.

Daha sonraları; Erivan'da bulunan Zilan aşiretinden iki alay, Mako'da bulunan Celali aşiretinden iki alay, Cemedanlı aşiretinden üç alay Çelbiyanlardan iki alay, Genceli yerli Kürtlerden iki alay Cafer Ağaya bağlı Kürt aşiretlerden

bazen iki bazen üç alay teşkil edildi. Bu alaylar en az beş en çok sekiz birlikten oluşurdu. Birlik sayısı aşiret kollarının çoğunluğuna bağlıydı. Kimi yazarlara göre bu on üç alayın çıkarttığı birlik sayısı 96-99 arasındadır. Bu da askeri kuvvetlerin teşkilatı esaslarıyla çalışmaktadır. Bunların bir zamanlar Kafkasya Kolordusunun üçte birini teşkil ettiğini söyleyenlerde vardır.

Şimdi yazara sormak gerek: Bu kadar büyük bir kuvveti teşkil eden bir halkın kuvvetine “güvenilmez müttefik” demek acaba delilik değil midir? Hem onların malzemeleri ve ihtiyaçları için harcamalarda bulunursun ve hemde onlara “güvenilmez” dersin bu çelişkilerle dolu bir ifadedir.

Yerli Kürtlerden hiç bahsetmemektedir. Fakat yine de Osmanlı Ordusunun 4.5. ve 6. ordularının eratlarının tamamen Kürtlerden karşılandığını belirtir. Acaba kendi ordularında hiç mi yerli Kürt yoktur? Halbuki işgalleri sırasındaki nüfus oranı kendi devletlerinin istatistiklerinde belirtilirken bugünkü Ermenistan'ın başkenti Erivan'ın nüfusunun % 75'inin Kürt (Sünni ve Yezidi olmak üzere) geri kalanın ise Fars, Tatar, Ermeni ve Azeri olduğu söylenmektedir. Soruyorum acaba bu yerli Kürtler tamamen ortadan kalktı da yeni bir Rus, Ermeni milleti mi teşekkül etti yoksa yerdeğişimi mi yapıldı?

Bahsedilen Kürtler genellikle Kars, Erzurum, Muş, Ağrı, Kürtleridir. İran Kürtlerinden azda olsa bahsederken, Rusya Kürtlerini üstü kapalı anmıştır. Buda herhalde Ermeniler, Tatarlar, Kazaklar ile Kürtler arasında, o tarihlerde büyüyen çelişkilerden kaynaklanmaktadır. Zira her konuda Kürtler haksız çıkartılmıştır.

Tarafgir ve asker olan bir yazarın yapıtı ancak böyle olur. Fakat Türkçe, Farsça ve Arapça tercümelemler ile kitabın aslı arasında büyük tezatlar mevcuttur. Osmanlılar, İranlılar ve Araplar ile Kürtler arasında bulunan nizalar hem bu üç tercümenin farklılaşmasına hem de kitaba bazı eklemelerde bulunulmasına yol açmıştır. Böylece kitap tazat bir yapıt haline gelmiştir.

Dikkatimi en çok çeken noktalardan biri de Kürtlerin ahlaki bakımdan çöküntüye nasıl uğratıldığıdır. Sami, Semavi kitaplar onlardan övgüyle bahsederken, âli din kitapları ahlak bakımından en yüksek seviyeye sahip olduklarını belirtir. (Bak. Tevrat 25.Bab 25. Ayet Kürtlerin soylulukları hakkındadır. Kur'an'da Maide 53. ayet Fetih 15.ayet, Esra 4.5. ayetlerin uzun tefsir ve yorumlarına bakınız. Ayrıca Diyarbekirli Sait Paşa'nın Mirat al-iber c. I s.450.) Kürtlerde dört büyük günah vardır. a- Zina b-Hırsızlık c-Yalancılık d-Talan. Bu kadar yüksek seviyeye sahip olan bir millet için yazarın, bunca taraflı yazılar yazması yazarın kendi dini bakımından da cahil bir asker olduğunu gösterir.

Fakat yazara Şu noktada hak verilebilir. Tefessüh eden her Şeyin ıslahı m¼mk¼nd¼r. Fakat özü tefessüh eden Şeyin ıslahı olanaksızdır. Örneğin; S¼t, yoğurt, ayran. Bunları başka bir hale geçirilse bile yine kullanılabilir. Ama yağı tefessüh ederse ancak d¼k¼lmeye yarar. Başka çaresi yoktur. Milletlerin özü olan medeniyet ve ulusçuluk tefessüh ederse fertçiliğe dönüş yapılır. Artık milli benlik kaybedilir. Bu hale gelen bir millet de d¼k¼lmekten başka bir işe yaramaz.

Sosyolojide bu olayı kanıtlama açısından bir çok kez mevcuttur. Örneğin: Sosyolog mühendis Ravloğ ile Dr. Friç'in "Anadolu'da Türkmen AŞiretleri İsimli kitaplarında "Türkler asırlarca önce çok imparatorluklar kurduklarını iddia ederler. Daha sonra ferdiyete geçmişlerdir. Şimdilerde yine aynı imparatorlukları kurmayı başarmışlar." (s. 8-9) ibareleri mevcuttur. Bu tez iki yönü ile yanlıŐtır. a- Bir millet medeniyete ulaştıktan sonra medeni deyimler yaratmak zorundadır. Biz eski Türklerde medeni deyimler göremiyoruz. Őaman dininde bulunan bazı medeni deyimler ise Hint ve İnan dinlerinden alınmadır. b- Bir millet uluslaŐtıktan sonra yıkılırsa aşiret veya ferdiyetçiliğe geçiş yapabilir. Eğer bu geçiŐi yapmışsa tekrar uluslaŐması mümkün değildir. Zira artık ölm¼Őtür. K¼rtler gibi. Halbuki Şimdilerde sayılamayacak kadar Türk Devleti mevcuttur."

Eğer İsrailoğulları bu tezleri ç¼r¼tmeseydi ben de bu tezlerin kesinkez doğru olduklarına inanacaktım. Fakat İsrail Devleti bu tezi ç¼r¼tt¼. Büyük medeniyete sahip olan İsrail fertleŐti ama Şimdilerde uluslaŐma sürecini yaşamaktadır.

İkinci önemli nokta K¼rtlerin yapısında olmayan talan ve yalan hususudur. K¼rtlerin yerleşim yerleri ulusların savaş alanı idi. Savaşta galip gelmek için savaş sahasına nakledilmiş bulunan bütün savaş araç gereçlerinin ortadan kaldırılması gerekirdi. İŞte Rus, İnan ve Osmanlı Devletlerinin savaş sahaslarında yaşayan K¼rtler icabında kendi soydaŐlarını dahi talan etmeye mecbur kalıyorlardı. Hele hele karşı taraf Ermeni, Gürc¼, Azeri veya Tatar olsaydı bu olay daha fazla iŐtah kabartırdı. Okuyucularıma 1550-1613 yılları arasında Anadolu'da ve Rum Eyaletlerinde vukubulan tehcir ve katliamları incelemelerini tavsiye ederim.

Bu işleri yapmaya Ön Asya halkları içinde en cesur ve cengaver millet olan K¼rtler dışında kimse c¼ret edemezdi. Tabiki bu askeri araç gereçler daha çok Rusların idi. Ruslar savaş alanlarında büyük zarara uğruyorlardı. Karşı taraf ise K¼rtlerden müteşekkildi. Ruslar K¼rtlere karşı daima silahlı kuvvetlerini kullanmak istediklerinden K¼rtlere karşı bitap duruma d¼Őüyorlardı. Bu nedenlerle asker olan bir yazar ne yazabilirdi?

Ruslar Kuzey Kürdistan'ı işgal ederken müsl¼man milletlerle yıllardır beraber yaşayan Gürc¼ler, Abazalar, Ermeniler, Çeçenler, Acemler, Tatarlar

buldular. Ruslar başka alanlarda sıkınca bu milletleri işgallerinde bulunan Kürdistan'a yerleştirme politikası izlemeye başladılar. Böylece ortaya çıkan Kürdistan'ı Kürtsüzleştirme politikası yerli milletleri birbirine düşürmekten başka bir işe yaramadı. Öyle bir hale gelindiki Yezidi ve Müslüman Kürtler dahi karşı karşıya geldiler. Bu esnada en ziyade Kürtler ve Ermeniler arasında çelişkiler oluştu. Zira Ermeniler atalarından kalma bir düşünçeyle yerleşim yerlerini terkederek yeni bir yurt arıyorlardı. Böylece Kürtlerden boşalan Kuzey Kürdistan'a akın etmeye başladılar. Bu Ermeniler ile yerli Kürtler arasında doğan nefrete Rus İdare Memurları ile askeri erkanda katılmıştı. Örneğin; Loris Melikovun General Caferov hakkında yaptığı teftiş sonuçları.

Rusların Osmanlılarla ve İranlılarla yaptığı 1804-1877 yılları arasındaki savaşlar eski usullerle yapılmıştır. İşte bu nedenle onlarda Kürtleri rüşvet almaya alıştırmak için ellerinden geleni yapmışlardır. Örneğin; 1804- ve 1813-1815 yılları arasında Kürt kuvvetlerine karşı duramayan her hücumlarında geri püskürtülüp büyük zayıat veren Rus Hükümeti vahşi Kazaklardan medet beklemek zorunda kalmıştır. 18 yıllık eğitimden sonra, yeni icat edilmiş silah ve teçhizatla ancak üstünlük sağlayabilmişlerdir. Fakat İran ile Osmanlılar Kürtlere o fırsatı vermemişlerdir. Üstelik zaman zaman onlara karşı üstün kuvvetleriyle bazan de ikisi birlikte bazende ittifak ederek her biri kendi alanında bulunan Kürtlere karşı katliamlara ve tenkil hareketlerine girişmişlerdir. Bundan dolayı Kürtler her üç devlete de aynı gözle bakmışlardır. a- Din Düşmanı b- Mezhep Düşmanı sonunda üçününde ırk düşmanı olarak telakki etmişlerdir. Burada yazara bir soru sormak gerekiyor. Siz Ruslar, Kürtlere karşı din düşmanlığı yapıyordunuz. Ki Ermenilere her türlü imkanı tanıırken Kürtler her türlü baskıya maruz bırakıldı. Onlara nefretle baktınız. Irk düşmanlığı yaparak her türlü nefreti geliştiriyordunuz. Bu ağır şerait altında Kürtlerden ne bekliyordunuz? Yani size artık nelerini vereceklerdi de sizleri memnun edeceklerdi? Malumya sizler Kürtleri yurtlarından edip dindaşlarını çok mübalağalı vaatlerle Kürtlerden boş kalan arazilere yerleştiriyordunuz. Onlarda atalarından kalan bin yıllık yurtlarını terk edip göçebe ve mülteci olarak yaşamaya başlıyorlardı. Bunca iyiliğinize karşılık olarak mallarınızı talan etmeyip de ne yapmaları gerekirdi? Kanımca insaflica bakılırsa Kürtlerin size yaptıkları tamtanına yerinde ve haklı davranışlardır. Amma sizlerin onların ahlaklarını bozarak kendi çıkarlarınız için kullanmanız haksızlığın ta kendisidir.

Kürtlerin kendi dinlerine bağlı olmadıkları yolundaki tenkidiniz bence doğru değildir. Bütün semavi dinlerin salikleri arasında büyük kavgalar mevcuttur. Mezhepsel bakımdan da büyük kavgalar vardır. Örneğin; Hristiyan din salikleri arasında yani Katoliklerle Protestanlar arasında. Bu iki büyük mezhep akımı arasında görüş farklılıkları olduğu gibi küçük mezhepler arasında da farklılıklar vardır. Örneğin; Gregoryan, Yakubi, Nasturi, Süryani ve diğerleri arasındaki

farklar. Ki biri yek diğere kafir diyebilecek kadar ileri giderler. Birbirleriyle savaşmışlardır halende savaşıyorlar. Nitekim bir fikir taraftarları arasında da görüş ayrılıkları olabilir, zamanla savaşlarda. Bu bir tabiat kanunudur. Öyle konulmuştur ve öyle gelişmektedir. Çünkü bu olaylar insanın biyolojik yapısının doğal bir sonucudur. Farklılaşma olmazsa zıtlaşma olmaz. Zıtlaşma olmazsa rekabet olmaz. Bu olmazsa çoğalma olmaz o da olmazsa gelişme olmaz. Bunlar birbirlerine bağlı ve birbirlerinin tamamlayıcısıdır. Yoksa yaşamın kıymeti bilinmez.

Kürtler de bu gezegenin bir parçası olduğundan, onların tabiatında da farklılıkların olması gerekir. Yoksa yaşamlarını sürdürmeleri imkansızlaşır. Mezhep ve tarikat farklılıklarını doğal karşılamak gerekir. Fakat gelişen dünya düzenine ayak uydurmadıklarından geri kalmışlardır. Örneğin; Eski dönemlerde dünya yaşam biçimi hayvancılık ve ziraatçılık idi. Kürtler bu iki sektörde çok ilerlemişlerdi. O kadar çok buğday çeşidi geliştirmişlerdi ki 38 çeşit buğday cinsi adlandırmışlar ve 55 çeşit ekmek üretmeyi başarmışlardı. Bu da Kürtler dışında başka milletlere nasip olmamıştır. Hayvani ürünlerde de yağdan kilime kadar 265 çeşit ürün elde etmeyi başarmışlardır. Başka milletlerde buna da rastlamak mümkün değildir. İşte gelişen zaman içerisinde kendilerini yenileyemediklerinden eski usul üzerine devam ettiklerinden, bu halde kalmışlardır. Bu iki örnekten başka Kürtler daha nice şanssızlıklara uğramışlardır ki beraberce yaşama şartlarından uzaklaşmışlardır.

a- Tabii cesaret: Kürtler ulusal yaşamlarını yitirdikten sonra aşiret hayatına geçiş yaparken kendi yurtlarından uzak diyarlarda yaşamamışlardır ki birleşip kendilerini zalim düşmana karşı korusunlar. Örneğin; Bedevce yaşayan milletler. Bunlar kendilerini hunhar düşmanlarına karşı birleşerek korumayı başarmışlardır. Türkler Orta Asya'dan gelirken aşiret şeklinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Daha sonraları bu şekilde yaşamlarını devam ettirmenin mümkün olmadığını anlayınca hem islamiyeti hem de varlıklarını bahane ederek birleşip hayat şartlarını düzeltmişlerdir. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mesela; Kuzey Afrika Devletleri Berberiler İşte Kürtler böyle bir düşman hissetmemişlerdir ki birleşerek kendilerini düşmana karşı korusunlar. Çünkü hayatlarına kimse karışmazdı. İmhaları da mümkün değildi. Örneğin, Milli Aşireti 115 yıl bağımsız olarak yaşamış ve kendisine komşu olan Araplar ile Osmanlı Devletinin egemenliğini kabul etmemiştir. Bilakis bu iki devlet onları tanımak zorunda kalmıştır. Taki Mısır Devletince Şam ve çevresinde yaşayan Şumer ile Anz aşiretlerinin Güney Kürdistan'a sürülmelerine kadar bu böyle devam etmiştir. Bu iki aşiret Kuzey Dizezor ile Halep Şengal ovalarına akın yapmışlar bunlara direnen Milliler ise birleşmeye başlamışlardır. Fakat civar Kürt Hükümetleri ile Osmanlı Hükümetinin karşı propagandaları ve Sultan Abdülhamit'in son zamanlarındaki uygulamaları başarısızlıkla sonuçlandı. Buna ilişkin birçok örnek

vermek mümkündür.

b- Yukarıda açıklanan cesaret, Kürtlerin biraraya gelip amir akıl yaratamamalarından ileri gelmiştir. İnsanlar üç bölüme ayrılır. a- Beyni çalışan, fakat kendisine kifâyet etmeyenler. Toplumda bunların önemi azdır. Onları kimse dinlemez. Toplum bunlara deli der. b- Beyni çalışan ve kendisine kifâyet edenler. Bunlar mal mülk sahibi olur. Sözleri dinlenir. Toplumda büyük çoğunluğu teşkil ederler. c- Beyni çalışan fakat beyinleri kendilerine yetecek miktardan fazla olarak bilgi üretenler. Sayıca azdırlar amir akla sahiptirler. Toplumun temel taşlarını atan kimselerdir. Bunlardan birkaçı biraraya gelerek bir temel atarlar. Bu temel eleştiriye açık fakat çok kuvvetli esaslara dayanır. Bunlardan sonra gelen nesiller cleştirilen kısımların farkına vardıklarına hemen düzeltirler ve aynı temeli devam ettirirler. Ama biri yapar, biri yıkarsa ortada temel kalmaz. İcabında yaratılmış olan amir akıl, akıl sahibini de eleştirir ve yol gösterir. İşte toplumları idare eden akıl bu tip insanların akıllarıdır ki, bunlara Kürtler Rispi-Rêspi- demişlerdir şimdilerde ise Rewşenbêr demektedirler. Türkler, Araplar ve Farslar ise danışmen müsteşar derler. Devletler bunların akıllarıyla idare edilir fakat isimler başkalarınındır. Kürtler bu akıldan mahrum kalmışlardır. Nedenide yukarıda zikredilen tabii cesarettir.

c- Bu amir akıllı geliştirmeyen toplumlar yok olmaya mahkumdurlar. Zira bu tip toplumların müsteşarları kendilerini adeta yaratıcı bir güç olarak görmeye başlarlar. Çünkü toplumda kendilerini “tek bilen” olarak olgılarlar. Kendilerini dışındaki bütün bilgileri yanlış bilirler. Kendilerini yaratıcı olarak görürlür. Çünkü kendi toplumları tarafından öyle yüceltilirler ki kendilerini de yaratıcı olduklarına inanmaya başlarlar. İşte Kürt aydınları da bu tip insanların inançlarına sahiptir Bu insanlar öldüklerinde dahi geride bıraktıkları deli çocuklarına aynı değer verilir.

Eğer Kürtler de yerleşim yerlerinden sürgün edilselerdi ve dünya denen gezegende gezgin olsalardı kendilerine yeni bir yurt edinmek ya da eski yorlerini geri almak için büyük bedeller ödemek zorunda kalacaklardı. İsrail ve diğer toplumlar gibi. İşte bunlar gibi daha nice ağır şartlar varki Kürtleri ulusal yaşamlarından uzaklaştırmıştır. Bu nedenle din artık birleştirici fonksiyon üstlenmekten uzak kalyordu. Şimdide aynı durum geçerlidir. O vakitler düşman devletlerin ikisi müslüman fakat mezhep farklılıkları var. Düşman devletlerin üçüncüsü ise gayrimüslüm fakat duyguları çok kurnazca sömürebilen bir yapıya sahip. Gerçi diğer iki devletenisbeten daha genç ama ikisinden de kurnaz. Acaba ulusal kimliğini kaybetmiş bir ulus bu devletler arasında yaşamını nasıl idame ettirebilir?

Yazarın çelişkileri sayılamayacak derecede, çünkü attığı her adım beraberinde

yeni çelişkiler getiriyor. Örneğin: Erivan Kürt Hanı hakkında söylediği sözler. Bir taraftan cesur cengaver olduğunu söylerken öbür taraftan korkak, kör, bilgisiz olduğundan dem vuruyor. Yenilgilerini örtbas etmek için çamur atmaktan başka yol bulamıyor. Bunun gibi birçok misal vermek olası: İshak paşa'nın oğlu Bahlül ve onun oğlu Perto paşa hakkında söyledikleri gibi. Bir de Kürdistan'da yaşayan Kürdistanlı halklar arasındaki nefreti, bir milli nefretmiş gibi gösteriyor. Bu tip nitelermeler bir yazar için değil belki yöneticiler için geçerlidir. Yazarın kendisi de bunu belirtir.

Yazarın kitabında birçok tekrar mevcut olup bu okuyucuya bıkkınlık vermektedir. Bunun nedeni belki de askeri rapor olmasındandır. Başka askerler tarafından tercüme edilseydi değişik bir yapıya kavuşacağıda şüphesizdir.

Kitabın olumlu yanları : Yazar, Kürdistan'ın 19. yüzyıldaki gerçeğini biraz da olsa aydınlığa çıkarmıştır. Örneğin: Yerleşik Kürtler ile göçebe Kürtleri birbirinden ayırabilmiştir. Yerli Kürtler, Osmanlı ordusundaki 4.5. ve 6. orduları oluştururken nizami birliklerin de ihtiyacını karşıladılar. Ayrıca göçebe Kürtlere yeni bir düzen vermek için yabancı ülkelerden askeni öğretmenler getiren Osmanlı Hükümetlerinin faaliyetlerinden de bilgi verilmektedir. Aynı şekilde İran'ın Fransa ve İngiltereden getirdiği askeni öğretmenler hakkında ayrıntılı değilsede bir bilgi verilmektedir. Yine İranın doğu ve Batı sivillerini koruyan kürtler hakkında kesin bilgiler verilmektedir. İşgal edilen Kürdistan topraklarında kendilerinin de yabancı olduklarını itiraf eder. Buralarda yaşayan Kürtlerle nasıl geçindiklerini Sivil Kürt Hükümetleriyle yaşamayı arzuladıklarını (Askeri hükümetlerle değil). para ve rütbe vererek onları kazanmak istediklerini açıklar. Gerçi asker kökenli yöneticiler tarafından iyi karşılamasa da gerçeği gören Çar ve çevresi Kürtler olmadan hiçbir savaşı kazanamayacaklarının farkına vararak Kürtleri satın alma yoluna başvurmuşlardır. Zira Osmanlılar ve İranlıların Kürtlerle yaptıkları savaşlardan hiçte iyi sonuçlar çıkmıyordu.

İşte bu nedenlerledirki İranlılar, 1808-1815 yılları arasında gerek Abbas Mirza ve gerekse ondan sonraki yöneticiler devrinde göçebe Kürtleri yerleşik yaşama geçirip askerlik kabiliyetlerini yeni dünya düzenine uydurmayı amaçlamışlardı. Bunu başarmak içinde yabancıların eğitimine hız vermişlerdi. Fakat bu çalışmalar müspet sonuç vermedi. Nedeni ise Kürtlerin gelenekleri gözönüne alınmadan batının değerlerine göre bir faaliyet sürdürülmesiydi. Buda Kürtleri kızdırmaktan başka bir işe yaramıyordu. Zira hem Milli ananelerini ortadan kaldırmak ve hem de savaş tarzlarını değiştirmek aynı anda mümkün değildi. Bu fırsattan yararlanan Ruslar Kazaklarda olduğu gibi Kürtleri de kendi sistemlerine bağlamışlardı.

Osmanlılar da Almanya, Fransa, ve İngiltere'den getirdikleri askeri

öğretmenlerle bir sonuç elde edemeyince daha ısrarlı bir şekilde Kürtleri yok etme politikası izlemişlerdir. Bu uygulama 1828-1847 yılları arasında devam etmiştir. Bu uygulamalar sonucu: 18 yerli Kürt hükümeti ve 450'nin üzerinde Kürt emareti son bulmuştur. Fakat yine de tam başarıya ulaşamazlar. Bu arada 1854-1855 yıllarında Osmanlı-Rus savaşları başlar. Bunun üzerine imha politikalarına son verilirken Fransa'dan getirtilen askeri eğitimcilerle, Aşiret Kürtlerine yine askeri dersler vermeyi başlarlar. Bu 1877 savaşına kadar sürer. Askeri birimlerde Başbozuk sekban, Vilayet erleri gibi sınıflar mevcuttu. 1879 yılında Rusların bazı tavsiyelerini de gözönünde bulundurarak Rusların Kazak birliklerini yetiştirdikleri yöreler gibi yerler seçilerek Kürtlere talim gördürülmeye başlandı. Bunda da başarılı olamayan Osmanlılar uygulamalarına bir süre ara vererek başka yöntemler geliştirmeye çalıştılar. 1893 yılında Hamidiye Alaylarında biraraya getirilen askerler. "başbozuk" askeri deyimini yerine "sultan" adıyla anılmaya başladılar. Bu da aralıklarla 1927 yılına kadar devam edegeldi.

Sonuç olarak; gerek yazara ve gerekse okurlara teşekkür ederim.

Bu kitabın elime geçmesini sağlayan babam Mehmet'e (Hoko) ve onun çevirisine minnet duyuyorum. O da 1898 yılında Hüseyin Paşa'nın yılında Erciş, Zilan Bunizli köyünde doğmuştur. 1918 yılında Hüseyin Paşa'nın idaresindeki alayda görev yapıyordu. Daha önce 1914 babası Molla İbrahim Zilan Hacıdêran Aşiret alayında yüzbaşı olarak görev yaparken ölmüştür. Ölümü üzerine Hüseyin Paşa Molla İbrahim'in çocuklarıyla evini Patnos'taki Garisan Köyü'ne götürmüştür. 1975 yılında Erciş merkez ilçede hayata veda etmiştir. Bu kitabı kendi eliyle yeni harflere aktarmıştır. Ben yalnızca bazı tashihler yapmakla ve Arapça, Türkçe ile Rusça arasındaki farkları düzeltmekle yetindim. Başkaca bir emeğim yoktur. Ruhü şadolsun.

Kürtler, islamiyeti kabul ettikten sonra eski adetleri üzere yine yaşamlarını devam ederlerdi. Emeviler ve Abbasiler ile Osmanlılar zamanlarında da aynı yaşama devam etmişlerdir. Yerleşmiş kürdler: Askeri ve vergi bakımından her türlü mükelifiyeti kabul ederlerdi. Aşir denen Köçer kürtler ise yılda bir kere olmak üzere, o da canlı olarak Koç, koyun, deve gibi hayvanları hakim veya hakimin temsilcilerine verirlerdi. Savaşa hiç yada çok az iştirak ederlerdi. Aşir anlamı, bir zamana kadar (iyarşir) anlamına taşırdı. Daha sonra kürtler Araplarla ihtilet ettiklerinden kürt köçerlerine ad olarak kullanmaya başlanmıştı. Zira kürtler insani ilişkilerde aşağıdaki adlarla anılırlardı. Mal-Bira. Pismam-Lezim, Xilami, Bavik, Tire, Hoz bunların birinde Aşirat geçmiyor Aşiret nereden yaylara gitselerdi; o yeri harab edercesine alt üst ederlerdi. Bazan büyük kavgalara neden olurlardı. Valilerin görev alanlarının değişmeleri ve hatta valilerin görevlerden almalarına neden olan bu aşiretler, 1800 yıllarında daha büyük olaylara neden olurlardı. Bunları bir nizam altında toplamalarını sağlamak ve askeri görevlerini ifa etmeye alıştırmak lazımdı. Osmanlıların Savaşlarda

yenilgileri ve asker bakımından sayıca az kalmaları Hristiyan ve İslami olmayan diğer din mensupları askeri görev alanlarından uzaklaştırma düşüncesi artık bu aşiret denilen kürt köçerleri bir nizama bağlama zamanı gelmişti.

Yerleşmiş kürtleri orduya vermiş oldukları asker sayısı:

H:996, M:1587 tarihlerinde; Zülkadriye Vilayeti; Yirmi dosuzu Zaamet diğerleri Emirler, Timarlar, Cübelular, yekün : 5.100

Erzurum Vilayeti: Beşbinikiyüzetmişdokuz kılıçlı, Yüzyirmisi zaamet, Timar ve Cübelularıyla yekün.:7.800

Haleb Vilayeti: 1903 kılıçlı yüzdördü zaamet, timar ve cübelularla yekün. : 2.500

Rıka vilayeti: altıyüzelliüç kılıç altıyüzonaltı zaamet, tezkereli ve tezkeresiz, Emir ve zaimler yekün : 1.600

Diyaarbekir Vilayeti: yediyüzotuz kılıç zaamet ve hükümetmeriyle, yekün. : 9.043

Çildir vilayeti: altıyüzelli altı kılıç, doksanyedi zaamet, tezkereli ve tezkeresiz, yekün. : 1.800

Kars vilayeti: binikiyüzaltı kılıçtır, yekün. : 1.350

+

29.193 as

Musul ve Bağdat vilayetleri ise genellikle hükümet halinde yaşarlardı. Bunların askerleri kendilerine ait olup savaşlarda, Askerlerini toplayıp kendi bayrakları altında savaşa iştirak ederlerdi.

Yukarıda geçen nedenlerle artık Aşiret efradlarını askerliğe alıştırma zamanı gelmişti.

Başta Prusyadan (Almanya) askeri uzmanlarını getirerek bu kürt aşiretlerini nasıl askerlik görevine alıştıracaklarını istişarelerde bulundular.

Dördüncü, beşinci ve altıncı ordularının askerlik bakımından besleyen yerli kürtler artık aşiretlerin tazyıkına dayanmaz duruma gelmişlerdi.

Osmanlı Devleti 1775 yılında bir ferman yayınlıyarak; heremirin mıntıkasında bulunan aşiretleri, kendi bölgesinde bulunan maralarda teskin etmeyi ve bundan böyle bu aşiretler yerli halkın mal ve canlarına zarar vermelerine önlemeyi emir etmiştir. Daha sonra bu aşiretler bir beyin mıntıkasından başka bir beyin mıntıkasına geçmemeyi fermanlar yayınlamışlardır.

Bu esnada aşiretlerden alınan Redif askerler ile Nizami askerler arasında çıkan bazı olaylar nedeniyle bunlardan da vaz geçmişlerdir. Bazan yerli emirlerin vasıtasıyla Mara vergisi alınmaya başlanmıştır. Daha sonra bunlardan da vaz geçilmiştir.

1800 yılları başlarında bu aşiretlerden Başu bozuk denilen bir askeri teşkilanını geliştirdiler. Bazı yerlerde kendilerine mürtezika denirdi. Bunlar 1808 ve 1812 yıllarında çıkan Rus Osmanlı savaşlarında kullanmışlardır. Talimsiz olduklarından umulan randıman alınmamıştır. Bu sefer İngiltereden getirilen Subaylar vasıtasıyla teşkilatlandırılmıştır. Bunlarda 1829 Savaşına kadar devam

ederek eskiden fazla ve daha bilinçli bir hareket göstermişlerdir. Fakat aşiretler yerleşmeye yanaşmamışlardır, yine yerli halka zarar vermeye devam etmişlerdir. Aşiretleri yerleştirmek Devlete adeta bir sorun haline gelmiştir.

1854 yılında Fransa'dan getirilen Öğretmen Subaylar vasıtasıyla Baş bozuk askeri deyimiyle temel eğitimi araştırmışlardır. Bu sefer kesin karar vererek bunların vasıtasıyla bazı aşiretleri yerlerinde tutturabilmişlerdir. Zira askere alınan kişinin ailesi en az altı ay bir yerde ikamet etmeyi mecbur kılmışlardı. Bundan kesin sonuç almayan Devlet 1878 yılında bu askeri birliklerinden vazgeçerek başka çareler aramaya başlamıştır.

Bu sefer Rusların Kazakları ve ellerinde tutukladıkları kurtleri nasıl savaşa alıstırdıklarını göz önünde bulundurarak, bazende onlarda tevsiye mahiyetinde alınan bilgilere dayanarak 1891 yılında Dördüncü ordu Müşirinin geliştirdiklere plana göre Hamidiye alaylarının teşekkülüne başlanmıştır.

Bu alayları teşkil etmek için Meclis ayan ve Meclisi Mabusanlarda kabul edilen bir kanunla kurmuşlardır.

Kanun adı: Aşiret hafif süvari alaylarıdır.

Bu kanun 1908 yılında çıkarılan bir nizamname ile düzenlenmiştir. Nizamnamenin n°:155, Takvimi al vakayıda neşri: 20 Teşrinî sani-Kasım 1326 M: 20 Kasım 1908 Sayı: 686-689

Bu nizamnamenin üçüncü naddesinde alayların adetleri (64,5) altmışdört buçuk oldukları beyan eder. Bu nizamname dokuz Fasil (9) altmış yedi (67) madde ve üç cetvelden müteşekkildir.

Sonradan araştırdığıma göre altmışbeş alay (65) olmuştur. İki Karapapağ, İki terekmen, üçü Arap cemen yedi, ellisekizi de kürttür.

Her alayın yeri ve alay kâdrosunda görev alan askeri erkan ve hamidiye Subayları listesi aşağıya çıkarılmıştır.

**RUS-İRAN SAVAŞI 1804-1813 YILLARI RUS-OSMANLI (TÜRK)
SAVAŞI 1805-1812 YILLARINDA KÜRDİSTAN ve KÜRTLERİN SİYASİ
VE ASKERİ DURUMU:**

1801 yılında Gürcistan ve 1804' e doğru İmerya (Abhaza) ile Monkralya'nın Rusya'yla kendi rızaları ile birleşmeleri ve düşmana karşı ittifak etmeleri, 1804 yılında Prens Sisyanov tarafından Gence Hanlığı'nın ele geçirilmesi, 1805 yılında kan dökülmeksizin Karabağ ve Şeki Hanlıkları ile Şoregel Sultanlığı'nı kesin bir surette işgali ve ülkesine katılımı ile bizim Kafkasya hudutlarımız büyük Kafkas silsilesinin ötesine geçmiş ve doğrudan doğruya İran ve Osmanlı (Türk) arazisi ile huduttaş olmuştur. İran'ın Azerbeycan Vilayeti ile Erivan Hanlığı Osmanlıların (Türk)'lerin Kars ile Ahaska Paşalıkları bizim hudutlarımızın birleşme noktası olmuştur. Bu vilayetler ile hanlıkların ahalisinin büyük çoğunluğunu Kürtler teşkil ediyordu. İşte bundan sonra Kafkasya'da Rusya hakimiyetinin yeni bir devri başlamıştır. Askeri birliklerimiz bundan böyle müttefiklerimize geçici bir yardım suretinde kalmayarak , başkalarının hakimiyetini çok az tanıyan İran ve Osmanlı'ya (Türk'e) bağlı, yarı medeni Asya milletlerinden hile ve kandırmaya meyal Kürt Milleti durmadan yaptıkları baskınlardan kendi arazimizin korunması ile birlikte müttefiklerimiz de de Kürtler tarafından baskın düzenlendiği zaman korumaya üstlenmiştir. Kısacası Kürtlerle savaşıma ve siyasi ilişkilerimiz ondokuzuncu asrın başından itibaren başlamıştır.(¹)

¹ 1804 yılından itibaren Kürdistan'ın üç devlet arasında fiilen paylaşılması dikkate değer bir olaydır. Daha önce 1639 yılında İran ile Osmanlıların arasında paylaşılmıştı. Bu sefer Ruslar da paylarını aldılar. Herbiri kendisine tabi Kürtleri kendi siyasetine göre yetiştirmek ve kendi uyruklarında tutabilmek için devlet imkanlarını sarf etmişlerdir. Gerek burada ve gerekse sonradan bilineceği üzere Karabağ ile Şeki Hanlıkları ve Şoregöl Sultanlığı'nın nüfuslarının büyük çoğunluğunu Kürtler teşkil ediyordu. Sonradan savaşlar ve siyasi nedenlerle Kürtleri Kürdistan'da zorla tahcir ve katliamlarla yok etmişlerdir. Bilineceği gibi daha sonra gerek İranlılar ve Osmanlılar ile eski ve yeni Rusların pol: 'kalarıyla Kürdistan Kürtleştirilmiştir.

KÜRDİSTAN' IN ONDOKUZUNCU ASRIN BAŞINDAKİ DURUMU:

Kürtler, 1514 yılında ilk defa Yavuz Sultan Selim' in İran Hükümdarı Şah İsmail'e karşı yaptığı başarılı savaşın neticesinde Osmanlı hakimiyetine girmişlerdir. Yavuz Sultan Selim yapmış olduğu bu başarılı savaşın neticesinde Diyarbekir'i ele geçirerek Kürdistan' ın büyük bir kısmını işgal etmiş ve buranın idaresini İdris adında Bitlisli bir Kürde vermiştir.⁽²⁾ Bu adam kendisine verilen

² Bu konuda yaptığım araştırmaya göre ne bazılarının iddia ettiği gibi Kürdistan İdris adında Bitlisli bir Kürt tarafından işgal edilmiş ve ne de gösterdiği görüşlerin uygulanmasına karar veren Yavuz Sultan Selim aynı şekilde Kürdistan'ın gösterdiği görüşlerini uygulamasına karar veren Yavuz Sultan Selim aynı şekilde Kürdistan'ın idaresini de İdris'e devretmiştir. İdris, Halife ve Sultan Yavuz Selim'e danışmadan Hasan El Keyf'in mülkiyetini Eyyubi Hanedanlarından Melik El Halil'e devreder ve idaresini istediği gibi yürütür.

Bu konuda yaptığım araştırmaya göre ne bazıları iddia ettiği kürdistan idris adını bir kürt tarafından işgal edilmiş ve ne de birçok yazarın bu yöndeki iddialarına geçerli içerik kazandırmıştır, ki İdris Kürtleri Yavuz Sultan Selim'e hibe etmiştir. Adlarını aşağıda vereceğim 25 yerli Kürt beyleri ile Yavuz Sultan Selim'in aralarında vardıkları anlaşma ile Kürdistan halkı Osmanlılara müttefik olmuştur. Sonra Kürtlerin saflığı ve Osmanlıların kurnazlığı sonucu . Osmanlılar 1837 yılında kesin işgale kalkışmış ve 1856'da da işgal sonuçlandırılmıştır.

Hadise şöyledir: Kürt beyleri. Uzun Hasan ile müttefik yaşıyorlardı. Amasya (Avmasya) Kürt Emareti daha önce Kadı Burhanettin'le yapılan mücadele neticesinde Emaret Hanedanı ve akrabaları (Mazaka) Kayseri'ye getirilerek yerleştirilmiştir. Bugün Kayseri'de bulunan Kürt mahallesi o münasebetle devam edegelmştir. (Amasya Tarihi Eski H.). Bu kültür merkezi Osmanlıların eline geçtikten sonra Çemişkezek Emerati. Fatih'in Trabzon'u işgal etmek için kullandığı bir merkez haline gelmiştir. (Şeyh Mehmet'in oğlu imiş). Bir çok kere Fatih, Çemişkezek'ten Trabzon'a gidip gelmiştir. Kuzeybatı Kürdistan, Osmanlıların eline geçer. Bu Kürt Şeyhi, daha sonra olayların mahiyetini anlar, emire anlatır fakat iş iştan geçmiştir. (Aşıkpaşa Tarihi).

Uzun Hasan ilme ve alimlere çok hürmetkar davrandığı için, yanına İslam alimleri her taraftan akın ederdi ve gereği gibi saygı görürlerdi. Bunların arasında Şah İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyt ve İdris'in babası Hüsamettin Ali El Bitlisi de vardır. Hüsamettin Ali, Uzun Hasan'ın sarayında Münşi (katip) lik görevini ifa ederdi. O esnada Doğu Kürdistan'dan sayılan Erdebil (Erdevil) kentinde oturan Şeyh Seyfiyüttin-i Erdebil'in meşhur tarikati ve Şia propagandası yayılmaktaydı. Buna karşı Bitlisli Suhraverdi tarikatinin gözde şeyhlerinden Şeyh Ammir Bin Yaser El Bitlisi'nin tarikati hem orta Kürdistan'da hem de Doğu Kürdistan ile Hazar Denizi'nin güney kıyılarından Mazenderan'a doğru yayılmakta idi. Bu tarikat Sünnilerin etkinlikleriyle sürekli yayılarak adeta Şia mezhebine karşı bir set oluşturuyordu. Doğu Kürdistan ve Güney Hazar Denizi ile Mazenderan'a doğru yayılmasına çalışan meşhur tasavvufçulardan Necmettin El Kübra küçükük yerli beylerin himayesiyle yayılmaya devam ediyordu. Çünkü Necmettin, El Bitlisi'den aldığı düsturu durmadan büyötmeye çalışırdı. Batı Kürdistan'da bu tarikat, temsilcisi Ali Bitlisi'nin (Uzun Hasan'ın sarayında katiplik görevini sürdürüyordu) vasıtasıyla yayılıyordu. Hüsamettin Ali'nin ailesi geniş ve ilim erbabları olduklarından her yerde hürmete şayan ve sözleri geçerli idi. Örneğin: 'Mısır'ın Memlük Hükümdarları ile son Abbasi Halifesi saraylarında fetva makamına getirilen Hasan Ali El Bitlisi, Hüsamettin Ali El Bitlisi'nin kardeşidir.

Erdebil (Erdevil)'den Amid'e (Diyarbekir) gelen Şeyh Cüneyd, Uzun Hasan'ın sarayında çok rağbet gördüğünden Uzun Hasan, Pontos (Trabzon) Kralı'nın kuzından olan kızı (Begum Hatice Hanım) ile Şeyh Cüneyd evlendirir. Şah İsmail'in babası şeyh Haydar bu evlenmeden dünyaya gelir ve ileride ölümlerine sebep olacak olan hadiseler kanımca bu izdivaçtan mütevellit irsiyet hadisesi neden olur. (Hedak El Şeka İK, Tac Et Tevarih, Nesefi Tarihi, Hamner Osmanlı Tarihi Mehmet Ata Tercümesi, Osmanlı Müellifleri, Kamus el Alam, Tarihi Vafsi, Tarihi İzzi, Futuhat El İslamiye Şerefname, Farsça, Tarihi Erdebil, Tarihi Azerbeycan, Azerbeycan Büyükleri Şarh-Hali Abbas Mirza ve Erdebil, Tarihi Ara-i Abbas, Rus ve İran Savaşları v.s.)

Sultan Mehmet Fatih'in,Uzun Hasan'a indirdiği büyük darbeden sonra Uzun Hasan, başkenti olan Amid (Diyarbekir)'i bırakarak Tebriz'e taşınır ve orayı başkent yapar. Amid'te bulunan divan ve hükümet erkanlarını da Tebriz'e taşır. Bu arada Hüsamettin Ali Bitlisi ve ailesi de beraberinde Tebriz'e taşınmışlardır.

Tebriz'e taşınan Hüsamettin Ali aynı görevine (divan ve devlet tanzimine) bakmaya devam etmiştir. 1478 yılında Uzun Hasan'ın ölümü üzerine yerine oğlu Yakub geçer.Bu yeni başkanın devlet islerini düzenleyen Hüsamettin Ali, daha sonra Hac'tan Tebriz şehrine uğrayan meşhur Kürt alim ve mutasavvıflarından Molla Cami (Abdurahman Nurettin Cami) ile birçok sohbetlerde bulunur. Kısa bir

vazifeyi üstün başarıyla yerine getirerek doğruluğunu göstermiştir. Rençber olan ve sakin bir hayat sürdüren yerli Kürtlere gerek o zaman doğrudur gerekse şimdi büyük talanlarla zarar veren göçebe Kürtlerin büyük bir bölümü İdris' in emri ile Erzurum, Kars, Erivan, Ahaska ve Karabağ yaylalarına

müddet sonra Hüsamet'in Ali görevinden kendi iradesiyle ayrılır ve 1495 yılında öldüğünde Tebriz kentinde gömülür. Saray katipliği yapabilecek biri aranır. Başvuranların arasından Hüsamet'in Ali'nin oğlu Hakim edin İdris el Bitlisi seçilir, saray münşiliğine (katipliğine) getirilir. Yakup'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu El Emir Sultan Rüstem'in yanında İdris el Bitlisi yine aynı görevine devam eder. Sultan Yakub taraftarı olan Şirvan Şahı Ferah Yaser kendisi ile çarpışan Şeyh Haydar'ı öldürür ve geride kalan Ali, İbrahim ve İsmail adlı oğulları Yakup'un emriyle İstahr'a sürgün edilir. Daha sonra İbrahim kurtularak Şirvan Şahı ile savaşır ve üstün beceri ile Şirvan'ı ele geçirir. Fakat Sultan Rüstem hile ile İbrahim'ü öldürür. Zamanla büyüyen İsmail, kardeş, baba ve dedesinin intikamını almak için fırsat kolluyordu. 1501 yılında Şirvan'ı alarak dede ve babasının intikamını alır ve Tebriz'e hücum ederek Akkoyunluların hakimiyetine son verir. Divan ile hükümet erkanlarını kendisine bağlatır. Bu esnada İdris, velinimetini kaybettiğinden kaçmak ister. Daha sonra Hac bahanesiyle Hicaz'a giderken doğrudan İstanbul'a gelir. Sultan Beyazıt tarafından iyi karşılanır ve sarayda günlük olayları yazmakla görevlendirilir. O da durmadan Şah İsmail'e karşı sultan ve devleti kışkırtır. Buna vakıf olan divanda bulunan devlet erkanları sultanı zorlarlar ve Beyazıt da İdris'i saraydan uzaklaştırır. 1512 yılında Hac bahanesiyle deniz yolu ile Mısır'a gider ve amcası oğlu olan hac Emiri Ammir Bin Hasan Ali El Bitlisi ile birlikte haca gider. Geri dönerken Mısır'a gitmek ister, fakat aynı yılda ölen Sultan Beyazıt yerine geçen Sultan Yavuz Selim, İdris'i kesinlikle İstanbul'a çağırır ve arzularına kulak verir. Yavuz Sultan Selim daha önce Trabzon'da Vali olan Şah İsmail'in çalışmalarını dikkatle izlerdi. Bu nedenle İdris'in eline bu konuda ne lazımsa verir. İdris de bütün imkanlarını kullanarak eski beylerinin ve baba dostlarının intikamını almak için hazırlık yapar. Kızılbaşların kanlarını mübah kılar. İşte bu esnada Şah İsmail tarafında; Amid'de Genel valilik görevini sürdüren Mehmet Han, Çaldıran Savaşında ölürken yerine kardeşi Karahan aynı göreve atanır ve Kürdistan'ı İran'a bağlamak için büyük çabalar sarfeder.

Şah İsmail, 1501 de yapmış olduğu savaşlarda üstün dehasıyla Akkoyunlu ve Karakoyunluların hakimiyetine son verirken, Osmanlıların elinde kalan Çemişgezek ve Amasya (Avnasya) ile Kölemenlerin elinde kalan Adıyaman, Urfa ve Haleb'in dışında Kürdistan ilk defa bütünüyle bir elin hakimiyetine geçer. Benderi Abbas'tan Sivas'a, Erdebil'den, Basra Körfezinden Akdeniz'e kadar bir "Birleşik Kürdistan" havası hissedilmeye başlanır.

Şah İsmail'in bu üstün başarısı sonunda Şia Mezhebi'nin tahrikiyle elindeki toprakta gerek ibadet ve gerekse hukukta bazı değişiklikler yapmıştır. Ezümüle; ezana " VE EŞHEDÜ ENNE ALİYEN VELİYÜLLAH " eklenmiştir. Bu da Sünnileri çileden çıkartmak için yeterli bir etkendi. Bunlar da İdris'in propagandalarına yaradı ve öyle bir zaman geldi ki Şia Mezhebi batı Kürdistan'ın resmi mezhebi olacak duruma yükseldi. Trabzon'da valilik yapan Yavuz Sultan Selim bunları gözüyle gördü. İşte İdris'in o intikam hırsının kuvvetlendiren Yavuz'un destek ve direktifleri, Sünni Kürt alimlerinde İdris'in yanında yer almalarına neden oldu.

Çaldıran Savaşı galibi Sultan Selim ile beraber savaşa çıkan İdris, savaştan sonra Tebriz'de kalarak Büyük Cami'de halka hitap ediyordu. Yavuz savaş alanını terkederken Amasya'da kışı geçirir. İki ay sonra Amasya'ya dönen İdris, sultanla Kürdistan'ın ittifakı üzerine çalışır ve bir ittifak fezlekesi düzenlerler. Daha sonra bu ittifak tezkeresini hükümet reislerine (25 Kürt beyi o vakit hükümet denilen olguya sahip) gönderirler. Daha sonra bazı değişiklikler yapılarak bu tezkere kabul edilir. Bu görevi yürüten İdris birçok dirayetli yöre valisini de yanına alarak bu işe başlar. Daha önce egemenliğine aldığı Hacı Şadi Emareti, Amasya Hükümeti ve Çemişgezek Emareti ile Amid (Diyarbakır) ve kendisine bağlı on Kürt Hükümeti; (Bitlis, İtak, [Etak], İmadiye, Cizre, Eğil, Hizan, Garzan, Palo, Hasankeyf, Mayafarkın [Silvan], Siirt, Mahmudiye, Urmiye, Çolemerk, Cerzekil ve Görki, Mecenkürd, Pertek, Merdas, Süveydi, Pazoki, Kiği, Sasun, Çermuk-Çermik, Aspayird, Zirikü, [Mardin]) ile ittifak kurar. Yukarıda adı geçen Kürt Hükümetlerini gerek sözlü ve gerekse tazyik ile egemenliği altına almıştır. Karadeniz Beylerbeyi Bıyıklı Mehmet Paşa, Sivas Beylerbeyi Sait Paşa, Konya Beylerbeyi Hüsrev Paşaların komuta ettikleri askerlerle İdris'e tabi 15.000 Kürt Kürdistan'a hücum ederlerken Şia Mezhebine tabi Kürtlerin katliamını mübah sayarak halkın kalbine korku salarlar. Dahasonra bu vicdansızlığa tahammül edemeyen Sivas Beylerbeyi Sait Paşa geri çekilir. İdris, Bıyıklı Mehmet Paşa ve Hüsrev Paşa hareketi sürdürürler. 1516 yılında Yavuz Sultan Selim, Arabkir'den Hasankeyf'e kadar Amid dahil olmak üzere idare

naklettirilmiştir.³) Bu Kürtler; çıkaracakları milis kuvvetleriyle Osmanlı hudutlarını korumaları şartıyla bütün devlet vergilerinden muaf tutulmuştur.

şekli ve mülkiyetiyle İdris'e verir. Böylece İdris'i kendine bağlar ve Mısır'ın fethine görevlendirir. İşte İdris, yeni ağasının nimetine karşı şükürünü ifâ etmek için Mısır'da bulunan akrabalarını faaliyete geçirir ve işgale zemin hazırlar.

1517 yılında Mısır'ın işgalinden sonra aynı yıl içinde İstanbul'a gelen Abbasilerin son Halifesi Mütewvekil Alalallah Muhammed, Emanet-i Mukaddesi Yavuz Sultan Selim'e teslim edince artık Osmanlılar hem sultan ve hem de halife oluyorlardı. Yani eskiden halifenin tasdiğiyle kendi adında hutbe okutarak icrayi ahkam ederdi. Fakat şimdi kendi iradesine sahipti yani bugünkü dille bağımsızlığına kavuşmuştu. Bu hilafet ünvanı uzun bir müddet İslam alimleri arasında eleştiri konusu olur. Zira halife olan kişinin soylu olması ve hatta bazılarına göre Kureyşi olması şarttı. Bu esnada İdris ve avaneleri Yavuz Sultan Selim'e bir soy kütüğü yaparak. Hazretî İbrahim'e kadar oradan da Adem'e kadar bir bağ kuruyorlardı. İbrahim'in Ketuna-Katura arasındaki eşinden gelen Kürtlerle akraba bağları kurarlar. Bundan dolayı Osmanlılara Kürtlerin "birazi" si denilmektedir. "Kürtlerin soyluluklarından şüphe duyulmadığı gibi Osmanlıların soyluluklarından da şüphe duyulmamaktadır. Osmanlıların hilafete layık ve ehil olmalarından şüphe duyulmamalıdır" şeklinde bir genel kanıyı yaymaya çalışmışlar ve Kürtler ile Osmanlılar arasında inandırkanlı bir bağ kurmuşlardır.

Dikkate değer bir İslami devlet anlayışı: "Halife Medine'de, Bağdad'da, Kahire'de veya İstanbul'da oturur." Emri her yerde herşeyden üstündür. Her vali emri icra etmeye mahkumdur. Fakat bazı dirayetli valiler kendi adlarını da halifenin adıyla hutbede okuturlar: Bunu halifeden alınan izne bağlarlardı. İslamiyet'te ilk defa Kürt Samanoğulları böyle hutbe okutmuşlardı. Daha sonra bütün Selçuklular, Eyyübiler, Mervaniler, Kölemenler. Şedadiler. İlk Osmanlıların hiçbirinde devlet sayılmak için gerekli şartları taşımamışlardı. Fakat birer genel validirler. Ama Yavuz'un halifelığı almasından itibaren Osmanlılar "devlet" olmuşlar ve kendi iradeleriyle hutbelerini bu tarihten itibaren okutmuşlardır.

Bundan faydalanmak için İdris'in Mısır'da bulunan akrabalarının yol göstermesi nedeniyle İstanbul'a gelen son Abbasi Halifesi İdris'in emellerine de yaradı. Mısır'ın idaresinin nasıl olacağı konusunda İdris'in gösterdiği görüşlerin uygulamasına karar veren Yavuz Sultan Selim, aynı şekilde Kürdistan'ın idaresinde İdris'e devretti. İdris Halife ve Sultan Yavuz Selim'e danışmandan Hasen el Keyf'in mülkiyetini Eyubu Hanedanlarından Melik el Halik'e devreder ve idaresini isediği gibi yürütür. Buda İdris kendi idaresini kurduğuna işaret eder.

Özet: İdris hem Akkoyunlular'ın intikamını şah İsmail'den almaya ve hem de kendisine bağlı bir Kürdistan idaresine talipti. Ve de başardı. 1520 yılından sonra bazı yetkilerini kullanamaz duruma düşen İdris 1523 yılında ölüyor. (Tarihi Erdebil Tarihi Zendekani ve Hizmeti Muhammed Velihan Tarihi Müfessel İran Şahzade Cihangir Mirza Havandemir Dairete Mearif El Mücmel Defteri Kürdistan Tarihi Umumi Ahnet Rıfat Tarihi Umumi Cevdet Paşa adları daha önce geçen kitaplar v.s.

³ Bu olay yalnız Yavuz Sultan Selim ve İdris El Bitlisi'nin zamanlarına has bir olay değildir. Aynı zamanda İslamiyetten önce ve sonra da Kürtlerin hayatına girmiş bir olaydır. Buna dayanarak birçok ulus kendi hudut ve egemenliğini kürtlerin kuvvetleriyle korumuştur. Kürdistan hududunu, Aleksendirpol ile Canik boğazlarının keşiştiği noktaya dayandıran rahmetli Kayaksar zamanında (MÖ. 585) Lidya'lı Aliyat'la yapılan savaştan sonra Kürtler, Batı Kürdistan da kesin yerleşmişlerdir. Bergama Devleti tarafından kendi devletlerini korumak için para karşılığında Kürt kabileleri İç Anadolu'ya getirilerek yerleştirilmişlerdir. Bu bir vaka dır. Bu arada Romalılara karşı üstün başarıları nedeniyle Doğu Avrupa'ya geçen Kürtler adlarını ve cengaverliklerini dünyaya duyurmuşlardır. İşte Doğu Avrupa'da bulunan Kürtçe yerleşim adları o yıllarda Doğu Avrupa'ya yerleşen Kürtlerden kalma ve onların yadigarlarıdır. İslamiyet'in ikinci yüzyılında başında Mervan El Himar, dayılarının Kimiş (Kermenşah) ve Hakkari'deki saltanatını takviye etmek için bir çok kabileler getirip Lübnan Dağlarına yerleştirir. Aynı kabilelerin başkannın kızıyla evlenir.

Abbasilerin ünlü halifesi olan Harun El Reşid tarafından: Kandahar, Mazenderan, Horasan ve Secsecistan'dan Badili kabilesine bağlı 125 kol, Şadıli Kabilesine bağlı 75 kol, Bizans akınlarına karşı Canik (Samsun), Mazaka (Kayseri) ve Sis'i (Ezene-Adana) birleştiren çizginin karşısına yerleştirilirler ve Suğur (öncü karakol) göreviyle görevlendirilirler. Daha sonra bu öncü kuvvetlerin vasıtasıyla Müslümanlar Orta Anadolu'ya akın ederler. Kürtler de İç Anadolu'ya kadar ilerleyerek ova ve meraları, şehir ve köyleri işgal ederler.

Safevilerin ünlü Hakimi Nadir Şah: Özbek akınlarına karşı koymaları için Erdebil, Tebriz, Şoregöl, Gence, Bako, Merağa, Savbulu (Mahabat) ve Kum civarlarından 25550 Kürt hanesini nakil ederek bunlardan Kandahar, Sindistan ve Horasan da öncü kuvvetler teşkil ettirmiştir. Bunlardan doğu sınırını korumayı başarmıştır. Daha sonradan gelen Azerileri Kürtlerden boşalan yerlere yerleşmiştir.

Bu Sünni Kürtler, İran'ın Şii Mezhebi akımları ile Rusya'nın yayılmacı politikası karşısında bir set teşkil etmişlerdir. Bundan sonra da İran ve Osmanlılar arasındaki hudut aşağı yukarı korunmuştur.

Zamanla Kürtler, uzun bir müddet Osmanlı (Türk) ve İran'ın hakimiyetinden kurtuldular ve Ondokuzuncu asrın başında hakiki bir istiklal şekline geldiler.

Zira Osmanlı (Türk) ve İran hükümetleri ancak silahlı kuvvetlerinin zoru ile Kürtlerden vergi alabiliyorlardı. Kürtlerin üzerindeki İran hakimiyeti Osmanlı hakimiyetinden fazladır ve hatta İran hakimiyeti Osmanlı Kürtlerinin üzerinde de mevcuttur.

Kürdistan'a giden o vakit gezginleri ve coğrafyacıları bütün Kürdistanı

Daha önce Mervan El Himar tarafından Lübnan ve Şam arasına yerleştirilen dayılarına bağlı kabileler ve Abbasilerden El Mütasım tarafından Birohi-Bilohi-Biloci (Biroxi-Özkardeş) Kabileleri bugünkü Belucistan denilen yerlere yerleştirilerek, Selçuklu akınları durdurulmak ve Bağdat rahatlatılmak istenmiştir.

1804-1813 yılları arasında gerek Prens Sisyanof ve gerekse Başkomutan Çar'ın kardeşinin oğlu Graf Paskaviç; kendilerine askeri alanda yardım eden Yezidi (Ezdi) Kürtlerin Ağası Hasan ve ileride ismi geçecek olan hanlara bağlı Kürtlerin dışındaki Kürtleri sürgüne ve savaş alanından göndermeye devam etmişlerdir. Örneğin, yalnız Şoregöl civarlarından 38 Kürt kabilesi Derbend ve Kuzey Kafkasya'ya naklettirilmiştir. Bunlar daha sonra savaşlardan Rusların işgalinden, kaçarak İç Anadolu'ya kadar gelmişlerdir.

Hal böyle devam ederken 1917 İhtilalinden sonra buna benzer bir durum yine yaşanmıştır; Bizzat ihtilal lideri tarafından 17000 Kürt hanesi sürgüne gönderilir ve Ermeni ile Azerilerin hakimiyetine kolayca alınabilecek şekilde Laçin'de göstermelik bir özerk Kürdistan kurdurulur. Böylelikle halkın tepkisi azaltılır. Daha sonra halet'in (Stalin) devri başlar. Lenin'in verdiği göstermelik özerkliği de ortadan kaldırır ve bunun sonucu Azeri propagandası Kürtler içinde çoğalmaya başlar. Mevcut olan Kürd dili ile eğitimi ortadan kaldırır. Kürtler, Azeri oldukları yolunda propagandaya tabi tutulurlar. Kürt dili okullardan kaldırılır, okullarda Azerice okutulur. Bu tepki ve istekler karşısında 1937-1944 yılları arasında Güney Kafkasya'dan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine 21.000 Kürt hanesi sürgüne gönderilir. Benim Seyit Ali, Mehmet Salih ve öğrencilerinden aldığım istatistiğe göre yalnız Özbekisten'da şu anda 317.000 Kürt ailesi yaşamaktadır. Bu da bir Kürt hanesi ortalarına 7-10 arasında nüfusa sahip olduğuna göre asgari bir hesapla $317.000 \times 7 = 2.219.000$ eder. Yani birkaç sene sonra nüfus oranları hayli artacaktır. Bu uygulama halinde devam ediyor. Fakat doğurgan Kürt kadınları sayesinde Kürdistan Kürtsüzleşmiyor. Bundan dolayı Kürt ulusu Kürt kadınına borçludur. Bu çilekeş Kadın Kürtler her nevi hürmete layık oldukları gibi Kürtler için adeta tapınması gereken bir varlıklarıdır.

İbni Haldun. El Bidayet ve El Nihayet. El Kamel Fi Tarihi, Tabari El Irak Kadimen ve Hadisen, İrani Kadım, mİran Ordu Teşkilatı Tarihi, Osmanlılarda Hilafet Davası, Vakaname, İbni Betuta, Bin Busil ila Van, Kitabı Diyarbekiriye, Hasankeyfede Eyyubiler, Tarih Ensab, Tac El Urus, El Mesalik ve El Memalik, Tevarih El Ümem. Tac El Teravih, İzzi, Sefvet. Kitab El Menis. İran ve Rus Savaşları, Ahmet Muhtar Paşa Hatıratı ve Savaş planları. Hakikatler, Ümül İber, Mirat El İber. Kürt ve Nijedehayi, Kürdistan Tarihi, Hulaset Tarihi Kürdistan. Tarihi Devleti ve El Ümera Urmiye, Tarihi Azerbeycan. Tarihi ve Coğrafyayı Kürdistan, Tarihi Erdebil, Azerbeycan Büyükleri, Tarihi Tebriz, Küçük Abbas, Hayati Nadir Şah, Şerh Hali Abbas Mirza. Tarihi Zend. Tariha Kürdan. Guncayi Baharistan, Hoşnan, Azo, Hudut El Alem, rahnumayi Şahra Hayi İran. Revdet el Safa, Zendekani Şah İsmail, Seyehatnameyi Şarden, Nezhat el Kulub, Tahi Umumi Rafat. Tarihi Umumi Cevdet Paşa. Akkoyunlar, Rusya'nın Şark Siyaseti, Diret Maarif Maasir El Asar. Mucam el Büldan, Kamus El Alam, Mirat El-bidan.

dört parçaya ayırmışlardır.⁽⁴⁾ Ardilan veyahut Doğu Kürdistan, Kuzey Kürdistan ve Batı Kürdistan'ın Ardilan ve Doğu Kürdistan, Hemedan Çölü'nden Kermanshah'tan, Tebriz'den, Van Gölü'nün yakınlarından Kızıl Uzun Nehrinin kaynağına kadar, dağlarının zirveleriyle ayrılır. Şimdi nüfusu kalabalık olan şehri Sine-Sino şehridir.

Ardilan; İran'ın tabii gaz yatağı olarak tanınır. 1499 yılında sofi soyundan İran şahlarının Kürtler için takip ettikleri siyaset, ondokuzuncu asrın başındaki Osmanlı siyasetinden daha çok olarak Kürtler üzerindeki hakimiyetlerini takviye etmiştir.

Şahlar, Kürdistan'ın en kuvvetli ve seçkin olan kabile başkanlarına "Kürdistan Genel Valisi" ünvanı verirdi. İcap ettiği takdirde bunları en soylu müttefik kuvvet olarak kullanırlardı. Bu nedenle İran ve Osmanlı Kürdistanlarında bulunan Kürtler üzerindeki nüfuzlarını açığa vururlardı. Bu Kürt valisi genellikle Sine-oşnu şehrinde otururdu.⁽⁵⁾ Osmanlı Kürtleri üzerinde nüfuzu ve sözü

⁴ Yazar kendi devri olan 1854-1903 yılları arasındaki Kürdistan'dan bahsediyor. Yoksa Kürdistan'ın adı yeni olduğu gibi coğrafyası da yenidir.

Zend Kürt hakimleri zamanında Kürdistan'a bakılırsa; ki şimdi aşağı yukarı aynı sahanın nüfusunun halen çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu kesindir, yalnız son on-yirmi sene içindeki asimilasyon çoğaltılarak Kürtler biraz daha unutulmaya çalışılmıştır. Bu hudut Hazar Denizi'nin Güneybatısında Aras ve Kür nehrinin Hazar'a döküldüğü yerden, Seblanın doğusundan Erdebili içine alarak, Tebriz'den Ahvaz'ı içine alarak Benderi Abbas' dan Faris Körfezi'ne, oradan da körfeşi takip ederek Tekrit'ten Fırat'ın Şerkat harabelerinden Güney Fırat'a geçerek Direzor'dan Abdulaziz dağ zirvelerini, doğru güney Halep'ten Amanos dağ silsilelerini takip ederek Akdeniz'e İskenderun ve Canik' in keşiştiği noktanın doğusundan Amasya'yı içine alarak Çoruh Nehri'ni takip eder. Erzurum'u içine alarak Batum'un doğusundan Şoregöl, Ahaska'lık ve Ahaska Erivan Eçmişaz, Şirvan, Karabağ, Genceden Kür Nehri'ni takip ederek Hazar Denizinin aynı noktasıyla birleşir. Yukarıda geçen hudut, böyle detaylı olarak hiçbir kitapta yoktur. Fakat coğrafi ve siyasi konulu kitaplar ile nüfus istatistikleri bu sahada geçen yerleşim yerlerinde çoğunluğun Kürt olduklarında müttefikdir. (Tarihi Umumi Mehmet Rıfat. Kerim Han Devri. Kamus El Alem, İslam Ansiklopedisi. İran'ın Askeri ve Siyasi Coğrafyası, Abdurrahman Dünya Coğrafyası için hazırlanan 15 harita Rus Çariçesi için hazırlanan 4,5,8,9,12,18' nci haritalar, Erdebil Tarihi, Şerhi Hali Abbas Hirza, Asya'nın Müfassel Coğrafyası, Rahnumayı İran, El Irakayn, Saltanatı Vilayeti Şark, El Büldan El İslamiye. Fatuhat El İslamiye. Erivan Şirvan Şoregöl Nüfus İstatistikleri, Karabağ ve Gence Nüfus İstatistikleri, Lügati Tarih ve Coğrafya. Tarihi Osmanı, Tarihi Osmanı; Encümeni Tarih, Müfessel Tarihi Osmahi, Tarihi Umumi, M. Encümeni Coğrafya Nöldke Kardo Und Kurdan, G.R. DRIVER the Kurds, Nezhd El Kulub, El Coğrafiyet El Şarkiye, Takrir en Kürdistan ve El Kurdi, İntişar El Kurdi Fi Ezmenet El Kadıme. Diyanet El Kurdi. Dırasat Fi Tarih El Kurdiye, Bazil Nikitin. Maltebro. vs. Birçok eser ve haritalar.

⁵ Yazar kendi devri ve devrine yakın zamanlardan bahsediyor. Safevilerden önceki zamanda zaten Kürtler kendi kendilerini idare etmişlerdir. Zaten o günkü devletin anlayışı neyse Kürtler aynı anlayışa hakimdiler. Örneğin: Samanlılar, Şabankahlılar, Lori Püçük. Lori Mezin. Tahiriler, Sefariler. Büveyhiler, Dünbülliler Eyyubilerin bütün şubeleri Ciziriler, Hezkailer, Palulular, Sasunlular, Bitlisiler, Hesenkeyfililer, Şoregöllüler, Şedadiler. Hezbanlılar. Mervaniler. Sohranlılar, Eğliler ve yeteri kadar incelenmemiş diğer Kürt Hükümetleri.

Yukarıda adı geçen bütün bu Kürt Hükümetleri de kendi adlarına hutbe okutmuş, sikke bastırmışlardır. Askeri kuvvete sahip olmuşlardır. İcrayı ahkâm yapmışlardır. Divan kurmuşlardır. Şura kurarak sınırlarının dışından kendi arazilerine karşı taarruzda bulunan, gerek Müslüman ve gerekse Müslüman olmayan düşman kuvvetlere karşı koymuşlardır. Karşı tarafta bulunan kuvvetlerle kendi adlarına barış antlaşması imzalamışlardır. İşte o vakit devlet lerinin şartları Kürt Hükümetlerinde de mevcuttu. Selçuklu İmparatorluğu ve Sultanları

fevkalade geçerli idi ve İran hükümetinin birinci derece senatörlerinden sayılırdı. Kürdistan valileri, İran Hükümetinin konum ve kararlarına uymadığı halde, şahların Osmanlılarla vuku bulan savaşlarında Osmanlı Kürtleri üzerindeki büyük nüfuzlarını kullanırlardı. İranlılarda da bundan büyük faydalar görürdü. Örneğin; Birçok Kürt Hükümeti Başkanı'nı savaş dışı tutabilir ve İran'a doğru çekebilirlerdi. Kürdistan valilerinin Kürtler üzerindeki iyi nüfuzlarından dolayı İran Hükümeti'ndeki yerleri çok yüksek ve sözleri dinlenir bir vaziyetteydi. Bu konumlarından dolayı, Kürtleri daima İran'a doğru çekebilirlerdi. Bazen Şah' a tanınan haklar Kürt valilerine tanınıyordu ve bazılarını tanınan bu haktan dolayı devletin idaresinde büyük söz sahibi idiler ve sözleri kanun sayılırdı.

Kuzey-Batı Kürdistan, Osmanlıların hakimiyeti altında bulunuyorsa da gerçekte Osmanlı Kürdistanı'nın büyük bir parçası, Osmanlı hakimiyetini katiyen tanıımıyordu. Kuzey Kürdistan, Ağrı Dağı-Çölemerik (Hakkari) ve Nemrut silsileleri ile Van ve Urmiye Gölleri arasında bulunur. Beyazıt Van Paşalıkları ile Çölemerik Sancağı bu bölgeyi teşkil eder. Erivan ve Nahçıvan' ı elde bulundurlar, Osmanlıların güçsüz olduğu zamanlar İranlılar. bütün Kuzey Kürdistan` da özellikle Beyazıt Kürt paşası ile Beyazıt Kürtleri ve kısmen Van Paşalığı üzerinde kendi nüfuzlarını hissettirirlerdi. Van Paşalığında, en mühim Kürt Beyliği Hakkari Beyliği idi. Bu beylik ÇÖLEMİRİK` te ikamet etmekteydi ve Osmanlıların hakimiyetini katiyen tanımayan İranlılarla dostça münasebette bulunan bir emir tarafından idare olunuyordu. (6) Kuzey Kürdistan'ın diğer bölgeleri üzerindeki hakimiyet, Van idare memurlarına ait olmakla beraber kısmen Muş Paşalığı tarafından da idare ediliyordu.

zamanında, Osmanlıların Yavuz Sultan Selim` den önceki saltanatlarında da, Afganistan ve Pakistan, Sindistan Mısır ve Suriye Memlükleri devirleri. Bu sayıların herpsi de halifenin adı ile kendi adlarını hutbede okuturlar ve halifenin adına İslam fukahalarının içtihatlarına bakarak hüküm ederlerdi. İşte burada hukukun hangi dil ile yazıldığına bakmaksızın icrayı aklam ederlerdi. (Osmanlı Tarihi, İsmail Uzunçarşılı, İbni Haldun , İbni Esir El Kamil, El Bidayet ve El Nihayet, El Mıkrızı, Tecarib El Ümem Selçuklular Tarihi, Tarihi Umumi, Hammer, Tarihi Osmani, İzzi Tarihi, Vasfi Tarihi, Revdat El Hafikeyn, Taç El Tavarikh, Münecimbaş, Tarihi Taberi Tarih El Bağdat, Tarih El Mısır, Tarih El Heleb 1 Şahba, El Fihkil İslamiye Şert El Kudatı, Şurut El Cuma, İhya El Emlak. İslamda devlet anlayışı Bu konuda yüzlerce eser mevcuttur.)

6 Yazar burada çelişkili ifadeler kullanıyor. Zira Kürdistan` da yerli hanlık ve hükümetlerin, hakimiyet ve idarede ne derece faaliyet yürüttüklerini bilmiyor yada bahsetmek hoşuna gitmiyor; o günün Rus siyasetine ters düşüyor. Başta kendileri tarafından işgal edilen Kürdistan parçasındaki Kürt hanları, sultanları ve hükümetlerinin faaliyetlerini hiç olmazsa yazmalıydı. Gerek Prens Sisyanov`un gerekse onun öldürülmesinden sonra Genel Komutanlığa atanan Çarın kardeşinin oğlu Graf Paskaviç` in Kürtlerle yapmış oldukları anlaşmalar ve gerekse İranlılarla yapılan antlaşmalar özellikle Tiflis Antlaşması, Osmanlıların Yavuz Sultan Selim ve İdris El Bitlisi zamanında Kürtlerle yaptıkları antlaşmaların aşağı yukarı aynıdır. Erivan Hanı Baba Han ile yapılan sözleşmeler ve sonunda yapılan haince hareket, Şoregöl Sultanlığı, Gence Hanlığı ile Ahaska Hanlıklarıyla yapılan antlaşmalar gibi Yazar bunları gözden çıkararak, yalnız kendi halkına ve askerlerine moral vermek için kendilerinden hiç bahsetmeyerek gerçek dışı bilgi aktarmaktadır. Bakınız; Şarh-i Halı Abbas-Mirza, Rus ve İran Muharebeleri, Tarihi Azerbeycan, Tarihi Erdebil Ahmet Muhtar Paşa Savaşları Farsça, Bako Tarihi, Şoregöl Sultanlığı Nüfus İstatistikleri, Tarihi Umumi M. Rıfat, İran` ın Güney Kafkasya Siyaseti ve Rus Savaşları.

Batı Kürdistan, Muş Paşalığı ile Erzurum Paşalığı'ndan müteşekkildir. Osmanlı hakimiyetini kesinlikle tanımayan Dersim vilayeti hariç Batı Kürdistan mezkur paşalıkların idare memurlarının (valilerinin) hakimiyetine bağlıydı.

Güney Kürdistan: Diyarbakir ve Musul Paşalıklarından müteşekkildir. Osmanlıların buralarda hiç hakimiyeti ve nüfuzu yoktur. Yerli Kürt beyleri bazan Süleymaniye Sancak Reisi' nin (Musul Paşalığının) hakimiyetine tabi oluyorlardı. Bu Reis çoktan beri İran tarafından takviye edilerek Güney Kürdistan'ın büyük bir kısmı kendi hakimiyetine inkişaf ettirilmiştir. Bundan başka bu emir kendi kendine Kürdistan paşası adını alarak İran ile dostane münasebetlerde bulunmaktaydı.

Güney Kürdistanın en mühim beyleri: Revandüz (Soran), Süleymaniye (Baban), Amadiye (Behdinan) Beyleridir. Diğer yerlerde ikamet eden Kürtler, küçük cemiyet ve hanlıklarda yaşamaktaydı. Örneğin: Kars ve Ahaska Paşalıklarında ikamet eden Kürtler, tamamiyle kendi hanlık ve cemiyetlerine bağlıydılar. Erivan Hanlığında ikamet eden Kürtler (Sekiz bin kadar) Erivan Genel Komutanına bağlı ve onun hükmü altında yaşarlardı.

Bu suretle İran ve Osmanlı hududunu aşan İran nüfuzunun, hududun batısında bulunan Kürtlerin üzerinde tesiri gözüküyordu. Osmanlının Asya Paşalıklarından sınırsız nüfuzla sahip olan Erzurum Genel Komutanı' nın (Ermenistan ve Anadolu' nun idare memuruydu) Kürtler üzerindeki nüfuzunu, Kürt beyliklerinde icraat yetkisinin babadan oğula geçmesi şeklinde görülen hiyerarşik yapısı azaltırdı. Bu da Osmanlının çıkar ve siyasetine fayda sağlamazdı. Bu hal, İstanbul Hükümeti' nin Kürtler üzerindeki hakimiyetinin pek az olduğunu açıkça gösterir. (7)

⁷ Yazar sanki eski antlaşmalardan bihaberdir. Zaten Yavuz Sultan Selim ve İdris El Bitlisi ve Kürtler arasında bulunan antlaşma gereği, Kürt Hükümetleri kendi kendilerini idare ederlerdi. Halife veya Sultan, icab ettiği zaman askeri bakımdan Kürtlerden yardım talepeder, onlar da Sultan' ın yardımına koşarlar. Buna benzer şartlar anlaşmada mevcut iken yazar hangi hakimiyetten bahseder bilinmez. Yoksa kendi işgallerinde bulunan halklar gibi herşeyden mahrum bir Kürdistan ve Kürt Beyliklerini kastediyor? Kendilerince Kürtlere tanınan haklar başka halklara tanınmış değildir. Zira Kürtlere mahsus bazı imtiyazlar vardı ki, başka halklara tanınmış değildir.

RUSYA-İRAN SAVAŞLARINA (1804- 1813) KÜRTLERİN İŞTİRAKLERİ

İran Ordusu'nun teşkilatına eğitim ve öğretimine büyük hizmeti geçen Veliiaht Abbas Mirza'nın büyük itimatına mazhar olan Fransız subaylarından Yüzbaşı Gasbar Drovil, ondokuzuncu asrın başındaki İran Kürdistanı ve 1804 ten 1813 yılına kadar devam eden Rus-İran savaşına iştirak eden Kürtler hakkında çok kıymetli malumat vermiştir.

Drovil'in ifadelerine bakılırsa, Azerbeycan Valisi ve İran Veliiahtı Abbas Mirza, Kürtlerin süvari birlikleri için başarılı bir unsur olduğunu anlayarak bunları kendi taraflarına çekmek için birtakım vergi ve tekliflerden muaf tutmuşlardır. Üstelik kendilerine yardımda da bulunmuşlardır. İran Kürdistan'ının büyük bir kısmı, bütün Erdelan⁽⁸⁾ve Loristan'la⁽⁹⁾beraber Fetah Ali Şah'ın büyük oğlu olan Muhammed Ali Mirza'nın mıntikasını teşkil ediyordu. Muhammed Ali Mirza İran tahtına namzedliği hakkında davacı olduğundan Abbas Mirza ile araları açıldı. Binaenaleyh Ardelen Kürtleri, Abbas Mirza'nın ordusunun teşkiline o kadar ehemmiyetli şekilde iştirak etmemişlerdir. Bununla beraber İran'ın diğer Kürtlerini büyük çoğunluğunu (Azerbeycan Ardelen'in civar vilayetleri, Mako ve Erivan Hanlıkları), Abbas Mirza, süvari birliklerini tamamlamak için Kürtlere verdiği imtiyaz ve vergi muafiyeti nedeniyle, kendi tarafına celb etmeyi başarmıştır.

Bundan başka zor kullanarak veya bazı imtiyazlar vaadiyle Osmanlı Kürtlerini bile kendi tarafına çekmek için çalışmış ve muvaffak da olmuştur. Örneğin, Zağros Dağları'nın batısında bulunan ve bu dağlar ile Selmas ve Urumiye'den ayrılan ovalarda ikamet eden cesur Yılan (Millan) kabilesini kendisine celbetmiştir. Bu kabile ve kolları Abbas Mirza'ya techizat ve taşıyıcı olarak onbeşbine (15.000)'e yakın süvari vermiştir. Bunlar veliahtın ordusunun en cesur ve fedakar kısmını teşkil ediyordu. Çoğunluğu, Nasturi'lerden müteşekkil kırkbin (40.000) mevcutlu bir orduya sahip olan ve hemen hemen müstakil bir surette bütün Hakkari Kürtlerini idare eden Çölemerik (Hakkari) Emirini, Abbas Mirza cebren kendi tarafına çekmeye teşebbüs etmiş ise de neticede büyük zayıat vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu Emir'in yardımının veliaht için pek önemli olduğu kuşkusuzdur. 1810 yılında bu emire yani Mustafa Paşa'ya karşı yirmi bin mevcutlu bir ordu Abbas Mirza komutasında Hakkari'ye hücum etmiş

⁸ Mikran, Hemedan.

⁹ Kürtler, Hicretin 1 İnci yüzyılına kadar soyları nedeniyle, Farslarla hareket ederlerdi. Fakat o tarihten itibaren Safevi şahlarının yanlış siyasetinden dolayı birçok Kürt İran'dan ayrılmıştır. (Hadika-i Nasırıye, Coğrafya ve Tarihi Kürdistan s.22)

fakat 12.000 piyade ve 2.000 süvariden müteşekkil Kürtler ve Nasturiler, İran ordusuna büyük zayıat vererek geri çekilmeye mecbur etmişlerdir. Bu suretle neticelendiği halde Hakkari kabilelerinin bazıları daha iyi vebir yaşam temin edebilmek için Abbas Mirza'nın ordusuna adamlarından bir kısmını göndermişlerdir.

Hatta son zamanlarda bizzat Mustafa Paşa bile Veliht Abbas Mirza'nın bazı tekliflerini kabul etmek suretiyle biraz tabiiyetine girmiştir.

Gasbar Drovil'in verdiği bilgiye bakılırsa, 1804-1813 yıllarındaki savaşlarda Abbas Mirza'nın 50.000 mevcütlü bir ordusu olduğu ve bu ordunun üçte ikisinin başıbozuk Kürt süvarilerinden müteşekkil olduğu anlaşılır. Bununla beraber Abbas Mirza'ya bağlı Kürtler ise 30.000 süvari verebiliyorlardı. Maişetlerinin temini ve bütün vergi ve yükümlülüklerden muaf tutulmalarından dolayı Abbas Mirza hakikaten bütün Kürtleri kendi yandaşlığına çekmiş ve Rusya ile savaşacak süvari kuvvetini Kürtlerden temin etmede muvafık olmuştur.

Savaş devam ederken, Kürtlerin üzerinde yeni Rus silahlarının kuvveti denendikçe ve bilhassa savaş Abbas Mirza'nın aleyhine geliştikçe, Kürtler, İran ordusunu takviye edip yardımlarına koşmaktan hoşlanmamaya başladılar. Herbir yenilgiden sonra Abbas Mirza. bunları zor kullanarak tekrar getirmek için pek büyük müşkilatlara girmeye mecbur kalıyordu.

Bundan dolayı Abbas Mirza, Kürtlere verdiği imtiyaz sözlerini ve Kürtler tarafından münasip görülmeyen kendi Beylerbeylerini (Vilayet ve Sancak İdare memurlarını) değiştirmeye mecbur oluyordu. Kürtlere vaki tecavüz katiyen men edilmemişti. Fakat Abbas Mirza'ca bu kadar kıymetli görülen ve İran Süvari birliklerinin kumandanı olan ve 1812'de Arslanuz yakınında savaşa katılan Drovil'in kanaatına göre, süvarilikte ehemmiyetli ve fedakar olarak tanınan Kürtler ile beraber Abbas Mirza, General Kullaruski tarafından tamamen yenilgiye uğratılmıştır. İşte bunlar için beslenen umutlar yok olmuştur.⁽¹⁰⁾Bu hususta Drovil'in fikri, başıbozuk süvarinin ve bunlar yanında Kürtlerin, Ruslara karşı hiçbir işe yaramadığını göstermiştir. Osmanlı (Türkiye) ve diğer Asya milletleriyle yapılan savaşlarda İran, Kürtlerden gerçekten çok istifade etmiştir. Kürt süvari birlikleri diğer Asya milletlerinin süvari birliklerinden hakikaten

¹⁰ Yazarın çelişkili ifadeleri okurlarını şaşırtıyor. Bir tarafta, Ruslara karşı geliştirdikleri savaş malzemeleri Kürtler üzerinde denenirken, Kürtsüvarileri bu gelişmiş silahlara dayanamıyordu. Şimdi de gelişmiş silahlara ne süvari ve ne de başka kuvvet karşı duramaz diyerek bu suçu Kürtlerde görüyor. Halbuki Kürtler o vakit aynalı denilen ağızdan doldurulan tüfeklerle ve yerli yapım aletlerle hücum ediyorlardı. Fakat Ruslar sahra toplarıyla (18 adet) ve üç mermi alan Filitelerle (Setir) hücum ediyordu. Acaba at topa, Aynalı tüfek üç mermi atan tüfeğe karşı ne yapabilir? Suç varsa o da Devletin teçhizatı temin etmemesinde ve yazarın gerçeği görmemesinde. Kacarlar ile Ruslar Muharebesi C-1/S. 158

çok daha iyidir. Kürtler üzerinde bilhassa topçu ateşi ve yeni tüfeklerimiz büyük tesir bırakmıştı. Bundan dolayı Kürtler mağlub oluyorlardı. Drovil hatıratında diyor ki: “Kürtlerin fevkaleda cesaretinden başka hiçbir meziyetleri yoktur.”

Fakat bu cesaret akıl ve şeref üzerine kurulmuş birşey değildir. Daha doğrusu Kürtlerin cesareti tehlikeyi nazarı dikkate almaksızın avın peşinde koşan bir yırtıcı hayvanın cesaretine benzer. İran Ordusunun bu savaşta duçar olduğu mağlubiyet ve geri çekilmenin en mühim nedeni Kürtlerdir. Zira bu savaşta Kürtler ciddi askeri hareketlerde bulunmadığı gibi kendilerinin iyi bir askeri yeteneğe sahip olmadıklarında ortaya koymuşlardır.

1804-1813 YILLARINDAKİ SAVAŞLAR ESNASINDA KÜRTLERLE İLİŞKİMİZ

1802 yılında Gürcistan`ın Genel Komutanlığı`na Prens Sisyanov atanmıştı. Yeni ele geçirilen arazimizin Türkiye ve İran`a karşı korunmasının temini için ilk olarak Gence Hanlarını kendisine bağladı ve kuvvetlerine bir çekidüzen verdi. Bundan sonra ikiyüzlü siyaset takip eden Prens Sisyanov kendi hanlığına tecavüz eden İran askeri kuvvetine karşı yardım isteyen Erivan Hanlığı ile işbirliği yapmıştır. 1804 yılında Abbas Mirza`nın ve Fetah Ali Şahin`in (Baba Han) birlikleri Prens Sisyanov tarafından birkaç kere Aras Nehrinin öte tarafına geri çekilmeye mecbur edilmiştir.⁽¹¹⁾

Fakat Erivan Hanı, Rus Hükümetine karşı sözünde durmadığından Prens Sisyanov iki Temmuz da Erivan Kürtlerinin başkanı Hüseyin Ağa ile ilişkiler kurmuştur. Erivan Hanlığında, Gence Hanlığında, Beyazıt (Bazıt)ve Kars Paşalıkları içinde hiçbir engelle karşılaşmadan yaşayan 8.000 seyyar Kürt aşireti vardı. Gerçekten bunlar başkalarının hakimiyetlerini pek az tanıyorlardı. Her zaman elimize geçen yeni arazimize ve bilhassa Osmanlıların elinde bulunan Kars Paşalığı ahalisine baskın yaparak talan ediyorlardı. Prens Sisyanov`un Gence Hanını (Civahan-Civadhan)⁽¹²⁾yıldırım hızıyla mağlub ettiğini gören Erivan Kürtleri, Erivan Hanlığı`nda Prens Sisyanov`un ordusuna karşı savaşan İranlılara iştirak etmedikleri gibi kendilerine de yardım etmemişlerdir. 24 Temmuz 1804`de Prens Sisyanov, Hüseyin Ağa`ya yazdığı mektupta, Erivan Kürtleri üzerindeki hakimiyetin tamamıyla kendisine verileceği sözünü vererek Rusya

¹¹ Baba Han, Erivan`ın yerli Kürtlerindendir. Şirvan Kabilesinin İrvan Yirevan kolundandır. Bazıları Kerni kolundan olduğunu söylerler. Kanaatimce Kerniler, Hevli (Erbil) ve Revandüz`de otururlar. Bu kabilenin bir koluna da Şirvani derler. Bunlar kendi oturdukları yerin adını almışlardır ve dağılmış bir halde yaşarlar. Bu isimde Kürdistan`da 50`ye yakın köy ve 3 şehir vardır. Kacarlar Tarihi, Cengi Deh Sale, Tarihi Kürd ve Kürdistan, Tarihi Erdebil. Dr. Firiç- Kürtler, kabilehayı Kürd.

¹² Cevan Han (Cevad Han) Şedadan kabilesindendir. Bunlar yerli halktır ve çoğuna Şadili veya Şadilo denir. 18.500 hane olup son zamanlarda çoğu Eleşgirt civarlarında yaşar. Bazıları Dersim ve Azerbaycan` da yerli ve göçebe hayatı sürdürürler. (Dehsal . Tarih-i Kürd ve Kürdistan/ c-1.)

uyruğuna geçmelerini teklif etti. Hüseyin Ağa'nın tereddüt ettiğini gören Prens Sisyanov Hüseyin Ağa'yı silahlı kuvvetle tehdit ederek savaşçmaya karar verdi. Prens Sisyanov'un sözü ile fiili arasında hiçbir fark olmadığını gören Kürtler, askeri bir strateji olarak askeri işemize karşılık (bu Erivan Hanlığının emeliydi) talancılığı bıraktılar. Prens Sisyanov tarafından getirilen elçi, emanetleri vermemiş ve tarafımıza geçmemişti. Fakat ne suretle olursa olsun Kürtlerle olan ilişkilerimizde faydalarımız zararlarımızdan daha fazla olduğundan, onlarla ilişkimizi geliştirmek için irtibatımızı kesmemiştik. Bir ittifakımızda, Kürtler düşmanın büyük bir süvari kuvvetini geri çekilmeye mecbur etmişlerdi. Bunun sayesinde bizler Erivan muhasarasını devam ettirebilmiştik. Fakat birliklerimizde çıkan hastalık, şiddetli sıcaklıkların sürmesi ağır muhasara toplarının bulunmaması ve yiyecek sıkıntısı Prens Sisyanov'un Erivan muhasarasının terketmeye mecbur etmiştir. Memleket, İranlılar tarafından tamamen mahvedilmiştir. Hanlıktan birliklerimiz çekilir çekilmez Kürtler, Erivan hanı ile yeniden barışmışlardır.

1805 yılında Prens Sisyanov, Karabağ ve Şeki Hanlıklarını ele geçirip arazimize iltihakla Karabağ içine giren Babahan'ın birliklerine karşı savaşla meşgul olmuştur. Erivan Hanlığı tarafındaki hudutlarımızın korunması için mevcutları tamam olmayan iki alaydan müteşekkil bir askeri birlik, General Nesvetalyov komutasında Yambak (Yembuk)'da karargah kurmuştu. Prens Sisyanov bu generala Erivan Kürtleriyle ilişki kurup müzakerelerde bulunmasını emretmişti. General Nesvetalyov, Erivan alınmadıkça Kürtlerin Erivan nüfusundan vazgeçmeyeceklerini anlamıştı. Biliyordu ki, bu millet vaziyete göre hareket eder. Hakikaten Kürtler bize birçok söz vermişlerdir. Fakat yerine getirmemişlerdi. Örneğin; Erivan Hanının çocuğunu getirerek bize emanet suretiyle teslim edeceklerdi. Fakat sözlerini yerine getirmemişlerdi.

Erivan Hanlığında birkaç köy “ ahalisi Kürt değildir “ General Nesvetalyov tarafından yapılan askeri harekette, iştirak etmeleri talebine iştirak etmemişlerdi.⁽¹³⁾ Bazı Kürtler ise ikinci bir baskınımızdan korkarak bize yardım ederdi. Birinci baskınımızı gören Kürtler, Keçel Kalesi'nin yanındaki Talin'de (Telin) toplanarak arazimize ve Osmanlı Paşalığı olan Kars'a baskın düzenledi. Kars valisi ile Prens Sisyanov'un arasında samimi dostluk bulunduğundan birbirlerine yardımda bulunuyorlardı. Rehin ve emanet olmak üzere çocuğunu yanımıza bırakmaya söz verdi ve Hüseyin Ağa sözü yerine getirmedikinden onun ikiyüzlü olduğunu anlayan Prens Sisyanov General Nesvetalyov'a Kürtlere karşı ceza amacıyla askeri bir baskın düzenlenmesi ve talan yapılmasını emretti.

¹³ Bundan anlaşılıyor ki, Erivan Hanlığının genel nüfusunun büyük çoğunluğunu Kürtler teşkil ediyordu. Fakat Kürtlerde iki kısma ayrılır. Biri yerleşmiş Kürtler diğeri de seyyar aşiretler. Aşiret halindeki Kürtler 800 hane kadar idiler ve Kars ile Erivan Hanlığı hudutlarında yayla ve meralara çıkarlardı. Cengi Deh Sale. C-1 Türk Rus Harfleri.

General Nesvetalyov birkaç askeri birlik, beşyüz piyade, yol emniyetini ve irtibatı sağlamak için yüz piyade, bir top ve otuz Kazak'tan müteşekkil bir birlik bırakarak diğer kuvvetlerle gece yürüyüşünden sonra (yolda beşbin koyun gasb edilerek) Keçel kalesi'ne gelmiştir.

Kürtlerin bir kısmı kaleye sığındı, diğer kısmı da binlerce kişilik toplanak General Nesvetalyov'un birliklerini muhasaraya almışlardı. Çok geçmeden süngülerle düşmanı kale kapısından geri çekilmeye mecbur bırakmıştı. Bu suretle kale elimize geçti. Fakat birliklerimizi muhasaraya alan Kürd birlikleri açık bir muharebeye girmediler. (14)Keçel kalesinde bir gün bir gece istirahatten sonra General Nesvetalyov, seksendokuz adam esir alarak Kürt köylerini dağıtmak üzere birliklerini Ararat' a doğru harekete geçirir. Fakat yerli ahali Bazit' le (Doğu Beyazıt) ilişkili olduğundan ve Bazit şehrinde de veba hastalığı var olduğundan, birlikler Yembuk' a yaptıkları baskınlarına son vererek geri dönmeye başlar.

Bu savaş esnasında birliklerimiz yol üzerindeki bütün Kürt köylerini ve stratejik noktalarını (Şakrean-Şakrevan, Mele Bazit ve diğerleri) ateş ve süngü kuvvetiyle perişan etmiştir. Üçbin süvariden müteşekkil bir Kürt kuvveti birkaç defa bu küçük birliklerimize baskın yapmış ise de, topçu ateşimiz sonucu büyük kayıplar vererek geri çekilmeye mecbur bırakılmışlardır. Yukarıda adı geçen baskınlar Kürtleri arazimize yaptıkları baskınlardan uzun bir müddet vazgeçirmiştir.

8 Şubat 1806 tarihinde Prens Sisyanov, Bako Kalesi'nin kapıları önünde pek hunharca öldürülmüştür. (15)Prens öldürülmesinden sonra Güney Kafkasya'da yeni ele geçirilen İslam vilayetlerinde heyecan ve ihtişaşlar baş göstermiştir. Bu ihtişaşlar Türkiye ve İran' la olan savaşlarımızla daha fazla kuvvet bulmuştur. Erivan Hanlığı'nın Kürtleri, yeniden arazimize baskın ve talana başlamıştır. Böyle müşkül bir vaziyette Kafkasya Genel Komutanlığı'na Prens GrafKodoviç atanmıştır. Prens Sisyanov gibi GrafKodoviç' de Erivan Kürtlerini kendisine taraftar yapmak için çok mesai sarfetmiştir.

¹⁴ Yazarın burada söyledikleri o zamanki savaşın genel stratejisini açık bir şekilde ortaya koyuyor. Yani araç ve gereçler ancak talanlar vastasıyla temin ediliyordu. Her üç devletde savaş alanı Kürdistan olduğu için ve Kürtler de yerlerini iyi bildiklerinden, üç devlet de Kürtlerle ittifak etmek zorunluluğu hissediyordu. Bu münasebetle o rezilane savaş ahlakı Kürtlere mal olmuştur. Yoksa Kürt Hükümetlerinde ve Kürt fertlerinde kabul edilen üç büyük ahlaksızlıktan biri de talancılıktır. (Mirat El İber C-1 Med Tarihi.) Yazarın burada biraz abartılı sözler söylediği açıktır. Gerek Türk tarih yazarları ve gerekse İran Kacarlar tarihçileri bu olayda generalin geri çekilirken arkasında bir top, 150 yeni tüfek ve 150 ölü bıraktığını ve haddinden fazla yaralı'y da kendisiyle beraber götürdüğünü yazarlar. (Kacarlar Tarihi C-1, Cengi Dehsale, C-1 Tarihi Umumi C-12 Türk Rus Harb Tarihi.)

¹⁵ Öldürülmesi hakkında açıklama yapılacaktır.

Kürtlerle 1807 yılındaki ilişkilerimiz nedeniyle ve 1808 yılında Graf Kodoviç tarafından Erivan'ın ablukaya alınması üzerine, Kürtlerin büyük bir kısmı Aras Nehri'nin güney tarafına geçerek zamanlarını beklemekle geçirmişlerdir.

GrafKodoviç, Hüseyin Ağa ve yardımcısı Abdullah Ağa'ya üç defa mektup yazmış ve bunları Erivan'ın yakınındaki Ordugah'a davet ederek açıkça Rusya uyruğuna geçmeyi teklif etmiştir.

GrafKodoviç, bu ağalara Kürtler üzerindeki hakimiyetlerinin devamını Aras Nehri'nin öte tarafı düşman tarafından işgal edilen köylerin genel emniyet ve asayişlerinin teminiyle, bu köyleri kendilerine verme sözüne vermiştir. Bununla beraber Kürtlerine geniş ve bol miktarda otlak verme sözü dahi vermiştir.

Erivan Kürt Beyleri bazı vasıtalarla Rus kumandanlarının emirlerini dinleyeceklerine söz vermişlerse de Ordugah'a gelmemişlerdir. Bu suretle bunların idaresinde bulunan Kürtler herhangi bir baskında bulunamamışlardır. İşte bunun sayesinde GrafKodoviç Gürcistan'la irtibatı sağlayabilmiştir. Rusların intikam alacağından korkan Hüseyin Ağa'nın Kars Paşalığına iltica ettiğini anlayan Graf Kodoviç, Erivan Kürtleri tarafından Hüseyin Ağa'nın yerine seçilen Cafer Ağa'nın Kürtlerin başkanı olduğunu tasdik etti. Cafer Ağa'nın oğlu General Eşrefhalen İğdir'da ikamet etmektedir. Hüseyin Ağa'nın oğlu Şemsettinov'un oğlu Hüseyin Bey halen Kağızman'da oturmaktadır. Cafer Ağa'ya yazdığı bir mektupta GrafKodoviç, Hüseyin Ağa'ya ait köy ve arazinin Cafer Ağa'ya ait olduğunu tasdik ederek, bunları himayeye söz vermiştir.

Kürtler üzerinde uygulanan bu siyaset, tek başına ve yardımsız kalan Erivan Hanlığı'nı koruyan Erivan hanıyla kardeşi Hüseyin Han'ın Kürtler tarafından terk edilmelerine ve yalnız bırakılmalarına yol açmıştır. 17 Kasım 1808 tarihinde Erivan Kalesi'ne yapılan bir baskının başarısızlığı ve kışın şiddetli soğğunun bastırmasıyla Graf Kodoviç, 30 Kasım 1808 tarihinde ablukayı kaldırarak Gürcistan'a çekilmiştir. Hüseyin Ağa bu vaziyetten faydalanarak yeniden Kars Paşalığına dönmüş ve Kürtler üzerinde yeniden hakimiyetini tesis etmiştir.⁽¹⁶⁾

¹⁶ Buradan Erivan Han'ının Kürt olduğu ve halen aynı soyun Kuzey Kürdistan'da yaşadığı kesin olarak anlaşılmaktadır.

KÜRTLERLE İLİŞKİLERİMİZİN DEVAMI VE TÜRKİYE (OSMANLI) İLE İRAN SAVAŞLARIMIZIN NETİCESİNE KADAR 1809 YILINDAN İTİBAREN ONLARA KARŞI SAVAŞLARIMIZ

Graf Kodoviç`ten sonraki Kafkasya Genel Komutanlığı`na atanan General Turmasov 1809`da, Margiz (Paoliçi), 1811`de General Retişov, Türkiye ve İran`la aynı anda savaş devam ederken, Türkler, İranlılar, Kürtlerin bize karşı savaşa girmelerini isterlerken biz bu isteklerini bertaraf etmek, Kürtlerle gayet sıkı bir suretle ve gizli olarak ilişkilerimizin devamı için mesai sarfetmiştik. Çünkü eskide olduğu gibi en ziyade önem verdiğimiz ilişki; Erivan Hanlığının kürtleri ile İran Kürtlerinin ilişkisi idi. Kars ve Ahaska-ahaska paşalıklarında oturan Osmanlı Kürtlerinin hem bunlardan ve hemde birbirlerinden uzak mesafelerde bulunmaları için bunlarla ilişkiye girmek pek o kadar mühüm değildi. Fakat bu kürtlerde zamanla Erivan hanlığının emirlerine boyun eğgerlerdi. Bunun için bunları da nazarı dikkate almak lazım gelirdi. Buralarda bulunan kürtler başkanlarının nüfuzları altında bulunuyorlardı. Kürtlerle ilişkilerimiz genellikle Prens Sisyanov ile GrafKodoviç`in takip ettikleri gibi kalmıştır. Yani başkanlar kendilerine bağlı olan Kürt halkı üzerindeki hakimiyetlerinin korunması için; arazi ve otlaklarında serbest oldukları, kendileriyle sözleşme yapıldığı ve başkanlara kendi rızalarıyla Rus uyuğuna geçmeleri teklif edilmiştir. Çok lüzumlu görülmedikçe Kürtlere karşı silahlı harekete başvurulmayacağı ve Kürtlerinde arazimize baskın düzenlemeyecekleri sözleşmede yer almıştır. Fakat Kürtler de ne zaman sözleşmeyi ihlal edip arazimize baskın ve talana başvurmuşlarsa, hiçbir hareketleri cezasız bırakılmamıştır. İzlediğimiz bu siyaset bir amaç içindi. Zamanla o amaca tamamıyla ulaşmış olduk. Kürtler, Rus uyuğuna geçmeyi kabul etmedilerse de, Rus askeri birlikleriyle çatışmaya da yanaşmıyorlardı ve bundan sakınırlardı. Zira bilirlerdi ki; hiçbir hareketleri cezasız kalmaz. Arasına arazimize yapılan baskınlar genellikle küçük eşkiya çeteleri tarafından yapılmıştır. Rusya`ya karşı ittifak eden Türkiye ve İran`a hakikaten yardım etmedikleri gibi, Türkiye-İran arasındaki ilişkileri az daha bozuyorlardı. İranlıları ve Erzurum kumandanını kandırarak bazı menfaatler sağlamışlardır. Bu meyanda yarı müstakil yaşayan Kürt kökenli Türk amirleri, Türkiye Hükümeti`ne ihanet etmek üzere Ruslarla müzakerelerde bulunuyorlardı.⁽¹⁷⁾ Bu ikiyüzlü siyasetten dolayı, müttefiklerin birbirleriyle ilişkileri gayet bulanık ve çürük olduğu içindir ki, Kürtler yaptıkları talanlarla her iki tarafı daha ziyade kızdırıyorlardı.

İranlılar tarafından desteklenen Kürtler, Beyazıt ve Kars Paşalıkları`nda talan çalışmalarını çoğaltmış oldukları gibi, Türkler tarafından desteklenen Kürtler ise Erivan Hanlığı içinde aynı çalışmalarda bulunuyorlardı. Neticede her iki

¹⁷ İshak paşa, Hasen han, Kasım han ve çok deve Hüseyin paşalar ile Muslu Emin paşa ve bir çok aşiret başkanları.

tarafın Kürtleri birleşerek fark gözetmeksizin her iki tarafın askeri iaşelerini ve yerli Kürtlerin mallarını talan etmeye başlamışlardır. Doğal olarak bu hareket her iki hükümette yanlış anlaşılmalara yol açtı. Türk paşaları, Kürtlerin cezasını vermek için Ruslara bile başvurmuşlardır. Kürtler üzerinde en büyük tesiri, Rus birlikleri tarafından köylerinin dağıtılması ve cezalandırılmaları bırakıyordu.

Örneğin: Temmuz 1810 tarihinde Erivan Kürtlerinden müteşekkil üçbin kişilik bir Kürt birliği, bu savaş esnasında durmadan Türkiye ve Rus Hükümetlerini aldatan Kars Paşasının kardeşi Karabey` in arazisinde, Makazird yakınında toplanarak Şoregel-Şoregöl` e baskın düzenlemiştir. Fakat küçük bir birliğimiz tarafından (İkiyüz piyade, bir top, yüz Kazak) geri çekilmeye mecbur edildikleri gibi birçok hayvanları da gasb edilmiştir. Bunun tesiriyle o yılın ağustosunda Erivan Kürt birlikleriyle Kars vilayetine geçerek hududumuz boyunca ilerleyen ve Zarşad` dan geri dönen Hüseyin Ağa, hudutta pekaz birliğimiz olduğu halde arazimize hiçbir baskın yapmadan ve arazimize girmeden sınırlarımızdan çekilmiştir. Temmuzda Kürtlerin cezaları verildiği esnada General Purtnakin tarafından (kesin bir ifâdeyle) Kürtler için aşağıdaki maddeler ilan edilmiştir: "Kürtler, Rus vatandaşlarının herhangi birisini veya Rus toplumu ne şekilde olursa olsun tahkir ettikleri takdirde, karşılık olarak tamamen ortadan kaldırılacaklar ve yeryüzünden silineceklerdir."

General Purtnakin, General Turmasov` a verdiği bir raporda; Kürtlerin bu gibi hareket ve tehditlerden sonra bazan muvakkat bir zamana kadar baskınlarda bulunamadıklarını belirtir.

Mart 1812 tarihinde Hudaferin Köprüsünden, yukarı Karadağ` da ikamet eden İran Çelbiyan Kürtleri, bizim Karadağ Hanlığına bağlı Zengezor sancağına baskın yapmışlar. Miralay Jiyokoviç` in birlikleri tarafından geri çekilmeye mecbur edilmeleri üzerine Aras Nehri` nin ötesine geçmişlerdir. Kürtler, Aras Nehrinin öte tarafına geçerken nehrin üzerinde bulunan köprüyü yıkmışlardır. Bu Kürtler, yüzelli Kürt tarafından korunan Kız kalesi` ne sığındılar. İki yüz kişiden müteşekkil bir birlik Binbaşı Padırfski kumandasında, General Kutlarfski tarafından gönderilen birlik, seri şekilde Aras Nehrinden geçerek kaleyi yıkmış ve on bin hayvanı gasp etmiştir. Fakat bu ceza Kürtleri tamamıyla süküte getirememiştir. Bunun için General Kutlarfski Kürtlere yeniden büyük bir ceza vermeye karar vermiştir. Bu kararı yerine getirmek üzere iki yüz Granadye, elli avcı piyade, yüzelli Kazak ve Karabağ Tatarlarından bin süvariden mürckkep. Binbaşı Diyaçkov kumandasında bir askeri birlik teşkil edilmiştir. Bu askeri kuvvet, göçebe Kürtlerin yakınlarından gizli olarak Aras Nehri` ni geçerek ansızın bir baskın yapmıştır. Kürtler, yaylalarını ve sürülerini bırakarak dağlara kaçmışlardır. Rus birlikleri, Kürtlerin bütün mallarını talan ederek kışlaklarını yakmışlardır. Karabağ Tatarları dört bin hayvan gasb etmişlerdir.

Böyle ibret verici baskından sonra Çelbiyan Kürtleri sükunete gelmişlerdir. 1805 yılında Karabağ Hanlığının Rusya'yla birleşmesiyle beraber Rusya'nın uyuğuna girmeyi kabul eden halklar arasına Kürt Milleti de vardı. İlk olarak Rus uyuğuna geçen bu millete Rus kanunlarının tatbiki, onların pek hoşuna gitmedi. 1810 yılında yüz kırk kadar Kürt ailesi Karabağı terk ederek Erivan Kürtlerine sığınmıştır. Bu sığınmacılar, Rusların İranlılara karşı onları korumadığı gibi, kendilerinden sırf vergi alındığını ve çeşitli hizmetlerde kullanıldıklarını belirterek şikayetlerde bulunmuşlardır. Hakikaten İran birlikleri tarafından Karabağ Hanlığına mütemadiyen yapılan baskınlar ahaliyi bizar etmiştir. Bunların yanında çoğu Kürt olan milletler bulunuyordu. Fakat Kürt olup da İran'dan bizim arazimize gelenler de az değildir.

Örneğin: 1807 yılında 500 ila 600 Kürt hanesine sahip olan Karadağlı Muhammed Seyfi Sultan, tarafımızdan verilen izin üzerine Karabağ Hanlığı'na yerleşmek üzere topraklarımıza gelebilmiştir.

KÜRTLERLE İLİŞKİLERİMİZİN EN MÜHİM BÖLÜMÜ VE 1813 YILINDA KÜRTLERE KARŞI YAPILAN SAVAŞIMIZ

Şimdiye kadar Kürtler hakkında vermiş olduğumuz açık ve tefsilatlı bilgileri özetlersek sonradan gelen neticeye ulaşırız.

1 - Ondokuzuncu asrın başında İran Hükümeti, kendisine tabi olan Kürtler ile arasında, iyi ilişkiler kurmuş ve bu Kürtler Rusya'ya karşı İran ordusuna adam vermiş ise de Kürtler bu adamları maddi menfaatlerini düşünerek vermişlerdir. (İaşenin temini ve hizmet ile vergilerden muaf tutulma). Yoksa İran Devletine karşı besledikleri hissiyat, İranlıların Kürtlere karşı davranışlarından ileri gelmiyordu. İran Kürtlerinin büyük bölümü, ARDELAN gibi, bu savaşa kesinlikle iştirak etmemişlerdir. Aynı zamanda Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler gerginleşmiş olduğu halde, Türkiye Kürtleri maişetlerini temin etmek maksadıyla Abbas Mirza'nın ordusuna yakınlık göstererek kendilerini şirin gösterirlerdi.

2 - Erivan Kürtlerinin bizzat savaşa iştirak etmemeleri İran Hükümetine karşı bir ihanetti. Bunların Rus uyuğuna geçmemelerinin sebebi şudur: Rusların savaşta kesin başarılarına inanmamaları (Erivan yakınlarında iki kere başarısız olan birliklerimizin Erivan Hanlığını terki). Yeni kanunlara itiraz etmeleri. İran ve Türkiye'de anarşi halinde yaşayan bu Kürtlerin birdenbire kuvvetli ve esaslı Rusya hakimiyetinden korkmaları.

3 - Türkiye Kürtleri de, hükümetin intizamsızlığından, başı bozukluğun artmasından başka kendi hükümetlerine hiçbir fayda temin etmemiştir.

4 - Bütün Kürtler, savaştan memnun idiler. Çünkü bunlar, savaşın karışık zamanlarında talan ve apulculuklarını icra imkanı buluyorlardı.

5 - Askerlik bakımından Kürtlerin diğer Asya milletlerinden hiçbir farkı olmadığı anlaşılmıştır. İnan Ordusu tarafındaki Kürtler, tarafımızdan birçok yenilgiye maruz kalmışlardır. Bizim kok birliklerimiz, binlerce kişilik Kürt birliklerinin gözü önünde yayla ve köylerini dağıtmışlardır. Ruslar silahlarının tesir kapasitesini Kürtler üzerinde tecrübe ettikleri halde, maişetlerinin temini ve kendilerine tanınan bazı hususi imtiyazlar nedeniyle, Kürtler yine de Abbas Mirza'nın ordusuna memnunsuzlukla da olsa iştirak ediyorlardı.

6 - Bu devrede, yalnız hudutlarımızın yakınında oturan Kürtlerle ilişkilerimiz gelişiyordu ve bunlarla mesai sarfediyorduk.

7 - Kürtlerin arazimize yaptıkları baskınlardan daha önemli olan ve arazimizi daha çok koruyan Şey, Kürt yaylalarına yapılan baskınlarımız neticesinde doğan korku idi. Yani onları bütün malvarlıklarıyla beraber yakmak, dağıtmak ve imha etmek Şeklinde gelişen hareketimizin doğurduğu korkudur. (18)

18 İnan tarihinde bu savaşa "Cengi deh sale" denilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

RUS-İRAN SAVAŞI (1826-1827) YILLARINDA ABBAS MİRZA ORDUSUNUN OLUŞUMUNA KÜRTLERİN İŞTİRAKI

Rusya ile yeniden savaşa başlayınca Veliht Abbas Mirza, Nizamiye Ordusunu artırmak amacıyla kendi memleketinin bütün imkanlarından faydalanmak istemiştir. Bu ordunun (geçen savaşta olduğu gibi) düzenli süvarisi olmadığından İran'ın içinde oturmakta olan Kürt, Lori, Tatar ve Araplar (yeküen 440 bin haneden müteşekkil bu milletlerden ikiyüz binden fazlası Kürt ve Lori'dir) her beş hane başına Abbas Mirza emrine bir silahlı adam veriyordu. Bu suretle alınan süvarinin mevcudu 88 bin olup bunların yarısı Kürt idi. Bu konudaki bilgimiz az olduğundan; bu millet ve kabilelerin hangilerinin Abbas Mirza'nın emrine kendi istekleri ile girdiklerini ve bize karşı ne kadar asker çıkardıklarını kesin olarak saptamak çok zordur.

Ancak Abbas Mirza'nın bu savaş esnasında yukarıda gösterilen miktarların dörtte birini bile toplayamadığı şüphesizdir.

Bu savaşta Kürtler tarafından verilen asker sayısı 1804-1813 savaşında çıkarılan sayıdan daha azdır. Gasbar Drovil'in bilgisine bakılırsa 30 bindir. Bu savaşta Kürtler, Abbas Mirza'nın Ordusuna pek isteksizce girdikleri gibi Rus ve İran ordularıyla karşılaşmaktan da sakınıyorlardı. Yalnız Erivan ve kısmen Azerbeycan ve Bakı Hanlıklarının Kürtleri bu savaşa büyük bir arzu ile iştirak etmişler ve faaliyet göstermişlerdir.

Savaş halindeki Kürtlerin bu kadar soğuk davranmalarının nedenlerini şöyle özetleyebiliriz:

1- 1804-1813 yıllarında yapılan savaşlardaki İran Ordusunun yenilgileri; kendilerine bağlı olan halklar üzerindeki ve bu bağlamda İran Hükümetinin Abbas Mirza'ya bağlı Kürtler üzerindeki, nüfuzunun azalmasına neden olmuştur.

2- Kürtler, Ruslarla yapılan savaşların Türkler ve diğer Asya milletleriyle yapılan savaşlara benzemediğini anlamışlardır. Ruslarla yapılan savaşlarda Kürtlerle birlikte hareket eden İranlılar geri çekildiği zaman artık Kürtlerin gasb konusunda ümitleri kalmıyordu. Rus arazisine yaptıkları baskınlar ise daima büyük cezalarla karşılık buluyordu. Kürtler Ruslarla yaptıkları savaşta tehlikeye maruz kaldıklarını ve buna karşılık kazanma ümitlerinin de pek az olduğunu anlamışlardır. Binaenaleyh İran'ın kaderinde tarafsız bulunan Kürtlerin İran'la birlikte savaşa iştirakleri çok çetindi. Anlaşıldığı gibi Kürtlerin İran Hükümeti'yle

olan bağları kötü bir devreye girmeye başlamış ve İranlıların Kürtler üzerindeki nüfuzları azalmıştır. Hatta bu savaştan önce Abbas Mirza, Kürtlerin bazı kabilelerine karşı silahlı kuvvetlerini kullanmaya mecbur kalmıştır. (Kendilerine karşı savaş açılan Kürt kabileleri; Bilbasi'nin Kolları)

1817-1818 yıllarında bu kabile, doğrudan doğruya İran'a karşı başkaldırmış ve Abbas Mirza'nın emirlerini hatta Fetah Ali Şah'ın emirlerini bile dinlemeyecek kadar ileri gitmiştir. Kafkasya Genel Komutanı General Yermolov, bu isyanın içeriğini anlamak için Tahran'a Alyi Hatov namında bir memur göndermiş ve bu hususta tefsilatlı bir rapor istemiştir. Alyi Hatov'un topladığı bilgiye göre; Şahzade Abbas Mirza'nın birlikleri bu Bilbasi Kürtlerine karşı pek cesurca ve fedakarca savaşmışlardır. Her iki taraf da büyük kayıplar vermiştir. Kürtler, Abbas Mirza birliklerine karşı hareket edemeyeceklerini anlayınca aileleriyle ve bütün mallarıyla birlikte dağlara çekilmişlerdir. Abbas Mirza da ayaklana Bilbas Kürtlerini sükunete getiremeden ve hiçbir başarı elde etmeksizin büyük kayıplar vererek Tebriz'e geri dönmek zorunda kalmıştır.

1825 Yılında yani Rusya ile savaştan az önce Süleymaniye civarında (Türkiye hududu mıntıkası) göçebe şekilde yaşayan Kürt kabileleri İran'a karşı ayaklanmışlardır. Kürtler tahkim edilmiş küçük bir yere baskın yaparak seksen serbaz kesmiştir. İşte bu zamanda başkaldırı genişleyerek ilerlemiştir. Abbas Mirza, Azerbeycan'dan ayaklanmayı bastırmak için 3 bin kişilik bir Serbaz kuvveti göndermiştir. Bu savaşta İran Hükümeti, Türkiye Kürtleri üzerindeki nüfuzunu kaybetmiştir. Abbas Mirza, Beyazid'i ablukaya aldığı zaman (1821-1823 yıllarında Türkiye ile yapılan savaştan sonra bütün Hayderanlı Osmanlı Hükümetinin hakimiyetini tanımışlardır. Rusya ile huduttaş olan bazı kürt kabileleri Rusya'ya geçmek için Rus uyruğunu kabul etmek üzere müracaatta bulunmuşlardır. Örneğin; Hudaferin Köprüsünden yukarılarda, Karadağ'da ikamet eden Çelbeyan Kürtlerinin başkanı kendisine mensup bin Kürt hanesi ile birlikte nakil olmak için izin istemişti. Gülüstan Anlaşması'nın şartları mucibince General Bernolov, Çelbeyan Kürtlerinin arzularını gayet nazikane bir şekilde reddetmiştir. Bu Kürtlerin başkanına verdiği cevapta bahsi geçen Rus Hükümeti kendilerine karşı yapılan samimi davranışların katiyen unutulmayacağını, fakat şimdilik nakilleri için mevcut durumun müsait olmadığını beyan etmiştir. Geçen hususlardan. İran'ın kendi tabiiyetinde bulunan Kürtlerden hiçbir yardım beklemediği anlaşılmıştır. Fakat İran Hükümeti ötedenberi Kürtler hakkında izlediği siyasetini değiştirmemiştir. Eskisi gibi eşraflar arasında bulunan Kürdistan valisi yerini koruyabilmiştir. İran Hükümeti de eski Kürtlerin yaptığı bazı baskınlara göz yummuş ve ancak çok zorunlu bazı hallerde silahlı kuvvete başvurmuştur. Bu kadar iltifatlı muamele gören Kürtler üzerinde ne Abbas Mirza ve ne de hükümet hiçbir tesir bırakamıyordu. Abbas Mirza bazı Kürt kabilelerinden birkaç alay süvari (dört-beş bin süvari) toplayabilmiş ise de bu

süvariler savaş alanlarında yenilerek geri çekilirken yolda rastladıkları herşeyi gasp ederek kendileriyle götürmüşlerdi. Genellikle Abbas Mirza'nın ordusunda da cesurlukları ve şecaatleriyle meşhur olan Kürtler, bu şöhretlerini bilhassa 1804-1813 savaşlarında kaybetmişlerdir. Kürtler zayıf bir düşmana karşı gaspta cesur iseler de kendilerine karşı durabilecek bir düşmanla savaşmaktan daima sakınmışlardır.

BU SAVAŞTA KÜRTLERE KARŞI YAPTIĞIMIZ HAREKET

Abbas Mirza'nın ordusunda bulunan Kürtler hareketlerinden çok az fayda temin etmişlerse de, Erivan Hanlığındaki Erivan serdarının kumandası altındaki Kürtler savaşın başlarında bizi az zararlara uğratmamışlardır. 1826 yılında Abbas Mirza, Şusa'yı ablukaya aldığı zaman Erivan serdarı çok kuvvetli Kürt birlikleriyle birçok kere arazimize baskın yaparak Tiflis'ten 60 vereste (km) mesafede bulunan Yikanerbetfilir adındaki Almak Köyü'nü dağıtmışlardır. Hudutta bulunan küçük birliğimiz bunlara karşı çok ısrarlı şekilde karşılık vermişse de sonunda büyük kayıplar vererek geri çekilmeye mecbur kalmıştır. 1826 yılının Eylül ayı başlarında 3 bin kişilik bir Kürt kuvveti Lori Ovası'na baskın yaparak bütün ahalinin malları ve askeri işeyi gasp etmişlerdir. Bunlar Celaloğlu'nda bulunan üç piyade birliğimiz tarafından püskürtülmüş ve hududa kadar izlenerek büyük kayıplar verdirilmiştir. 1827 yılında Kürt süvarileri Erivan serdarına sadakat göstererek hizmetlerine devam etmişler ve bütün kuvvetleriyle bize karşı çalışmışlardır. Kürtlerin bize karşı yaptıkları düşmanca hareketlerin sebebi: Erivan Hanlığı'nda kuvvetli Rus hakimiyeti olmaması ve eğer Rus hakimiyeti kurulursa kendilerinin artık serbest hareket edemeyecekleri ve baskınlarına son verecekleri kanaatine varmalarıydı. 1827 yılındaki savaş hali, Erivan Hanlığı'na Bikendorf kuvvetlerinin girmesi ve Açmèyadzin-Eçmeyaz'ın işgaliyle nisan ayında başlamıştır. Rus hududundan Açmeyadzin'e kadar, Bikendorf kuvvetlerinin izlediği yol üzerindeki hanlığın bütün ahali Kürtler tarafından Aras Nehri'nin öte tarafına geçirilmiş ve saha boşaltılmıştır. Bundan dolayı insansız kalan yer bir çöl haline dönmüştü. Bu durum kuvvetlerimizin işesinin teminini zorlaştırmıştır. 1808 yılında Erivan Kalesi'ne General Kodoviç tarafından yapılan baskını başarısızlığa uğratan Erivan hanının kardeşi Hasan Han bu Kürtlerin kumandanı idi. Bu savaşın başında birliklerimizde Kürt süvarilerinin hiçbir zaman yenilmez bir kuvvet oldukları kanaati mevcuttu. Ve Ayıklanlo Köyü yakınında bu sene ilk defa olarak Kazaklarımız, Kürtlerle çatışmışlar ve bu *çatışma Kürt süvarisinin Kazak süvarilerimizden bir derece daha üstün olduğu fikrini vermişti.*

Aykılanlo çatışması sırasında General Bikendrof, 14 Nisan 1808 tarihinde Açmayadzin papazlarından yukarı ve aşağı Ayıklanlo köylerinde bir miktar yiyecek olduğunu öğrenmiş ve birlikler işe bakımından çok müşkül bir durumda olduğundan Şirvan alayının iki birliğine bu köylere doğru hareket emrini vermiştir. Ayıklanlo köylerine mücavir olup da pek ağaçlıklı olan diğer köylerde gizlenen İran piyadeleri tarafından kendilerine ateş edildiğinden birliklerimiz çekilmeye mecbur kalmıştır. Bu birlikleri takviye etmek üzere Açmeyadzin'den yarım tabur piyade, iki top ve bir Kazak birliği gönderilmiştir. Bu kuvvet sol cenahta bir Kazak birliği olmak üzere hücumla kalktığı zaman köyün arkasında bulunan beşyüz Kürt süvarisi kazaklar üzerine kücum etmiştir. Kazaklar hücumla

dayanamamışlar ve kürtleri yalnız topçu ateşiyle geriletebilmişlerdir. General Bikendrof, 15 Nisan 1808 tarihli raporunda vermiş olduğu bilgilerde, Kürt süvarilerinin Kazak süvarilerinden çok daha üstün olduğunu bildirmiştir. Fakat 16 Nisanda Kürtler artık bu şöhretlerini kaybetmişlerdir.⁽¹⁹⁾

KARASU BAŞI SAVAŞI

16 Nisan 1808 tarihinde General Bikendrof, Açımeşadin'den Serdar Abad'a hareket etmiştir. Kürt süvarisinin dikkatini çekmemek için Erivan yoluyla Şirvan alayının üç birliğini harekete geçirmiştir. Gerçekten Kürtlerin bir kısmı Serdar Abad yoluna ehemmiyet vermediği halde bu üç birliği burada ablukaya almışlardır. Fakat bu birlikler iki saat içinde Kürtlerin yapmış oldukları birkaç baskına karşı geri çekilmeyi başarmışlardır. Kürtler ancak iki gün sonra Açımeşadin'e doğru çekilmişlerdir. Tam bu esnada General Bikendrof, Serdar Abad yolundan hücumu devam etmiş ve Açımeşadin'den on vereste (km) ileride Karasu Başu ormanı yakınında Hasan Han kumandası altındaki bin kişilik bir Kürt birliği tarafından karşılanmıştır. Karasu Başu denilen yer taşlık olduğundan Hasan Han tarafından özellikle seçilmiştir. Nedeni; Kazak atlılarının yükü ağır olduğundan serbest hareket edemeyeceklerdir buna karşılık Kürt süvarileri tam tersine hafif yüklü olduklarından daha fazla hareket kabiliyetine sahip olacaklardır.

İhtiyat için Tiflis'de bulunan alayın iki piyade birliğiyle bir top ve beş Kazak birliği Bikendrof birliklerinin öncülüğünü yapıyordu.

Aykılanlo Köyü yakınındaki savaşta; üzerlerinde bulunan yenilginin lekesini silmek arzusunda olan öncü birliklerin içindeki Kazak birlikleri Kürtler hücumunu tarafından beklemeksizin aniden düşmanın merkezine hücum etmiş düşmanı geri çekilmeye zorlamış ve düşman iki vereste geri çekilmiştir. Aynı zamanda piyademiz düşmanın sağkolunu geri püskürtmüş ise de İsmail Han Agtryomeski tarafından boz durulan birlikleri tekrar toplayarak yeniden savaşa başlamıştır. Kazak birlikleri bu hücumda geri püskürterek Serdar Abad a kadar düşmanı takip etmiştir. Bu savaşta Kürtler yaralı ve ölü olmak üzere yüz kayıp vermişlerdir. General Dibiç bu savaş hakkında verdiği raporda; bunun çok önemli bir savaş olduğunu belirtmiştir. Çünkü şimdiye kadar yenilen Kazaklar bundan sonra Kürtleri yenebileceklerini anlamışlardır. Bu raporlara göre bu savaşta; 1804-1813 yıllarında yapılan savaşlara oranla Kürtlere büyük değer verdiğimiz anlaşılıyor. Bundan dolayı Kürtlerin tahammül edilmez hücumları altında eziliyorduk. Şimdiye kadar yenilmez sayılan Kürtlerin bu yenilgisi bilhassa

¹⁹ Bu savaşta dağ ve sahra topraklarının kullanılması ve Kürt süvarisinin elinde yeterli silah bulunmaması nedeniyle, Kürtler geri çekilmişlerdir. Kürtler bu sırada atları birbirlerine bağlamışlar ve yaya olarak düşmana hücum ederek düşman topçusunu susturmuşlardır. (Abbas Mirza Hayatı. C/1 Cengi Dehsale. C/1 Kacarlar Tarihi.)

İranlılar üzerinde büyük bir tesir bırakmıştır. Başlarında Hasan Han olduğu halde geri çekilen Kürt birlikleri İranlıları hayrete düşürmüştür. Kürtlerin, Karasu başındaki yenilgileri artık askeri alandaki kıymetlerinin ölçüsü olmuştur. Birliklerimizle karşılaşmak hususundaki arzuları tamamiyle yok olmuştur. Bundan sonra Kürtlerin bize karşı olan hareketleri pek korkakça ve tereddütlü olmuştur.

Örneğin:

1- 24 Nisanda Gürcü Alayı, İkibilök Köyü'ne gizlenen beş yüz kişiden müteşekkil bir Kürt piyade kuvvetini süngülerle geri çekilmeye zorlamıştır. Nahativan yolu üzerindeki tepeleri işgal eden ve bu yenilgiyi gören Kürt süvarileri bizimle karşılaşmaya cesaret edememişlerdir.

2- 25 Nisanda Hasan Han kumandası altında bulunan Kürt süvarileri Erivan civarında yapılan savaşta yalnız Erivan tepeleri üzerinden sol tarafa baskın yapmaya cesaret edebilmişlerdir.

3- Mayıs'ta Hasan Han süvarileri, General Bikendrof tarafından ablukaya alınan Erivan kentinin civarlarında bulunuyorsa da bizimle ciddi bir savaştan kaçınıyorlardı.

4- Bilahare 7 Mayıs'ta Hasan Han, dört bin Kürt süvarisiyle sağ kolunu Aras Nehri'ne dayandırarak ve gerisinde Erivan Nehri olmak üzere Zengi Nehri'nin kaynağında ordugahını kurmuştur. O gün akşam General Bikendrof, Hasan Han'ı savaşa zorlamak için bin iki yüz Kazak, iki piyade birliği ve bir topla ordugaha hareket etmiştir. Sabaha karşı birliklerimiz Kürtlerin buldukları Zengi Nehri'nin kaynağına yaklaşmıştı. Zengi Nehri'nin coşkun aktığı zamanlar olduğundan General Bikendrof, nehrin sol sahilinde harekete geçmiş ve düşmanın gözü önünde bir geçit yeri aramaya mecbur olmuştur. General Bikendrof nehrin geçit yerinden geçerek düşmanın sol kolunda ilerlemeye başladığı zaman, Hasan Han acilen Erivan Nehri'nin diğer tarafına doğru çekilmeye başlamıştı. Fakat Don ve Çernamore Kazakları cesurane bir baskınla onları bastırmıştı. Bu ani baskın gizli ve süratli yapıldığından Hasan Han birlikleri nizami savaşa geçmeden Aras Nehrinin sol sahilinin yukarılarına doğru intizamsız bir şekilde geri çekilmiştir. Düşman Serdar Abad'a kadar yirmibeş vereste(25 km) takip edilmiştir. Bu savaşta Kürtler üçyüz ölü ve yaralı bırakmış, 45 adam da esir alınmıştır. Erivan Nehri'ndeki bu yenilgiden sonra General Bikendrof, Erivan civarındaki ordugaha geri gelmiştir. Hasan Han dahi Aras Nehri'nin öte tarafında

Beybulak'ta ordugah kurmuştur.⁽²⁰⁾

Hasan Han birlikleri Mako ve Urumiye'den yardımına gelen 5.000 kadar Kürt ile takviye edilmiştir. Bununla beraber Hasan Han, Aras Nehri'nin sol sahiline geçmeye cesaret edememiştir. Faaliyetleri yalnızca vaktiyle Kürtlerle birlikte cebren Aras'ın öte tarafına nakil ettirilen ve şimdi bu tarafa geçmek isteyen halkın geçmelerine engel olmaktan ibarettir. Bundan sonra savaşın bitimine kadar bir Rus süvarisi on İran ve Kürt süvarisine üstün geldiği halde, Abbas Mirza Kürt süvarisinden hiç vaz geçmemiştir. Abbas Mirzâ'nın süvarisi Kürtlere nisbeten bir hiçti.

KÜRTLERLE OLAN İLİŞKİLERİMİZİN EN MÜHİM ÖZETİ 1826-1827 YILLARINDAKİ SAVAŞIMIZ

1- İran Kürtleri genellikle bu savaşta da 1804-1813 savaşlarında göstermiş oldukları cesareti gösterememişlerdir. Geçen savaşta Erivan Kürtleri büyük bir gayret göstermemişlerse de bu savaşta, Erivan komutanlarına karşı gayet cesaret verici bir surette vazifelerini yerine getirmişlerdir. Erivan Kürtlerinin bu durumu kanaatimize göre iki nedene bağlıdır.

a- 1804-1813 yıllarındaki savaşlarda Erivan Kürtleriyle kurduğumuz ilişkiler ve görüşmelere rağmen bu savaşlarda kumandanlarımız bu hususta layığıyla bağ kuramamışlardır.

b- Arazimiz yakınında oturmakta olan Erivan Kürtlerinin, Rus hakimiyetinin yavaş yavaş inkişafı ve İslam vilayetlerinin Rusların eline geçişini görmelerinden dolayı, düşmanlıkları artmıştır.

2- Erivan'ın yakında ellerinden çıkacağını gören Kürtler, Erivan'ı başkanları için değil, belki kendi hürriyetleri ve ocaklarını korumak için savaşıyorlardı.

3- Kürtlerin itaat ettikleri devletin kaderiyle pek az ilgilendiklerini geçen savaşlardan aldığımız tecrübelerimizden biliyoruz. Çünkü Ruslarla yapılan savaşlarda gasp konusunda faydaları olmadığını anlayan Kürtler, doğrudan doğruya hürriyetlerinin bir tehlikeye maruz kalmayacağını anladıkları için İran Ordusunun yenilgisine seyirci kalmayı tercih etmişlerdir.⁽²¹⁾

²⁰ Yazar, askere moral vermek için bu notu düşmüştür. Halbuki bu yürüyüşte Kürtler, Ruslar ve müttefiklerini geri çekilmeye zorlamışlar ve bunlar geri çekilirken, yiyecek ve yük hayvanlarını bırakarak çekilmişler ve ancak canlarını kurtarabilmişlerdir. Kürtler ölü ve yaralı olarak 30 kayıp verirken, Ruslar 350 ölü ve milis kuvvetleri de 300 esir vermiştir. Askeri işe ve mühimmat gasp edilmiştir. Bu arada iki ordunun arasında istihbarat görevini sağlayan ve elçi olarak düşman ordusunun nezdinde bulunan 25 Kürt düşman tarafından tutulmuştur. Daha sonra Kürtler adamlarını kurtarmak için esir değişimi yapmıştır. 25 kişi karşılığında 300 Rus ve müttefiği serbest bırakılmıştır.

²¹ Yazar burada çelişkili ifadeler kullanıyor ve aynı zamanda diğer yazarların not ve hatıralarıyla çelişiyor.

4- Kürt süvarileri, örneğin Erivan Kürtleri kendi özgürlükleri için savaştıkları zaman dahi birliklerimize karşı çok tehlikeli bir düşman olmamıştır ve savaşlarda Kazaklar onlara karşı üstünlüklerini her konuda göstermiştir.

5- Savaşlarda birliklerimize karşı tehlike olmayan Kürtler, birliklerin sevkıyatı zamanında, hudut mıntıklarında ve sakin bir hayat yaşayan yerli halk için çok tehlikeli idiler.

Kendisi birinci sayfada düştüğü notun dışında, Kürtlerin cesur, verdikleri söze sadık, itaat ettikleri devlete sonuna kadar bağlı olduğu belirtir. Gasbar ve Saykesde aynı ifadeleri Kürtler hakkında kullanmışlar ve daha da ileri gitmişlerdir. “Rusların Şark Siyaseti” denilen kitabın sahibi, Kürtlerin diğer Asya milletleriyle aralarındaki farkları sayarak, yukarıda belirtilen ahlakların Kürtleri başka milletlerden ayırt ettiğini belirtir. Kürtlerin zaten bu seciyede olduğuna dikkat çekerim. (s-45)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1828-1829 YILLARINDA RUS-TÜRK SAVAŞINDA KÜRDİSTAN'IN MUHTELİF BÖLÜMLERİNDE İLAN EDİLEN SAVAŞ HAKKINDA MÜHİM NOKTALAR

1804-1813 VE 1812-1816 yıllarında vuku bulan İran ve Türkiye savaşları daha o zamanlar Küçük Asya'da yerleşen Kürt halkı arasında Türkiye Hükümeti'nin nüfuzunu azaltmıştır. Bu savaşları takip eden zaman süresi içinde, Erzurum kumandanı, müstakil hareket eden Kürt başkanlarının kendisine boyun eğmesini sağlamak için silahlı kuvvetlerini kullanmak mecburiyetinde kalmıştır. Örneğin; Ahaska Paşası Selim Paşa'nın bütün ailesiyle beraber ve Mağazird hakimi olup Kars vilayeti Kürtleri üzerinde büyük bir nüfuza sahip olan Kars paşasının kardeşi Kare Bey'in öldürülmelerini emreder. 1815 yılında Erzurum başkumandanına baş eğmeyen Beyazıt paşasını yola getirmek üzere büyük bir kuvvetle Beyazıt'a hareket eder. Beyazıt paşası ise Nahçıvan, Erivan Hanlıkları'ndan, Hoy (Mako) vilayetinin Kürtlerinden yardım alarak onikibin(12.000) Kürt süvarisiyle düşmanı karşılamıştır. Erzurum Başkumandanı Baba Paşa geri çekilir. Ahaska'dan Kars'a geçerken bu yol güzergahında bulunan Kürt köylerini tahrip ederek Kürtlerden bir çeşit intikam almıştır. 1826-1827 yıllarındaki savaşlarda Rusların İran Ordusunu yenilgiye uğratmaları üzerine, İran ve Türkiye Kürdistanlarında bulunan Kürtler üzerine büyük tesirler hasil olmuştur. Birçok İran Kürdü, Ruslarla müştereken Türklere karşı hareket etmek için Graf Paskeviç'e müracaatta bulunmuştur. Örneğin; 1828 Yılında Selmas Kürtlerinin başkanı İbrahim Ağa bütün avanesiyle birlikte Ermenilerle beraber arazimize geçmek için müracaatta bulunmuştur. Bundan başka İbrahim Ağa gelecekte Türkiye ile yapılacak savaşlarda Rus Ordusuna yardım etmeyi de Graf Paskeviç'e teklif etmiştir. Daha önce 1827 yılında Kürtler, Garibuedof, Abbas Mirza'nın ordugahında bulunduğu zaman da aynı tekliflerde bulunmuştu.

TÜRKİYE KÜRTLERİNE GELİNCE; BUNLAR GENELLİKLE TÜRKLER TARAFINDAN SAVAŞTA YARDIMA ÇAĞRILDIKLARINDA YARDIMLARINA GİTMEMİŞLERDİR

1828 yılında Türkiye'ye karşı yaptığımız savaş ilanı üzerine Hakkari emiri tarafsız olduğunu ilan etmiştir. Güney Kürdistan'ın diğer beylerbeyleri savaşa iştirak etmemişlerdir. Yalnızca Van ve Muş paşalıkları'nın kuzey kısımlarında göçebe halinde yaşayan Kürtler ile Erzurum ve Beyazıt paşalıklarında yerleşik bulunan ve doğrudan doğruya Türk birlikleriyle ilişkilerde bulunan Kürtler, Türk taraftarı olmaya mecbur kalmışlardır. Fakat ileride görüleceği gibi bunların başkanları iki yüzlü siyaset izliyorlardı. Türklerle iyi ilişkilerde bulunan Kürtlerin sayısı General Uşakov'a göre otuz iki bin üçyüz otuz hanedir; Beyazıt Paşalığı'nda 3.300 hane, Van Paşalığı'nda 7.200 hane, Muş Paşalığı'nda 5.400 hane, Erzurum Paşalığı'nda 9.610 hane, Kars Paşalığı'nda 6.820 hane, azınlık halinde yaşayan yerli Kürtleri de bunlara ilave etmek gerekir. Böylece sayı biraz daha artar. Muş Paşalığı'ndaki Kürtlerin yanında Zilan Aşiretinden 2.000 hane vardır. Bunların 1826-1828 yıllarındaki savaşlarda, Erivan Hanlığı'na bağlı olduklarını ve Erivan kumandanına çok namuskarene davrandıklarını geçen notlarımda yazmıştım. Bu Kürtler, Erivan Hanlığı Rusya'ya bağlandırıldıktan sonra mezkur hanlığı terk ederek Muş Paşalığı'nda ikamet etmeye mecbur kalmışlardır. Rusya'nın uyruğunda ve Erivan vilayetinde kalan Kürtlerle olan ilişkilerimiz iyi değildi. Zira Ermeni Piskoposu Nersis'in, karşıt din propagandasından dolayı ilişkilerin iyi olabilmesi için şartlar müsait değildi. Nersis'in Erivan vilayeti İdare Başkanı General Ferasoski üzerinde büyük bir nüfuzu vardı. İslamlarla Ermeniler arasında çıkan davalar, Papas Nersis'in tesiriyle daima müslümanlar aleyhine sonuçlanıyordu.

1828 Yılında Graf Paskeviş, Tebriz’de bulunduğu esnada birliklerimize karşı savaşa dayanamayacağını ve Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin varlığını kesin olarak anlayan ve bu ilişkilerin Kürtler için tehlikeli olduğu kadar iki tarafın da Kürtleri ortadan kaldırma niyetinde olduğunu bilen ve esasen Kürt olan Beyazıd paşası Behlül Paşa, istikbalini daha o zamandan temin etmek isteyerek Kafkasya Genel Komutanına elçi göndererek iyi komşuluk ilişkileri ve sulh teklifinde bulunmuştur. Bir ay sonra Graf Paskeviç’le ilişkilerinin yeniden yapılanması hususunda arabuluculukta bulunması için Açmiyadzin’de ikamet eden Papas Nersis’e müracaatta bulunmuştur.

Fakat Nersis, bu müracaatı Graf Paskeviç’ ten saklayarak, bizzat kendisi henüz anlaşma vakti gelmediğini belirtmiştir. Hazıranda bu hususta Rusya’da bulunan Prens Çavçavadze ve General Pankretyov ile muhaberat ve yazışma yaparak, ilişkilerin geliştirilmesine çalışmıştır. Prens Çavçavadze o sırada Erivan vilayetinde ordu teşkili için çalışıyordu. Gerek Prens Çavçavadze gerekse General Pankretyov, Bahlul Paşanın müracaatı hususunda Kafkasya Genel Kumandanlığına müracaat etmişlerse de Erivan mıntikasından Türklere karşı savaşın başlamasını daha erken gören Genel Komutan bu tekliflere itibar etmemiştir.

Bahlul Paşa’nın kendi sancağında ve Aladağ ile Van Gölü etrafındaki göçebe halinde yaşayan Kürtler üzerinde büyük bir nüfuzu olduğundan, bizim için yardımları çok kıymetli olacaktı. Çünkü, İran’dan yeni dönmüş olan ordumuz iki yıl süren savaşta gerek insan gerekse hayvan bakımından büyük kayıp vermiştir. Zaten başka nakliye araçlarımız hemen hemen yok gibiydi. Binaenaleyh Graf Paskeviç geçen hususatı nazarı dikkate alarak Rusya’ya yeni bağlanan Erivan vilayetinin, Türklerin baskınından korunmasını daha önemli görüyordu. General Paskeviç Türklere bir darbe indirmek ve Erzurum yolunu güvenceye alıp ele geçirmek için kuvvetlerini Kars ve Ahasha’da topluyordu. Erivan vilayetinin savunulması, Prens Çavçavadze kumandası altında üç buçuk piyade taburu, bir Kazak alayı ile sekiz toptan müteşekkil bir kuvvete havale edilmiştir. Erivan mıntikasının yakınında bulunan General Penkretyov kumandasında altı tabur piyade, iki Kazak alayı ve birçok top bataryasından müteşekkil bir kuvvet, İran’dan savaş tazminatı almak için Urumiye ve Hoy (Mako) vilayetlerini işgal etmiştir. Graf Paskeviç’in planına göre General Çavçavadze’nin kuvveti emir almadıkça hududu geçmeyecekti.

Türkler, Erivan tarafından baskınımızı bekliyorlardı. Bütün nizami askerlerini Kars nuntikasında toplayarak, Bayezid ve Van paşalarına Erivan vilayetine baskın yapmak için Kürtlerini toplamalarını emretmişlerdi. Bahlul Paşa, uzun süre

tereddüt içinde kalmıştır. Kürtler, tarafımızdan hiçbir hareket yapılmadığı için güçsüz olduğumuzu sanarak, arazimize baskın yaparak askeri iaşelerimizi ve yerli halkımızın mallarını gasp etmeye başlamıştır. Temmuz 'ayının sonunda Kürtler Erivan ve Hoy (Mako) vilayetlerine çok başarılı baskınlar yapmışlardır.

1- Haziranın sonuna doğru dört yüz Kürt süvarisi Ararat (Ağrı) Dağı yakınında bulunan Ahurak köyü 'nü dağıtmışlardır ve askeri birliklerimiz geri çekilmişlerdir.

2- 13 Temmuzda Kürtlerin büyük bir grubu Kulp tuzluklarına baskın yapmış fakat İstavropol alayı tarafından geri çekilmeye zorlanmış iseler de Kulp köyünün üçbin hayvanıyla askeri iaşemize el koymuşlardır.

3- Kenar Han kumandasında iki bin Kürt süvarisi 20 Temmuzda aniden Mistre köyü 'nde bulunan Don Kazak alayının karargahına baskın yapmışlardır. Bu Kürtler, Sivastopol alayının iki birliğinin gelmesiyle birlikte Kazaklar tarafından geri çekilmeye zorlanmışlarsa da 100 hayvan ve 22 esir alarak geri çekilmeyi başarmışlardır.

4- Temmuzun başında Van paşası bizzat Hoy vilayetine baskın yapmışsa da General Pankretyov'un kuvvetleri tarafından geri çekilmeye ve Van Kalesi'nden çıkmamaya zorlanmıştır.

5- Temmuzun sonunda yüz Kürt süvarisi Selmas Ovası 'nda Mağlam köyüne baskın yapmış, köyü dağıtarak köyde bulunan Kabardin alayının iaşelerine el koymuştur. Daha sonra giderlerken Kabardin alayının bir birliği tarafından izlenmişlerdir.

6- 5 Ağustosta iki yüz Van Kürt süvarisi daha uzaklara giderek Hoy kentinin yakınındaki Gözkend köyüne baskın yaparak yükü dağıttıkları gibi Kazak alayının iaşelerine ve köylülerin hayvanlarına el koymuşlardır. Daha sonra Kazaklar tarafından takip edilmiş iseler de hiçbir neticeye varılmamıştır.

Bu olaylardan sonra vaktiyle her hususta bize yardım teklif eden Bahlül Paşa kuvvetlerimizin artık Kürtlere karşı duramayacakları kanaatine varır ve bu defa fikrini değiştirerek Türkiye Hükümetinin tekliflerine sadık kalmayı tercih eder.

Temmuz ayının ortasında Bahlül Paşa, Prens Çavçavadze'yle yaptığı konuşmada, sonuna kadar Beyazid'te koruyacakları söyler. Bu esnada Beyazid'te çıkan sarılık hastalığı Bayezid halkına zarar vermiş Bahlül Paşa ile ilişkilerimize mani olmuştur. Bayezit'de bulunan yiyecekleri gasp etmek için ağustos ayının

sonunda Kars ve Ahaska'nın işgallerinden sonra iki tabur piyade ve dört topla takviye edilen General Pankrenyov kumandasındaki Erivan kuvvetlerine Bayezid'i işgal emri verilmiştir. 27 ağustosta iki tabur, üç piyade birliği, iki yüz Kazak, dört yüz milis ve altı toptan müteşekkil Prens Çavçavadze'nin kuvvetleri Bayezid'in yakınında bulunan bin üç yüz Kürt süvarisi ile karşılaşır. Çetin bir savaştan sonra bu süvarinin bir kısmı da Kazakların baskınlarıyla, Bayezid şehrinden ayrılarak dağlara doğru çekilmeye başlamıştır. Bu Kürtlerin, sonra tekrar patikalardan Bayezid'e gittikleri anlaşılmıştır. Prens Çavçavadze kuvvetleri Bayezid'den üç vereste uzakta bulunan Zengezor Köyünde ordugah kurmuştur. 28 Ağustosta Bahlül Paşa'nın şahsına dokunmaksızın, mallarıyla, ailesinin korunması ve beraberindeki bin nizami piyade ile birkaç bin Kürt süvarisinden müteşekkil garnizonuna dahi dokunmamak ve kaleyi terk ederek gitmelerine izin vermek şartıyla kalenin teslimi teklif edilmiştir. Prens Çavçavadze, kalenin kendisine teslim edilmesine muvafakat ederek teslim zamanını gün batmasına kadar olarak tayin etmiştir. Fakat Bayezid'i kurtarmak için Van yoluyla ikibin Kürdün sefere çıktığı anlaşılınca Bayezid'in güneyindeki tepeleri işgal etmiş ve Bayezid'e giden suları kesmiştir. Bütün yolları kesen işgalci kuvvetler, yalnız Mako yolunu mecburi olarak açık bırakmıştır. Çok zaman geçmeden adı geçen Kürd süvari birlikleri görünmüşlerse de üzerimize hücum etmeye cesaret edemedikleri gibi geri dönmeye başladılar. Bundan sonra Bayezid garnizonu Mako yolundan dağılık bir şekilde çekilmiştir. Saat 1'de Bayezid savaşız teslim alındığı gibi Bahlül Paşa da esir edilmiştir. Van'dan gelen Kürt süvarisi ile Bayezid garnizonu bizden iki kat daha fazla olduğu halde bizimle savaşmaya cesaret edememişlerdir.

29 Ağustos 1828 tarihinden 8 Eylül 1828 tarihine kadar Erivan kuvvetlerimiz Bayezid Kalesi'nde kalarak kalenin tamirine, el konulan malların tesbitine ve yayılan sarılık hastalığını önlemeye çalışmıştır. Erivan kuvvetlerinin Bayezid üzerine yaptığı baskın esnasında, Bayezid Paşalığı'ndaki kendi yaylalarını terk eden üçyüz Yezidi Kürt hanesi başkanı Hasan Ağa, 8 Eylül 1828'de tekrar geri gelerek yaylalarına gitmek için izin istirhamında bulunmuştur. Yezidi Kürtlerini böyle çabuk bir şekilde emir dinlemeye iten nedeni ve Bayezid müdafaasına iştirak etmemelerine yolaçan nedenleri; General Uşakov'un kitabında belirttiği, birliklerimizin hududu geçtiği esnada bütün göçebe Kürtlere Graf Paskeviç namına dağıtılan ilanlar olduğudur. Fakat Yezidi Kürtleri diğer Kürtlerden daha çabuk emirleri dinlemeye iten neden din hususundaki farklarındandır. Bu ihtimal gerçek payı çok kuvvetli bir ihtimaldir. Ruslara hediye olarak kendi süvarilerinden yüz süvari dahi vermişlerdir. Diğer Kürt kabileleri ilanlara şimdilik ehemmiyet vermemişlerdir. Erzurum'dan gönderilen beşyüz kişilik bir askeri piyade kuvveti Toprakkale'yi işgal ederek kaleyi hakimiyetine almıştır. Bu kuvvetten haberdar olan General Çavçavadze'de Bayezid'de iki piyade birliği bırakarak geri kalan kuvvetleriyle iki gün zarfında doksan verestelik bir mesafeyi katederek 12 Ağustos

1828 tarihinde kaleyi tekrar hakimiyetine almıştır. Gerek Toprakkale savaşında ve gerekse Karapapak Savaşı'ndan Kürtlerle Çilkani isminde Ermeni köyünü basarak, Naki Han'ın takibinde olan birliklerimiz yanında ilk defa olarak Hasan Ağa'nın Kürtleri kendi soydaşlarına karşı savaşa iştirak etmişlerdir. Bu suretle kendilerini temize çıkartmışlardır. Erivan kuvvetleri Toprakkale'ye iki piyade birliği bırakarak diğer birliklerle Bayezid'e geri gelmişlerdir. Burada 20 Eylül'e kadar istirahat etmişlerdir. Rus kuvvetlerinin korkusu yerli halk üzerinde görülmeyle beraber, Graf Paskeviç'in dağıtmış olduğu ilanlarında iyi tesir yaptı. Bu tesirleri halka anlatmak ve yerli halkın kaçarken geride bırakmış olduğu iaşeyi toplayıp iyi bir yerde depolamak için Kılıçgediği'nin ötesinde Muş Paşalığının Sofikend köyüne yedi birlik piyade, üç birlik Kazak ve üç toptan müteşekkil hafif yüklü bir kuvvet albay Basov kumandasında gönderilmiştir. Albay Basov 20 Eylülde Sofikend'i işgal ederek 522 yük erzağı üç birlik piyade ve bir top korumasında olmak üzere buradan geri göndermiştir. Bunu anlayan civar Kürtleri üçbin mevcutlu bir kuvvetle Sofikent'teki ordugahımıza baskın düzenlemiştir. Bu kuvvet büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır.

21 Eylülde baskınlarını tekrarlayan Kürtler tekrar geri püskürtülmüşlerdir. Sonra Sofikent'e geri gelen nakliye kuvvetlerimizin üç birlik piyadesine baskın düzenleyen Kürtleri Albay Basov arkalarından baskın yaparak geri çekilmeye mecbur bırakmıştır.

22 Eylülde Albay Basov baskına kalkışan Kürtleri büyük bir cesaretle tekrar geri çekilmeye mecbur bırakmıştır.

23 Eylülde 586 yük erzak toplayan Albay Basov'un kuvvetleri, Toprakkale'ye geri çekilmeye mecbur kalmıştır.

27 Eylülde üçyüz Kürt süvarisi Kağızman yakınında Toprakkale yerlilerine baskın düzenleyerek mallarına el koymuştur. Bu esnada Albay Basov tarafından yenilerek, bir birlik piyade ile bir birlik Kazak süvarisi tarafından uzak yerlere kadar takip edilmişlerdir.

Bayezid ve Toprakkale kalelerinin işgaliyle Bayezid ve Eleşgirt Sancakları elimize geçti ve buralarda çok iâşe topladık. Aynı anda mezkûr kalelerin işgaliyle baskınlarımız Aladağ'ın öte taraflarına kaçan Kürtler üzerinde büyük bir tesir bırakmıştır. Albay Basov tarafından Kılıçgediği'nin ötesine yapılan başarılı baskınlar, kendi yaylalarında bile Rus kuvvetlerinin tehlikesi altında bulduklarını ve bu suretle tarafımızdan dağıtılan ilanlara iyi niyet göstermedikleri halde Ruslann Aladağ ve Kılıçgediği'nin ötesinde dahi kendilerini rahat bırakmayacağını Kürtlere anlatmıştır.

Bundan sonra Kürtler, genel komutanın ilanlarını dinlemeyi ve baş eğmeyi bilmişlerdir. Rus hudutlarının yakınındaki yaylalarına çıkacakları vakit Rus ordusundan izin almak için elçi göndermişlerdir. Erivan vilayeti artık bunların baskınlarından korunmuştur. Beyazıt Paşalığının bütünüyle işgali ve Kılıgediğinin te tarafına yapılan başarılı baskınlarımız Anadolu Valisi Galib Paşa'yı hayret ve heyecana dşrmştir. Albay Basov'un Diyadin'e çekildiğini anlayan Galib Paşa, iki birlikle taraşımızdan korunan Toprakkale'yi işgal etmek üzere dört bin piyade ve beş toptan müteşekkil bir kuvvetle Delibaba'dan yürüyüşe geçmiştir.

Bayezit'ten Toprakkale'ye doğru Erivan kuvvetleriyle Prens avavedze'nin harekete geçtiğini öğrendiklerinden kaleye doğru gitmekten vazgeçerek Delibaba'dan Muş Sancağına giden yola sapmışlardır. Prens avavedze, Toprakkale'ye bir birlik asker bırakarak kendisiyle savaştan çekinen Türk kuvvetlerini dağıtınakla beraber Türklerin, Kürtler üzerinde yapacağı tesiri bertaraf etmek ve yiyecek toplamak için Muş Sancağında keşif hareketi yapmıştır.

PATNOS KEŞFİ

Erivan kuvvetleri, Melazkürd'e(Malazgirt) doğru çekilen Kürtler karafından terk edilmiş yiyecek ve hayvan yemlerini toplayarak Hamur'dan Melazkürd yolu ile hareket ederek 15 Ekimde Patnos'a yaklaşmışlardır. Burada 400 Kürt hanesiyle göçebe halinde yaşayan Bayezid'deki Bahlul Paşa'nın kardeşi Yusuf; kuvvetlerimiz dört saat mesafeye yaklaşınca oradaki Kürtlerle beraber Melazkürd'e doğru çekilmiştir. Bunların izlenmesi için gönderilen Tatar ve Ermeni milisleri elli hanenin bütün malvarlıklarını gasp etmiştir.Bu köyden eli silah tutan 58 kişi ordugaha getirilerek tevkif edilmiştir. Diğer kısmı da serbest bırakılmıştır.

16 Ekimde süvarimiz Melazkürd'e doğru on vereste daha ilerlemişse de düşmanın yalnız küçük keşif kollarına tesadüf edilmiştir.

17 Ekimde Melazkürd yolunda Türk kuvvetlerinin taarruza geçtiğini anlayan Prens Çavçavedze, Patnos'ta ambarlanan erzakı ve ordugahı korumak için beş birlik piyade ile dört top bırakarak, dört birlik piyade, yüzyirmi Kazak, dört top ve ikiyüz Ermeni milisinden müteşekkil bir kuvvetle bizzat düşmana karşı harekete geçmiştir. Patnos'tan on vereste kadar ayrıldığında dört bin nizami asker ile ikibin Kürt' ten müteşekkil bir kuvvet tarafından karşılanır.Kendisinden katbekat fazla olan düşman üzerine baskın yapılmasının mümkün olmadığını anlayan Prens Çavçavedze geri çekilmeye başlamıştır. Bu esnada Kürtler, piyade kuvvetlerimizin topçu ateşinden birçok kayıp vermelerine rağmen yine de kuvvetlerimize her taraftan baskın düzenleyerek onları sıkıştırmışlardır. O gün yapılan üç saatlik geri çekilme zarfında Kürtlerin elindeki topları almak fırsatı birkaç kere çıkmış ise de, Ermeni ve Tatar milisleri düşmanın topçu ateşinin tesiriyle çalışamaz duruma gelmişlerdir ve Kazak kuvvetleride bu topları almaya güçleri yetmediği için alamamıştır. Sonra Kürtler, sağ kolumuza baskın yaparak Patnos'daki ordugahımızı ablukaya almak üzere hücumlarını sıklaştırmışlardır. Fakat oradaki kuvvetlerimiz karşılık vererek Kürtleri geri çekilmeye zorlamışlardır.

Bu ablukadan sonra Kürtler, Kiraköm (Karaköm) Köyüne doğru çekilmeye başlamışlardır. Fakat ordugahımıza yakın bir mesafede hakim bir yerin Kürtlerin elinde bulunmaması için Prens Çavçavedze bu köyü ve yanındaki iki tepeyi bunlardan daha önce işgal ederek iki piyade birliği yerleştirmiştir. Bizim kaybımız yaralılarla beraber 27 kişi olduğu halde, Kürtlerin 250 kişilik kaybı vardı. Bu savaşta nizami ordusuna kumandanlık eden kişi Muş Valisi Emin Paşa idi. Kürtlerin kuvvetlerine ise Bahlül Paşa'nın kardeşi Abdurrazak Bey ile Zilanlı Kürt aşireti başkanı Hüseyin Ağa kumandanlık ediyordu.

18 Ekimde düşman, ordugahımıza altı vereste mesafede bulunan Kızılkaya Köyü yakınında bir yer tutarak bize karşı taarruza geçmiştir.

19 Ekimde düşman beş kere hücum etmişse de bu hücumlar tarafımızdan geri püskürtülmüştür. Daha sonra düşman Kızılkaya Köyü yakınında bulunan siperlerine çekilmiştir. 18-19 Ekim savaşlarında bizim kaybımız 97 kişi olmuş, düşman saflarında da 600 kayıp olduğu anlaşılmıştır.

24 Ekimde Erivan'dan bir taburla takviye edilen Prens Çavçavedze o gün Kızılkaya yakınında bulunan düşman üzerine hücum etmiştir. Düşman, Melazkürd'e doğru çekilmeye zorlanmıştır. Bu esnada Van ve Erzurum'dan Melazkürd'e takviye kuvvetler geldiğini anlayan Prens Çavçavedze, 28 Ekimde bütün erzakı alarak Toprakkale'ye çekilmeye başlamıştır. Çokça yağın yağmur sonucu yollar çamurlu olduğundan geri çekilmede çok zorluk çekiliyordu. Dört birlik piyade ve dört toptan müteşekkil geri çekilen muhafız kuvvetlerimizi izleyip baskın düzenleyen dörtbin kişilik düşman kuvvetine karşı Patnos'tan 19 vereste mesafede bulunan Süleymankümbet Köyü yakınında, birliklerimiz, karşılık vererek düşmanın bütün baskınlarını geri püskürtmüşlerdir. İşte bu baskın ve karşılık vermede düşmana hayli kayıplar verdirilmiştir. Bundan sonra düşman bizi izlemekten vaz geçmiştir. Kuvvetlerimiz kolaylıkla geri çekilmişlerdir. Kışın şiddetlenmesi üzerine savaş hareketine son verilmiştir.

General Pankratyov kuvvetleri'nin bir kısmıyla takviye olunan Erivan kuvvetleri, Karekilise, Toprakkale, Bayezit ve Diyadin'i işgal ederek kışı Bayezit ve Eleşkürd Sancaklarında geçirmek üzere oralara yerleşmişlerdir. Bütün Kürtler de evlerine dağılarak kışı ailelerinin yanında geçirmeye gitmişlerdir. Nizami askerler ise Velibaba'da öncülerini bırakarak kışı Pasin Sancağı'nda geçirmişlerdir.

1829 YILINDA KÜRTLERLE İLİŞKİLERİMİZ VE ONLARA KARŞI HAREKETİMİZ

Türkler, kışın Erzurum'da çok miktarda yiyecek toplayarak ve Erzurum Kalesi'ni, kuvvetli bir baskına karşı tahkim ederek mezkur şehrin etrafında 60 top ve 80.000 (seksenbin) mevcutlu bir ordu toplamışlardı. Bunda bilinir ki bunlar yeni bir savaş için hazırlıklarını yapmışlardı. Bu ordu 1828 yılında kaybettiği Kars ve Ahaska Paşalık ve Sancaklarını geri almak maksadı güdüyordu. Erivan'a karşı Van ve Muş paşalarının Kürt kuvvetleriyle hareket edecekleri anlaşılıyordu.

Kuvvetlerimiz 1828 yılındakinin aynısıydı. Graf Paskeviç tarafından yapılan ilk plan Erzurum'a iki koldan hücum edeceğini gösteriyordu:

1) Kars-Soğanlı 2) Toprakkale-Karaderbend. Erzurum ele geçirildikten sonra Türkiye'nin Asya'daki toprağı ikiye ayrılacaktır. İşte bunun için Diyarbakir ve Sivas istikametlerine doğru hücumu geçilecektir. Bu plana göre hareket edildiği takdirde Kürtleri dahi, Türklere karşı, bizimle beraber hareket ettirebileceğimiz ümit ediliyordu. Bunu başardığımız takdirde Erzurum'a yapılacak hücum Güney Kafkasya da ile irtibatımızı temin etmekle beraber sol kolumuzu da emniyet altına almış olacaktır.

Bu esnada Kürtler, Türk ordusunun Diyarbakir ve Sivas'la bağlantısını keserek her zaman tehdit altında bulunduracaklardır. Bundan başka Kürtlerin bize taraftar olmaları halinde Türk süvarisinden azalma olacağı kesindi. Binaenaleyh Graf Paskeviç, bütün kış Kürtleri tarafımıza çekme hususunda, büyük mesai sarf etmişlerdir. Tiflis'e geldikten sonra Kürtlerle müzakerelere acilen başlamıştır. Ocak 1829'da nüfuz sahibi olan Kürt başkanlarıyla temasta bulunarak yazı yazmışlardır. Kürt başkanlarından Süleyman ve Hüseyin Ağalar (Zilanlı Aşiretinin Bulanık Sancağında oturan kolu) hemen tekliflerimizi kabul etmişlerdir. Muş Valisi Emin Paşa'nın bize karşı samimi hareket edeceği umuluyordu. Tiftisd'e esir bulunan Kars ve Beyazid yerli paşaları taraftar olduklarından Kürtlerle olan müzakerelerin başarıyla neticelenmesi hususunda çok yardım etmişlerdir.

Emin Paşa, 1828 yılı Aralık ayında Tiflis Kafkasya Genel Komutanlığına bir ermeni'yle bazı yadigarlar göndermiştir. Türklere karşı yardım etmeye söz vererek, rütbesinde kalmak ve kendisine bağlı Kürtlerden bir ordu teşkili için silah ve para yardımı talebinde bulunmuştur. Graf Paskeviç, hemen, çok zaman geçirmeksizin, Yüzbaşı Prens Vaçnadze'yi bir ermeni tüccarı kıyafetinde Muş'a göndermiştir. Yüzbaşının vazifesi: Emin Paşa'yla gizli olarak görüşmek ve Emin Paşa'ya kendi Kürtlerinden, Türklere karşı beraberce hareket etmek üzere onikibin (12.000) mevcutlu bir süvari kuvveti teşkil etmesini teklif etmektir. Bu

kuvvetin aylık gideri olan onbin(10.000) Rus lirası, Graf Paskeviç tarafından tahsis edilecek ve savaş başlar başlamaz ödenmesine başlanacaktır. Graf Paskeviç, Emin Paşa'ya yazdığı mektupta, Rus birlikleri Soğanlı'ya gelmeden önce harekete başlaması ve mezkur yere geldiği zaman Rus birliklerine yakın bir yerde bulunarak Türkler üzerine baskın yapması, Türkler, Erzurum'dan atıldıktan sonra Sivas ve Tokat üzerine yapılacak hareket esnasında Rus ordusunun sol kolunu teşkil etmesi bildirilmiştir. Birçok tehlike ve zorluklardan sonra Yüzbaşı Prens Vaçnadze, Muş'a ulaşır. Prens Vaçnadze, Emin Paşa ile görüştüktan sonra, Emin Paşa Türklerle karşı katiyen hareket etmek emelinde olmadığını bildirmiş mükerrer ve Vaçnadze'ye casus olduğu için Erzurum'da bulunan Genel Komutanlığı teslim edileceği tehdidinde bulunmuştur. Daha sonra Emin Paşa ikinci defa Graf Paskeviç'e gönderdiği bir cevapta; sizin tarafınızdan verilecek emirlere harfiyen uyacağım, demiştir. Yerli Kürt paşalarıyla bu gibi ilişkilerden dolayı vaki bulan harcamalar için Kafkasya Genel Komutanlığı, imparatorun yüzbin(100.000) kızıl altın verilmesini istemiştir. İmparator, Graf Paskeviç'in Kürtlerle ilişki kurmasını tasvip ederek, bu ilişkilerin devam etmesi için arzu ettiği yüzbin kızıl altını göndermiştir.

Bu esnada süvari kuvvetlerimiz, henüz bize iltihak ettirilen paşalıklardaki İslam alaylarının orduyu takviye etmesi hususunda çalışmaya başlamıştır.

Kars kuvvetlerinde, dördüncü alay tamamen Kars ve Ahaska Paşalıkları Kürtlerinden olmak üzere, 400 mevcutlu dört alay teşkil edilmiştir. Erivan kuvvetleri, İslam alayı ve Hasan Ağa'nın Yezidi Kürtleri ile Mako Hanlığı'nın izniyle göçebe halinde yaşayan Celali Aşiretinin Kürtlerinden müteşekkil alaylar.

Kars ımtıkasında hareket eden kolordunun mevcudunun yeteri kadar olmaması Graf Paskeviç'in ilk planını değiştirmesine neden olmuştur. Daha kışın ortasında Erivan kuvvetlerinin bir kısmı Kars kuvvetlerine iltihak etmiştir. Erzurum'a yalnız Kars tarafından taarruz yapılması, Bayezid Paşalığı'ndaki birliklerimizin yalnız müdafaa halinde kalmasına yolaçmıştır.

Kürtler, sözlerini yerine getirmemişlerdir. Kürt paşalar ve Kürt başkanları her ne kadar söz vermişlerse de bunlar ancak silahlı kuvvetlerimizin zoru ile bize boyun eğmişler ve yardımda bulunmuşlardır. Muş Valisi Emin Paşa ile yapmış olduğumuz müzakerelerinin neticesi bizim lehimize olmuştur.⁽²²⁾ Bu Paşa her ne kadar açıktan açığa harekette bulunmadıysa da Türk ordusu müşkül bir vaziyette bulunduğu zaman, kararsız kalması, Türk Ordusuna yardım etmemesi bizim için çok faydalı olmuştur.

²² Yazarın bu kadar çelişkili ifadeler kullanması insanı şaşırtıyor. Kocaman bir Askeri müfettişten bu kadar çelişkili bilgiler çıkması çok şaşırtıcıdır. Bir taraftan; Kürtler ancak silahlı kuvvetlerimizin zoru ile bize itaat etmişler diyor. diğer taraftan ise filan paşalarla yaptığımız müzakereler neticesi bizim için çok yararlı olmuştur, şeklinde ibareler kullanıyor.

Tahran' daki sefirimizin öldürülmesi sonucu İran'la aramızda yaşanan gerginlik son bulur bulmaz Graf Paskeviç, hemen Kars tarafından Soğanlı'ya geçerek Erzurum üzerine hücumu geçer. 19-20 Haziran 1829 tarihinde, Soğanlı'da Milliduz yakınındaki savaşta yirmibin(20.000) mevcutlu Hakkı Paşa öncü kuvvetleriyle otuzbin(30.000) mevcutlu Başkumandan Salih Paşa'nın kuvvetlerinin büyük bir kısmı yenilerek geri çekilmiştir. Türk Ordusunun geri kalan kuvvetleri yenilen kuvvetlerle birleşmiş ve Erzurum'u müdafâ etmek için Genel Komutan Salih Paşa, yedibin (7.000) mevcutlu bir Kürt kuvvetine malik olan Emin Paşa'ya adam göndererek yardım istemiştir. Fakat Emin Paşa daima bizimle gizli ilişkide bulunduğu için birtakım özürler uydurarak Erzurum'un müdafasına iştirak etmemiştir.

Bu suretle Erzurum yolu açık bulunduğu için hareket eden kolordumuzun sol kolu Muş tarafından emniyete alınmıştır. 27 Haziran 1829 tarihinde birkaç topçu grubu tarafından açılan top ateşi neticesinde Erzurum ele geçirilmiştir. 4 temmuzda Erzurum'a bağlı Hınıs Kalesi'nin anahtarlarını elçileriyle gönderen Hınıslı yerli Kürt beyi kendi egemenliğinde bulunan köylerin Kürt baskınlarından korunmasını talep eder. Hınıs Sancağı'nı Kürtlerin baskınlarından korumak üzere Graf Paskeviç, Albay Leman kumandasında bir tabur piyade, iki Kazak birliği ve dört toptan müteşekkil bir kuvvet gönderir. Albay Leman'a yerli halka iyi davranması ve onları tarafımıza çekmesi emri verilir ve ayrıca Muş paşasıyla iyi ilişkiler kurması telkininde bulunulur. Bu esnada bize sadık olan birkaç Kürtle Prens Vacnadze, binbeşyüz mevcutlu üç süvari alayının teşkiline yardım etmek üzere Muş'a gönderilmiştir. 12 Temmuz'da Muş Valisi Emin Paşa'nın kardeşi İbrahim Bey Erzurum'a gelmiştir. Osmanlı padişahı, Emin Paşa'nın bizimle ilişkiler halinde olduğunu bildiğinden, Emin Paşa'ya karşı bir parti teşkil etmek üzere ilkbaharda İbrahim Bey'i İstanbul'dan bu muntıkaya göndermiştir. Her ne kadar yerli halk Emin Paşa'dan memnun değildiyse de İbrahim Bey'de taraftar olmamıştır.

Bu muvaffakiyetsizliğin neticesinde İbrahim Bey, kendi taraftarları adına Graf Paskeviç'e verdiği bir yazıda; güya taraftarlarının kendisinin Muş Paşalığı'na atanmasını talep edercesine müracaatta bulunduğunu yazmıştır. Graf Paskeviç, aynı hususta daha önce Emin Paşa'dan da istirahatname almıştır. Her ne kadar İbrahim Bey'e Graf Paskeviç tarafından iyi istikbal vaatlerinde bulunulmuşsa da ve kendisine birçok yadigarlar verilmişse de, istediği olan Muş Paşalığı kendisine verilmemiştir. Fakat eğer Ruslarla ittifak halinde hareket ederse ilerde arzularını yerine getireceklerini beyan etmişlerdir. Kafkasya Genel Komutanı Graf Paskeviç, bu suretle her iki kardeşi birbirine rakip yaparak bütün Muş vilayeti halkını hemen hemen çalışamaz hale getirmiştir. Emin Paşa'nın tesiri ile bütün Muş vilayetinin Kürtleri sakin bir vaziyette kalmışlardır. Graf Paskeviç kuvveti'nin büyük bir bölümü Kelkit Çiftliğini ve Generar Pankratif'in

kuvvetleri de Erzurum'u işgal altında bulundurdıkları zaman,1828 yılında Ahaska yakınında yendiğimiz Mustafa Paşa, Hasenanlı, Zirikanlı, Cibranlı, Badili (Yekdilli) Kürtlerine bize karşı baskın yapma ve erzaklarımıza el koyma talimatını vermiştir. Mustafa Paşa buralardan ve Bingöl yakınlarından beşbin mevcutlu bir Kürt süvari kuvvetini teşkil etmişti, Bu kuvvetle Hınıs Kalesi'ni tehdit altında bulundurmıştır. 1 Ağustos 1829 tarihinde Hınıs'tan otuz vereste uzakta bulunan bu kuvvetten bir birlik otuz mevcutlu bir Kazak öncü takımımıza baskın yaparak oniki adamımızı öldürmüşlerdir. General Pankratif, geçen hadiseden dolayı Hınıs ta sarılık hastalığı vardır şeklinde bir bahaneyle Erzurum'dan 50 vereste, Hınıs'tan da 40 vereste uzakta bulunan Gölli Köyü'ne çekilmiştir. Bu çekilme olayı Albay Leman'a verilen bir emirle olmuştur. O esnada Erzurum'dan 35 vereste uzaklıkta, Lezgi Çayırında ot biçen kuvvetlerimize Mustapa Paşa Kürtlerinin baskın yapmak eğiliminde oldukları anlaşılmıştır. Otu biçen kuvvetlerimizin geri çekilmelerini temin etmek için bir birlik piyade, bir Kazak alayı ve iki toptan müteşekkil Albay Basov komutasında bir kuvvet gönderilmiştir.

Albay Leman'ın Hınıs'tan Gölli Köyü'ne ve Albay Basov'un, Lezgi Çayırından Erzurum'a çekilmeleri, Mustafa Paşa'nın iki bin mevcutlu Kürt süvari kuvvetlerini Erzurum'a doğru çekilmeye mecbur kılmıştır.

Albay Basov'un kuvvetleri, Erzurum yolu yakınında bulunan ovaya yaklaştığı zaman Kürt süvarisi, dere içinde aniden kuvvetimize hücum etmiştir. Erzurum'dan işitilen top seslerinden Kürtlerin, bizim kuvvetlerimize baskın yaptığı anlaşılmıştır. Hemen iki birlik piyade beşyüz Kazak ve iki top ile Erzurum'dan General Sergeyov hareket etmiştir. Bu yardımın yetişmesiyle Mustafa Paşa'ya karşı üstünlük sağlanarak, Mustafa Paşa'nın kuvvetlerine ağır bir kayıp verdirilmiştir. Mustafa Paşa, bu savaşta arkasında yüz ölü bırakarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu ölülerin arasında iki aşiret başkanı olduğu gibi ağır yaralıları arasında Hasenanlı Kabilesi'nden Emin Paşa'nın Muş akrabalarından Ömer Ağa'nın da olduğu sonradan anlaşılmıştır.

Yenilen Kürtler, bütün yiyecek ve iaşelerini ve hatta hayvanlarını dahi bırakarak çok yorgun bir vaziyette canlarını kurtarmak için dağlara doğru çekilmişlerdir. Alınan bilgiye göre; çok zaman geçmeden Kürtler, Hınıs ahalisinin bir kısmına baskın yapmışlar ve Emin Paşa'nın; Hınıs erzak anbarlarını ele geçirmek üzere kardeşi Hurşid Bey başlarında olmak üzere bir Kürt kuvveti gönderdiği anlaşılmıştır. Bundan dolayı General Pankreyov, General Sergeyov kumandasında Gölli Köyü'nden Hınıs şehrine altı birlik piyade, bir Kazak alayı ve altı toptan müteşekkil bir kuvvet göndermiştir. Bu kuvvet Kürtlerin arkasından yetişmiş küçük bir ateş teatisinden sonra Kürtler geri çekilmeye mecbur kalmışlardır. Bu savaşta Kürtlerden çok miktarda yiyecek ve hayvan almışlardır. Kuvvetimiz yeniden Hınıs'ı işgal ederek 15 Ağustos'a kadar orada kalmıştır.

Yerlilerinden satın aldıkları i seyi Erzurum'a gönderdikten sonra kuvvetlerimiz kalede bulunan topları da beraberlerine alarak G lli Köyü'ne çekilmişlerdir. Bu Kürt aşiretinin cezası verilmişse de bu bizi, memleketteki diŐer Kürtlerin baskınlarından koruyamamıŐtır. Mustafa Paşa,Maskanlı Perto Bey,KiŐili Mehmet Bey ve diŐer AŞiret başkanları tarafından idare edilen Kürtler,daima yiyecek ve hayvan yemleri alacağımız mıntıkalara baskın düzenleyerek, mıntıka yerlilerinin bize satmak istediği i selere el koyarlardı. Şimdi Kürt birlikleri grub halinde Kişi'nin engebeli olan arazisinde kolaylıkla kendilerini saklayabiliyor ve baskınlarımıza karşı mukavemet göstermeden Keşmir Dağları'na çekilerek her zaman bizi rahatsız ediyorlardı. Bunları susturmanın artık zamanı gelmiştir diye d Ő n lm Ő ve Erzurum'un güneybatısında ve Erzurum'a yüzyirmi vereste uzaklıkta bulunan Kişi'ye bir kuvvet gönderilmesi uygun olmuştur. Bu kuvvete, Aras Suyu yukarisirına doğru Bing l_Kişi yolunda, Parmaksız Köyünde, Erzurum'un Tatos ve Atın yollarında hareket eden bir tabur piyade ve yüzelli Kazak ile dört toptan müteşekkil Albay MaqlaŐevski kuvvetleriyle birleşerek hareketi beraberce yürütme talimatı verilmiştir. 23 AĞustos 1829 tarihinde her iki kuvvet birleŐmeden önce Albay MaqlaŐevski kuvvetleri  aƣondur Köyü yakınında Kürtlerle yaptĐı savaşta Kürtleri yenerek   bin hayvanlarına el koymuştur. 25 AĞustosta her iki kuvvet Parmaksız Köyü'nde birleşerek Kürtlerle yeni bir savaşa iştirak etmişlerdir. Bu savaşta da Kürtlere büyük bir kayıp verdirilmiştir. Halbuki Kürtler bu savaşta boğaz boğaza savaşmışlardır. Fakat yine de yenilmiŐlerdir. General Sergeyov kuvvetinin başarılı savaşları, Kürtleri telaşa düşürmüştür. Kürtler, ailelerini Keşmir Dağı'nın ötelere gönderdikten sonra kendileri de Kişi Beyi Mustafa Paşa ve Perto Beyi'nin kumandasında olmak üzere Keşmir Dağları'ndan gelen bütün yolları çok kuvvetli bir Şekilde gözetmiŐlerdir. General Sergeyov'a karşı Melikan (Melikon) Köyü'ne doğru harekete geçmişlerdir. 25-26 AĞustosta kuvvetlerimiz Holano (Helano) Köyü BaŐköy Köyü ve Karabey Köyleri'nden geçerek geçit vermez. Keşmir Dağları'na yaklaŐarak K rtere ait büyük sürülere el koymuŐlar ve 27 AĞustosta Melikan Köyü'nc doğru geri gelmişlerdir.

Keşmir Dağı'nın eteğinde ve iki yolun birleŐtiĐi noktada kuvvetlerimiz binikiyüz kadar Kürt süvari ve piyadesinden müteşekkil bir kuvvete rastlar ve aniden   taraftan üzerlerine hücum ederler. Kürtler burada da boğaz boğaza savaŐmıŐlarsa da her taraftan sıklıŐtıkları için birçok  l  bırakarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Geri  elirken de, Kazaklar tarafından zirvenin öbür tarafına kadar izlenmişlerdir. Bu savaşta  l  ve yaralı sayımız 15 kişidir. Bu yenilgiden sonra Kürt başkanları General Sergeyov'a elçi göndererek sulh istemişlerdir. Kendilerine tabi Kürtleri ise artık bize karşı baskından men edeceklerine icap ederse Erzurum'a kadar gelerek sözleşme imza edeceklerine söz vermişlerdir. Topların Keşmir geçitlerinden geçmesinin çok müşkül olduğuna dikkat eden General Sergeyov, elçileri kabul ederek ileride Erzurum'da toplanacak

komisyonda hazır bulunmalarını tavsiye etmiştir. Ve kendi kuvvetlerinin artık Keşmir'in öte tarafına geçmeyeceğini elçilere bildirmiştir. Kiği Beyi Mustafa Paşa bu sulhta bulunmadığı için Keşmir Dağı'nın eteğinde bulunan bütün köylerinin yiyecek ve hayvan yemleri ile bütün mal varlıklarına el konarak (Kiği beyine bağlı Kürtlere ait olan varlıklar) yok edilmişlerdir.

31 Ağustos 1829 tarihinde kuvvetlerimiz Tercan Sancağı'ndaki yem, erzak ve bütün mal varlıklarına el koyarak yok etmiştir. Çünkü bu sancağın beyi ve mutasarrıfı Mahmud Bey en büyük düşmanlarımızdan sayılırdı. General Sergeyov yolda iken, Kürt başkanları ve mutasarrıfları onu kuvvetlerimizin hareketini durdurması için gayet yalvarır bir şekilde karşılamışlardır. Düşmanımız Tercan Mutasarrıfı Mahmut Bey'in Keşmir Dağı'nın öte tarafına kaçtığı yerli halk tarafından bildirilmiştir. Bu yerliler de büyük miktarda işeyi toplayarak Erzuruma getireceklerine söz vermiştir. Kuvvetlerimiz iki günlük işeleri kaldığını bilen General sergeyov, halkın sulh teklifini kabul ederek Erzurum'a doğru geri çekilmeye başlamıştır. Tercan'a karşı askeri hareket ise daha iyi ve müsait bir zamana bırakılmıştır. Kuvvetlerimiz geri çekilirken, Kürtler tarafından bir Rum köyüne yapılan baskına rastlamışlar, bu Kürtlerin 400 kişi olduğu öğrenilince hemen onlarla savaşa tutuşmuşlar ve Kürtleri geri püskürtmeyi başarmışlardır.

Geri çekilmenin ikinci gününde ve Eylül başında 200 süvariden müteşekkil bir Kürt birliği Perto Bey'in kumandasında, Çakandur Köyü yakınında bizim korucu kuvvetlerimizin muhafazası altında yürüyen Hristiyan halka baskın düzenlemiştir.

General Sergeyov, piyadeleri ağırlık noktalarında bırakarak, Kazaklarla Kürtlerin üzerine hücum etmiştir. Bunun üzerine Kürtler dağlara doğru geri çekilmeye başlamışlardır. Fakat orada gizlenen 800 mevcutlu bir Kürt kuvveti ani bir şekilde Kazaklara baskın yapıp boğaz boğaza savaşmışlardır. Piyadelerin yardımıyla Kürtler tekrar geri çekilmeye zorlanmıştır. Kürtleri izleyen piyade kuvvetlerimiz uzak bir mesafeye kadar ilerlemişlerdir. Bu savaşta kürtlerin kaybı yüz kişi idi. Bizim kaybımız ise yaralılarla oniki kişiden ibaretti.

22 Eylülde kuvvetlerimiz Erzurum'a gelebilmişlerdi. Eylül ayı ortasında kuvvetlerimizin büyük bir kısmı Bayburd'ta yaptıkları baskından sonra Erzurum'da toplanmaya başlamıştır. Bu esnada genel komutan geri çekilme emri yayınlamıştır. Bundan dolayı Mahmud Bey, Tercan'a gelmiş ve sancakta tekrar bize karşı halkı toplamaya başlamıştır. İşte halk böylelikle ayaklanmaya başlamıştır. Tercan Sancağında bulunan Kürtlerin toplanma noktası, baskınların yuvası olan ve Kürtlerin hakim olduğu Tercan Ovasındaki Pon (Pun) Köyü, Albay Moraviyov kuvvetleri tarafından işgal edilerek Kürtlerin içine büyük bir korku salınmıştır. İşte bu esnada Mahmut Bey'in evine bütün malvarlığıyla birlikte el konarak yerle bir edilmiş ve bölgede biraz sükunet hasıl olmuştur.

KÜRTLERLE İLİŞKİLERİMİZ VE ONLARLA YAPILAN SAVAŞLARIMIZ BU MÜHİM NOKTADA ŞÖYLE İDİ

Şimdi; Erivan muntkasındaki savaşlarımızla ilgili izahat verelim: Mart 1829 tarihinde Erivan kuvvetlerimizin bir kısmı mezkur savaşlara katılmıştır. Bu kuvvetlerin Bayezit ve Toprakkale ile Diyadin'i işgal eden geri kalan bölümü ise, iki tabur, yedi birlik Kazak alayı, oniki top ve Ermeni milis taburundan müteşekkil idi. Düşman üstün kuvvetiyle hücum ettiği takdirde, Erivan kuvvetleri kumandanı General Popova, Diyadin ve Toprakkale tabya ve siperlerini tahrip ederek yalnızca Bayezid Kalesini büyük bir dayanışma ve güçle müdafaa etmek için izin almıştır. Erivan kuvvetlerinin güçsüzlüğü Türklere büyük bir cesaret ve Bayezid'i tekrar geri alabilecekleri ümidini vermiştir.

Bayezid ve Erivan vilayetine karşı savaşmak üzere genel komutan, Van Paşası'na Kürtlerin toplanmasını emretmiştir. Fakat şiddetli kış, Türklerin fiili çalışmalarına Mayıs ayının sonuna kadar mani olmuştur. Kürtlerin baskınları ise daha ilkbaharda başlamıştır. Örneğin: Nisan ayında bazı Kürt birlikleri Diyadin ve Toprakkale arasındaki köylere baskın düzenlemişlerdir. Bu Kürtler, hafif yüklü kuvvetlerimiz tarafından yenilgiye uğratılmış ve dağıtılmıştır. Nisan ayı sonunda alınan bilgilere göre genel Komutanın emriyle Kürd Paşası Bayazıt'e hücum etmek için Hakkari'den üçbin piyade ve kendi sancağından dörtbin Kürt süvarisi toplamıştır. Mayıs ayında düşmanda hiçbir hareket görülmemiştir.

Genel Komutanın verdiği emirleri yerine getirmeyen ve Bayezit'e karşı hücumu geçmeyen mezkur paşanın Rus taraftarı olduğu kanaati yayılmıştır. Van paşasının değişmesi yolunda dolaşan şayialar, Van vilayetini telaşa düşürmüştür. Van paşasının açıktan açığa Türkiye hükümetine karşı bu husumeti hazırlaması, garnizonu az olan Bayezit' in üzerinde bulunan tehdidi azaltmıştır. Bir müddet Bayezit yerlileri sükunetlerini koruyabilmişlerdir. Sonradan genel komutanın tehditleri ve defalarca tekrarladığı emirleri üzerine Van Paşası, haziran ayı başında acilen savaş haline geçmiştir. 6 Haziranda iki birlik piyade, bir süvari Kazak birliği ve iki topla Toprakkale'yi müdafaa ederlerken, Toprakkale yakınında üçbin süvariden müteşekkil bir Kürt kuvveti görülmüş ve bu kuvvet kalenin civarlarına baskın düzenleyerek iase ve nakliye araçlarına el koymuştur. Kalenin kumandanı bu Kürt kuvvetlerini topçu ateşiyle karşılayarak geri çekilmeye zorlamıştır. Fakat Kürtler yine de binbeşyüz hayvanı gasp etmeyi başarmışlardır.

20 Haziranda Van Paşası dokuzbin piyade, beşbin Kürt süvarisi ve dört topla Bayezit üzerine hücum etmiştir. Kendisine bağlı Kürtlerin evlerine ateş ederek onları aleyhimize yaklandırmıştır. Garnizonumuz, bindörtüzysekkeniki piyade, üçbinüçyüzotuzdokuz Kazak 500 Ermeni milisi ve 17 toptan müteşekkildi

ve bu hücum 21 Haziran tarihinde yapılmıştı. Bu savaşta iki tarafta büyük zayıf vermiştir. Sonunda Kürtler geri çekilmek zorunda kalmıştır. Van paşası, Kazgöl Köyü'ne çekilmiştir. 20-21 Haziranda ölü ve yaralı olmak üzere tarafımızdan yirmi iki subay ve yediyüzdoksan asker kayıp verilmiştir. Yani garnizonumuzun hemen hemen yarısı kaybedilmiştir. Kürtlerde ise ikibin ölü ve yaralı vardır. Ermeni milislerinin savaşta hiç bir faydaları olmamıştır. Her zaman yaptıkları gibi geri kaçarak saklanmışlardır. Bu Ermeniler hücumun bitmesinden sonra yalnızca kentlerde oturan müslüman yerlileri kesmekle zaman geçirmişlerdir. Beyazıt'ın tehlikeli bir durumda olduğu ve yardım talebinde bulunduğunu, Graf Paskeviç büyük zaferi olan Milliduz zaferinden sonra öğrenebilmiştir. Bayezid ile Paşkeviç'in bulunduğu Soğanlı arasında ikiyüz verestelik bir mesafe olduğu tahmin edilmektedir. Kumandan, General Papova'ya verdiği cevapta; Bayezit garnizonunun Soğanlı'da kazanılan zaferden sonra bizden yardım beklediğini bildirmiştir. Van valisi genel komutanın yenildiğini öğrendikten sonra ikinci bir hücumla cesaret edememiştir. Erzurum'un düşmesinden sonra Van'a doğru çekilmiştir. Erzurum'un düşmesi üzerine hiçbir harekette bulunmamamızın sebebi; Erivan kuvvetlerinden çıkan sarılık ve kolera hastalıkları nedeniyle ordunun güçsüz düşmesidir. Bu arada Van Paşası yeniden taarruza başlamış ve 18 Eylülde Bayezid'e iki günlük mesafeye kadar yaklaşmıştır. Fakat Graf Paskeviç'in kolordusundan bir küçük tabur piyade, dört top ve bir Kazak alayından müteşekkil bir kuvvet Bayezid garnizonunu takviye etmek üzere gönderilmişlerdir. Bu takviye kuvvet gelir gilmez Van Paşası geri çekilmeye mecbur olmuştur. Yalnız onbirbin Kürt Van yolunda, Bayezit'e kırk vereste uzaklıkta kalarak arasına Bayezit Ermeni köylerine baskın düzenlemişlerdir. Eylül ayında ikiyüzlü hareket eden Muş Paşası Emin Paşaya cezasını vermek ve yerine daha sadık olan kardeşi İbrahim Beyi tayin etmek için General Reut'e Bayezit garnizonunun bir kısmı ve Yarbay Kasırtiski'nin kuvvetlerinin yardımıyla-Göller Köyü'nden Muş Sancağına hareket ederek Muş'u işgal etmesi ve Emin Paşa'yı uzaklaştırması emri verilir. 22 Eylülde General Reu Melazkürd'ü ve Yarbay Kasırtiski, Hınıs'ı işgal ederek verilen emrin yerine getirilmesi için müsait bir zaman beklemişlerdir. 5 Ekimde Muş işgal edilmişse de Emin Paşa kaçmayı başarmıştır. Muş Paşalığındaki Kürtler, sükunetlerini bozmamışlar ve kendi paşalarını savunmamışlardır.

10 Kasım'da General Reut, Melazkürd yolu ile Bayezid Paşalığı'na doğru hareket etmiştir. Emin Paşa'nın fikrini değiştirmesini ve iki yüzlü çalışmalarını Graf Paskeviç'e şu suretle açıklıyor:

Muş Paşasının bize karşı bu kadar açık çalışmalarda bulunması ve fikrini değiştirmesinin nedeni; İstanbul ile sulh yapılması için İngiliz ve Fransız elçilerinin arabuluculuk yapmaya geldikleri şekilde yayılan haber olmuştur. İstanbul'daki İngiliz ve Fransız elçilerinin yapılacak barışta arabuluculukta bulunacakları ilan edilmişse de, buralarda Rusya'nın işgali altında bulunan yerlerden bir karış

toprağın bile Rusya'nın elinde kalmayacağı söylentileri yayılmıştır. Bütün paşa ve beylerin size karşı iyi niyetlerini muhafaza etmemelerinin nedeni, buraların tekrar Türkiye'ye geçmesidir.

1829 yılında Erivan kuvvetlerinin Kürtlere karşı yaptığı savaş, Muş'a doğru yapılan harekettten ibarettir. Savaş sona ermiş ve sulh yapılmışsa da, Güney Kürdistan'da savaşın halen devam ettiği mıntikalardan ve çok geç haber alan ücra yerlerdeki Kürtlerden, Türklere karşı beraberce savaşmak için Graf Paskeviç'e müracatta bulunulmuştur.

1830 yılında Graf Paskeviç Tiflis'te bulunduğu sıralarda Rindvan (Ridvan) kenti civarlarında ikamet eden Diyarbekir Yezidilerinin Başkanı Mirza Ağa tarafından, Petros Hazaro (Xezaro) adında bir yabancı general Paskeviç'e gönderilmiştir. Mirza Ağa, gönderdiği şahsın Graf Paskeviç'i Erzurum'da göreceğini sanıyordu ve Ruslar Erzurum'dan Bitlis'e hareket ettikleri takdide, binbeşyüz süvari ve beşbin piyadeden müteşekkil bir kuvvet çıkartmayı teklif ediyordu. Mirza Ağa tarafından gönderilen ilk heyet Türkler tarafından öldürülmüş ve bunun için bu teklif tehir edilmiştir.

Graf Paskeviç, Türkiye ile sulh yapılacağı zaman Türkiye'ye talep edilen incelenmesini istiyordu. Bilhassa Bayezit Sancağı'nın bütünüyle Rusya'ya verilmesi, o yer halkının bir arzusuydu. Bundan dolayı Rus Hükümeti de ayno arzuyu ısrarla savunmuştur. Çünkü Bayezid'in elde edilmesi ile yukarı Kürdistan'daki nüfusumuz daha da oturaklı bir suretle tesis edilmiş olacak ve savaş zamanında Asya kıtasının tanınmış büyük bir süvari kuvveti elde edilmiş olacaktır. Aksi takdirde düşman bu mahir süvarileri bize karşı toplayabilecektir.

1828-1829 YILLARINDA KÜRTLERLE OLAN İLİŞKİLERİMİZ VE ONLARA KARŞI SAVAŞLARIMIZIN ÖZETİ

1828-1829 yıllarında Rus-Türk savaşı aşağıda geçen safhalardan ibaretti:

1- Türkiye Kürtleri bu savaşta da Türk Hükümetine karşı büyük bir dostluk göstermedikleri gibi memleketin korunmasında da büyük bir hassasiyet göstermemişlerdir. Kürdistan'ın büyük bir kısmı sakin kalmış ve Türk Ordusu

yenildiği zaman ilgisiz kalmışlardır.⁽²³⁾ Yalnız savaş esnasında, savaş mıntikasında bulunan göçebe Kürtler, Türk nizami kuvvetlerine yardım etmişlerdir. Bu yardım da vatan sevgisinden değildi, sadece kendi yaylalarının Ruslar tarafından isgal edilmesinden doğan kızgınlıklarından ileri gelmiştir. Ayrıca; savaş sırasında hiçbir cezaya çarptılmadan ve belki Türkler tarafından cesaretlendirilerek ordu ve ahalimize baskın yaparak mallara el koyma arzuları

da neden olmuştur.

Batı Kürdistan'da yaşayan Kürtler Ruslara karşı, doğuda yaşayan Kürtlerden daha fazla düşmanlık gösterirdi. Bunun müslüman terbiyesiyle büyümelerinden ileri geldiği sanılıyordu.

2- Büyük Kürt gruplarını tarafımıza çekmek pek müşkül ise de savaş esnasındaki ilişkilerimiz bize çok fayda vermiştir. Graf Paskeviç tarafından Muş Paşalığının çalışamaz duruma düşürülmesi buna güzel bir örnektir ve diğer grupların da ileride böyle çalışmaz bir hale getirilebileceği ümidini veriyordu. Binaenaleyh Kürtlerin sözlerine itimat edilmez, ancak silahlı kuvvetlerle bu husus temin edilebilir.

3- Çarpışmalarda karşı tarafı küçük görme, aşağılama ve kuvveti maneviyemiz onlardan çok üstün idi. Onun için onlardan hiçbiri bizim taraftarlarımızı küçük görmezlerdi. Kürtler daima bize karşı üstün kuvvetlerle hareket etmişlerse de, birliklerimiz karşısında dayanamıyorlardı. Hatta Van Paşasının kuvvetleri bizim Erivan kuvvetlerinden altı yedi kat fazla oldukları halde savaşmaya cesaret edememişlerdi. Boğaz boğaza savaşı pek nadir yapıyorlardı. Yalnız ailelerini kurtarmak için veyahut ablukaya alındıkları zaman bu şekilde savaşmayı kabul ediyorlardı. (Keşmir dağında yapılan savaşta olduğu gibi). Başarısızlık Kürtlerde büyük tesir bırakırdı. Şimdi böyle bir duruma maruz kaldıkları zaman, Türk ordusunu terk ederek dağlarında bulunan yaylalarına çekilirler. Soğanlı'da Genel Komutanın yenilgisinden sonra Türk Ordusunda bulunan Kürtler, dağılan ordu ile gitmeyerek kendi yaylalarına çekilmişlerdi.

4- Bu savaşta Kürtlere karşı yapılan hareketimiz gayet esaslı ve kuvvetli bir surette cereyan etmiştir.

²³ Yazar Kürtleri askeri bakımdan ikiye ayırıyor. 1- Sivil süvari ve piyade kuvvetleri 2- Nizami süvari ve piyade kuvvetleri. Ki o devirde Kürtlerde hücum silahları olmadığı için, bu şekilde sınılandırılmış kuvvetlerin Kürtlerde bulunması mümkün değildir. Kürdistan, Kürtlerin yeri olduğu için, kendi yurtlarını düşmana kolaylıkla bırakacakları da sanılmıyordu. Zaten ateşli silahların devletlerin eliyle imal olduğu zamana kadar hiçbir kuvvet Kürdistan'a Kürtlerin yardımı olmadan hakim olamamıştır. Kürdistan'a gelmek isteyen kuvvetler de ibret verici dersler aldıktan sonra geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu nedenle her üç devletle, Kürtleri kullanabilmek için her türlü entrikalara başvurmuşlardır. Bunun farkına varan Kürtler, üç devlet kapışıkları zamanlar onları seyretmekle yetinmiş ve hatta bu onların hoşuna bile gitmiştir. Mağlubiyetleri sırasında intikam almak için, her üç devletin birlikte veya teker teker mal ve yerlerini almak için çok mühim baskınlar yapmışlardır.

1828 yılında Erivan kuvvetlerinin hücumu geçtiği zaman ve sonrası savaş hali için iyi bir örnektir ki, Kürt yaylalarına yaptığımız cesaretli ve dayanıklı

baskınlarımız Kürtlerin maneviyatlarını bozuyor ve Kürtler sulh için gecikmeden elçiler gönderiyorlardı. (Keşmir Dağı'nda ve Kılıçgediği'nde yapılan savaşlar vb.). Bu gibi hareketlerimiz, Kürtlere verilen hediye vesair mükafatlandırmalardan daha etkili bir şekilde onları tarafımıza çekirdi ve biz onlara galip geldik. En azından tarafsız kalırlardı.

5- Bu savaşlar, en güçsüz kuvvetlerin, Erivan vilayetini Kürtlerin baskın ve tecavüzlerinden koruyabileceğini ve başarı sağlayabileceğini açıkça gösteriyordu. (Beyazit şehrinin sancağıyla birlikte işgal altında bulundurulması gibi).

Prens Çavçavadze'nin kuvvetleri Ardık Dağının öte tarafında kaldıkça, müdafasız Erivan Vilayeti aylarca Kürtlerin baskınlarına maruz kalarak bir işi yapamaz duruma düşmüşlerdir. Bu esnada taarruz emri veren Çavçavadze'nin Bayezid'i işgal etmesi hudutlarımızda bulunan Kürtleri sükunete getirmiştir. Kürtler, İran'la olan ilişkilerimizin gelişmesine neden olmuşlardır. Hatta ilişkilerimizi geliştirmeye bizi mecbur etmişlerdir.

6- Teşkilatlarımız eğer gerektiği gibi çalışırsa, Kürtlerin süvari kuvvetlerinden, süvari birliklerimizi takviye için faydalanabiliriz. Örneğin; Graf Paskeviç'in hareket kolordusunda dört Kürt alayının teşkili buna en güzel bir örnektir.

TÜRKİYE KÜRDİSTAN'INDA 1853-1855 YILLARINDA YAPILAN
RUS-TÜRK SAVAŞI ÖNCESİ SİYASİ DURUM VE VAZİYET

1828-1829 yıllarında yapılan savaşlardan 1853 yılında vukubulan Şark Savaşına kadar yani yirmidört yıl zarfında Türkiye Kürdistanında birçok kanlı olay olmuştur. Kürtlerin, Türkiye hakimiyetine karşı yaptıkları birçok isyan, Türk Hükümetleri tarafından bastırılmıştır. Daha 1828-1829 yıllarındaki savaşlarda Muş paşasının iki yüzlü hareketi sonucu Güney Kürdistan tamamıyla bu savaşa karşı tarafsız kalmıştır. İşte bu durum Kürtlerin çoğunluğunun Türkiye'ye karşı gerçek ilişkilerini gösterir. Bu bağlar Türkiye'nin Anadolu'daki hakimiyetinin az olduğunu belirtir. Bu savaşlardan sonra Kürtlerin büyük bir bölümü Türklerin hakimiyetlerinden tamamıyla çıkmıştır. 1830 yılının başında Bağdat ile İstanbul arasındaki ilişkiler tamamıyla kesilmiştir. Halifelerin eski tahtapayının Türkiye'nin diğer bölümleriyle ilişkileri tamamıyla kesilmiş ve yalnız kalmıştır.⁽²⁴⁾Birkaç büyük kentin civarları ve Karadeniz sahilindeki büyük ormanlık ve dağlık arazi hariç bütün memleket, Ankara'dan İran ve Arabistan hudutlarına kadar hemen hemen tamamıyla Kürtlerin elinde bulunuyordu. İşte vaktiyle münbit ve verimli köyleriyle şöhret bulan Diyarbekir şimdi çöl haline dönmüştür. Çünkü sakin bir hayat yaşayan halk, Kürtlerin bu isyanları yüzünde tamamıyla yok olmuştur.

Eskiden Kürtleri baskın ve gasplardan koruyan yerli derebeylerin, Türk Hükümeti tarafından ortadan kaldırılmasıyla iç vilayetlerde de artık sükunet kalmamış ve tam bir anarşi hakimiyeti başlamıştır. Türk taraftarı beyler dahi kendi Kürtlerini koruyamaz hale gelmişlerdir.

²⁴ Kürdistan hudutlarının nereden nereye kadar uzadığı dikkate değer bir noktadır. Gerek meşhur Karşı Kürt ismail Paşa ve gerekse Çerkez Mehmet Reşit Paşalar ile batının bazı kumandanları komutasında 1834 yılında kırkbin kişilik bir ordu, Kürdistan'ı yakıp yok etmiştir. İşte bu Kürt ve Türk Savaşı neticesinde Batı Kürdistan'ın birçok yerini tam anlamıyla Türk işgal kuvvetlerinin eline geçer. Türkler bütün Kürdistan'ı elde edemediklerinden birçok yabancı devletten ve bu arada Rus çarından da yardım alırlar. Örneğin: Almanların en güzide komutanlarından faydalanırken, Rusların Kürtleri, teşkilatlandırmak için kullandıkları planları almışlardır. Kürtleri, Osmanlıların inhasından Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın savaşları kurtarmıştır. Fakat bu savaşlar da sonunda Kürtlerin aleyhine sonuçlanmışır. Otuzbeşbin kişilik bir kuvvetle savaşa iştirak eden Kürtler, iki ordunun arasında kalmış ve orduların birbirlerine karşı yaptığı hücumlardan ancak altıbin kişi kurtulabilmiştir. İşte bunun neticesinde Kürtler artık şu kanaate varırlar: Kürdün dostu ne düşmanın düşmanıdır ve ne de dost görülen düşmanıdır. Kürtler bundan sonra Osmanlılardan bütün ilişkilerini keserek kendi başlarına top ve küçük çapta tütük yapmaya başlarlar. Hatta Osmanlı parasının Kürdistan'da geçersiz olduğunu ilan ederek, kendi paralarını basmışlardır. Onlar da kendilerine dost aramaya başlamışlardır. Bu arada Mısır Hükümeti'yle ilişkiye geçerler ve Muşlu Sabri'yi Mısır'a gönderirler. Erzurumlu Kör Hüseyin Paşa'ya Ruslarla ilişkiye geçmesi emredilir. Kafkasya Başkumandanına açık mektuplar ve elçiler gönderilerek, memleketin idaresinde yardımcı olabilecek idareciler istenir. (El Ekrad Fil Behdinin, Bedirhanlılar, Abdurrazak Beyin, Rıdvan Paşa'nın öldürülmesiyle sürgüne gönderilen 114 Bedirhanlının sürgün ve fezlekesi, Averyarov, Şark Savaşları Rusya'nın Şark Siyaseti, Melmet Rifat, Zandilerin devrinde Osmanlıların Kürtleri uyarmaları 11/c Tarihi Umumi.)

1834 yılında Meşhur Raşid Mehmet Paşa asayişini temin etmek için hükümetten emir alır. Hareketine Sivas'tan başlayarak yirmibin mevcutlu bir ordu ile Diyarbekir'e kadar yürümüş ve rast geldiği bütün insanları kılıçtan geçirmiş veya ateşe atmıştır. Batı Kürdistan'ın büyük bir kısmında bir dereceye kadar asayişini temin etmiştir.

Bu esnada Erzurum Genel Komutanlığının hudutlarında bulunan Bayezid ve Van Kürtlerinin kendi başlarına hareket etmelerine son vermiştir. Van'da İshak Paşa'yı değiştirerek Türkiye'ye daha sadık olan Teymur Paşa'yı⁽²⁵⁾ tayin etmiştir. Bu arada birçok Kürt Başkanını kendi başlarına buyruk oldukları için şiddetle cezalandırarak ortadan kaldırmıştır.

Şimdiye kadar Türkiye arazisinden serbest bir surette geçen ve bu arazide göçebe halinde yaşayan İran Kürtleri, silahlı kuvvetler kullanılarak tekrar İran'a sürülmüşlerdir. Bu Kürt aşiretleri geldikleri yerlere tekrar dönerek yerleşmişlerdir. Raşid Mehmet Paşa'nın şiddetli imha ve yoketme hareketi sonucu Kürdistan'da varis olan yerli Paşalar olduğu gibi ortadan kaldırılmış ve katledilmişlerdir. Kürdistan'da silah zoruyla bir nebze de olsa sükunet hasıl olmuştur.

²⁵ Kanaatimce yazar burada da hataya düşmüştür. Çünkü o tarihlerde Teymur Paşa, Van Paşalığı'na atanmamıştır ve Van Paşalığında da İshak Paşa diye herhangi bir kişi görev yapmamıştır. Bu arada Van beylerbeyi olan kişi de ve genelinde o vakit Kürdistan Genel Valilerinin listesinde de görülmemektedir. Şöyleki: 1264-H. 1846-M yılları arasında genel valiler merkezin atamaları onaylandıktan sonra yerlerine gelebilirlerdi. Bundan dolayı İstanbul atamaları olabilmıştır fakat araştırdığım on yıllık bir süre zarfında valilerin genellikle askeri kanat yoluyla atandıklarını gördüm. Kürdistan Eyaleti çok büyük ve en mühim eyaletlerden olduğu için buraya her vali atanmazdı ya da kolaylıkla gelip göreve başlayamazdı. Zaten Osmanlıların o esnada Mısır'da bulunan M. Ali Paşa ile başları büyük derde idi. İşte bu esnada Çerkez Mehmet Reşid Paşa ile Karanlı Kürd İsmail Paşalar, Alman Albay Moltke'nin onları izlemesi ve yol göstermesiyle Kürtleri yok etmeye başlamışlardır. Bir tarafta Mısır ve Osmanlıların dayattığı savaş öbür tarafta da Rusların ve İranlıların harp sahalarını boşaltmak için yaptıkları baskınlar devam ediyordu. Yukarıda zikredilen Asya'nın en kuvvetli üç ordusu tarafından kuşatılan Kürtler şaşkın bir vaziyette, ancak beklemeyi ve bu zamana kullanmayı başarmışlardır. Yani H 1246-1828 ve H 1264-1846 yılları arası Kürtler için felaket yıllarıydı. Bundan iki yıl önce Kürdistan Genel Valiliğine atanan İzzet Paşa, Sırtı Paşa Kars'ta Bayezit'e Bahlul Paşa, Van'da Mehmet Reşit Paşa 1848 Kars'ta sırtı paşa Beyazıt'da Bahlul paşa Van'da Mehmet Reşit Paşa 1849'da Bayezit'te Bahlul Paşa Van'da Mehmet Reşit Paşa Reşit Paşa, Bayezit'te Bahlul Paşa 1851'de Van'da Reşit Paşa, Bayezitte yerli ayanlardan Feyzullah Efendi 1852'de Van'da Müşir Abdi Paşa, Bayezit'te yerli ayanlardan Feyzullah Efendi, 1853'te Kürdistan Genel Valisi Rağib Paşa, Erzurum'da Mustafa Zarf Paşa, Bayezit'te Bahlul Paşa'nın oğlu Perto (Pertev) Paşa 1854'te Genel Vali Hamdi Paşa, Van'da Kamil Paşa, Bayezit'de Ethem Paşa 1855'te Genel Vali Vezir Hamdi Paşa, Erzurum'da Mustafa Zarf Paşa, Bayezit'te Ethem Paşa, Van'da Mustafa Paşa, 1856'da Van'da aynı paşa Bayezit'te aynı Genel Vali Ahmet Paşa, 1857-1861 yılları arasında aynı şahıslar görev yapmışlardır. Yalnız Van'da değişiklik olmuştur. Orada İsmail Paşa göreve getirilmiştir. 1862'de Van'da Resul Paşa, Bayezit'te Emin Paşa, 1863'te Van'da Resul Paşa, Bayezit'te Vamik Efendi (Yerli paşanın ailesindendir.) 1864 aynı paşalar görevlerini devam ettirmişlerdir. 1865'te Van'da Resul Paşa, Bayezit'te Ali Bey (Yerli halktandır) Genel Vali Ahmet Paşa, Erzurum Paşası İsmail Paşa'dır. Yukarıda adları ve devreleri yazılı paşalar arasında Teymur Paşa yoktur. Onun gibi İshak Paşa'da yoktur. Olsa olsa yazar itibas ederek 1774 yılında Bayezit'te bulunan İshak Paşa ve aynı tarihte Van'da bulunan Teymur Paşa'dan bahseder. Bunlar'da yazarın devrinden çok öncedir. İşte benim görüşümü takviye eden aşağıdaki Osmanlı Fermanları.

1- İran Hanlarından Xoy Han Ahmet Han ve Revan (Erivan) Hanı Hüseyin Ali Han, Tebriz Hanı Hakkı Han ve Karadağ Hanı Mustafa Han adındaki hanlar birkaç seneden beri Mekke ve Medine hasselerinden sayılan (yani vergileri yalnız mezkur iki şehre-in halkına ve gelişmelerine harcanırdı) ve bu hassa vergisini

Fakat 1843-1846 yıllarında Hakkari Kürtleri başlarında başkanları Bedir Han olmak üzere yeni bir isyan çıkarmışlardır. Teyarı ve Tuhum Sancaklarında bulunan Hristiyan yerlilerini imha etmişlerdir. Avrupa Hükümetleri Bab-ı Ali'ye yoğun baskıda bulunarak bu hareketin önlenmesini ve ilgililerin cezalandırılmasını istemişlerdir. İşte bu esnada Musul, Diyarbekir, Erzurum, Sivas ve Van Paşalarından muntıklarında bulunan Kürtleri yeniden şiddetli bir şekilde cezalandırmaları istenmiştir. Kürdistanın bütün büyük kentleri kuvvetli Türk gamizonları tarafından işgal edilmiştir. Birçok yerlerde katliamlarla ancak edebilmişlerdir. Bu ağır hareketlerle Kürtleri aciz bırakmışlarsa da aynı zamanda Türklere karşı büyük bir kin beslenmesine yolaçmışlardır.

1853 yılında Türkiye tarafından bize karşı savaş ilan edilmişse de Kürtler savaşa iştirak etmemişlerdir. Yalnız Rusya'ya komşu olan yerlerde ikamet eden Kürt kabileleri Türk askeri birliklerinin sıkıştırılmaları sonucu ve ele geçirilen maldan pay verileceği vadleriyle, az da olsa milis süvari kuvveti vermişlerdir. Bab-ı Ali, Türkiye Kürtlerinin isteklerini kabul etmediği ve bize karşı bu Kürtler

veren Van Eyaletine bağlı Mahmudi (Saray) sancağında ikamet eden yerli halkın (savaş alanları bahane edilerek) mallarına el koyup gasp eden Şikaki Aşiretinden Hayderi ve Sipiki ve Berazi Kürtleri ile başka Kürtlerle birleşerek bu hareketlerin önlenmesini, Van Beyler Beyi Teymur Paşa'nın arzuları ve ahalinin huzurlarının temini ve mezkur hadiselerin tekrarlanmaması ve aynı beylerbeyi yardım edilmesi hususundan (Erzurum-Kürdistan imtiyazı) Bekir Ali Paşa'ya da hitaben Zilnace Ortası 1190-1774.

2- Eyaletine bağlı (Erzurum-Kürdistan imtiyazı) Bayezit Sancağı aşiretlerinden Sikipi, Rediki ve yandaşları Devlet-i Aliye'nin uyuğunda iken Bayezit mutasarrıfının ağır vergilerinin altında ezilerek zaruri olarak Revan-Erivan Hanı Hüseyin Ali Han'ın yanına gidip onbeş seneden beri onun uyuğuna geçmişlerdir. Gizlice onlarla ilişki kurup tatlı bir dil kullanarak adı geçen Sipki ve Rediki aşiretlerini tekrar Bayezit sancağına getirerek yerleşmelerini sağlaması için Bekir Ali Paşa'ya hitaben (Erzurum-Kürdistan imtiyazı). Seferin başı 1190-1774. Buda İshak Paşaya hitaben.

3-Bayezit Sancağı aşiretlerinden Sikipi ve Rediki aşiretleri onbeş senedir ağır vergi yükünü kaldıramayarak Reven-(Erivan) Hanı Hüseyin Ali Han'ın yanına giderek onun uyuğuna geçmiş bulunuyorlardı. Bundan anlaşılıyor ki şeriatın dışında alınan vergiler halkı bitab etmiş ve halk senin hükümetinin adaletsizliğinden kaçarak başka adaletlere sığınmıştır. Mezkur aşiret başkanlarına gizlice yazı yazarak ve onların gönüllerini alarak tekrar onları eski yerlerine getirerek yerleştirilmelerinin sağlanması çok dikkatle hareket edilmesini gerektiren ve olayın tekrarlanmasını engellemek için yeni terbirler gerektiren bir husustur. Bayezit mutassarrıfı İshak Paşa'ya bu konuda sefer ayın tarihi 1190-1774.

Yukarıda geçen her üç beratta yazarın notlarını (İshak Paşa'nın yerinde Teymur Paşa'nın bulunması) doğrulamıyor. Ve o vakit Kürtlerin buldukları yerler kendi aşiret (Xoy-Boy) adlarıyla anılırdı. Örneğin; Erivan civarlarına Zilanlı. Ahaska Şeyh Hasenanlı. Karabağ'da Çilikanlı, Şoregöl (Şoregel) de Cünukanlı. Sümeli'de Redikanlı, Eledağ'ın güneyine Sipandağı (Sübhandığı)'n kadar Heyderanlı. Tutak ve Hamur'da Sipikanlı diye o yerlerin adları oralara giden aşiretlerin ve aşiret kollarının adlarıyla anılırdı. İranlılar Akkoyunlular devrinde de aynı adlar kullanılmıştır. Ve buralar Kürdistan mülhakatlarından sayılmıştır.

1846 dan 1882'ye kadar bütün salnamelere bakınız. Otuzaltı yıllık bir zaman az bir zaman değildir. (Aşirethayı Merkezi Der (İran) Merdumi Ser Zemi-i (İran) Osmanlılar tarafından Kürdistan'a atanan Valiler Defteri. Süvari Devlet-i Osmanlı Dairesi Başkanvekili Cemali'nin (Mehmet Ali Cemali) Hatıra defteri. Aynı yazarın M 1882 (H 1300) yılında bir arkadaşının not defterinde yazmış olduğu mühim notu.)

savaşmadıkları için bize karşı İran Kürtlerini isyana teşvik ederek isyana teşebbüs ettirmişlerdir. Bu maksatla Tebriz’de bulunan Türk ve İngiliz konsolosları İran Kürdistan`ının her bölgesine kendi memurlarını göndermişlerdir. İran Kürtlerini Rusya`ya karşı isyan ettirmek için Türkleri Türkiye ve İran hudutlarında dolaşan çok müteassip Seyyid Taha idare ediyordu. Şeyh Şamil ile de ilişkilerde bulunmuştu. Savaş başlamadan önce vefat etmiştir. Bu zatın ölümünden sonra vazifesini kardeşi Şeyh Salih uhduşine almıştır. Bu adam Berdesor`da oturuyordu. Bu adam cihad ilan ederek Ruslara karşı ayaklanmak için elçilerini kürtlere gönderiyordu. Gerek Türkiye ve gerek İran Kürtleri birçok kabileyle çağrıya evet demişlerdir.

Mezkur Şeyh Salih İran Kürtlerini toplayarak arazimize taarruza hazırlanmışlardır. Şeyh Salih`in ikamet ettiği Berdesor, İran`da bulunduğu için Rusya. İran Hükümetin`den bu şeyhin tutuklanmasını ve buna uyan Kürtlerin askeri birlikleriyle sükunete getirilmelerini talep eder. İran ikiyüzlü siyaseti nedeniyle kesin bir cevap vermemiştir. Bu mühim olayın hali için Kafkasya`dan İran`a General Sankvoski başkanlığında askeri diplomat bir heyet gönderilir. 1853 yılının Kasım ayında bu heyet bizim kanuni isteklerimizi iletir. İran Hükümeti tarafından bu istekler yerine getirilir. Şeyh Salih İran`dan çıkarılır ve İran Kürtlerini kontrol etmek için Türkiye hudut mıntıkasına İran`ın askeri birlikleri yerleştirilir.

Bundan sonra İran Kürtleri sakinleşir. Bu esnada Rus memurları, Rusyaya bağlı Kürtler arasındaki ilişkileri çok geliştirerek, Kürtleri kendilerine ısındırırlar. Fakat Kürtler bazen Ermeni memurlarından, Erivan vilayetinin sureti idaresinde müşteki olmuşlarsada genellikle Ruslardan memnun idiler. Rusya idaresinde bulunan Kürtleri bizim arazimize geçmek için çok defa müracaatta bulunmuşlardır. Buşvuruları reddettiğimiz zaman hudutları ya gizlice veya da zor kullanarak geçmişlerdir. Fakat bu geçme olayları tarafımızdan sıkı tedbir alınarak kan dökülmeksizin önlene bilmiştir. Bundan dolayı Kürtlerle ilişkilerimizin neticesi hüsnü niyetimizle daha fazla gelişmeye yüz tuttu.

1853 YILINDA KÜRTLERLE İLİŞKİLERİMİZ VE ONLARA KARŞI SAVAŞIMIZ

Son dakikaya kadar sulh müzakeresinin başarıyla sonuçlanacağından ümitli olduğumuzdan ve savaşa hazır olmadığımızdan dolayı Kafkasya Genel Valisi Prens Voronsov için 1853 savaşı ansız olmuştur. İşte bundan dolayı savaş patlak vermeden önce Türkiye Kürtleriyle temas sağlanamamıştır. Fakat bazı Kürt kabileleri önceki savaşlarda olduğu gibi bizden teklif bekliyorlardı. Çünkü savaşın başında hiçbir Türk ordu birliğine katılmayan bu Kürtler bizden yardım teklifi bekliyorlardı. Savaşta bize yardım etmek kendileri için bir onurdu. İşte bu esnada bizler yalnız hudut mıntikasında bulunan Kürtlerle ilişki kurmadık. Hudut mıntikasında bulunan bütün Kürtlerle de ilişki kurmaya çalıştık ve başardık. Örneğin Van Gölü'nün güneyinde oturan bütün Kürtlerle ilişki kurabildik ve sıkı ilişkilerimizden dolayı patlak veren bazı isyanlarda bizden yardım talebinde bulunuyorlardı. Bu ilişkilerimizde 1853 yılının sonu ve 1854 yılında inkişaf ederek Kars ve Erivan Savaş mıntikasında da çok iyi neticelerle sonuçlanmıştır. Her iki bölgede 1853 yılında artarak gelişen olaylar şunlar:

ERİVAN MINTIKASINDA

1853 yılı Ekim ayında Erivan vilayetinde Aras Nehri'ndeki kuvvetlerimiz, dört piyade taburu, bir batarya top bir Kazak alayı ve birkaç Ermeni ve İslam milis birliklerinden müteşekkildi. Sonradan çıkan olaylardan dolayı geçen kuvvette bir kolordunun Erivan vilayetini başarıyla müdafaa edemeyeceğinin anlaşılması üzerine başka kuvvetlerle takviye edilmiştir. Fakat düşman hakkında hiçbir malumatımız olmadığı için gerçekte kuvvetli olmayan düşman çok kuvvetli imiş gibi gösterildiği için venizami orduya da sahip olduğundan, bizler Aras nehrinin havzasında kalarak itiraz edencesine savaşmaya başladık. Bu tereddütlü savaşımız neticesinde 1853 yılının sonbaharında bütün Sürmeli kazası (Aras'tan Ağrı Dağına kadar) ve Aras'ın sağ sahilindeki arazimiz Kürtler tarafından basılarak bütün malvarlığımıza el konulmuştur. Erivan vilayetindeki Kürtler arasında galeyana vücuda gelmiştir. Ekim ayında dört tabur piyade altı top ve ikibin Kürt'ten müteşekkil bir Türk kuvveti Orgaf Karakolu yakınında Ağrı Dağını geçerek İğdir'i işgal etmiştir. Acilen İğdir için toplanan kuvvetlerimiz, Türk kuvvetlerinden sayıca az değildir. Fakat Arpaçay'dan Serdarabad ve Açmiyadzin'e doğru yirmibin mevcutlu bir Türk kuvvetinin taarruza geçtiği yolunda dolaşan yalan haberlerden dolayı kuvvetlerimiz Aras'ın beri tarafına çekilerek Açmiyadzin yakınında toplanmıştır. Bizim geri çekilmemizle beraber aynı zamanda Türkler de yalan haberlerden dolayı Orgof Karakoluna doğru çekildiler. Fakat bunların çekilmeleri panik şeklindedir. Kaçar gibi çekilmişlerdir. Savaşan her iki devletin orduları birbirlerinden çekinirken ve karşılıklı olarak farklı yerlere çekilirken

Türkiye'ye ait Kağızman (Kakızman)'da toplanan Kürt birlikleri Kulp kazasında bulunan Resmi daireler, tuz ambar ve muhafaza yerlerine baskın yaparak hazırlanmış olan bütün mal ve tuzlara elkoymuşlardır. Kışın şiddetli baskını yüzünden Türkler Bayezit sancağına geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bizler de yeniden Sürmeli kazasını işgal ettik.

KARS MINTIKASINDA

Kars Paşalığı'nda Arpaçay Nehrinin sağ sahilinde göçebe halinde yaşayan Zılanlı Kabilesinin Kürtleri, güya bizlerin savaşa hazır olmadığımızı bilerek ve hareketlerimizde aynı hali gösterdiğimiz için, bizlerden de onlara yardım için herhangi bir teklif gitmediğinden Anadolu Ordusunun mareşalının taleplerini kabul ederek Türk ordu birliklerine katılmayı kabul etmişlerdir. Savaş hareketinin başlamasından dolayı Erivan vilayetinde ortaya çıkan karışıklıklardan kaçıp Kars Paşalığına iltihak eden Cemadanlı, Milanlı ve Bezik toplulukları bunlarla gitmişlerdi. Türk birliklerine katılan Kürt kuvvetleri 4.000-5.000 civarında süvari idi. Sonradan bazen piyade kuvvetleri de katılmışlardır. Bunlardan onbin süvari veya daha fazla bir kuvvetle Şoregöl (Şoregel) ve Ahilkelek (Axikelek) kazaları ile Erivan vilayetine sayılmayacak kadar baskın yaparak birçok köyü ve ufak kuvvetleri dağıtmışlardır. Ekim ayı sonunda karşı baskına geçtik. 30 Ekimde Prens Orbelitani'nin kuvvetleri Bayındır'a taarruza geçtiği esnada Kazakların yeni öncü birlikleri kendilerinden on kat üstün Kürt kuvvetleriyle savaşmaya yeni başlamışlardı. Bu esnada Kürtler, Ermeni köylerine baskın düzenleyerek varlıklarını gasp etmekle meşgul idiler. Kadın, çocuk ve ruhbanları kesmekle zaman geçiriyorlardı. İşte bu esnada Kazakların ani hücumu bunları baskınlardan caydırarak geri çekilmeye mecbur bırakmıştır.

Kürtler ile birliklerimiz 19 Kasım 1853 tarihinde Başgedikler yakınında ikinci kere savaşmışlardır. Yirmibin mevcutlu nizami piyade, üçbin nizami süvari ve kırkaltı toptan müteşekkil bu birliklerden Ahmet Paşa'nın ondörtbin kişilik milis kuvveti vardı. Bu kuvvetler içinde nizami birliklerden başka altıbin kişilik süvari milis kuvveti de vardı. Kanaatince Kürtlerin Türk ordusundaki hizmetleri Ermeni köylerine baskın düzenleyerek mallarına el koymak içindi. Çünkü kendi kanaatlerine göre, onbin kişi otuziki toptan müteşekkil Rus kuvvetlerini yenmeleri şüphesizdir. Kürt birlikleri Hasan Yazıcı komutasında sağ kolda toplanarak, Türklerin sağ ve sol kollarını koruyorlardı.

Savaş başlamadan önce süvari birliklerimiz, kuvvetlerimizin sol kolunu Kürt birliklerinden korumak üzere bu yerde bırakılmışlardır. Süvari birliklerimize General Bağkuvut komuta ediyordu. Savaşa ilk Kürtler başladılar. Bunları karşılamaya Yarbay Yevseyev kumandasında dört birlik Kazak gönderildi. Dört toptan müteşekkil kuvvetin topçu ateşi hücumu takviye olmuştur. Bu topçu ateşi Kürtlere büyük kayıplar vermiş, düzensiz bir halde kalan Kürtler üzerine Kazaklar

kılıç çekerek hücum etmişler ve birçoğunu kılıçtan geçirmişlerdir. Bu esnada Türk nizami ordusundan herhangi bir yardım görmeyen Kürtler geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bu yenilgiden sonra savaş alanında pek az Kürt kalmıştır. Kalanlardan bir kısmı çalışmaz bir haldeyken diğer kısmı da Türk ve Ermeni köylerine baskın düzenleyerek bütün varlıklarına el koymuşlardır. Türkler daha sonra bu savaşta yenildikleri için intizamsız bir şekilde savaş sahasından kaçmışlar bunun üzerine kendileriyle beraber savaşan Kürtlerden bir kısmı Türk nizami birliklerini takip ederek iâşe, silah ve gereçlerine el koymuşlardır. Sonra da kendi kışlaklarına götürmüşlerdir. Türklerle beraber Kars'a gelen diğer bölümü de Hristiyan ve müslüman farkı yapmaksızın Kars çarşısındaki varlıklara el koymuş ve gasp etmişlerdir. Bu suretle Kürtler kendi amaçlarına kavuşmuşlardır. Zannettikleri gibi Ruslar'ı talan etmedilerse de Türkleri talan etmişlerdir.

Prens Voronsov savaş bakanına yazmış olduğu bir raporda şu bilgiye yer vermiştir. Başgedikler Dağlarında 19 Kasım 1853 savaşında yenilgiden sonra gerek savaşta ve gerekse geri çekilme esnasında Türklerin mallarını, savaş araç ve gereçlerini gasp etmekle meşgul olan bu Kürt milis grubu evlerine dağılmışlardır. Bütün Kürtler kendi kışlaklarına gitmişlerdir. Yalnız Şamdin (Şemdin) Ağa başkanlığındaki Zılanlı Aşiretinin Kürtleri Kağızman yakınında büyük bir bölümü orda olduğu halde kalmışlardır.

Kürtler, Türk birlikleri kadar Rusların kuvvetlerinden de üstün olduğu halde başarıların eskiden olduğu gibi Ruslar tarafından kazanıldığı görülmüştür.

1853 yılının sonunda Türkiye Kürtleri ile sıkı bir ilişkimiz başladı. Kürtlerle ilişkinin temini için Prens Voronsov'a yüzbin sarı lira gönderilmiştir. (Bu meblağ 1828-1829 yıllarında Graf Paskeviç'e verilen meblağ kadardır.) Kürtleri tarafımıza çekmek için ilk girişimimiz Türklerin Başgedikler yenilgisinden sonra olmuştur.

Aralık 1853 tarihinde Cemidanlı, Milanlı ve bezik Kürtlerinin ondört başkanı Gümrü'ye gelerek emirlerimizi dinleyip kanunlarımıza itaat edeceklerini beyan etmişlerdir. Bunların geri dönüşleri sırasında herbirine hediyeler verilmiş ve kendi iradeleriyle bizimle beraber hareket edeceklerini açıklayan bu başkanlardan dördü rehin olarak Gümrü'de alikonulmuştur. Bundan sonra çok zaman geçmeksizin Zılanlı Aşireti başkanları Kasım Han, Ahmet Ağa ve Sari Ağa, bütün savaşlarımızda bize yardım etmek arzusunda olduklarına dair mektuplar göndermişlerdir. 1853 Kasımının sonlarından itibaren mezkur tedbirlerimiz sayesinde hududumuzdan dört-beş verestelik uzaklıkta göçebe halinde Kars Paşalığı'nda yaşayan Kürtler sulh ve sükunet içinde yaşayan yerli halka hiçbir baskı yapmamışlardır. Hatta diyebilirizki barış zamanında bile Kürtlerden böyle bir davranış beklenmezdi.

1854 YILINDA KÜRTLERLE İLİŞKİLERİMİZ VE ONLARA KARŞI SAVAŞIMIZ

Mart 1854 tarihinde Kars Paşalığı'nın Kürtleriyle ilişkilerin geliştirilmesi hususunda Albay Loris Melikov'a görev verilmiştir.

Mart 1854 tarihinde Albay Loris Melikov Kızılkilise Köyü'nde Zilanlı Aşiretinden Ahmet Ağa ile görüşmüştür. Kasım ayının sonunda Albay Loris Melikov ile görüşmek üzere Kars Paşalığı'nın nüfuzlu Kürt başkanlarından ve Türk Ordusunda da Kapucubaşı rütbesinde olan Kasım Han Kızılkilise Köyü'ne gelmiştir. Bu görüşmede Kasım Han aşağıdaki sözleşmeyi imza ederek yerine getirmek için vaadde bulunmuştur:

Kendi emrinde bulunan Kürtlerle Türk Hükümet'inden ayrılarak, talebimiz üzerine Türklere karşı sekizyüz ile bin arasında nizami Kürt süvarisi ile hududumuzda asayişin kurulmasının temini, Kulp'tan Köprü'ye kadar giden yolların emniyette bulundurulması görevi Kasım Han'ın uhdesine bırakılmıştır. Buna karşı Kasım Han'a aşağıda yazılı sözlerde bulunulmuştur:

1- Rus ordusundaki albay rütbesinin verilmesi 2-Hayatta bulunduğu sürece emeklilik maaşı verilmesi 3- Kendi Kürtleri üzerindeki bütün hukukunun tanınması 4- Türkler, Kasım Han'ı ihanetle itham ederlerse ve cezalandırmaya kalkarlarsa, Türk Ordu birliklerine karşı tarafımızdan askeri kuvvetler gönderilmesi ve maddi yardımda bulunulması. Bu sözleşmeden sonra Kasım Han ve yakınlarına ve hatta kendisine bağlı olanlar ile aşiret başkanlarına birçok hediyeler verilmiştir. Türkiye Hükümeti Kürtlerin tarafımıza çektiğini görünce bunu engellemek için tedbirlere başvurmuştur. İlkbaharda Kars'ta birçok memurları Kürtlere göndererek Kürtlerden Türk Ordusuna süvari milis kuvvetlerini vermelerini talep etmişlerdir. Sonra da bu istekler anlamsız kaldığından dolayı Mareşal Zarif Mustafa Paşa, Kars Paşalığının Kürt başkanlarına acilen Türk Ordusuna gelmedikleri takdirde düzenli ordu ile bütün anarşistlerle birlikte Kürt kışlaklarını dağıtmak üzere hareket edeceğini ilan etmiştir. Bu tehdit doğal olarak Kürtleri korkuttu. Çünkü birliklerimiz Kars Paşalığındaki Kürt köy ve yaylalarına hakim değildi. İşler böyle iken Kasım Han Mareşal'in yanına yalnızca ikiyüz atlı Kürt süvarisiyle gitmiştir. Başka süvari toplayamayacağını izah etmeye çalışmıştır. Kars Paşalığının Kürtler üzerindeki nüfuzu tamamiyle elimize geçmiştir. Kürtler açıktan açığa Türklerden ayrılmadıysa da başkanları hergün Gümri yakınlarında bulunan ordugahımıza gelerek Türkler Kars'a doğru çekildiği anda ilk fırsatta Rus birliklerine yardım etmek üzere geleceklerine ve Rusların ilk galibiyetleri ve başarıları açıkça görüldüğü andan itibaren Türkiye Hükümeti'nden ayrılacaklarına söz veriyorlardı. Bu açık başarı ve zafer 24 Temmuz 1854 tarihinde bize nasip oldu. Zira Kürükdere savaşında Prens Bebutov'un kumandasındaki onsekizbin

mevcutlu bir kuvvetle altmışbın mevcutlu|bir Türk kuvvetine galip gelmesi ve Türk kuvvetini yenen bu azıcık kuvvetimizin başarısı savaş tarihinde az görülen olaylardandır. Eskiden Başgedik Savaşındaki Kürt kuvvetlerinin sayısı 15-16 bin arasında iken şimdi bu savaşta Türklerle beraber hareket eden Kürt sayısı beşyüz (süvari) idi. Kürükdere yenilgisinden sonra 1854 yılında Kars mıntıkasında bulunan Türk birlikleriyle hareket eden bir Kürt milis kuvveti (nizami birlikler içindekiler dışında.) bulundurulmamıştır.

ERİVAN MINTIKASI

1854 yılı başında Erivan mıntıkasında Kürtlerle olan ilişkilerimiz çok kötü bir durumdaydı. Buna neden Erivan kuvvetlerinin aynı yılın başında çok iyi çalışmamış olmalarıydı.

1854 yılında üçbinbeşyüz mevcutlu bir güçle Erivan kuvvetleri takviye edilerek General Baronverangel'e verilmiştir. Genel komutan olarak Albay Lihotin (Lixotin) atanmıştır. Prens Bebotovun Kars mıntıkasında 19 Kasım 1853'te Başgedik başarısından dolayı Erivan kuvvetlerinin karşısında yalnız Bayezit'teki Türk kuvvetleri kalmıştır. Binaenaleyh Erivan kuvvetleri, Arpaçay tarafından gelecek Türk hücumlarından korkmuyorlardı.

1854 yılında Kars mıntıkasında bu kadar açık zafer kazanılmasına rağmen genel karargahta Türklerin her hususta bizden üstün oldukları kanaatinin bulunması, Erivan kuvvetlerini tereddüde düşürmüştür. Bu kuvvetler hiçbir şey yapmadan beklemede kalmışlardır. Prens Bebotov'un Erivan Kuvvetlerine verdiği emre göre meşkur kuvvetler yalnız gözetme durumunda kalmakla beraber, bulunduğu araziye sevinacak ve emir verilmedikçe başka hiçbir şey yapmayacaktır. Bu emir muçibince Erivan kuvvetleri 20 Mayıs'ta Ağrı Dağı yollarını gözeterek ve Kazak birlikleriyle İğdir ve Gölle'yi işgal ederek Aras Nehri'nin sağ sahilinde bulunan Amarat Köyü'nün yakınında toplanmışlardır. Amarat yakınında bulunan kuvvetlerimize rağmen cesurca baskın düzenleyen Kürtler, hiç engel tanımadan amaçlarına ulaşıyorlardı. Kuvvetlerimiz de onlara engel olamıyorlardı. Hemen hemen Sürmeli civarları tamamen emniyette değildi. Kürtler istedikleri zaman baskın düzenleyebiliyorlardı. Bununla birlikte arazi bataklık olduğundan sıtma hastalığı yayılmaya yüz tutmuştur. Kuvvetlerimiz gün geçtikçe azalıyordu. General Baronverangel'un genel hareket için yaptığı müracaatın cevabı şöyleydi: Prens Bebutov şöyle diyordu "İğdir veya Orğov Karakoluna kadar hareket sahanızdır; yalnız huduttan geçebileceğiniz anlamı veren bir manevra yapabilirsiniz". Erivan kuvvetleri 18 Haziran'da İğdir'dan, 22 Haziran'da Orğov Karakoluna gelmiştir. Bu harekette Kazak kuvvetlerimiz Kürtleri geçitten geri püstürtmeyi başarmışlardır. Fakat Erivan kuvvetleri İğdir'a

doğru çekilmekle beraber Kürtler tarafından izlenmişlerdir. Kuvvetlerimiz İğdir'da takriben bir ay kalarak hiçbir hareket yapmamıştır. Bu esnada Kürtler, Sürmeli ve civarlarına durmadan baskın yapıp askeri ve sivil işeğe el koyarak gasbetmişlerdir. Bazan da Aras Nehri'nin sol sahiline geçerek emniyetli şekilde yaşayan ve savaş dışı olan alanlara da baskın düzenleyerek gasplarına devam ederlerdi. Erivan kuvvetlerinin böyle tereddütlü bir şekilde bulunması Bayezit Paşalığı ve Eledağ Kürtlerinin bize karşı baskınlarında büyük heyecan duymalarına ve tesir altına girmelerine neden olmuştur.

1854 yılı Haziran ayına kadar Bayezit Türk kuvvetleri yanında Kürtler pek fazla değildi. Sürmeli etrafında bulunan bütün köy ve kasabalarına baskın yaparak varlıklarına el koymuşlardır. Bu Kürtler, Türk kuvvetleri ile uzaktan yakından bir ilişki içinde değillerdi. Anlaşıldığına göre Kürtler, kuvvetlerimizle savaşmaya yanaşmıyorlardı. Yalnız hudutları gözeten birliklerimiz de Kürtlere karşı sükunetlerini koruyorlardı. Çengel savaşına yakın bir zamanda çok tereddütlü şekilde hareket ettiğimizi gören Kürtler, (Erivan kuvvetlerinin Bayezit Paşalığı içine giremeyeceğine kanaat getiren ve tarafımızdan kesinlikle hiçbir teklif götürülmeyen Kürtler), Türk kuvvetlerinin sıkışması üzerine gruplar halinde Selim Paşa'nın yanına giderek Bayezit kuvvetlerini takviye etmişlerdir. Yalnız Temmuz 1854 tarihinde Erivan kuvvetlerinin hücumu geçtiği anda Prens Bebotov'dan izin istemişler, fakat o zamana kadar Selim Paşa kuvvetleri artarak onsekizbin nefer ve 8 topa erişmişti. Bu kuvvetlerden 8 bini nizami, onbini ise yerli ve göçebe Kürtlerden oluşmuştu. Kürtlerin mevcudu daima sabit değildi. Zira Kürtler Selim Paşa'yı pek az dinlerlerdi ve daima kışlak ve yaylalarına giderlerdi. Selim Paşa'nın kuvvetleri Karabulak Köyü ile geçitten altı vereste uzaklıkta bulunan Azrab-Azrap Köyü'nü (Ağrı Dağı'nın eteğinde) işgal ediyorlardı. 16 Temmuz 1854 tarihinde Erivan kuvvetleri hareketlerini Türklerden gizlemek için gece harekete geçmiştir. Fakat geçitlerde bu hareketlerini gizleyememişlerdir. Kuvvetlerimiz Çengel Gölü'ne yaklaştığı zaman, Selim Paşa'nın kuvvetlerinin bir bölümü geçitleri işgal etmişti. Diğer bölümü ise Karabulak Köyü'ne acil bir surette gidiyordu. Onsekizbin mevcutlu düşman kuvvetine karşı General Baronverangel'in kumandasında binyediyüz piyade, binikiyüz süvari ve sekiz toptan müteşekkil bir kuvvet vardı.

İki saat devam eden savaştan sonra Erivan kuvvetleri Türk kuvvetlerini yenerek Karabulak'a kadar izlemiştir. Düşmanın kaybı bu savaşta; ikibin ölü ve dörtbinden fazla esirdir. 17 Temmuzda Çengel Göl savaşında Türkler tarafında beşbin Kürt ve tarafımızda da Erivan Kürtlerinden oluşan birlikler de Cafer Ağa'nın kumandasında binikiyüzelli mevcutlu bir Kürt kuvveti savaşa iştirak etmişti. Savaş esnasında Kürt süvarisi Türk kuvvetlerine çok az yarar sağlamıştır. Bu süvari kuvvetler genellikle Türk birliklerinin arkasında beklerlerdi. Neticede Türkler üstün geldikleri zaman birliklerimizi izleyerek

Erivan vilayetine baskın düzenlerlerdi. İaşelere el koyarlardı. Fakat üstünlüğü elimize aldığımız zaman Kürtler aşağıda belirtildiği gibi bu sefer Türklere baskın yaparak iaşelerine el koyarlardı. Bundan anlaşılıyor ki, bu insanlar 19 Kasım 1853 tarihinde Başgedikler savaşlarında yaptıkları işi tekrar etmişlerdir. Çengel Savaşında bütün İslam milisleri gibi bizim yanımızda savaşa katılan Kürtlerin hareketi çok fenaydı. Bunlar hücumla geçen piyade birliklerimizin sağ kolunun emniyetini sağlamakla görevlendirilmişti. Bu göreve atandıkları halde tehlike mıntikasına girmeyip, arazi engebeli olduğu için fırsat kollayarak üstünlüğün hangi tarafta kalacağını bekliyorlardı. Çengel Köyü savaşı Kürtler üzerinde büyük tesir bırakmıştı. Erivan vilayeti bu suretle bunların baskınlarından korunmuştur. Yoksa hiçbir kuvvetin Kürtleri baskınlardan geri bırakacağına inanılmazdı. Bu esnada bütün Bayezit kuvvetleri dağılmış ve bunların geri kalan bölümü toplanıp nizami askerler oradan çekilene kadar birkaç ay o bölgede beklemişlerdir. Çengel Köyü savaşında iyi bir çalışma göstermeyen Kürtler, genel geri çekilme esnasında Van yolu üzerinde, Bayazıt kuvvetlerinin komutanı Selim Paşa'nın bütün iaşe ve mallarına elkoymuşlardır. İran hudut mıntikasında bulunan Kürtler, Türk birliklerinin elinde bulunan bütün iaşe ve gereçlerine de el koymuşlardır.

Surpuhanız Manastırı'nın yakınından geri çekilen Bayezit kuvvetlerinin gerikalan bölümü de burada göçebe halinde yaşayan Kürtler tarafından baskınlara maruz kalmış ve iaşelerine elkonmuştur. Türk kuvvetleri de çalışan Kürtlere ait askeri kadrolar Kürt kışlak ve yaylalarına dağıtılmıştır. Çengel Köyü Savaşı sonucu 19 Temmuz 1854 tarihinde Erivan kuvvetleri tarafından savaşız işgal edilen Bayezit'in ikibin mevcutlu garnizonu Van'a doğru kaçmıştır. Van'da hergün birliklerimizin geleceği günü bekleyerek hayatlarını sürdürüyorlardı. Bayezit Paşalığı'nın Kürtleri, Van Gölü'ne doğru, Aladağ silsilesinin ötesine naklolunmuşlardır. Bütün Bayazıt Paşalığı ile Erivan vilayeti tamamıyla sakin bir hayata kavuşmuştur. Hatta Ermeni iaşe memurları düşman memleketinde hiçbir tehlikeye maruz kalmadan yalnız gezebiliyorlardı. Çengel Köyü zaferiyle Kurakdere üstünlüğünden sonra dahi (Çengel zaferinden bir hafta sonra) bu zafer tahakkuk etmişti. Prens Bebutov Erivan kuvvetlerinin Bayezit'teki durumunu pek tehlikeli görerek Ağrı Dağı'na çekilmelerini emretmiştir. 30 Ağustos 1854 tarihinde kuvvetler Kervansaray geçiti önündeki Tutak'a doğru hareket etmiştir. Erivan Kuvvetleri Tutak yakınında bulunduğu esnada Kuzey veyahut Küçük Kürdistan Kürtleri ile bizzat ilişkilerde bulunmuşlardır. Bayazıt Paşalığı Van Paşalığının kuzey bölümü ve Muş Paşalığından çoğunluğu Celali, Hayderanlı ve Zilanlı Aşiretinin bir bölümü olmak üzere, Albay Lihotin'in verdiği bilgiye göre, 8.000 hane göçebe halinde yaşıyordu. Yerli Kürtler hariç olmak üzere ayrıca bu bölgede 1.000 Yezidi hanesi ve 1.200 Sipikanlı hanesi (Bayazıt Paşalığı'nda) yaşıyordu.

Kürtlerle ilişki kurma görevine Erivan Kuvvetleri Genel Komutanı Albay

Lihotin (Lixotin) atanmıştır. Van Paşalığı Kürtlerine, Erivan Kuvvetleri Komutanlığı adına bir bildiri dağıtılmıştır. Hayderanlı Aşireti Başkanı Şeyh Abdullah dahi bizzat kuvvetler komutanına el yazısıyla bir mektup yazarak göndermiştir. Kürtlerin durumunu anlamak hususunda pek fazla iyimser olan Albay Lihotin (Lixotin)'in fikrine bakılırsa; bütün Kürtlerden hatta Ermenilerden de çok fazla dürüst hareket eden ve dostluk için hizmet verenler Yezidi Kürtleri idi. Bunlar Türk birlikleri hakkında ücretsiz bilgi verdiklerinden daha dürüst oluyorlardı. Bayezit'in yaklaşık yarısından fazlası yerli Kürt halkı olmak üzere 500 nüfusu vardı. Bayezit Sancağının yönetilmesi için iki Ermeni ve iki Kürtten müteşekkil bir meclis kurulmuştur. Meclis başkanlığına Ahmet Ağa getirilmiş olup, memlekette bulunan adet ve kurallara göre hareket edeceklerinde birleştiler. İdare ise eskiden beri belli bir düzende yürüdüğü için zorluk çekilmeden idareye devam edildi. Osmanlı Asyasında bulunduğumuz müddetçe Bayazit'ten yalnız bir şey istemiştik. "Topladığınız verginin Türkiye'ye gönderilmemesi ve memleket'in geliştirilmesi için harcanması". Bu da ahaliyi çok memnun etmiştir. İki yıl içinde Bayazit kendi kendini yöneterek özgür bir kent olmuştu ve biriken bir sermayeye sahip olmuştu. Yukarıda adı geçen aynı bildiri ve mektuplara yörede bulunan diğer Aşiret başkanları da cevap vermişlerdi. Örneğin; Şeyh Bekir, Haydar Ağa, Cihangir Ağa, Derviş Bey, Şeyh Abdullah ve Celali Kürtlerinin diğer başkanları. Başta Celali Aşiretlerinden Karabulak ve Bayezit yakınlarında yaşayan Kürtler sözlerimizi dinlemişlerdir. Bu Kürtlerin Başkanları kendi iyi niyetleriyle Bayazit'in işgalinden sonra, Erivan kuvvetleri genel komutanı'nın yanına gelmişler ve komutanın verdiği emre uymuşlardır, Kuvvetler Tutak'a geldiği zaman o yakınlarda göçebe halinde yaşayan Kürt topluluklarının Başkanları Tutak'a gelerek bizlere itaat edeceklerine söz vermişlerdir. Genellikle kuvvetlerimiz ilerledikçe yakın yerlerde bulunan Kürt topluluklarının başkanları, kendi topluluğunun sükünette kalması için çaba sarfetmişlerdir. Uzak mesafede bulunan Kürt toplulukları kuvvet komutanının mektuplarına cevap vermemişler ve bizimle de ilişkide bulunmamışlardır. Erivan genel komutanının yanına gelip aşağıdaki hususlarda Rus kanunlarına göre hareket edeceklerini belirtmişlerdir.

a. Kendi yaylalarında kaldıklarında veyahut Türkiye'nin hakimiyetinde bulunan arazilerine girmeden önce oturdukları yaylalara naklolunduklarında bizler tarafından kendilerine yardım edilecektir.

b. Başkanları bizim taraftan Türkiye arazisine baskın yapmayacaklarına ve ahalinin mallarına el koymayacaklarına dair söz verdiler. Kuvvetler komutanı her zaman olduğu gibi gelen Kürt başkanlarının derecelerine göre, hediyeler dağıtmıştır. (Altın ve gümüş saat, yüzük, tabanca, kılıç, pek parlak renklere kumaşlar, ipek kumaşlar ve bazılarında da para birkaç altın vs.)

Erivan genel komutanı'nın Harp Dairesi Genel Başkanı Albay Lihotin

(Lixotin), paranın boşa harcandığı kanaatine vardığı için bu gibi hediyelerin verilmesine karşı idi. Erivan Kuvvetlerinin Baş Komutanı uzak mesafede bulunan Kürtlerden mektuplarına cevap alamadığından, Diyadin, Eleşkirt ve Hamur Sancakları'nın Kürtlere yeniden mektup ve bildirimler göndermiştir. Bu mektuplarında, Kürtlere eski yaylalarına gelmeleri teklif edilmiştir. Fakat bu sancaklar Rus ordugahına uzak oldukları için mektuplarda bunlara tesir etmiyordu. Sakin bir halde yaşayan Kürtler de bize yanaşmıyorlardı. Bundan dolayı Albay Lihotin (Lixotin) bir tabur piyade, altı birlik süvari ve iki toptan müteşkil bir kuvvetle mektup ve bildirimlerine boyun eğdirmek için Diyadin'de bulunan Kürtlere doğru hareket etmiştir.

Albay Lihotin (Lixotin)'in kuvvetleri Diyadin'e geldiği zaman yakınlarda bulunan Kürt toplulukları daha uzak mesafelere çekilmişlerdir. Bu Kürtlerle yerli ahali de gitmiştir. Bundan dolayı Diyadin'in müslüman yerli Kürt ahalisine bir bildiri göndererek geri gelmeleri istenmiş ve kendilerine dokunulmayacağı teminatı verilmiş, bunun üzerine ahali tekrar evlerine gelmiştir. Göçebe Kürtler de elçiler göndererek bize barış teklif etmişlerdir, Albay Lihotin (Lixotin) aşağıdaki emirleri elçilere iletmiştir.

a- Ermeni ve Tatarların küçümsenmemesi hakaret edilmemesi ve bu iki halkın sakin bir hayat sürdürmelerinin sağlanması.

b- Türk birliklerinden ayrılarak savaş esnasında onlara yardım etmemeleri.

Yukarıda geçen şartları kabul ederseniz dostluğumuzdan emin olabilirsiniz. Zira bizler yalnız Türk birlikleriyle savaşıyoruz. Sizler, saflarına geçince aynı muameleyi görmek zorunda kalırsınız. Bizler yerli halka dokunmadığımız gibi onlara yardım ediyoruz. Yerli halkın bizden korkması için hiçbir neden yoktur. Ahali ile çarpışmak için hiçbir neden yoktur. Kendi başkanları yakın bir zamanda genel komutanlığa gelerek şöyle konuşmuşlardı. “Bizim çaremiz er veya geç Ruslarla sakin bir durumda yaşamaktır.” bu şekilde beyanları olmuş ve şimdi her iki tarafa da karışmayacaklarını, beklemelerinin daha iyi olacağını ve bizler de kendilerine müsaade de bulunsak bunun daha iyi olacağını arz etmişlerdir.

9 Ağustos 1853 tarihinde Tutak ordugahına, Diyadin, Eleşkirt ve Kağızman Sancakları'ndan Kürt başkanları elçilerini göndermişler, sulh ve sükun içinde yaşamak istediklerini beyan etmişlerdir. Albay Lihotin (Lixotin) kendi eserinde diyor ki; Kürtlerin bu kararları almalarının nedeni; kuvvetlerimizin Tutak'tan Diyadin ve Surbuhan (Subuxanis)'a yaptığı hareketin Kürtler üzerindeki büyük tesiridir. Arzu ettiğimiz takdirde ilerleyip kendilerine kadar hiçbir engelle karşılaşmadan gidebileceğimizi anlamışlardır. Rus veya Türk birliklerinin yakınlarda bulunması gerçek bir tehlikenin varlığını gösteriyordu. Kürtler için

ise bu iki kuvvetten birine taraftar olma zamanı gelmiş ve hatta geçmiştir. İşte bu nedenle işgal ettiğimiz Küçük Kürdistan'da bulunan Kürt başkanları ordugahımıza gelerek barış istemişler ve şartnameleri imzalamışlardır.

14 Ağustos 1853 tarihinde gelen Kürt başkanları ve elçileri Göle'ye Prens Bebutov'un kuvvetlerinin karargahına gelmişler ve orada da Rusya uyuğuna geçmek arzusunda olduklarını izah etmişlerdir. Bu izahı yaptıkları halde arazimize pek az kişi naklolunmuştur.

Eskiden Bayazıt ve Diyadin Sancaklarında göçebe halde yaşayan bütün topluluklar Haydaranlı Yaylaları'nda, Aladağ'ın güneyinde kalmışlardır. Celali ve Zılanlı Aşiretlerinden üçbin hane arazimize naklolunmuştur. Kars muntıkasında savaş hali sona erdiğinden ve Erivan kuvvetlerinin Ağrı Dağı'ndan ve Tutak'tan çekilmesinden sonra Van paşası yeniden Bayezit'i işgal ümitleri baslemeye başlamış ve çalışmalarına girişmiştir. Van paşası nizami kuvvetlerini takviye etmek için çevrede bulunan Kürtlerden yardım talep etmiş, süvari ve piyade kuvvetler toplamaya başlamıştır. Alınan bilgilere göre Hakkari Kürtlerini bile tarafına çekmek için birçok elçiler göndererek bunlardan altıbin piyade ve birkaç yüz süvari toplamıştır. Sonrada araştırdığımızda bu istihbaratın sadece bir şaibeden ibaret olduğunu öğrenmiştik. Fakat Türk birliklerinin tesiri altında bulunan Haydaran Aşireti, süvari milis kuvvetler verdiği gibi nizami ordu birliklerine de piyade kuvvetleri için efrat vermiştir. Fakat Kürtler nizami ordudan ziyade milis kuvvetleri içinde çalışmayı tercih ederlerdi. Van paşasının ümitlerini kursağında bırakmak için Erivan kuvvetleri Bayezit'i tekrar işgal etmek zorunda kalmışlardır. Ağustos ayının sonunda Erivan kuvvetleri Gimatok Nehri'nde ordugah kurarak iki tabur takviye kuvveti buraya getirmişlerdir. Burada, ordugahımıza gelen ve bize ot satan İran Kürtleriyle ilişkilere başladık. Kuvvetlerimiz buradan Van ve Diyadin yollarına çok kuvvetli öncü keşif kuvvetleri gönderdi. Kısa bir zaman sonra Aladağ'ın öte tarafında ikamet eden Kürtler de satmak için bize ot getirmeye başlamışlardır. Çünkü bizler otu çok yüksek fiyatla satın oluyorduk. 2 Eylül tarihinde Türk (Van) kuvvetlerinin bir bölümü iki bin piyade ve iki toptan müteşekkil olarak Bayazıt'ten elli vereste uzaklıkta bulunan Soğuksu Nehri'nde ikamet etmiştir.

Bu durum Türklerin Kürtler üzerinde yapacakları tesiri azaltmak ve Kürtlerin Türkleri takviyesine engel olmak için Albay Sopfort'u Aladağ'ın öte tarafına hücum etmeye zorlamıştır. Albay Hiroşatiski (Xiroşatiski) kumandasında 14 Kazak birliği Aladağ silsilesini geçerek Mehmet Deresi ne inmiştir. Soğuksu Nehri'ne otuz vereste mesafeye yaklaşınca Türk nizami ordusu geri çekilmiştir. Mehmet Deresinde ve dağların eteklerinde Kürtlerin sürüleri yayılıyorlar ve meraya gidiyorlardı. Kürtlerin çadırları da dağ başlarında görülüyordu. Oralara aniden gittiğimizden Kürtler telaşa düştüler. Şu aralarda ordumuzun yanında

bulunan Celali ve Zilanlı Kürtleri tarafından teskin edilerek ordugahımıza elçiler göndermişlerdir. Albay Lihotin (Lixotin) gelen elçileri çok kibar bir şekilde kabul etmiştir. Şöyle konuşulmuştur; Haydaranlı Kürtleri bizden korkmasınlar, gelen elçilere izahlarda bulunulmuştur. Bu kibarca kabul elçiler üzerinde büyük iz bırakmıştır. Elçilere güven vermiştir. Kürtler arasında Van'a hücum edeceğimiz yolunda bir haber yayılmıştır. Fakat bu haberi gayet sakin bir şekilde karşılanmıştır. Kürtler bizimle konuştukları sırada bu taarruzdan iyi niyetli bir şekilde bile bahsediyorlardı. Aladağın öte tarafına süvari birliklerimiz tarafından yapılan keşif hareketinden sonra Kürtler Lihotin ile sıkı ilişkiler kurmaya başlamışlardır. Bundan dolayı Van Paşalığı hakkında daima bilgi veriyorlardı. Kürtlerin verdiği bilgiye göre; Aladağ'ın öte tarafında Van Gölü yakınında ikamet eden Kürtler Ruslarla savaşmayı istemiyorlar ve Türkler mani olmasalar bunlar Beyazit kentine naklolunacaklarını söylüyorlardı. Orun topluluğunun başkanı Ali Ağa adındaki şahıs; Türklerin süvari ve piyade kuvvetlerini takviye etmek için Türklerden aldığı para ve diğer eşyalar karşılığında zor kullanarak Kürtlerden asker alıyordu. Yine bu Kürtlerin verdikleri bilgilere göre; Selim Paşa ile Yazdanşir'in arasında gerginlik olduğundan, Yazdanşir Türklerle karşı askeri hazırlıklara başlamıştır. Erivan genel komutanı mezkur bilgileri aldıktan sonra civardaki Kürtlere bildiriler dağıtmış, Yazdanşir ile Ali Ağa'ya mektuplar göndermiştir.

Bu mektup ve bildirimlerde genel komutan şu şekilde çağrıda bulunmuştur;

a- Türklerden ayrılarak bizimle ittifak halinde yaşayın.

b- Bizi Kürdistan'da müttefik dost olarak görün.

Bunlara karşılık bizlerden onlara herhangi bir kötülük gelmeyeceğini bildirmiştir. Yazdanşir çok uzakta bulunuyordu. Fakat Kürtler mektupların ona yetiştirilmesi yolunda almış oldukları vazifeyi eksiksiz yerine getirmişlerdir. Yazdanşir, Erivan genel kuvvetler komutanına cevap vermemiştir. Birliklerimiz bu esnada Erivan vilayetine geri dönmüşlerdir. Yazdanşir'in mektupları adresine gelmeyerek başka adreslere gitmiştir. 15 Eylül 1853 tarihinde Ali Ağa'dan Erivan kuvvetler komutanına iki Kürt gelerek; Ali Ağa'nın ve bütün Haydaranlı Kürtlerinin eğer Ruslar daimi olarak bizim memleketimizde kalırlarsa, Ruslara itaat edeceğini bildirmişlerdir. Şimdi eğer sizlere uyarsak sizler Türklerle anlaşmaya vardığınız zaman geri çekileceksiniz. O zaman Türkler tarafından tabii olarak takip edileceğimize korkarız. Bu durumda ne Rusların ve ne de Türklerin nazarı dikkatlerini çekmemek için 1853 yılına kadar İran'da ikamet ettiğimiz yere geri gitmek fikrindeyiz. Bu fikirler mezkur Kürtler tarafından genel komutana aktarılmıştır. Gerçekten Ali Ağa kendi Kürtlerinin bir bölümü ile acilen İran'a geçmiş ve Türk kuvvetlerine Kürt milis teşkilatı için yardım etmemiştir.

Fakat bu esnada Kürtlerle dostane ilişkiler kurulmuştur. Celali ve Haydaranlı Aşiretlerinin çeşitli toplulukları Aladağ'ın öte tarafından Girnatok Nehri üzerindeki ordugahımıza elçilerini göndererek, Aladağ'ın kuzey bölümünde yaylaya çıkmak için izin istemişlerdir. Bazan bu topluluklar seçkin kişileri de kendileriyle getirerek bize sığınmışlar ve elimizde bulunan arazimizde yaylalık tutmak istediler. Topluluğun diğer bölümü ise Türkler'in kendilerine yetişerek engel olduğu şekilde mazeret göstermişlerdir. Bu gelenlerin bütünü Türk birlikleri tarafından takip edildiklerini ve sıkışık durumlarından dolayı arazimize geldiklerini, aynı birlikler tarafından baskın yapılarak bütün malvarlıklarına el konulduğunu bu soygunu da kendilerini itaata getirmek için yaptıklarını bu arada birçok toplulukta kendileri tarafından seçilen muhtar ve diğerlerinin Türklere hizmet ettiklerini ve onlardan razı olmadıklarını aynı zamanda bu muhtarların kendilerine ihanet ettiklerini bildirmişlerdir. Yukarıda geçen sözler çeşitli topluluklara mensup Kürtlerden bir çok kereler işitilmiştir. Bazan de bu topluluklar muhtarlarıyla birlikte Türklerden kaçarak bizim arazimize sığınmışlardır. Arazimizde ikamet etmek için izin istemişlerdir.

Fakat bu grupları bizler, kendi toplulukları veya başkanları tarafından izin verildiği takdirde kabul ederdik. Birçok kere de topluluk kendi muhtarlarını kabul etmez yalnız Rus memurlarına tabii olacaklarını beyan ederdi. Albay Lihotin yapıtında, aşiret başkanlarının eski hukuklarının bizce anlaşılması nedeniyle böyle bir halde Kürtlerin daima çoğunluğunu yani Kürtlerin en aşağı sınıfını tuttuğumuzu belirtir. Bu sebeple Kürtler muhtarlarını terk ederek memurlarımızı seçerlerdi. Bize uyan topluluktan muhtarlarıyla aralarında bulunan ihtilafı çözmek için müracaatlar olduğu için, bizler ihtilafı çözmek zorunda kalırdık. Topluluklar sevmedikleri muhtarların nüfuz ve hakimiyetlerinden kurtulmak arzusunda idiler. Bununla beraber Albay Lihotin ve Türkiye Hütümeti hediye, rütbe, memuriyet ve başka vasıtalarla yalnız muhtar ve başkanları kendisine bağlayabilirdi. Fakat hiçbir şekilde aşağı sınıfları kendisine taraftar etmiş değildir. Çünkü bu kanaat artık Türklerde yerleşmiş idi. Bütün vergi ağırlığı aşağı sınıfın sırtında idi ve bu tarz vergilendirme zaten bu sınıfı çileden çıkarıncıydı.

Erivan kuvvetleri Girnatok Nehri üzerinde kalmağa devam ederek, Bayezit'i işgal etmişler ve birçok kereler Aladağ'ın öte tarafına, Diyadin ve Karakilise'ye kadar süvari keşif kolları göndermişlerdir. Ekim ayında kuvvetlerimiz Soğuksu Nehri'ne kadar gelmişlerdir. Düşman daima Van'a doğru dikkatle çekiliyordu. Aladağ'ın öte tarafına katıyen geçmemesi için Prens Bebotov'dan emir alan Erivan kuvvetleri, Erivan vilayetine gelmemizden sonra Türklerin Bayezit'i işgaline izin vermemek için Aladağ geçitleri kapanıncaya kadar Beyazıt sancağı'nda kalmışlardır. Gerçekten de o kış Türkler Bayezit'i işgal

etmemişlerdir. Bayezit'in garnizonsuz bırakılarak kuvvetlerimizin Güney Kafkasya'ya çekilmesinden, Albay Lihotin'e göre, teferruatlı bilgi alınamamıştır.

Kürtler arasında nüfuzumuzu daha iyi göstermek için Van'a doğru hareket edilmesi gerekiyordu. Oradan defalarca bizi yardımlarına çağıran Kürt, Ermeni ve Asuriler bize kadar gelmişler ve yardım planı üzerine konuşmuşuk. Aynı zamanda Yezdanşir'in fikirleri ve Büyük Kürdistan'daki heyecan hakkında bizler doğru bilgiler almışuk.

1854 yılında bu heyecanlar büyük bir başkaldırıya dönüşmüştü. Türklere karşı yapılan bu başkaldırı yüzbin kişiye kadar çıkabilirdi. Hatta kesin bilgilere göre çıkarılmıştır. Bu olayı takviye etmeyi ve acilen tedbirler almayı başarmak zorunda idik. İşte pasif davranışlarımız sonucu yukarıda geçen fırsatlar kaçırılmıştır. Bizim karşımızda, Çengel Savaşında yendiğimiz Bayezit kolordusunun kalan kuvvetlerinden müteşekkil çok güçsüz bir Van kuvveti bulunuyordu. Van kuvvetlerinin Anadolu ordusu yakınında yenilmesi çok önemli bir olay olmadığı halde Kürdistan'ın yenilmesi büyük bir önem arzeder. Yenilmenin sonuçları üzerinde başka bir şekilde duracağız.

İşte Türkiye'nin Asya bölümünde icra edilen ve edilecek olan zaferimiz ve Van'ın işgali memleketimiz için büyük bir sahayı tesir altında bırakmak ihtimali doğururdu. Bu yeni zaferler bütün Kürdistan'ı sarsacak duruma gelirdi. O vakit Türkiye Hükümeti bu durumu görürdü. Bu durum bizim lehimize birçok tesirler yaptırırdı. Yukarıda geçen taarruz planlarının gerçekleşmesi için Erivan kuvvetleri zaten kafi gelirdi. Yiyecek ve ikmal için hiçbir zorluk yoktu. Çünkü Van'a kadar uzanan yollar üzerindeki Kürtler bize taraftar idiler. Van'da ise Türkler tarafından büyük iknaller yapılmış, yiyecek ve topçular ikmal edilmiş, ambarlar kurutulmuştur.

Van ahalişi bütün kış ihtiyaçlarımızı temin edeceklerine söz vermişlerdir. Bu durumların varlığı Erivan kuvvetlerinin komutanı olan Prens Bebotov'un emirlerinin değişmesine ve Erivan vilayetine geç gelmesine neden oluyordu. Aynı zamanda Bayezit Sancağında kışlakları olan ve Aladağ'ın ötesinde yaşayan Kürtlerin büyük bir miktarda nakillerine başlanmıştır. Bu durum Erivan kuvvetinin geri gelmesini gerektiriyordu. Çünkü Kürtlerin çoğunluğunun bizimle ilişki kurarak adil hakimiyetimizi tanınması bizim için gerekliydi. Yalnız Prens Bebotov'un kesin emirleri üzerine Erivan vilayetine geri gelmek zorunda kalmışlardır.

1855 YILINDA KÜRTLERLE İLİŞKİLERİMİZ VE BU SENE ZARFINDA ONLARA KARŞI SAVAŞLARIMIZ

KARS MINTIKASI

1854-1855 yıllarında, kışın Türk birliklerinin büyük bir bölümü savaş sahasından alınarak Büyük Kürdistan'da Yezdanşir tarafından çıkarılan ayaklanmayı bastırmak için o tarafa gönderilmiştir. Bu başkaldırdan hiçbir şekilde istifade edemedik.

1855 yılının ilkbaharında bu ayaklanmanın bastırılmasıyla beraber Türk birlikleri tekrar savaş sahasına geri gelmişlerdir. Bütün güçlerini Kars Kalesi'nin korunması ve ellerinden çıkarılmaması için seferber etmişlerdir.

1854 yılında Kafkasya Genel Valiliği'ne ve Kafkasya Müstakil Kolordusu Kumandanlığı'na Mareşal Moravyov atandıktan sonra savaş hareketleri o kadar kesin şekil almamışsa da belli planların icabına göre yapılmıştır. Anadolu Türk Ordusu yani düşmanın bütün çalışan kuvveti Kars Kalesi'ne kapandığından, kalenin ele geçirilmesi için General Moravyov devamlı bir ablukaya karar vermiştir. Kürtlerle ilişkimizin daha büyük bir hız kazanmasına ve bu durumun gelişmesine çalışmıştır. Bu ilişkilerin gelişme ihtimali görünmüştür.

6 Nisan 1855 tarihinde Prens Dolfurov, Mareşal Moravyov'a vermiş olduğu muhtıradaki şunlara yer vermiştir:

a- Kürtlerle ilişkilerimizi İmparator cenapları çok mühim bir vazife sayarlar. Bu ilişkiler hudutlarımızı bu baskıncı ve yağmacı Kürtlerin gasplarından koruyacağı gibi asayişin temin edecek ve beraberinde bir çok başka faydayı da getirecektir.

b- Bu ilişkiler sayesinde Kürtler açıkça Türk Hükümeti'nden ayrılmazlarsa da, İmparator cenapları; savaş esnasında bunların doğrudan doğruya Türk birliklerinden ayrılarak bizim kuvvetlerimize yardım edeceklerini ummaktadır. Bu konuda lazım olan parayı harcamaktan sakınma, zira bu harcamalar emriniz dahilindedir. İmparator cenapları özellikle ilişkilerin gelişmesi hangi safhada ve ne şekilde gelişeceği konularındaki bilgileri içeren bir raporun tanzim edilerek gönderilmesini bekliyor.

Kars'ın savaş hali olan mıntikasındaki Kürtlerle ilişkilerimiz; yalnız Kars sancağı ile Erzurum vilayetinde bulunan bazı Kürt aşiretleriyle yapılan temas ve müzakerelerden ibaretti. Bu safhada gelişen ilişkilerimiz; aniden patlak veren Yezdanşir'in ayaklanması ve Yezdanşir'in bizimle Türklere karşı harekette

bulunma teklifi, Asuri patriği'nin Yezdanşir'in teklifi hakkında Mareşal Moravyov'a tefsilatlı bilgi vermesi şeklindeydi. Bunların hepsi de mareşalin nezinde pek etkili olamamıştır. Zira Kürdistan'a ayrı bir kuvvet göndermek için kafi miktarda askeri birliğe sahip değildi. Erivan kuvvetleri bu gibi amaçların tatbiki için yeterli derecede kuvvetli bir askeri garnizona sahip değildi. O zaman da Erivan kuvvetlerine karşı Fırat Nehri'nin yatağında Veli Paşa birlikleri bulunuyordu. Binaenaleyh Mareşal Moravyov, Erivan kuvvetlerine Van ve Muş Sancakları'nda yaşayan bize en yakın olan Kürtlerle 1854 yılında kurulan ilişkilerimizin devamı için emir vermiştir. Bundan başka Mareşal Moravyov, Kürtlerin büyük işler için pek güvenilir olmadıklarını idrak ederek bunlara o kadar kıymet vermiyordu.

1855 yılında Haziran ayında Prens Dilkurokov'a yazdığı bir mektupta aşağıdaki gibi izah etmiştir.

a- Van yakınındaki Asuri Patrikenden alınan iki mektubun tercümelere ilişiktir.

b- Anlaşıyor ki, Kürtlerin ayaklanması ancak o taraflara gittiğimiz takdirde çıkabilir.

c- Kürtlere itimat edilmediği için bu genel ayaklanmaları da pek kıymetli değildir ve itimat da edilmez. Çünkü Kürtler kendi evlerinden uzak bir mesafeye kadar ayrılmayıp, kendi komşuları ile rahatsızlık yaratıp mallarını gasp etmekle meşgul olurlar.

ç- Tarafımızdan teşkil edilen Kürt birlikleri fırsat bulunca yalnız kendi amaçlarına hizmet ederlerdi. Fırsat bulamazlar ise bize bir müddet sadık kalırlar. Kars mıntıkasındaki Kürtlerle ilişkilerimize Albay Loris Melikov devam etmiştir. Kürtleri tarafımıza çekmek için bilinen en iyi vasıta büyük bir nüfuza sahip olan Kürt başkanlarına hediye ve para verilmesidir. Bu başkanlar arasında birinci yeri işgal eden Kasım Han idi. 23 Aralık 1854 tarihinde mezkur han imparatorun emriyle Rus Ordusunda albaylık rütbesine yükselmiştir. Kasım Han kardeşi Halil Ağa ile beraber Kars Paşalığı'nın Kağızman Sancağı'nda yerleşerek, Kars Paşalığı'nda ikamet eden Kürtlerin arazimize baskınlarını ve Türk ordusunda hizmet vermelerini engellemek için görevlendirilmişlerdir. Anadolu Ordusunun Mareşali Kerim Paşa ve Kars Valisi Sarım Paşa, Kasım Han ile mektuplaşarak kendisini Kars'a getirmeye çalışmışlardır. Bu olayı temin için hediyeler ve sözlerden çekinmeme emri almışlardır.

Kasım Han tutuklanmasından korkarak vali ve mareşalin yanına gitmemiştir. Bu Han bizimle de görüşme arzusunda değildi. Fakat tek bir kere Kars civarında

bulunan ordugahımıza gelmiş, ordu komutanı tarafından gayet nazikane bir şekilde kabul edilmiştir. Fakat bundan sonra açıkça bize taraf görünmekten çekinmiştir. Bununla beraber Kürtlerinin arazimiz içine gelmelerine engel olmamıştır.

Savaşın sonuna kadar Kasım Han bekleme durumunda kalmıştır. Bunun nedeni de; müttéfiklerin ve Türklerin Kırım'da zafer kazandıkları yolunda yayılan haberlerdir. Prens Bebotov Kasım Han'ın böyle çalışmaz bir durumda bekletilmesinden arazimiz içine getirilmesinin daha uygun olacağı fikrine katılmadığından orada beklemesini istiyordu. Başka bir kuşkusu daha vardı; Kasım Han'ın arazimize nakli gerçekleşirse ileride kendi Kürtlerimiz ve Kars Paşalığından arazimize naklolunan Kürtlerin başkanları ile aramıza gerginlik sokabilirdi. Çünkü bu başkanlar arasında Kasım Han'a ailece düşman olan birçok kimse vardı. Bu siyaseti Kasım Han savaşın sonuna kadar takip ederek iş yapmaz durumda beklemiştir. Savaşın sonuna Kars Paşalığı'nı koruyacağımıza yeniden inandıran Kasım Han, savaşın sonunda açıkça Türkler tarafına geçmiş ve Muş Paşalığı'na naklolunmuştur.

10 Mart 1856 tarihinde İmparator cenaplarının emriyle Kasım Han'a albaylık rütbesi tekrar verilmiştir. Rus ordusuna kaydı yapılmıştır. Kasım Han'ın Kürtler'i kendisiyle gitmeyerek Kars Paşalığında kalmaya devam etmişler ve Türklerle her ne olursa olsun ilişkiye girmekten çekinmişlerdir. Büyük bir istekle Kürt milisi teşkilatımıza yazılmış ve Türklerle hiçbir nefer vermemişlerdir. Kars'ın teslimi esnasında kalenin garnizonunda binikiyüz milis kuvveti mevcut ise de bunlar arasında Kürtler azdı. Kars mıntıkasında Kürtlerle gayet nazikane ve insani ilişkiler kurulmuştur. Prens Bebotov, Mareşal Moravyov ve Albay Loris Melikov, Kürtleri silahlı kuvvetlerle tehdit ederek egemenlik altına almaktan çekinirlerdi.

Örneğin; Kürtler arasında Kırım'daki başarısızlığımız hakkında yayılan haber esnasında, Kürtler bir parça bize karşı sorumluluklarını ihmal etmişlerse de bize karşı yalnızca beklemekle iktifa ederlerdi. Yoksa başkaldırıcı andıran herhangi bir aşırı fiilde bulunmamışlardır. İşte bu devrede beklemekten başka bir şey yapmadık. Bizim bu siyasetimiz sonunda iyi bir netice alınmıştır. Fakat Kars Paşalığının Kürtleri Türk birliklerinin nüfuzu altında değildir. Bütün Türk Ordusu Kars'a kapanmıştır. Kars Paşalığında bulunan bütün sancaklar da kuvvetli Rus kolordusu tarafından işgal edilmiş bir durumda bulunuyordu. Bu gibi ağır şartlar altında bulunan Kürtler, tabii olarak artık ordu birliklerimiz işgalinde bulunan yerlere baskın yapamaz duruma gelmişlerdi. Bunun için bunlara karşı bu zamanda nazik davranmak lazım gelirdi. Aynı zamanda bu Kürtlere bazı hediyeler vererek arabulmak lazım gelirdi Erivan mıntıkasında bulunan birliklerimiz tamamiyle Kürtlere karşı yapılan bu muameleye karşı

idiler. Zira bu kuvvetler Kürtlere karşı daha sert ve haşin davranırlardı. İşte bunların faaliyetleri (Kürtlere karşı) Mareşal Moravyov tarafından iyi karşılanmıyordu.

ERİVAN MINTIKASI

1855 yılının ilkbaharında General Moslov'un Erivan kuvvetleri yedibin asker ve sekiz toptan müteşekkil bir kuvvetle takviye edilmişti. Bu kuvvet 1853-1854 yıllarındaki kuvvetlerden iki kat daha fazla idi. Mezkur kuvvetler karşısında Surbuhanis civarlarında müstahkem küçük bir yerde ordugah kuran Veli Paşa bulunuyordu. Veli Paşa'nın kuvveti; yedibin nefer ve yirmi iki toptan ibaretti. Mezkur birlikleri; Çengel Gölü savaşında, Baron Verangil tarafından yenilen Beyazit'in kalan kuvvetlerini ekleyerek toparlayabilmiştir. Ağır şartlar altında Erivan kuvvetleri tarafından takviye edilen kolordumuz bütün tedbirini almıştır. Bu takviyeden, en fazla Kürt süvarilerinden yardım istenmiştir. Toplayabildiklerimizi süvari birliklerimize katmıştık. İşte bu amaçlarına ulaşamayan Türkler, Kürdistan'ın en eski hanedanına ve saygılı ailelerine mensup olan eski Beyazit mutasarrıfı Bahlul Paşa'yı Bayezit ve Elejgirt Sancaklarına mutasarrıf olarak atamışlardır. Aynı zamanda Bahlul Paşa'ya süvari kumandanlığını da bağlayarak Kürt milis kuvvetlerinin teşkilatlandırılmasında görevlendirmişlerdir.

Bahlul Paşa bizce daha 1826-1827'deki İran-Rus savaşında tanınmış bir kişidir. Bu şahıs Beyazit'in eski sahiplerinden olup birkaç kere Erzurum'un genel komutanına karşı ayaklanmıştı. Savaşlarda çok şanssızdı. Daima esir düşerdi, 1823 yılında İranlılara esir düştüğü gibi 1828'de de bize esir düşmüştür. 1855 yılında yine tarafımızdan esir alınmıştır. Bu zat daima Ruslara karşı düşmanca hareketlerde bulunduğu için tarafımızdan kovalanan binbaşılarımızdan Cafer Ağa'nın üvey oğlu eski Eleşkürd müdürü Mehmet Bey, Beyazit ve Eleşkürd Sancakları Kürtlerini bize karşı teşvik ediyordu. Kürtler arasında çok üstün bir nüfuza sahip olmadığı için Kürt milis süvarisinin teşkilatlandırılması görevinde yalnızca Bahlul Paşa kalmıştır.

Kürtler Bahlul Paşa'ya büyük saygı ve sevgi gösterdikleri halde Kürt milis süvarisi kuvvetlerini oluşturmayı Türkler kesinlikle başaramamışlardır. Kürtler kendi iradesiyle hareket etmeleri şartıyla bile Türk ordu birliklerine katılmıyorlardı. Özellikle nizamiye birliklerine iştirakleri için Türkler çok çalışmışlardır. Ama hiçbir zaman başaramamışlardır. Zira Kürtler onlarla birlikte savaşmayı daima reddetmişlerdir.

Başkumandanın emrine muhalif olarak Erivan kuvvetleri haziran ayında Ağrı Dağı'ndan geçmişlerse de içerilere doğru yapılacak olan hücumlar tahir edilmiştir.

Bu durum Veli Paşa'ya savaştan çekilmek konusunda imkan vermiştir. 13 Haziran'da Veli Paşa'nın kuvvetlerine karşı yaptığımız küçük bir baskından sonra işgal edilen Surpuhaniz'den dört konak mesafede bulunan Zitikan'a ulaşılmıştır. Yukarıda geçen çarpışmada Bahlul Paşa'nın süvarisi (3 nizami süvari birliği, 150 Kürt milis kuvveti), Albay Hiresatniski (Xereşatniski)'nin süvarileri tarafından (Yarım Kazak birliği bir beyler birliği ve Kürt alayı) tamamıyla yok edilmiş ve Bahlul Paşa yaralı olarak bizim Kürtler ve Kazak birlikleri tarafından esir alınmıştır. Erivan kuvvetleri, Kars kuvvetlerinden Prens Dondakov Kersakovun süvari birlikleriyle Veli Paşa ve Erzurum'a karşı müştereken hareket etmeye gitmiştir. Erivan kuvvetleri batıya doğru yaptıkları hareket esnasında, Çengel geçidinden Diyadin'deki Köprü Köyü'ne doğru ikiyüz on vereste uzunluğundaki ulaşım yolunu ve Erivan vilayetini korumak için Binbaşı Korentiski kumandası altında Beyazıt'te bir Kazak birliği ve Surpuhanis'te üç piyade birliği, iki top ve bir Ermeni milis kuvveti bırakmışlardır. Bu zayıf kuvvetlerce yukarıda geçen yerler düşmandan korunmuştur. Ulaşım yolları Kürdistan hududunun karşısından geçtiğinden bütün hudut boyu Kürtlerin baskınlarına maruz idi. Fakat temmuz ayının sonuna kadar Kürtler tarafından arazimize baskın yapılarak mallarımıza el konulmamıştır. Böyle bir hadisenin zuhur edeceği fikri bile oluşmamıştır. İşte yaptığımız bu savaş hareketi Kürtler üzerinde bu şekilde tesir etmiştir. Erivan kuvvetleri ilerledikçe şimdiye kadar bizimle hiç temasta bulunmamış olan göçebe halinde yaşayan Kürt topluluklarının yaylalarına yaklaşıldıkça, gerek göçebe halde yaşayan ve gerekse yerli Kürt başkanları elçiler göndererek sulh teklifinde bulunuyorlardı. Gelen elçilerle yaptığımız sözleşmelerde; aşağıdaki maddelere dikkat çekerdik:

a- Kuvvetlerimizin arkasında sükuneti koruyacaklar.

b- Herhangi bir şekilde kuvvet kullanmayacaklar ve arazimize baskın düzenlenmeyecekler.

Bu savaşlarda işgal ettiğimiz düşman vilayetlerinin idaresi çok nazarı dikkati çeken müşkül bir haldi. Beyazıt'ın kendisi ve tüm Beyazıt Sancağı Kürt Ahmet Ağa başkanlığında teşekkül eden bir kurul katabından idare olunuyordu. Eleşkürd Sancağı yerli Kürt şeyhlerinden Şeyh Abdal tarafından idare olunuyordu. Kağızman ve Keçvan Sancakları büyük kuvvetlerimiz safında bulunan Kürt alay kumandanı olan Ahmet Ağa tarafından idare olunuyordu. Bu Kürt sancak idare memurları kendilerine verilen bu vazifeleri iyi bir şekilde ifa ediyorlardı. Artık bu konuda hiçbir sıkıntı çekmedik. Zira Kürtler de kendilerinden olan idare memurlarının icraatlerinden memnun idiler. Hatta bunların idaresi altında bulunan Ermeni yerlileri dahi bunlar hakkında herhangi bir şikayette bulunmuyorlardı. Karekilis'e (Ağrı) Nahiyesinin idaresi de Salih Ağa adında bir Kürt'e verilmiştir.

Başta bu görevler hiçbir suretle verilmiyordu. Fakat sonradan bunlara maaş tahsis ettik ve onları görevlendirdik. Bu maaşı da nakit olarak ödemeyip rayiç bedel üzerinden,yiyecek ve ihtiyaçlarını veriyorduk. Bu ihtiyaçları da, Kürt toplulukları ve köylerindeki arazinin dönüm başından alınan vergiden karşılıyorduk. Bu verginin alınmasında çok müşkilat çekerdik. Bazen hiç alınmaması,alınmasından daha yararlıdır düşüncesiyle köyleri terkederdik. Düşman vilayetlerinin genel idarelerinin teftişi Diyadin Sancağı'nı idare eden Binbaşı Korenkiski tarafından yapılırdı. Kağızman ve Keçvan Sancakları idare memuru Ahmet Ağa'nın yanında, daima Rus hakimiyetini hatırlatmak ve bizimle olan yazışmayı anında yerine getirmek üzere Rus üniforması içinde On Don kazağı ve bir Rus subayı bulunurdu. Erivan kuvvetlerinin Köprü Köyü'ne doğru ve Veli Paşa'ya karşı yaptığı savaş sırasında, arkamızda bıraktığımız yerlere sükunet hakimdi. Fakat 29 Temmuz'da, Erivan kuvvetleri (savaştan çekilen Veli Paşa'yı yenmeden önce) Zitikan'a geldikten sonra Kürtlerin Aladağ'ın öte tarafında toplandıklarına dair bir rapor alınmıştır. Bundan sonra Aladağ derelerinde Kürt birlikleri görülmeye başlanmıştır. Bu birliklerden birisi, Erivan vilayetine bir baskın düzenleyerek halkın malını gasp etmiştir. Diğer bir bölümü de Erzurum yolunda kervanlarımıza baskın yapmış ve onlara el koymuştur. Beyazit'ten alınan bilgiye göre yaylalaraki Kürtler ulaşım yollarımız üzerinde pervasızca faaliyetlerde bulunuyor ve Türk subaylarla geziyorlardı. Şimdilik gerçek bir tehlike yok idiyse de bize karşı yapılacak herhahgi bir hareketin önlenmesi için karşı hareketlerde bulunmak icap ederdi. Bunu temin için birliklerimiz Aladağ'ın öte tarafında kendilerini gösterebilir. onlara gözdağı vererek bu işten menedebilirdi. Albay Lihotin'in bu hususta, yani Aladağ'ın öte tarafında yapılacak bir keşif hareketi konusunda, fikri alınmalı ve bu hareketin muvaffak olması için her türlü yola başvurulmalıdır.

Bizler Kürtleri daima sevgi ile tarafımıza çekmeye çalışmışızdır. Bu şekilde amacımıza da ulaştık. Fakat gösterdiğimiz bu iyi niyeti Kürtler yanlış yorumlamışlardır. Kürtler "Rusların onlardan korktuğu" yolunda bir kanaate varmışlardır. Bu iyiniyetimiz karşımızda yer alan Kürtlerin bizi zayıf görmesine yol açmıştır. İşte bu talancı ve yarı medeni halk güçsüz olduğumuzu zannederek bize karşı hareketlerde bulunuyordu. Yarı medeni insanlara karşı hareketler yapmak ve bunları sakin bir hale getirmek, sakin bir hayat yaşayan insanları bu şekilde rahatlatmak, yarı medeni insanları egemenlik altına almak, biz kuvvetlilere düşen bir görevdir. Her yerde olduğu gibi şarkta da böyle hareketler ve tehditler lüzumludur. Böyle insanlar el emekleri kendilerine kafi gelmediği için başkalarına ait malları gasb ederek en kolay vasıtalarla zengin olmayı düşünerek yaşarlar.

Kürtlerde dini taassup ve Türkiye Hükümetine bağlılık görmedik. Ancak Türk Hükümetine karşı kin besleyen ve talancılığa meyilli bir millet olarak

gördük. Topluluklar arasında milli bir bağlılık kesinlikle yoktu. Bizler gasb yüzünden bir topluluğa ceza verdiğimiz zaman diğer toplulukların bu cezadan dolayı bize karşı alerji duyacağını tahmin etmiyorduk.

Ağustos ayında Zitikan'dan Fırat-Murat Nehirleri boyunca aşağıya (Melazkürd'e) Albay Hareşat kumandasında bin mevcutlu bir süvari kuvveti gönderilmiştir. Buna verilen emirde Melazkürd'den Bargiri'ye(Bergiri) kadar, Van Gölü'ne doğru kuvvetli keşif kolları göndermesi istenmiştir. Büyük bir sahada görünerek Kürt topluluklarını dağıtmak ve memleketin durumu ile yerlilerin ruhi durumu ve temayülleri hakkında bilgi edinmek görevi de verilmiştir. Melazkürd'den Patnos'a doğru giden yoldan saparak, Aladağ'ın güney taraflarına gitmiş ve bu dağ-silsilesi ile Van Gölü arasında Kürtlerin meskun bulunduğu büyük sahayı baştan başa dolaşarak Hamur ve Diyadin yoluyla Erzurum'daki kervan yoluna çıkmıştır, Bununla beraber sakin bir şekilde yaşayan Kürtlerle dostane ilişkiler kurması ve bunların bize karşı itimadlarını kazanılması da emrolunmuştur. Albay Hareşatniski'nin taarruzunu takviye etmek üzere; Karakilise'den (Ağrı) Hamur'a bir tabur, Surbuhanis'den Aladağ deresine iki birlik piyade ve Beyazit'ten Van yoluna takiben bir buçuk Kazak birliği gönderilmiştir. Bu birlikler sefere çıktıklarından, Üçyüz Kürt, Aladağ'ın ötesinden bizim tarafına geçerek kervan yoluna hücum etmiştir. Fakat Surbuhanis'ten hareket eden piyade birliği tarafından karşılanarak geri püskürtülmüşlerdir. Kürtler geçici bir zaman zarfında Aladağ derelerinde gizlenebilmişlerdir. Bu Kürtler sonradan Karakilise'ye doğru Kervan yoluna baskın yapmışlardır. Fakat bu sefer birbuçuk Kazak süvari birliğine rastlamışlar ve Kazaklarca geri püstürtülmüşlerdir. Bundan sonra Rusların Van Gölü'ne doğru taarruz yaptıklarını öğrenerek kendi yaylalarına geri dönmüşlerdir.

5 Ağustosta Diyadin yakınındaki kervan yolunda yüzelli kişilik bir Kürt süvari birliği görülmüştür. Bu birlik geri çekilmek zorunda bırakılmıştır. Bu esnada Albay Hareşatniski 2 Ağustosta Hamur Köyü'nü işgal etmiş ve orada bir tabur piyade bırakarak süvari birlikleriyle Melaskürd'e hareket etmiştir. Bu hareket sonucu Melazkürd'den yirmi vereste uzaklıkta bulunan Sipikanlı topluluğunun yaylalarına girmiştir. Bu topluluğun başkanı, 21 Temmuz da Köprü Köyü Savaşında milis Kürt kuvvetlerinin komutanı olan ve halen Veli Paşa'nın kuvvetlerinde bulunan Ruzko (Rizgan-Rıza) Ağa'nın kardeşi Derviş Ağa idi.

Kürtler telaşla kaçmağa kalkışmışlarsa da Albay Haresatniski tarafından teskin edilmişlerdir. Albay Haresatniski'ye Derviş Ağa ve diğer Kürt başkanları ziyarete gelmişlerdir. Bunların sözlerine bakılırsa Türk memurları vasıtasıyla Kürtler arasında "Rusların Kars ve Köprü Köyü savaşlarında yenildikleri" söylentileri yayılmıştır. Fakat Kürtler birliklerimizi yaylalarında gördükten sonra bu söylentilerin yalan olduğunu anlamıştır.

3 Ağustosta Albay Haresatniski Melazkürd'ü işgal etmiştir. Kürtler buradan da kaçmak teşebbüsünde bulunmuşlardır. Fakat mezkur albay tarafından yine teskin edilerek kendi yaylalarında kalmışlardır. Kürt elçileri; "Türk memurları bizlerden Türk birliklerine katılmamızı istediler. Fakat bizler Ruslarla sulh ve sükun içinde yaşamayı istediğimizden taleplerini red ettik. Bu halde yaşayabilmemiz için sizlerin de bize taraftar olmanızı bekleriz" şeklinde konuşmuşlardır.

4 Ağustos ta Albay Hareşatniski, Haydaranlı aşiretinin başkanı Haydar Han'ın ikamet ettiği Patnos kasabasına doğru hareket etmiştir. Süvari kuvvetlerimiz yaklaştığı için Haydar Han Van'a doğru kaçmıştır. Patnos ahalisi ve civarlarındaki bütün Kürtler Haydar Han'ı takip etmemişler, kuvvetlerimize intikal ederek adeta gelmemizden hoşlanmışlardır. Kuvvetlerimizin bütün ihtiyaçlarını temin etmişlerdir. Ot, arpa, ekmek, koyun ve yakacak temin ederek getirmişlerdir. Bu hizmetlerine karşılık kendilerine altın verildiğinden son derece memnun olmuşlardır.

7 Ağustos'ta Albay Hareşatniski, Süleymankümbet Köyü'nden Zitikan'a geri gelmiştir. Bu keşif hareketinde Kürtler bir müddet büyük topluluklar halinde toplanamamıştır. Yalnız çete şeklinde faaliyet göstermişlerdir. Bundan başka bu keşif Erzurum'da büyük bir telaş yarattı. Bu hareketi orada Yezdaşir'in kardeşi Ömer Ağa ile ilişkilerimizin geliştirilmesi için yapılan bir keşif hareketi sanıyorlardı. Veli Paşa kuvvetlerinde bulunan ve civar Kürtlerin başkanı olan Ruzko (Rizgo) Ağa kendi evleri Ruslar tarafından tehdit altında bulunduğu için acilen Türk birliklerini terkederek köyelerine çekilmiştir. General Soslov'un, Kürtler üzerindeki Türk hakimiyetinin yokedilebilmesi için alınan tedbirlerin çok faydalı olduğu ve Aladağ'ın öte tarafına birliklerimiz tarafından yapılan hareketin çok başarılı olduğu yolunda verdiği raporlar başkumandana iyi netice alacağı kanaati vermiştir.

20 Ağustos'ta General Muravyov, General Soslov'a yazdığı emirde; Kürtlerin bize karşı göstermeye başladıkları düşmanca hareketlere karşı dikkat etmesini belirtmiştir. Bu hareketleri araştırmak ve yapanların kimler olduğunu ortaya çıkarmak, nedenlerini araştırmak ve sonucu tarafımıza bildirmesini istemiştir. Kürt topluluğu arasında meydana gelen heyecanı önlemek ve tarafımıza çekmek için lazım olan her türlü tedbiri almak ve bunun için gerekli her türlü harcamayı yapmak emredilirken genel komutanın yayınladığı bildirimlerin dağıtılmasını ve emirlerinin harfiyen yerine getirilmesini tavsiye ettiler. Bunlar mümkün değilse Kürtler arasında bulunan ve Kürtleri bize karşı kıskırtan Türk subayları ve memurlarının tutuklanarak savaş muntıkasından uzaklaştırılması emrolunur. Kürtlere karşı yapılan genel savaşı idare etmek ve onlarla ilişkileri geliştirmek

için Erivan kuvvetlerinin özel albaylarından Bartolomi ile Süvari Yüzbaşı Popko tayin edilmişlerdir. Bunlara başkomutanlık tarafından ayrıca bilgiler verilmiştir. General Muslov, başkomutanı teskin etmek için bölgedeki heyecanın sonunun geldiğini ve bu heyecanın pek ehemmiyetli olmadığını bildirmiştir. General Muslov'un görüşüne göre; bu heyecanlar Kürtlerin Türkiye Hükümeti'yle olan bağlarından veya dini bir taassuptan ileri gelmeyip, bunların tabiiyetlerinde var olan kanlarından ileri gelmektedir. Türkler tabii olarak bunu bizim zararımıza kullanıyorlardı. Aladağ ve Van Gölü arasında göçebe halde yaşayan ikibin Kürt hanesi Surbuhaniş'de bırakılan bir tabur piyade için tehlikeli değildi. Zira Büyük Kürdistan'da kısa süre önce büyük bir ayaklanma olduğu halde bize karşı savaş durumları iç olmamıştır. Bu esnada bizden dahi yardım talepleri olmuştur. Kürtlere yalnız övgü ve hediyelerle yaklaşmak mümkün değildir. Birliklerimize yakın mesafede bulunanların onlara gösterdiğimiz tehditler sayesinde sakin bir duruma gelmesinin çok şaşırtıcı olmaması lazım. Zira hayatlarına karşı ordunun ikmal ve işlerinden karşılayan talancı bir milletin çok sert bir şekilde cezalandırılması çok faydalar sağlar. Bu cezayı gören başka toplulukların bu suçu işleyecekleri beklenemez ve bu çeşit ceza büyük korku bırakır.

Bu rapor hiçbir neticeye varmamış ise de Kürtlerin şiddetle cezalandırılması konusunda ilk fırsatta uygulanmıştır. Albay Hareşatniski'nin Aladağ'ın öte tarafına yapmış olduğu keşif hareketi sonucu Kürtler bir buçuk ay kadar sükunetlerini korumuşlardır. Fakat Eylül ayının ortasında küçücük gruplar halinde yeniden Aladağ'ın zirvesinden geçerek kervan yolunda kendilerini göstermişlerdir. Kervan yoluna baskın yaparak ulaşım yollarını kesmişlerdir. Sonra 27 Eylül'de yüz mevcutlu bir Kürt birliği Surbuhaniş ile Karakilise arasında bulunan Gölasör Köyü yakınındaki kervan yolunda Erivan kuvvetlerine giden postanın yirmi milis korucusuna baskın düzenlemişlerdir. Ayrıca aynı yolda bizim postamız gözetiminde İran'dan Erzurum'a giden İran kervanına da baskın düzenlemişlerdir. Bu iki gruba yapılan baskının nedeni Kürtlerin, İran kervanındaki zengin mallara sahip olma isteğidir. İşte bu iki Kürt hareketini cezasız bırakmak mümkün değildi.

General Soslov'un "Baskıncı ve talancı bu Kürt milletini ancak silahlı kuvvetlerimiz tacziye edebilir" şeklinde yapmış olduğu teklife başkomutanlık henüz bir cevap vermemişti. Fakat postaya ve kervana yapılan baskınlara karşı acil bir şekilde cevap vermek gerekirdi.

Kürtler, Kars'ın müdafasının çok şiddetli olduğunu biliyorlardı. Yapmış olduğumuz taarruz sonucunda geriye çekilmek zorunda kalarak çok feci bir diyet ödediğimiz haberleri Türkiye'nin en ücra yerlerine ulaşmıştı. Türkler hakkımızdaki gerçekleri örtbas ederek yalan haberler yayıyorlardı. Bundan dolayı savaşlar nedeniyle Türkiye, ile aramızda şüpheli bir hal meydana gelmişti.

Karşımızda büyük bir Kürt kuvvetinin varlığından bahsederlerdi Bu durumda, Kürtlerin baskıncı tabiatları gereği, yapmış oldukları soygunlar cezasız bırakılırsa bize karşı daha büyük kuvvetlerle duracakları sanılıyordu. Bu düşüncelerle General Soslov, başkumandanlıktan gelecek cevabı beklemezsizin Kürtleri cezalandırmaya karar vermiştir. Alınan istihbarata göre; postamıza Van vilayetinin Van Gölü ile Aladağ (Zilan) Deresi köylerinde ikamet eden Haydaran Aşireti Kürtleri baskın düzenlemişlerdi. (26) Bu köyler Aladağ'ın güney kesiminde ahalisi çok olan bir mıntıkadır. Bu köyler geçiti vermez kayalarla çevrilmiştir. Buranın ahalisi gasp ve talancılıkla şöhret bulup kendilerini cezalandırmak mümkün olmadığı ve kuvvetleriyle kendilerini koruyabileceklerini sandıkları için her zaman böyle hareketlerde bulunuyordu.

General Soslov Binbaşı Korentiski'ye verdiği bir emirde; İki birlik Kazak, iki birlik piyade ile birlikte ve bizim müslüman Kürtlerden müteşekkil bir askeri kuvveti de alarak Aladağ'ın güney bölümünde bir baskın hareketi yaparak Zilan deresi köylerine ansızın hücum etmesini istemiştir. Bu hücumun diğer Kürtlere de ibret olması için, kuvvetlerimiz rastgeldikleri herşeyi ateşe vermiş ve insanları kılıçtan geçirmişlerdir. 2 Ekim'de bu kuvvet Sur buhanıs'tan hareket ederek ekim ayının beşinde aniden mıntikanın köylerine baskın düzenlemiştir. Bu köylüler mallarını kurtarmaya çalışmadan canlarını kurtarmak için piyadelerimizin ateşi altında ve süvarilerimizin kılıç darbeleri altında civardaki tepe ve kayalıklara doğru kaçmışlardır. Bu esnada piyadelerimiz zahireleri toplayarak evleri ateşe vermişlerdir. Civarda otlayan bütün hayvanları toplayarak talan etmişler ve bütün Kürt çadırlarını toplayarak ateşe vermişlerdir. Dağlara kaçan Kürtler bağırarak bize ateş ettilerse de bize yaklaşmıyorlardı. Bu yağma ve tahribat üç saat devam etti. İşte bu baskında on bir köy, üçyüz çadır, iki değirmen ve gerek köy dışında gerekse köy içinde bulunan bütün köy otları yakılmıştır. Mücevher ve paralar Kazak ve milis birlikler tarafından yağmalanmıştır. Kuvvetlerimiz geri gelirken

²⁶ Bu baskını anlatan benim dayım (Lezgin oğlu) Hacı şöyle diyordu; Dedem diyordu ki; "Bizler yeniden (Zozan) yaylalarından Aran Köylerinin bulunduğu yerdeki evlerimize girmeden önce; birkaç gün köy dışında konaklardık." Çadırlarımızı (Kon)kurarak hanmanlarımızı yapardık. Bir öğle ile ikindi arasında (niveke nivro, esre) idi. Rusların Kazak süvarileri ve piyadelerinin baskınına uğradık. Bizler aynalı tüfeklerimizi almaya fırsat bulamadık. ancak çoluk çocuğumuza kaçmalara için bağırabiliyorduk. Bütün malvarlığımızı talan eden Ruslar, birkaç ihtiyarı esir aldılar. Daha sonra bizler talan edilen mallarımıza gere-i alabilmek için Rusların peşine düştük. İhtiyarlarımızı kurtardığımız gibi Tozubelan (Aşağı Acini) Köyü ile Kürdegaz köyü arasında bulunan dağlık kesimde 10 Kazak öldürerek koyunlarımızın bir bölümü ile zahiremizin tümünü aldık. Daha sonra Süleymankünbet köyü yakınında yollarını kestik. Bu sefer Ruslar dağlara kaçarak sığınacak bir yer arıyorlardı. Bu esnada gerek bizim yardımımıza aşiretlerin gelmesi ve gerekse Kazaklara yardım için Rus birliklerinin gelmesi üzerine savaşmaksızın geri çekildik. Haydaranlı Aşireti ile Sipıkanlı aşireti ağaları bizi geri çekilmeye zorladılar. Sonradan aldığımız bilgiye göre; her iki aşiret ağası Rusların bizden talan yolu ile aldığı malları Ruslarla paylaşmışlar. Halbuki kervanları bu iki aşiret gasp etmişti. İşte bu olay ileride bizim ile Haydaran aşireti arasında büyük bir hiza sokmuştur.

muhtelif cinslerden binlerce hayvan yüzlerce yük yiyecek ve yatak getirmişlerdir. Bu esnada bazı köylerde yırtılan zarflar ve postamızın kağıtlarının bir bölümü bulunmuştur. Zilan Deresinde birkaç Kürt esir alınmıştır. Oradan çekilirken Binbaşı Korentiski'nin emri üzerine dört ihtiyar serbest bırakılmıştır. Bu hareketimizin nedeni esirlere şöyle "anlatılmıştır; Kervan ve ulaşım yollarımıza yapmış olduğunuz baskınlardan dolayı biz de size karşılık verdik". Yoksa Kürtlerle iyi ilişkiler kurmayı hedeflemişizdir. İşte bu meyanda genel komutanın genelge ve bildirileri diye genelge ve bildiriler esirlere gösterilmiştir.

Rusların baskınına duyan civardaki köyler ve yaylalılar toplanarak her taraftan kuvvetlenimize hücum etmişlerdir. Toplanan Kürtler üçyüz mevcutlu bir kuvvetle Güller (Gültepe) Köyü yakınında karşımıza çıkmışlarsa da ateşimiz sonucu geri püskürtülmüşlerdir. Sabaha doğru Patnos'tan gelen beşyüz Kürt ile katviye edilmişlerdir. 6 Ekim sabahı kuvvetlerimiz geceyi geçirdikleri yerden hareket ettiği zaman, toplanan Kürtler tarafından izlenmişlerdir. Bu Kürtler korucu ve gözetlemeci kuvvetlenimize mızrakla hücum etmişlerse de her hareketleriyle cesaretsizliklerini belli ederek savaşa girişmemişlerdir. Karşılıklı ateş, günboyunca, kuvvetlerimiz dağın zirvesinden geçinceye kadar devam etmiştir. Bu izleme sırasında Kürtler büyük kayıplar vermişlerdir. Kürtleri silahları hemen hemen yok denilecek kadar az olan bu insanları cezalandırmanın ne kadar kolay olduğu bu baskınla iyice belirginleşmişti. Ceza pek şiddetli olduğu gibi, Kürtler için yeni ve ansız olduğundan dehşet vericiydi. Çünkü şimdiye kadar Türkiye Kürtlerine karşı gayet iye muamele etmiştik. Bu hareketimiz Kürtlere bizim acımasız olduğumuzu ve imha kabiliyetimizin var olduğunu göstermiştir. Bu hareketimiz Kürtlerin bize karşı hesaplı davranmasına başlangıç teşkil etmiştir. Küçük bir Rus kuvvetinin, yüz vereste uzaklıkta bulunan yaylaların içerilerine kadar ilerlemesi Kürtler üzerinde büyük etki yapmıştır. Bu baskınlar sonucu Zilan Deresi yerlileri bütün mal varlıklarından mahrum kalmıştır.

Ermeniler Zilanlıların kaybettikleri malların birkaç yüzbin rubleye ulaştığını söylerler. Bu cezalandırmadan sonra Erzurum kervan yolunda (bizler Türkiye'den çekilinceye kadar) hiçbir Kürt görülmemiştir. Bu durum belli bir zaman korunmuştur.

Binbaşı Korentiski'nin baskınından sonra Aladağ'ın güneyindeki Kürtler arasında gerginlik çıkmıştır. Zilan Deresi yerlileri; Patnos ve diğer yerlerde kervanlara ve postalara yapılan baskınlara katılmadıkları halde Rusların sadece Zilan Deresi yerlilerini ağır şekilde cezalandırdığını belirterek, bizim bir kısım mallarımızı geri verin ya da bizim arazimizden geçen kervan yolundaki talanlara son verin diyerek diğer Kürtlere karşı öfkelerini belirtiyorlardı. Bu istekleri kabul etmeyen Patnos ve Tutaklılar ile Zilanlılar arasındaki gerginlik devam etti.

Böyle beskinlardan korkan Haydaranlı Aşireti, Aladağ yakınında ikamet etmekten vazgeçerek Van Gölü'ne doğru göç etmişlerdir. Fakat bu alan Haydaranlı Aşiretine yetmediği için Haydaranlı Aşireti başkanı Ali Ağa bazı topluluklarının Melazkürd'e götürülmesi için Van Paşa'sına ricada bulunmuştur. Van paşası izin vermişse de, bu konuda Melazkürd müdürü ve Sipikanlı aşireti başkanı Rizgo (Rızko) Ağa'ya haber vermemiştir. Rizgo Ağa da Van paşa'sının idaresi altında olmadığı için paşanın emirlerini yerine getirmeye mecbur değildi. (27) Bundan başka Rizgan Ağa, Ruslar tarafından cezalandırılan Kürtleri kabul ettiği takdirde daha fazla diyet ödeyeceğini bildiğinden bunların kendi sancağında ikametlerine izin vermemiştir. Sipikanlı ve Haydaranlı Kürtleri arasında bu yüzden çatışma çıkmış ve Rizko (Rizgan) Ağa bu esnada öldürülmüştür. Kürtlerin adetleri gereği bu öldürme olayı kan (inkitam) davasına dönüşeceğinden iki aşiret arasında kısa bir zamanda düşmanlık gireceğine ve bu düşmanlığın yıllarca süreceğine kesin gözüyle bakılıyordu. Sonra her iki taraftan birçok kişi öldürülmüştür. 1855-1856 yıllarında kuvvetlerimiz Türkiye hudutları yakınında iken Sipikanlı ve Haydaranlı Kürtleri arasında devamlı bir çatışma olduğunu işitiyorduk. Bizim Kürtlerin söylediklerine göre bu düşmanlığın yıllarca süreceği sanılıyordu. Doğu savaşlarında Zilan Deresine ve Kürtlere yaptığımız baskınlara son verilmiştir. Bu savaşta Kürtlerin savaş esnasındaki durumları hakkında birkaç söz söylemek icap eder.

a- Türkiye Kürtlerinin silahları uçları keskin demirli kamış mızraklardan ibarettir. Başka silahları yoktu veya yok gibiydi.

b- Kürt başkanları genellikle ikişer tabanca taşıyorlardı.

c- Kürtler Küçük Asya'da (Anadolu) savaşçı olarak tanınan bir millettir.

d-Fakat birliklerimize karşı pek cesaret göstermezlerdi. Albay Lihotin'in görüşlerine göre; Kürtler bizimle birçok defa çarpışmaya girmişlerdir, fakat bunların bize karşı çok korkak davrandıkları anlaşılmıştır.

²⁷ Bu Ağa Sipikanlı aşiretine mensup değildir, Hasenan aşiretine mensuptur. Bu ağanın babası Emin Paşa'nın akrabası olan Ömer Ağa, 1 Ağustos 1828 tarihinde Erzurum ile Himis arasındaki boğazda ağır yaralanmış ve sonra geri getirilmiştir. Bunun oğlu Halid, Murat Nehri'nin içinde Haydaranlılar tarafından öldürülür. Bu öldürülen Halid'in oğlunun adı da Rizgan'dır. Bu olay da Ruslar nedeniyle vuku bulmuştur. Haydaranlı ve Sipikanlı Aşiretleri birçok olay da beraber hareket ettikleri için yazar bu konuyu karıştırmış olabilir. Hatta Kürt Dengbejleri bu olay üzerine birçok türkü (kılam) söylemişlerdir. Bu arada meşhur Kürt ozanı Gavis Ağa. ünlü "Heyli Xelit Ü müdire Melazgire"yi bu olay üzerine söylemiştir.

e- Kürtlerin silahları iyi olduğu zamanlarda da yine bizimle çatışmaya yanaşmazlardı. Genellikle bizimle boğaz boğaza savaşmayı göze alamazlardı. Bunlara karşı askeri bir Kazak birliğimiz birçok başarılar kazanmıştır. Kürtlerin birkaç birliği boğazboğaza savaşmayı göze aldığı zamanlar bile bir silahlı birliğimiz tarafından bozguna uğratılırlardı. Kuvvetlerimizle birlikte hareket eden Kürtler hakkında General Muravyov şunları belirtiyor:

a- Teftiş edilen Kürt alaylarının artık isteklerimize tam cevap verebilecek durumda olduğu görülmüştür.

b- Kürtlerin bilhassa başkanlarının gayet güzel giyindikleri ve savaşa hazır oldukları görülmüştür.

c- Silahları parlaktır ve hayvanları gayet güzel beslenmiştir. Buna rağmen hareket kolordumuzun takviye edilmesi konu olduğu zaman bunlara güvenilmez. Yalnız bu alayı teşkil eden insanların düşmanla savaş başladığı zamanlar düşman saflarında bulunmaması bizi rahatlatır.

Sulh zamanlarında bile arazimize baskın yapan bu adamlar artık bu baskınlarından vazgeçmişlerdir. Kürtler düşman yenildiği zaman düşmanı izleyip onların mallarını gasp etmek için iyi bir vasıtaadır. Savaş sırasında açıktan açığa düşmana hücum etme konusunda pek cesaret sahibi değillerdir.

Kendilerine verilen karakol görevlerini de iyi ifa etmedikleri görülmüştür.

Savaş zamanında fırsat bulduğa yaylalarına kaçarak savaş meydanından ayrılmaları muhtemeldir, diğer milletler arkadaşlarını bırakıp gitmezlerdi. Böyle bir şey onlarda görülmemiştir.

Birliklerimiz arasında bulunan diğer müslüman süvari alaylarından daha soğuk davranışları vardır ve ilişkileri zorlarlar.

Bizimle dostluk eden ve bizden kaçmayan Ahmet Ağa haricindekiler bizimle ilişkiden kaçıyorlardı.

Bunlar alay yürüyüşlerinin hemen bütününde diğer milis alaylarıyla birlikte hareket etmemiştir. Konak yerlerinde de daima birliklerimizden birkaç vereste uzakta orduğahlarını kurmuşlardır.

Kendi yaylalarında göçebe halinde yaşamaya alişmiş olan Kürtler seferberlik halinde iken çadırları olmadığı halde hiçbir şikayette bulunmazlardı ve havanın tesirinden dolayı kesinlikle herhangi bir hal değişiklikleri olmazdı.

Kürtlerin bu haleti ruhiyelerini tanıyan Albay Loris Melikov'un bu durumda büyük bir etkisi vardı. Bundan başka bunların birliklerimiz içinde bu şekilde yaşamalarında her ay tam maaşlarını, ekmeklerini ve hayvanlarının iâşelerini almalarında hiçbir sakınca yoktu. Gerek kendi adlarına ve gerekse hayvanları adına aldıkları paraları kesinlikle sarfetmiyorlardı. Bunların nasıl idare ettiklerine hayret ederdik. Diğer İslam süvari alayları da hemen hemen yakın bir biçimde idare olunuyorlardı. Bunlar zamanlarını çoğunlukla aç kalarak ve gizlice köylerden eşya çalarak geçiriyorlardı. Köylerden çaldıkları zahire ile diğer eşyalardan maişetlerini temin ediyorlardı.

Arasına birliklerimize un dağıtıldığında, bunların aç gözlülüğü ortaya çıkıyordu. Bu savaş esnasında Erivan ve Kars kuvvetlerimizden beşer birlikli birer alay teşkil edilmişti. Erivan kuvvetlerimizle birlikte hareket eden Kürt alayları kısmen Erivan vilayetinden fakat çoğunluğu 1855 de emrimiz altına girmiş Ağrı Dağı yakınında göçebe halde yaşayan Kürtlerden müteşekkil idi. Alay komutanlıklarına Erivan Kürtlerinin nüfuzlu başkanları ve Rus ordusunda binbaşı rütbesinde bulunan Cafer Ağa atanmıştır. Kars kuvvetleriyle birlikte hareket eden Kürt alayları, 1854 yılında elimize geçen araziden ve Türkiye arazısı içinde göçebe halde yaşayan Kars Sancağı Kürtlerinden müteşekkildi. Bunlara Ahmet Ağa kumanda ediyordu.

Her alaydaki küçük zabıtlık vazifeleri bizim Kazaklar tarafından yerine getiriliyordu. Milis hizmetlerini parayla ifa ediyorlardı. Bütün Kürtler milis hizmeti yapmak için kendi arzularıyla bu göreve girerken bir şart koşmuşlardı; kendilerine emir olarak ne müslüman ne de Ermeni memurları tayin edilecektir. Kendi ırklarından olmayan Tatar müslümanlarından ve Ermenilerden ziyade Rus subaylarını ve Kazakları tercih ediyorlardı. Bu tercihlerinin nedenini şöyle izah ederlerdi:

Herhangi bir Rus'un idaresinde buluna bilinir fakat bir han'ın başka bir hanın idaresinde bulunması veya bir İslam'ın bir Ermeni'nin idaresinde bulunması çok ayıptır. (Han hana esir olmaz fakat han, Rus'a esir olabilir. Bir Kürt nasıl bir Ermeni'nin emrini dinler? Bugüne kadar Ermeni Kürt'ün emrini dinlemiştir.)

Cafer Ağa ile Ahmet Ağa. bütün Kürtlerin hüsnü niyetlerini kazandıkları için bu iki zat müstesna olmuşlardır.

Başta Kürt alaylarına müstakil bir vazife veriliyordu. Örneğin; Kars'tan, Soğanlı'nın öte tarafında bulunan Türklerin ihtiyat kuvvetlerini imha etmek için keşif hareketi emri verilmiştir. Kürtler bu araziye gayet iye tanıdığı için bu vazifeyi yerine getirmeleri icap ederdi. Fakat bunlar kendilerine verilen vazifeyi iyi ifa

etmedikleri ve hemcinslerini korudukları için başkaca müstakil bir harekette istihdam edilmemişlerdir.

General Muravyov'un bu konudaki görüşü şudur; Kürtler, hangi tarafın yeneceği ve hangi tarafın yenileceği belli olmadan kendileriyle hem aynı dinden hem de aynı cinsten olan Türk ihtiyat ordusuna saldırı düzenlemediler ve bunu arzu bile etmediler.

Gerek savaşta ve gerekse sükunet halinde Kürtler ahaliye hiçbir baskı yapmamıştır. Bu halk düşkün ve zavallı insanlara gayet merhametli davranıyordu. 1855 yılında General Muravyov'un emriyle Albay Lorismelikov, Kürtler ve kabilelerin idaresi hakkında bir nizamname yapmıştır. Bu nizamname işbu esere ait dosyaya bağlanmıştır.

1853 - 1855 YILLARINDA KÜRTLERLE OLAN İLİŞKİLERİMİZ VE SAVAŞLARIMIZIN MÜHİM BİR ÖZETİ

1- Kürtlerin çoğunluğu, bu savaş esnasında Türk Ordusunun maruz kaldığı yenilgilere karşı ilgisiz kalmıştır. Bazan da kendileri tarafımıza geçerek bunlara karşı şiddetli darbeler vurmaktan çekinmiyordu.

2- Asya'da bulunan Osmanlı vilayetlerinin tamamıyla yok olmaması ayaklanmasından istifadeyi arzu etmediğimizden ileri gelmiştir. Yoksa Yezdanşir'in bizden istediği yardımı değil de sadece Osmanlı Ordusunun rahat nefes almasına izin vermeseydik Yezdanşir görevini başarırdı.

3- Nizami birliklerimizin sıkıştırması sırasında Türklerin müdafa saflarında yer alan ve ulaşım yollarını kontrol eden Kürtler (Her iki savaşta Kürt piyadesi dışında 8.000 Kürt süvari vardı) Türk ordusuna çok faydalar sağlamıştır. Çünkü bunlar cansiperane bir şekilde ulaşım ve ikmal yollarını korudukları gibi erzak bakımından da Türk Ordusuna çok faydalar sağlamışlardır.

4- 1853 yılındaki savaşın başında tamtamına hazır olmadığımız bir sırada Kürtlerin haşin ve sert tabiatlarıyla Türkiye Hükümetine fayda sağlamaları bizim için büyük bir tehlike teşkil ediyordu. Bu esnada bunların eşkiya grupları Türkiye ile ortak hududumuzun bulunduğu yerlere baskın düzenleyerek birçok köyümüzü dağıttığı gibi askeri garnizonlarımızı iâşe bakımından zor durumlara sokmuşlardır. Bunları yaptıktan sonra da hiçbir engelle karşılaşmadan evlerine çekilmişlerdir. İşte bu Kürtlerle müzakerelere başlanmıştır. Fakat hiçbir neticeye varılamamıştır. Çünkü henüz hudut geçilmemiş ve savaşın neticesi de belli olmamıştır. Kürtler de bizim güçsüz olduğumuzu sanarak istediklerini yapıyorlardı. Kürtlerin aileleri de Türk birliklerinin tesiri altında ve hududun

Türkiye tarafında bulunuyorlardı. Bu zamanda Türkiye arazisinden ziyade bizim aramızda baskınlar yapmak Kürtler için daha yararlıydı. Başgedik, Çengeltepe ve Görün'de birliklerimizin zaferiyle neticelenen savaşlardan sonra birliklerimizin Türk arazisine girmesi üzerine Kürtlerle ilişkilerimiz gelişti. Dostane bir şekilde yapılan müzakereler ve gelen giden elçiler vasıtasıyla ilişkiler gelişmiştir. Bize gelen elçiler vasıtasıyla Kürt başkanlarına gönderdiğimiz hediyeler ve onlara verdiğimiz rütbeler sayesinde birliklerimize gelerek antlaşmalar imzalamışlar ve bu sözleşmelere sadık kalacaklarına söz vermişlerdir. Ayrıca bu başkanlar Türk Hükümetine karşı ilgisiz kalma sözü de vermişlerdi. Bunların haleti ruhiyelerinin anlaşılması ve kendilerine hediyeler verilmesi üzerine bize yaklaşmaları temin edildi. Ancak yüzbinlerce ruble kıymetinde olan kozlarını kaybetmek korkusuyla hareket ediyorlardı. Birliklerimiz ilerledikçe Kürtler uzaklaşıyordu Fakat bu uzaklaşmanın da bir sınırı vardır. Her ne kadar bizden uzaklaşıyorlardıysa da birliklerimizin ilerlemesi üzerine yaylarından ayrılan Kürtler hayvan yemlerini temin etmek için bize müracaat ediyorlardı. Bu durum bize pekçok fayda sağladı. Çünkü bu Kürtlerden birliklerimizin iâşesi temin edilmekle beraber heyecan halindeki yerli halkın sükunetini temin için yardım da alınıyordu. Böylece bizim hareket noktalarına varmamız da kolaylık sağlanmış oluyordu.

5- Kürtler gasp etme bakımından Türkleri, Rusları, İranlıları, Tatarları, Ermenileri, Hristiyanları ve İslamları bir sayıyorlardı. Zira hepsinin de isteklerini reddeden ve kendilerine düşmanlık güden topluluklar olduğunu biliyorlardı. (28) Türkler Erivan vilayetine hücum ettikleri sırada bizim Kürtlerin, Türkiye Kürtleriyle beraber bizim Ermeni ve Tatarların mallarına el koyduğu müşahede edilmiştir. Bunu sonraları Başgedik Savaşında tekrar etmişlerdir. Savaşın başlangıcında bize karşı savaşan Türkiye Kürtleri, savaşın neticelenmesi üzerine Türk birliklerini izleyerek onların iâşe ve ikmal mallarına el koymuşlardır.

6- Bu savaşta Kürtler, askerlik bakımından bize hiçbir şekilde tehlike oluşturmadılar. Göçebe halde yaşayan bu halktan fazla, bunların talanlarından ve eşkiyalarından korkulurdu. Zira böylelikle bize çok zarar verirdi. Ulaşım

²⁸ Okuyucuların insafına bırakalım: 1834 yılında Karanlı Kürt İsmail Paşa ile Çerkes Mehmet Reşit Paşa'nın komutasındaki kırkbin mevcutlu bir ordu ile otuzsekiz kalesi ve onyediy Yerli Hükümeti ortadan kaldırılan, hiçbir eser bırakılmadan yetmişsekizbin insanı yok edilen (yabancıların şahitliğine göre) 1836-1839 yıllarında otuzaltıbin kişi ile Mısır ve Osmanlı orduları arasındaki Nizip Savaşına iştirak üzere her iki ordu arasında kalarak bu iki ordu tarafından imha edilen, 1853-1854 yılında aynı akıbete uğrayan ve yazarm da ileri de şahit olacağı gibi duçar olduğu felaketten kurtulmak için İranlılardan, Ruslardan, bütün İslam aleminden ve Ermenilerden yardım istedikleri halde yardım alamayan Kürtler, bu milletlere nasıl yardım edecek, bu milletlerin mallarını nasıl gasbetmeyecek, tasavvur edilebilir mi? Bu düşmanlar nasıl birbirinden ayırt edilebilir.

yollarımızda yaptıkları talanlardan dolayı cezalandırmak istediğimiz zamanlar, mallarını atlara yükleyerek geçit vermez dağlardan geçirerek memleketin iç bölgelerine doğru giderlerdi. Bundan dolayı cezasız kalırlardı.

7- Bu savaşta, 1828-1829 savaşlarında görüldüğü gibi daima Kürtlerin tecavüzü altında bulunan Erivan vilayetinin müdafası için savaşın düşman arazisine kaydırılması gerektiğinde Kürtler tekrar karşımıza çıkmışlardır. Bu durumlarda Kürtleri hemen cezalandırmak gerekir yoksa bunlar memleketin iç bölgelerine geçerlerse cezalandırmak pek kolay olmaz.

Türkiye ve İran ile geçmişte yaptığımız savaşlarda olduğu gibi bu savaşta da Kürtlerin savaş hareketi bakımından Kazaklara eşit olmadıkları anlaşılmıştır. Kürtlerin keşif hareketleri ve öncü kuvvetlerimiz geri çekilirken bizi izledikleri zaman bize çok zayıf verirler ve büyük zorluklar çıkarırlardı.

Türk birliklerin de yalnız menfaatleri için hizmet verirlerdi. Türklerin küçük bir başarısızlıklarını gördükleri takdirde onları bırakarak kendi yaylalarına çekilirlerdi. Zaten yerli Kürtler, Türk Ordusuna pek az nefes verirlerdi. Bunlar sonuna kadar görevlerini ifa ederlerdi.

8- Kuvvetlerimizde bulunan Kürtlere gelince, bunlar bize çok az fayda temin etmişlerdir. Müstakil görevlerde kesinlikle kabiliyetleri görülmemiştir. Bununla birlikte bunlardan milis kuvvetler teşkil edilirse diğer Asya milis kuvvetlerinden çok üstün bir şekilde görev yaparlar. Bunlar bizim süvarilerimize yardım ve takviye hizmetleri verebilirler.

a) Bizler bunlara iyi bir eğitim verir ve iyi bir teşkilatlanma sağlırsak iki tür yarar sağlarız.

b) Kendi Kürtlerimiz arasında bulunan ve durmaksızın cereyan eden geçimsizliği önleriz,

c) Siyasi bir tedbir olarak, iyi bir yaşam sürdüreceklerini gören Türkiye Kürtlerini tarafımıza çekebiliriz.

9- Sonuç olarak Kürtleri iyi tanıyan Albay Lihotin'in aşağıdaki görüşlerini her zaman gözönünde bulundurmak gerekir, "Biz Kürtlerden fazla ihtiraskar olan bir halk olmamakla beraber onlara fazla da güvenmemeliyiz ve ehemmiyet vermemeliyiz. Onları çok okşamamak icap eder. Çünkü bu suretle yapılan ilişkiler, onlara fazla gurur verir ve bizim güçsüz ve korkak olduğumuz kanaatine varmalarına yol açar. Bu da bizim idare anlayışımıza ters düşer. Sonuç, Kürtleri yalnız okşamakla tarafımıza çekme bize tam layıkıyla faydalı değildir. Bunları biraz da silahlı kuvvetlerimizin tesiriyle egemenliğimiz altına almak bize daha çok fayda sağlar."

BEŞİNCİ BÖLÜM

1854 YILINDA YEZDANŞİR'İN TÜRKİYE HAKİMİYETİNE KARŞI AYAKLANMASI

1834 yılında Mısırlı Mehmet Ali Paşa ile yapılan savaş sona erdikten sonra, Mehmet Reşit Paşa bir ordu ile bütün Kürdistan'ı baştan başa geçerek hükümetin emirlerini dinlemeyen bu "Kürtleri tabiatın gereklerine muhalif bir şekilde katliamlarla ve kan dökerek cezalandırmıştır. Her tarafta bulunan varis Kürt paşalarını öldürerek yeniden bu gibi paşalıkların vücut bulmaması için kökünden kazmıştır. Yalnız, Van Gölünün güneyindeki dağlarda ve Hakkari'de varis derebeylerin hakimiyeti tamamıyla kırılmamıştır. Buralarda Hakkariyelerin başkanı olan Yezdanşir'in pederinin büyük bir nüfuzu vardır. Türk birlikleri buralardan çekildikten sonra, Yezdanşir bütün Kürdistan'ı kendisine bağlamıştır. Yezdanşir'in pederinin günden güne artan hakimiyetinden ve nüfuzundan korkan TÜRKİYE HÜKÜMETİ, bunun rakibi ve aynı zamanda kardeşi olan Bedirhan'ı (Hakkari Kürtleri arasında gerginlik yaratmak için) destekliyordu. Fakat Türkler bu konuda bir başarıya ulaşamamışlardır. (29) Bedirhan, Hakkari kabilesinin

²⁹ Yazarın iddia ettiği gibi Yezdanşir ile Bedirhan kardeş değildir. Yezdanşir, Bedirhan'ın kardeşinin oğludur. Bedirhan da Osmanlılardan destek görmemiştir. Bedirhan Bey'in babası ölürken, Bedirhan'ın ağabeyi hakimiyeti eline alır. Salih Bey, hem sofu hem de dünyadan elçekmiş bir şahsiyete sahip olduğundan 18 yaşında bulunan küçük kardeşini çağırarak (H- 1227 M-1813) emaneti kendisine teslim eder. Bu arada Bedirhan'ın büyük kardeşleri buna itiraz ederler. (Sonra bu işleme itirazda bulunan Seyfettin bir müddet için zinadana konulur. Bazı rivayetlere göre Seyfettin'in oğlu olan Yezdanşir de zindana konulur.) Bunu takip eden 5 yıllık zaman tartışılarak geçilir. Ondan sonra gerek Kürdistan'ın genelinde gerekse Osmanlı ile çevre devletler arasında ilişkiler ve savaşlar devam eder. 1834'te Osmanlılar, Kürtleri özellikle Mısırlı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'yla savaşmaya çağırırken bu çağrıya cevap vermeyen yerli Kürt Hükümetleri ve kale sahipleri ile savaşmaya karar verirler. Bu kişilerin imhası için Çerkes Mehmet Reşit Paşa ile Karanlı Kürt İsmail Paşa'nın komuta ettikleri kırkbin mevcudlu bir kuvvet (Almanların güzide generallerinin katılımıyla) yola çıkar. Bu kuvvet zayıf olan yerli kürt hükümetlerini ve yerli paşaları imha eder. Fakat Osmanlı kuvveti, Cezir, Amadi, Baban, Hakkari, Müküs Han ve Hükümetlerine herhangi bir saldırıda bulunmuyor. Bunların biraz daha kuvvetli olması ve belki de aralarında bulunan dostane ilişkilerden korkmuşlardır. 1836-1838 yıllarında "Kardeşlik ve Adalet Fermanı" ilan edilir ki bu zemini hazırlayan şeyin Kürt hadiseleri olduğu kesindir. Osmanlı hükümeti, Batı Devletlerinin baskısı altında olduğundan bu fermanı "müslüman olmayan tebalar için" hazırladığını açıklar. Nizip Savaşına iştirak eden Bedirhan kendisine kurulan komploya vakıf olur. Elindeki Kürt kuvvetinin büyük bir bölümü imha olur ve otuzaltıbin (36.000) Kürt'ten yalnız altıbin (6.000) kişi perişan bir şekilde geri çekilebilir. Bedirhan bu olaydan ancak 5 yıl sonra kendisini toplayabilmiştir. 1844-1846 yılları arasında artık kendi başına hareket etmeye karar veren Bedirhan Bey kendi adına para basar, hutbeyi kendi adına okutur ve Botan'da baruthane yaparak kendi silahını imal etmeye başlar. Yeterli miktarda top ve tüfeği oluncaya kadar imale devam eder. Kürdistan'ın bütününde tek söz sahibi olmuştur. Hastaneler, medreseler ve camilerin yapımına hız vermiştir. Bu arada komşu devletlerle de ilişki kurmuştur. Fakat Osmanlı Hükümeti durmadan entrikalar çevirmektedir. Hıristiyan alemini yanına almak için Osmanlılar, her iki dinin fanatik kişilerini kıskartarak Bedirhan'a saldırtmıştır. Neticede olaylar Bedirhan'ın aleyhine gelişmiştir. Bundan sonra Yezdanşir'in hareketi başlar. Netice olarak Yezdanşir ile Bedirhan kardeş değil, yeğen ve amcadırlar. Meşahir el Kürt, Emin Zeki. (Meşahir el Kürd. Baba Merdox. Küris Koçeran. Tirvego Egiltiton.)

başkanı olduktan sonra kendisini bir müddet padişahın emri altında saydıysa da, o da kardeşi gibi bütün Kürt vilayetlerinin tamamı ile bağımsız olmasını arzu ediyordu. Görevden alınan Yezdanşir, Türkiye Hükümetine karşı büyük bir kin ve husumet beslerken bu hükümetin en buhranlı zamanında intikam almak emelini besliyordu. Bedirhan'ın idaresi genişlerken Hristiyanların karşı faaliyette bulunması ve aralarında bulunan kin sonucu katliamlara varan kanlı çarpışmalar olması Bedirhan'ın hakimiyetinin yayılmasına neden olmuştur.

O zamanlar Büyük Zap Irmağı'nın yukarısında Tayari ve Tuhum (Tuxum) Sancakları'nda ikamet eden ve kendilerini eski Asurlardan sayan Nasturilerden Halidi (Xalidi) Hristiyan kabileleri yaşarlardı. Bu topluluk kendi patrikleri tarafından idare olunup komşu Kürtler tarafından kendilerinden vergi (haraç) alınıyordu. Bunlar hemen hemen özgür bir hayat yaşıyorlardı ve büyük bir mal varlığına sahiptiler.

Ondokuzuncu asrın başlarından aynı asrın otuzuncu yılına kadar Musul kentine İngiliz ve Amerikan misyonerlerin gelerek Nasturilerin (Asur) Protestan mezhebine geçmeleri için çalışmışlardır. Bedirhan'ın idaresi esnasında, bir kısım Asuri üzerinde kendi hakimiyetini kuran Amerikalı misyoner Geranda, Tayari Sancağı'nın merkezi olan Aşıta Köyünde bir misyoner evi inşaa etmiştir. Kürtler arasında Aşıta Köyü'nde yabancıların bir saray inşa ettikleri ve buraya kalıcı bir şekilde yerleşerek Kürtler arasında Hristiyanlığın yayılmasına ön ayak olacakları şeklinde haberler yayıldı. Bu olaya kadar Asurlarla sükunet içinde yaşayan Kürtler, bu haberden sonra bütün yerli Hristiyan ahaliye karşı kin beslemeye başlamıştır. Kürtler bu halden istifade için, İslamiyeti koruma bahanesiyle (gerçekte ise zengin Asurilerin mallarını zapdetmek için) Bedir Han'a şikayette bulunurlar. Bunu fırsat bilen Bedirhan, Tayari Sancağı'na hücum ederek bütün Kürtleri toplamayı başarır. Kürtlerce hakimiyeti pek tanınmayan Musuldaki Türk Mehmet Reşit Paşa, Bedirhan Beyin bu hareketine mani olmamıştır. Çünkü Mehmet Reşit Paşa'nın maksadı, Asurlarla Kürtleri birbirine kırdırarak onları güçsüz bırakmaktır. Bu şekilde Kürdistan dağlarında Türk hakimiyeti kurulacaktı. Türkler o sahaya bu şekilde çok kolay gireceklerdi.

1843 yılında Bedirhan Bey, Tayari Sancağı'nı imha ederek Hristiyan ahalinin yarısını öldürür. 1846 yılında aynı durum Tuhum Sancağındaki Hristiyan ahalinin başına gelir. Bu iki sancağın ortadan kaldırılması üzerine, Türkiye Hükümeti Avrupa devletlerinin yardımıyla Bedirhan'a karşı askeri kuvvet sevk ederek Bedirhan'ı cezalandırmak istemiştir. Kürtler arasında bulunan gerginlikten Bedirhan Bey ancak Cizre'ye kapanarak kurtulur Türkler, Bedirhan Beyi esir almayı başarırlar. Bu savaşta Türklerle beraber hareket eden Yezdanşir, Türkler nezdindeki mevkiini kuvvetlendirir.

Gerçekten, bir müddet sonra Türkler Kürdistan'ın idaresini Yezdanşir'e vermişlerdir. Fakat daha sonra Yezdanşir Kürtler üzerindeki nüfuzunu kuvvetlendirir. Bu nüfuzdan dolayı eskiden pederinin müstakil bir idareye sahip olduğunu hatırlar ve müstakil bir Kürdistan emeline dönüş yaparak çalışmalarına başlar. Türkler ile Bedirhan'dan sonra Kürdistan'ın idaresi eline alan Paşalar, ahaliye çok zulüm etmişlerdir. Kürdistan'ın mühim şehirlerine büyük askeri garnizonlar kurarak her tarafı işgal etmişlerdir. Paşaların zulmünden ve küçük düşürmelerinden yalnız Kürtler değil Hristiyan ahali de bitap düşmüştür. Nasturiler üzerinde bile tesirleri görülmüştür.

Nasturiler; Yezdanşir'in idaresinin daha kolay ve daha iyi olduğunu belirtmişlerdir. Kürdistan idaresinden el çektirilen Yezdanşir, Türk hakimiyeti altında bulunmak üzere Cezire Sancağında mecburi ikamete tabi tutulmuştur.

Yezdanşir, kendisi ve pederi için Türklerden intikam almak emelinden vaz geçmemiştir. İşte bundan dolayı Asurilerle ilişkileri geliştirerek Türk hakimiyetine karşı ayaklanmak için fırsat bekliyordu. 1853 yılında savaş başlamadan önce Türkiye Kürdistan'ında genel durum bundan ibaretti.

1853 yılında Türkler, Rusya'ya savaş ilan ederek Kürtleri silah altına almışlardır. Kürtler, Türklerin çağrılarını red ederek buna karşılık vermekten kaçınmamışlardır. Yalnızca Rus huhudu yakınında ikamet eden Kürtler, kolay talan yapacakları umuduyla Türklerle askeri hizmeti kabul etmişlerdir. İşte bunlar Türk kuvvetlerine milis kuvvet, bazen de piyade vermişlerdir. O zamanlar Kürt yaylaları yakınında bulunan Türk askeri birliklerine süvari milisler vermişlerdir. Fakat yukarıda Erivan kuvvetleri anlatılırken bahsolunduğu gibi bu Kürt milisler gaspla meşgul olduklarından savaşta hangi tarafın galip geleceğini beklerlerdi. Bunlar Türklerle çok az bir fayda sağlamışlardır.

1854 yılında kazandığımız zafer, bütün Kürdistan'a tesir etmiş ve Kürtler evlerine dağılmışlardır. Beyazit kuvvetlerimizin mağlubiyetinden sonra Türk (Van) Kolordusunda pek az Kürt kalmıştır. Kalan Kürtler de Türk birliklerinin bulunduğu mıntıkada olmayıp Aladağ'ın öte tarafında göçebe bir hayat sürdüren Haydaranlı Aşiretinden ibarettir.

1854 yılının Aralık ayında Van Kolordusu yani Beyazit kuvvetlerinin geri kalan kesiminin Beyazit Sancağı'ndan çekilmesinden yararlanmak isteyen Haydaranlı Kürtler Yergre (Berkre) Köyü'nde Ferat Deresinden Surbuhanis Köyüne geçerken Türk kuvvetlerini terk etmişlerdir. Türklerin uzaklaşmasından istifade eden Yezdanşir ayaklanma bayrağını dikmiştir.

Bu başkaldırıya başta Hakkari Kürtlerinin başkanı Telli Bey, bütün aşiretiyle

Müküs (Mükatse) Kürtleri ve bütün Buhtan Kabileleri iştirak etmişlerdir. Bu arada Türkiye Hükümeti Rusya'ya karşı Kürt kuvvetlerinin teşkilatlanması için Bedirhan oğullarına bir miktar para vermiştir. Bunlar bu parayı gerçekten Kürt kuvvetlerinin teşkili için harcamışlardır. Fakat neticede bu kuvvetler de Yezdanşir'in kuvvetlerine iştirak etmişlerdir. Bu esnada Kürdistan'da bulunan Türk paşaları ve sancak beyleri yanında ve şehir garnizonlarında birer küçük Türk birliği kalmıştır. Binaenaleyh Kürtler hiçbir yerde büyük bir engelle karşılaşmadan ilerlemişlerdir. Türkler genellikle sancak ve kent merkezleri dışında Kürdistan'da pek görünmezlerdi.

1855 yılının Ocak ayında Yezdanşir, Bitlis ve Musul kentlerini işgal ederek buralarda bulunan Türk Hükümetlerinin görevlerine son vermişlerdir. Bunlar artık Kürdistan'da görev yapamaz hale gelmişlerdir. Bu kentlerde bulunan hazine ve tophanelere el konulurken yeni yeni gelişmeler olmuştur. Bu esnada Yezdanşir'e gelen Yezidi Kürtleri ayaklanmayı destekleyerek iştirak etmişlerdir. Bu ayaklanma Kürt kabilelerini ve Asurları bir müddet birleştirmiştir. Bundan dolayı Ocak 1855'te Yezdanşir'in komutasındaki ordunun mevcudu otuzbine ulaşmıştır. Ayaklanmayı bastırmak için Bağdat Valisi Kenan Paşa, Bağdat ve diğer kent merkezlerinde bulunan güçsüz Türk garnizonlarıyla Siirt kentinde toplanarak, Yezdanşir'e karşı hareket etmiştir. Fakat Ocak ayının ortasında Siirt kenti yakınında mağlup olarak geri çekilmeye başlarken düzensiz bir şekilde geri çekildiği için askerlerinin çoğunu kaybeder, birazıda canını kurtarır. Bundan sonra ayaklanma Bağdat'tan Van'a kadar olan bütün alanı kapsar. Kürtler, Zaho, Mikis, Mirar, Havarzom ve birçok noktayı ele geçirirken büyük avantaj elde ederler. Stratejik üstünlük sağlarlar. Ahali her tarafta ayaklanır ve Türk memurlarını öldürür. Yalnızca sancak beylerinden onaltı kişi öldürülmüştür. Küçük Türk garnizonları kısmen kesilmiş diğer kısmı da kaçmıştır. Şubat ayında Yezdanşir'in komutasındaki ordu altmışbin kişiye ulaşmıştır. (Kimilerine göre; bu ordunun mevcudu yüzbine çıkmıştır ve bu ordu tam teçhizatlıdır.)

Yezdanşir'e Arabistan'dan ikibin kişi iştirak ettiği gibi oralarda ikamet eden Rumlar bile Yezdanşir'e iltihak etmişlerdir. Bu arada Yezdanşir Van paşasına mektup yazarak Van'ı terketmesini teklif etmiştir. Öteden beri Van'ın kendisine ait olduğunu Ataları tarafından idarne edildiğini Van'ın anahtarının kendisine teslim edilmesini yoksa paşayı oradan kovabileceğini beyan etmiştir.

Bu arada Yezdanşir dış ilişkilere de çok önem vermiştir. Ezcümle: Yezdanşir, Erivan kuvvetlerinin halen Beyazıt'te olduğunu zannederek genel komutana beş defa mektup yazmıştır. Bu mektuplarda Yezdanşir, Erivan kuvvetleri kumandanlığında bulunan kuvvetlerin Van ve Bitlis istikametine hücum etmelerini rica etmiştir. Buralara gelecek olan kuvvetlerle beraber Erzurum'a doğru yapılacak harekete katılmaya söz vermiştir. Fakat Erivan kuvvetleri kışı geçirmek

üzere Erivan vilayetine çekildiğinden bu mektuplar elimize geçmemiştir. Buna rağmen Erivan kuvvetlerinin, Yezdanşir'in ayaklanması hakkında tefsilatlı bilgileri vardı. Bu bilgileri Yezdanşir taraftarı olan Beyazıt Sancığı'nın Kürtleri getirirdi. Erivan kuvvetleri Erkanı Harbiye Başkanı Albay Lihotin'in araştırmalarına bakılırsa; 20 Ocak 1855'te Surbuhanis civarındaki Türk kuvvetlerinin tamamına yakını, Yezidiler tarafından tehdit altında bulundurulmuş Bitlis'e doğru gönderilmiştir. Bununla beraber Bitlis'ten başka Erzurum köylerine ve Köprü Köyü'ne dahi Türk birlikleri gönderildiği anlaşılmıştır.

Türk birliklerinin Kürtlere karşı yaptığı hareketin nelerden ibaret olduğunu Erivan kuvvetleri bilmezdi. Yalnız Türklerle Yezdanşir arasında Van Gölü'nün güneyinde bir savaş olduğu bu savaşta Türklerin dörtüzbün kişi kaybettiği yolunda bilgiler alınmıştır. Bundan başka savaş hakkında herhangi bir bilgileri yoktur.

Mart 1855'te Musul'daki İngiliz konsolosu, Yezdanşir ve diğer ayaklanan başkanlarla müzakerelere başlamıştır. Bunları Türk Hükümeti'yle barıştırmaya çalışmıştır. Başkanların bazıları da bu barışa rıza göstermiştir. Albay Lihotin'in verdiği bilgiye göre; Kürtler (Yezdanşir) İngiliz konsolosundan dörtüzbün çuval kuruş hediye almışlardır. Bu parayla Yezdanşir, kuvvetlerini ikmal etmiş, iaşelerini temin ederek problemlerini çözmeye çalışmıştır. Bu amaçlarla mart ayının ortalarında ailesinin bulunduğu Gürkil Köyü'ne gitmiştir. Bu köy Van Gölü'nün güneyinde ve Van Gölü'nün 150 vereste uzaklığındadır. Bu noktada bulunan köy eskiden beri Yezdanşir'in atalarına ait bir eski kaleye sahiptir. Bu geçit vermez dağlarda ve ormanlarda ikamet eden Kürtler hiçbir zaman Türkiye hakimiyetini tanımamışlardır. Yezdanşir hiçbir tehlikeye maruz kalmadan bu köyde ikamet ederdi. Görkil'de bulunan Yezdanşir, ayaklanmaların planlarını yaparken başka yerlere müracaatlarına devam ediyordu. İşte bu arada bizden de yardım istedi ve Kürtlerin süvari birliklerinin iaşelerini bizim karşılayacağımıza inanıyordu. Çünkü durmadan büyüyen bu kuvvetleri ancak başkalarının yardımıyla besleyebileceğine inanıyordu. Bu hususu temin için yeniden Erivan kuvvetleriyle ilişkiler kurdu, nisan ayının başında Erivan kuvvetleri kumandanlığına Yezdanşir tarafından gönderildiği bilinen Aslu adında bir Kürt geldi. Yezdanşir, birliklerimizin Muş ve Bitlis istikametine hareket etmesini teklif ediyor ve eğer bu yapılırsa kendisinin de bu birliklere katılarak Erzurum'a doğru birlikte hareket edeceğini söylüyordu. Fakat nisan ayının sonunda Beyazıt Paşalığındaki Kürtler arasında yayılan bir haberde; Yezdanşir'in Musul'un İngiliz konsolosu ile Osmanlı paşasının namus sözü vermeleri üzerine müzakerelerde bulunmak için tayin edilen yere gittiği, sonra da tutuklanarak İstanbul'a gönderildiği belirtiliyordu. Yakın bir zamanda bu bilgiler, Asur Patriği Urahan'ın Erivan Süvari Kuvvetleri Komutanı Albay Hırşattiski'ye yazdığı mektupla teyit edilmiştir.

Yezdanşir'in tutuklanmasından sonra Kürtler dağılmaya başladılar. Kimi yaylalarına kimileri de köy ve kentlerine dönerler. Böylece ayaklanma sekteye uğrar. İşte böylelikle Türkler 1855 yılı ilkbaharına doğru kendi memleketlerinde bulunan karışıklıktan kurtularak (hiçbir ilerleme olmadan), rahat bir nefes alabilmişlerdir. Sonra bütün kuvvetlerini bizimle savaşmaları için göndermişlerdir.

Ayaklanmayı bastırmak için Yezdanşir`le savaşan birliklere Türkler nişan (ödül) vermiştir. Bu durum, Türkiye Hükümetinin ayaklanmayı ne kadar önemseydiğini gösterir.⁽³⁰⁾ Yezdanşir ayaklanmayı yaparken çok acele etmiştir.

Eğer bu ayaklanma 1855 yılında, birliklerimiz savaş hareketine girdiği ve Kafkasya Ordu Komutanlığına General Muravyov'un tayin edildiği tarihten sonra olsa idi, karşımızda bulunan Türk askeri birliklerinin büyük bir kısmı bu ayaklanmayı bastırmak için gidecek ve iki ateş arasında kalacaklardı. Bu da bize büyük faydalar sağlayacaktı. Şimdi ise bize hiçbir fayda sağlamamıştır. Eğer 1854 yılının Ekim ayında askeri birliklerimiz Beyazıt Sancağı'nın müdafasında kalmayıp Melunet Vadisinden Soğuksu'ya kadar, Van vilayetinde de Aladağ`ın güneyinden otuz vereste kadar keşif hareketine son vermeyip Van`a doğru harekete devam etmiş olsalardı, ayaklanmanın daha önce çıkması muhtemeldi. Bu da bize yarar sağlardı. Bu arada Erivan'daki kuvvetlerimizin gönderilmesinde de hiçbir tehlike yoktu. Bu hatalar bazan başka amaçlara hizmet etmiştir.

Buna karşın Çengelköy Savaşında yenilgiye uğrayan ve daima Ruslarla savaşmaktan çekinen Beyazıt`ın zayıf kuvvetleri Van tarafına doğru çekilmeye başlamıştır. Karşımızda hemen hemen hiçbir engel kalmamıştı.

Albay Lihotin`in Kürtlerle kurduğu bilinçli ilişkiler sayesinde, Erivan kuvvetlerinin ana hareketiyle, ulaşım yollarımız güvence altına alınmıştır. Kürtler bize taraftar idiler ve korkulacak birşey kalmamıştı. Erzurum tarafındaki Erivan

³⁰ Bu madalyaların adı "Kürdistan" idi. Bunlar 1846 yılında basılmış ve Bedirhan'a karşı başarı gösteren asker ve komutanlara dağıtılmıştır. Bunlar altın gümüş ve işlenmiş madalyalar olmak üzere üç çeşitti. Bir tarafına Kürdistan yazılmış iken diğer yüzünde "Sultan Abdülaziz" ibaresi yer almıştı. Bu madalyalar her ayaklanmada kullanılmak üzere basılmış ve dağıtılmıştır.

Yezdanşir zamanında basılan yeni madalyalara rastlanmadım. Bedirhan zamanında basılan ödüller (madalyalar) hiçbir değişiklik yapılmadan Yezdanşir zamanında ve hatta Şeyh Ubeydullah zamanında da dağıtılmıştır. Bazı yazarlara ve Osmanlı memur atama dosyalarına göre; Yezdanşir bugünkü Yunanistan'da bulunan Yanya vilayetine Vali (Emiril Umera) olarak atanmıştır. Daha sonra Abdülaziz'in saltanatı sonlarında vefat etmiştir. Bazı yazarlara göre ise bu atama Bedirhan'ın ricasıyla olmuştur. (Meşahir Kürd, Sicili Osmani C.3 S.454-455. Tarihi deyimler ve terimler Eski harflerle C/2 S.342. Bazılarına göre ise: tekrar menleketeye gelmek için çaba sarf ederken Trabzon'a gelir, hastalanır ve ölür.)

kuvvetleriyle ulaşım yollarımız üzerinde en ufak bir tehlike kalmamıştı. Kürtler üzerinde ayaklanma sinyalleri bulunması ve Türklerin Başgedik ve Kuruk Deresi savaşlarını kaybetmesi üzerine, Türkler bütün güçlerini Kars'ın müdafası için çekmişlerdir. Bu arada Kürtler de son kez Ruslara karşı müdafaa yapmak için güçlerini hazırlamışlardır. Erivan kuvvetleri istirahat durumuna geçmesi ve iaşelerinin berkemal olması nedeniyle kendileri çok zinde durumdaydılar. Kumanda heyeti ve efratlar, Van'a hücum edilmesini çok arzuluyordu. 1853-1854 yıllarında Harekat Kolordu Komutanlığında bulunan Prens Bebotov'a yapılan bütün müracaatlar reddolunmuştu. Herhangi bir askeri harekette bulunulmamıştı.

Bütün bu tekliflere Prens Bebotov'un verdiği cevap şu idi: "Birliklerimizin Aladağ'ın güneyine geçmeleri kesinlikle yasaktır." 1855 yılı ocak ayı başında Yezdanşir'in ayaklandığı ve bizi beklemekte olduğu Prens Bebotov'a bildirilmişti. Halbuki bu sene Mart ayı sonunda Aladağ'ın üzerindeki karlar erimiş ve geçit verir bir duruma gelmişti. Hatta bu zamanda hayvanlar dahi yaylalara çıkarıldı.

Eğer Erivan kuvvetleri bu sırada hareket etmiş olsaydı, Yezdanşir'i kendi ordusu başında ve uygun bir durumda bulacaktı. Bu arada Erivan kuvvetlerince böyle bir taarruz yapılırsa neticesi bizim için çok faydalı olacaktı. Zira Türklere karşı bütün Kürdistan'ı ayaklandıracağı gibi ayaklanma Arap yarımadasına ve Asya'daki diğer Türk vilayetlerine de sirayet edecekti. Bu durumu dikkatle izleyen Patrik Uraham'ın mektupları da teyit ediyordu ki: Kürtler ve Hristiyanlar ortak düşmanları Türklere karşı ilk defa böyle bir ittifaka girmişlerdir.

Bu ayaklanmanın genel bir ayaklanmaya dönüşeceğinden artık kimsenin şüphesi yoktu. Türkiye Asyasında üç senedir devam eden savaşlarımız yalnız Kars'ın işgaliyle sonuçlanamazdı. Sonunda Kars, Sivas şehri ile değiştirilerek Türklere geri verilmiştir.

30 Mart 1855'te Patrik Uraham, Albay Harşatniski'ye yazdığı mektupta aşağıdaki hususlara değinmiştir: "Çok iyi insan ve çok iyi asker olan Albayım eğer Van'a hücum ederseniz en az bir hafta önceden bana haber veriniz. Çünkü ben de taraftarım olan birliklerimi hazırlayıp size iştirak edeceğim. Eğer hareketinizi biraz hızlandırırsanız Van'ı daha çabuk işgal edersiniz, Bütün bu durumları Prens Bebotov'a bildirmekle beraber, benim size taraftar olduğum ve size yardım edeceğim hususunda benim yerime yemin ederek Prens cenaplarını temin etmeye çaba sarfetmelisiniz."

"Albayım, eğer birlikleriniz Van'a ulaşırsa, Musul'dan Van'a kadar uzanan bütün alanın tarafımdan işgal edileceğine söz veriyorum. Bedirhan Bey'in yeğeni Yezdanşir Bey Türklerle savaşarak dörtbin asker öldürmüştür. Bundan sonra

adı geçen Mir, Musul'da ikamet eden konsoloşlar tarafından haince yakalanmıştır. İşte bu Mir'e bağlı bütün Kürtler benim korumama müracaat etmişler ve halen beklemektedirler. Bu Kürtlere verdiğim cevapta; Türklere karşı istediğiniz gibi hareket edin yalnız Hristiyan ahaliye dokunmayın, dedim. Bunlar da sözümü dinlediler ve herhangi bir uygunsuz harekette bulunmadılar.”

15 Mayıs 1855'te aynı Patrik Hareket Kolordu Komutanı olan Prens Bebotov'a yazdığı mektupta şöyle demiştir:

“Zat-ı aliniz, benden hazır olan birliklerimin mevcudunu öğrenmek istemişsiniz, İdarem güçsüz olduğundan ve bütün uyruklarımın ihtiyaçlarını tam olarak karşılamam mümkün olmadığından bunların sayılarını belirtmemin çok zor olduğunu zat-ı alinize bildirmek isterim. Şimdi idareimde, Asurların meskun olduğu sekiz vilayet olduğunu ve bu vilayetler halkının size iştirak etmek için askeri birliklerinizin gelmesini beklediğini belirtmek gerekir”

“Şimdi buralarda Türk askeri birlikleri çok azdır. Bunlarla bir savaş çıkacağına inanmıyorum.”

“Evimde daima kendi hizmetçileriyle gelen Türk paşaları var, faaliyetlerini onlardan gizli olarak sürdürmek zorunda olduğumdan, Kürtleri tarafınıza çekmek için açık bir çalışmada bulunamıyorum. Fakat bütün Ermeni ve Kürt halkı askeri birliklerinizin hudutlarımıza gelmesini heyecanla beklerken en ufak bir işaretle size iştirak etmeye hazırdırlar.”

Prens Bebotov, Türkiye'de memurları bulunan Ermeni piskoposu İsak'dan dahi aynı bilgileri ve teklifleri almıştır.

İşte bu şekilde 1856 senesinde bütün Kürdistan ayaklanıyordu. Hareket şimdilik Diyarbekir'de bulunan Reşkotan Kürt kabileleri arasında başlamıştır. Bir müddet sonra bunlara Diyarbekir yakınlarında bulunan göçebe Yezidiler iştirak etmişlerdir. Sonra bu heyecan Dersim'e geçmiştir. Bu arada Van Sancağı Kürtleri, Van kentini basarak askere ve sivil halka ait bütün varlıklara el koymuştur.

Bu esnada Muş ve Erzurum Paşalıklarında bulunan Kürtler arasından kura usulu ile askeri birliklere insan toplanmıştır. Bu sebepten Türk askeri birlikleri ile Kürtler arasında yer yer silahlı çatışmalar çıkmıştır.

Yukarıda anlatılan bütün bu kargaşalar ve heyecanlar Rus askeri birliklerinin Kürtlerle beraber Türklere karşı hareket etmek ümidinde olduğu şeklinde yayılan haberlerden ileri geliyordu. İşte bizde de durum yukarıdaki gibiydi. 1856 yılında

barış antlaşması yapıldığından yukarıda geçen haberlere son verilmişti. Bu sayede Kürtlerle hiç ilişki kurulmadan Kürdistan'a sükunet gelmiştir.

ALTINCI BÖLÜM

1877-1878 YILLARINDA RUS-TÜRK SAVAŞI

Bu savaş başında Türkiye Kürdistan`ındaki siyasi durum ve Kürtleri taraflarına çekmek için Rusya ve Türkiye tarafından alınan tedbirler savaşın başında her iki tarafın ulaştığı sonuçlar:

Yezdanşir`in ayaklanmasından dolayı Türkiye için çok zorluklara neden olan ve zorluk içinde devam eden Şark Savaşı artık sona ermiştir. Bu geçen yirmi yıl içinde Türk Hükümeti tabiatın kabul etmediği derecede şiddetli tedbirlerle Kürdistan`ın en uzak bölümlerine giderek emirlerini dinlemeyen Kürtler üzerinde hakimiyet kurmaya çalışmıştır.

Kürtler üzerinde hakimiyet kurmak için en çok çalışan kişi İsmail Hakkı Paşa`dır. (İsmail Hakkı Paşa, Kars Sancağı`ndan olup kendisi Kürttür. Bu paşa, Osmanlı padişahlarına çok aşırı şekilde bağlıydı. Kürtlere karşı çok merhametsizce hareket ediyordu. Kendisinde şefkat ve merhamet duyguları kesinlikle yoktu. Kürdistan`ın en uzak bölümlerine yapılmış olan hareketlerin en başarılısı İsmail Hakkı Paşa`nın hareketi olmuştur. Mezkur paşa hiçbir zaman Kürtler tarafından yenilgiye uğratılmamıştır.

Kürdistan Valiliğine atanan mezkur paşanın adı bile Kürtler üzerinde büyük korku bırakırdı. İsmail Hakkı Paşa, Diyarbakir Valiliğine atandığı zaman da yaptığı baskın ve tenkil hareketleri ile Eğil, Ahcankent (Axcankent), Botan ve Cizre Kürtlerini kılıçtan geçirerek emirlerine boyun bükme zorunda bırakmıştır. Hatta Dersim Kürtleri bile paşa`dan korkarak sükunete gelmişlerdir. Botan`da bir kaç sefer ayaklanma teşebbüsleri olmuşsa da bu paşa tarafından olaylar daha başlangıçta bastırılmıştır.

Bu şiddetli önlemler Kürtleri görünüşte sükunete getirmişse de gerçekte, İstanbul hakimiyetine karşı Kürtler içlerinde büyük bir nefret başlatmıştır.

Hakkari ve Botan Kabileleri, başkanları, alimleri ve aydınları istiklallerinin geri verilmesi için Türkler üzerine baskın yapılacak uygun bir zaman bekliyordular.

Dersim vilayeti ise Türkiye`ye daha fazla kin besliyor ve hasmane bir durumda bulunuyordu.

Dersim Kürtlerine karşı İstanbul Hükümeti farklı bir siyaset izliyordu. Türk paşalarının hiçbiri Dersim`in geçit vermez dağ ve derelerine bir hareket yapmak

istemiyordu. Hatta yenilmeyen İsmail Hakkı Paşa bile buralarda bulunan Kürtlere hediyeler vererek iyi ilişkiler içinde bulunacakları yolunda söz veriyordu. İsmail Hakkı Paşa ile Erzurum mareşali Semih Paşa, Dersim Kürtlerinden asker almak için teklif yapmaya ve buna zemin hazırlamaya çalışmışlardır. Bu konuda her iki paşa, kendi memleketlerinde büyük nüfuz sahibi olan Dersim beylerine, rütbe, nişan, hediye vermeye karar vermişlerdi. Bu yolla Kürtleri kendi taraflarına çekmeyi amaçlamışlardır. Gerçekten de bu Paşalar, birçok beyi kendi taraflarına çekmeyi başarmışlardır. Bu teklifleri kabul eden beyler, asker ve vergi vereceklerine ve Erzincan`dan Diyarbakir`e kadar uzanacak şose yolunu bizzat kendi Kürtlerine yaptıracaklarına söz vermişlerdir. Bu şose yolun yapılması savaş için gerektiğinden bu yola en çok Semih Paşa ehemmiyet vermiştir.

Fakat bu siyaset sayesinde Türk Paşaları, Dersim`de yeniden kendilerine birkaç taraftar bulunmuşsa da Dersim halkı bunlara karşılık vererek bu planı tamamıyla hezimete uğratmıştır. Sonunda Dersim Kürtleri 1877-1878 yıllarındaki savaşlarda Türkiye Hükümeti`nin bütün isteklerini red ederek emirlere kulak vermemiştir. Ne asker ne de vergi vermişlerdir.

Dersim`de bulunan Türk taraftarı Beyler Türkiye Hükümeti`nin isteklerini yerine getirmek için çalıştıkları zaman kendi Kürtleri üzerindeki nüfuzlarını kaybettiklerini göyerek bundan vazgeçmişlerdir. Bu beyler kendi Kürtleri üzerindeki nüfuzlarının kalmadığını görmüşlerdir. Örneğin; Kaymakam Gülabi Bey, 1875`te kendi Kürtleri tarafından öldürülmüştür. Bu hevesten vazgeçmeyen kaymakamın akrabalarından otuz kişi öldürülmüş ve kaymakamın yanına gönderilmiştir. Bundan sonra Dersim`de siyaset ve başkanlık sistemi değişmeye yüz tutmuştur.

Türk hükümetlerine sadık oldukları için nüfuzlarını kaybeden Kürt başkanlarının yerine Türklere düşman olan ya da Türklere karşı ikiyüzlü siyaset izleyen Kürt şeyhleri getirilmiştir.

Dersim`de nüfuz sahibi olan yeni şahıslar önceki beylerin akıbetine uğramamak için Türk paşalarıyla en küçük bir görüşmeye ve müzakereye girmekten çekiniyorlardı. Mareşal Semih Paşa`nın çağrılarını bile cevapsız bırakarak yanına gitmemişlerdir. 1877 savaşı başlamadan önce Dersim`de genel durum şudur:

1- Dersim merkezi onikibin mevcutlu bir kuvvete sahip ve Türklere düşman olan Süleyman oğlu şeyh`in hakimiyetinde bulunuyordu. Bu kuvvetlerden tamamıyla silahlı beşbin kişilik bir piyade daima hazır bir durumda şeyhin yanında bulunuyordu.

2-Dersim merkezinde ve yine aynı şeyhin hakimeyetinde gerek askeri ve gerekse i a e bakımından tahkim edilmiş be  kale bulunuyordu.

3- Erzurum'a çağrılan Kuzucan Kaymakamı Hüseyin Bey, Kuzucan ve Dersim'de onbin Kürt' n toplanması için ricada bulunan Semih Paşa'ya; Merkezi Dersim hakkında hiçbir söz söyleyemeyeceği ve Kuzucan hakkında ise ancak kaymakamlığına d nd ktan sonra kesin bir cevap verebileceğini bildirmiştir.

4-  zet olarak: iki yıl önce yedek taburlar için Semih Paşa'nın Dersimlilerden talep ettiği birlikleri vermedikleri gibi, milis kuvvetlerin te kili için istenen birlikleri de vermemişlerdir. Bundan başka yedek sınıflar için dahi asker vermekten  ekinmi lerdir.

5- Birkaç Dersim beyi Erzurum'daki Rus konsolosu ile görüşmek üzere Erzurum'a gelmiştir. Savaş vukubulduğu takdirde yardım teklif etmişlerdir. Bu beylerin yanında Mazgirt kaymakamı Nafız ve Kürt kabile başkanlarından Manzur Bey de bulunuyordu. Fakat konsolosumuz bu beylerden gelen elçileri kabul etmeye imkan bulamadığından bunlara anlaşılmaz bir cevap vermiştir.

Dersim Kürtlerinin Türkiye'ye karşı olan bu kin ve d  manlıklarının sebebi, diğer Kürtlere oranla hürriyet arzularının daha fazla olması ve Türkler ile Kızılbaş Dersim Kürtleri arasındaki dini farklılıktır. Bu dini ayrılık Dersim'den Erzurum ve Kars'a çağrılan Türk birliklerinin buralara gitmemelerinden görülür.

Dersim Kürtleri, Hozat ve Mazgirt Sancaklarında bulunan ve Türklerce boşaltılan askeri kışlaları, Türklerin daha önce orada olduklarını gösterecek hiçbir işaret bırakmadan yakmı lardır. Dersim'de tamamıyla başarısız kaldığından Türkiye Hükümeti, Kürdistan'ın diğer bölgelerindeki bütün kuvvetlerini seferber ederek Kürtleri bize karşı toplamaya çalışmıştır. Türkiye Hükümeti  e itli Kürt kabilelerinin başkanlarına müracaat ederek yardım istemiştir. Fakat Kürtlerin onlara besledikleri kinden dolayı bir sonuca varamamı lardır.

1876 yılının aralık ayında Mare al Semih Paşa'nın Van ve Muş valilerinden aldığı telgraflardan, Van, Bitlis ve Muş Kürtlerinin zamanla nizami orduda bulunmuş olan ve doğrudan doğruya yedek kuvvetlere naklolunan eratı bile vermedikleri anlaşılmıştır.

Asker vermekten muaf tutulan Kürt a iretlerinden düzensiz kuvvetler teşkil edilmesinin iyi bir netice vermediği ve hatta bunların Türk nizami birlikleriyle  arpı malara neden oldukları görülmüştür. Yukarıda zikrolunan vilayet

valilerinden gelen telgraflara Semih Paşa verdiği cevapta: “Şimdi zamanın zor kullanma zamanı olmadığını belirterek” yedekte hizmet etmek istemeyen Kürtlere dokunulmamasını emretmiştir. İsmail Hakkı Paşa tarafından uygulanan şiddetli idare nazarı dikkate alırsa, Kürtlerin bu şiddetli idareye tamamıyla karşı olduklarını ve Türk Hükümeti'nin kinden başka birşey kazanmadığını söyleyebiliriz.

Bu şiddetli idarenin sonunda Kürtler ile Türkler arasında kin ve nefretten başka birşey kalmadığını yukarıdaki olaylar gayet güzel gözönüne sermiştir. Türkler, Dersim`de olduğu gibi Kürdistan`ın bu bölümlerinde de başarı sağlayamadıklarından başka yollara başvurmaya başladılar.

Bu yeni planlarını vakit geçirmeksizin yürürlüğe koymak zorunda kalan Türkler durumlarını tamamiyle değiştirerek bir Cihad-i Muhammediye ilan ettiler. Bu değişen hava ve yapılan çağrı Türklerin ummadıkları bir yoğunlukta Kürtlere taraf değiştirtti. Kürtler, Türk saflarına geçtiler. Bu başarıya aşağıdaki şartlar neden olmuştur:

1- Cihad-ı mukaddes ilan ederek halkı bir bayrak altında toplanmaya çağırılmışlar ve kendi bayraklarını Muhammediye bayrağı olarak ilan etmişlerdir. Bu cihad kendi başına ayrı bir ehemmiyet hasıl ettiği gibi Türkler , Türkiye'nin müdafaası için Dersim dışındaki Kürtleri toparlayabildiler. Sonradan Türklerin hilesini anlayan Kürtler bu kitleden ayrılmışlardır. Rusya ile daha önce yapılan savaşta nasıl halkı ayaklandırmayı beceremedilerse bu cihad ilanı ile yine müslümanları ayaklandırmak istediler fakat bu kez de başaramadılar. Zira bizim müslümanlar, Osmanlıların gerçek halife olmadıklarını biliyorlardı.

2- Kürtlerin hemen bütününe yakını, Osmanlıların gerçek yüzünü bilirlerdi. Bunun için, halifeyi müdafaa etmek için pek acele etmiyorlardı. Kürtlerin çoğunluğu şimdiki Türk padişahlarını halife olarak tanımıyorlardı. (Türkler gibi suni bir tanımda bile bulunmuyorlardı.)Zira Kürtler, kendi ailelerini Hazreti Muhammed`e veya onun yakın sülalesine dayandıran kendi şeyh ve başkanlarını halife olarak tanıyorlardı.

Örneğin, Bohtan Kürtleri halen daha kendi dağlarında Abbasilerin mukaddes bayraklarını gizli bir şekilde saklayarak kendilerinin Abbasilerin hakiki varisleri olduklarını iddia ediyorlardı. Yezdansır ve sonra Bohtan Kürtlerinin başlattıkları ayaklanmalarda bu bayrağı çekerek Türklerle karşı istiklallerini ilan etmişlerdir. İşte bu nedenle Türk padişahı tarafından ilan edilen cihad, Kürt toplumu üzerinde herhangi bir etki bırakmadı.

Türkler cihadın ilanı ile iktifa etmediler. Bütün Kürdistan aşiret ve kabile

başkanlarının yanında saygıya değer ve sözleri mukaddes bilinen şeyhlere müracaatta bulundular. Bu nedenle artık kabile başkanlarından da ilişkilerini kesmiş ve yalnız onlardan medet ummuşlardır.

İşte bu şeyhlerin şeyhi, Hazreti Muhammed'in amcasının soyundan gelen Hazreti Halid'in soyundan Şeyh Abdullah idi. Aynı zamanda Şeyh Abdullah, Hakkari Kürtlerinden küçük Oramar Kabilesinin başkanı idi.⁽³¹⁾

Bu adamın kabilesi küçük olduğundan kabile başkanı olarak ehemmiyeti ve nüfuzu yoktu. Fakat din bakımından bütün Kürdistan'da büyük bir nüfuzu vardı. Mezkur Şeyhin durumundan dolayı Türkler buna müracaatta gecikmemişlerdir. Zaten müdafaya iştiraki de bundandır.

Türkiye Hükümeti böyle bir yardıma ilk defa müracaat etmiştir. İşte bu şekilde sultan ve halife rakiplerini müşkül duruma getirebilmişlerdir. Şimdiye kadar Abdullah'ın sülalesi kendi nüfuzlarını Türk padişahlarının menfaatleri uğrunda harcamamışlardır. Daima bunların zararına çalışmışlardır. Yani bunlar daima Türkiye Hükümetine karşı ayaklanan ve hükümet tarafından kanun dışı ilan edilen hareketlerin ve insanların yanında yer almışlardır. Hatta Hristiyanlara karşı kinle hareket eden ve Hristiyanların öldürülmelerine fetva veren, bundan dolayı Hristiyanların tamamen katliamlarla öldürülmelerine sebep olan Hüseyin ve Tahir adındaki şeyhler (Abdullah'ın dedesi ve pederi) hiçbir zaman Ruslara karşı hareketlerde bulunmadıkları gibi Ruslarla çarpışmak için Kürtlere fetva da vermemişlerdir.

³¹ Yazar rivayetlere dayanan bilgiler vermiştir. Onun için gerçeklerden uzak düşmüştür. Yoksa Şemdinan şeyhleri bütün Kürdistan tarafından kabul görmüş şeyhler olmadığı gibi, şeyhlerin şeyhi olarak da tanınmamışlardır. İddia olunduğu gibi bu şeyhler hergangi bir Kürt aşiretine başkanlıkta etmiş değillerdir. Yalnız ailece Kürdistan'da uzun zaman tarikatlar katılmışlardır. Bunlar iki tarikat kolunu Kürdistan'da yaşatabilmişlerdir.

a- Kadiri Tarikatı: ki bu tarikat soydan gelen bir olaydır. Bunların büyük dedeleri olan Şeyh Abdulaziz bugün Irak Kürdistan'ında olan Akra (Agre)'de yaşamıştır. Onun oğlu Şeyh Ebubekir Akra'nın Stuni (İstuni) köyünde ikamet etmiştir. Bunun oğlu Şeyh Haydar'dan ta Molla Salih'e kadar Hemaver (Hemver) Sancağının köylerinde oturmuşlardır. Bu böyle devam ederken, Molla Salih ile Seyit Taha adındaki kardeşler Şemdinan'ın Nahri (Neyri) köyüne gelerek yerleşirler. Molla Salih'in iki oğlu vardır; Ahmet ve Seyit Abdullah. İşte bu esnada Seyit Abdullah, o vakit Osmanlı vilayetlerinden olan (şimdi Suriye'nin başkenti olmuştur.) Şam'a giderken, Kürt Caf Kabilesine mensup Mevla Halid'den hem kendisi için ve hem de amcası Seyit Taha için Nakşibendi tarikanın şeyhlik ve halifeliğini alır. İşte bu olay İran Şahlarından Muhammed Şah Kocarı devrinde olmuştur ki, mezkur Şah Seyit Taha'ya birçok köy vakfederek tekkesini iletir. İşte abbas Mirza'nın annesi, mezkur şahın eşi, Seyit Taha'nın halası veya babasının halası idi. Bu nedenle aile bağları mevcuttu. Tekkenin senelik geliri Mahammed Şah tarafından gönderildi. Abbas Mirza ise ölümüne kadar bu Şeyhin müridi olarak kalmıştır. İşte bu nedenle Ruslara karşı kullandığı ordusunun yüzde yetmişbeşini Kürt unsurlardan toplardı. Zaten Seyit Taha'nın mezarında Tahran'dadır. Mezkur Seyit Taha'nın oğlu Seyit Ubeydullah, 1880 ayaklanmasının başkanıdır. Eğer bu ayaklanmanın başkanı Seyit Abdullah olursa, ayaklanma başkanının ayaklanmadan önce ölmüş olması gibi bir durum ortaya çıkar. İşte bu nedenle yazarın söylediği Abdullah değil Ubeydullah'tır. Tarihi Kürdistan, Emin Zeki.

Müslüman Kürtler üzerinde dini hakimiyet konusunda Padişah'ın rakibi olan Şeyh Abdullah, meşru olmayan halifelüğün müdafasına iştirakten ve ona yardımdan vazgeçmezdi. Çünkü Abdullah için halifenin müdafası söz konusu değildi. Fakat Türkiye Hükümeti tarafından İslamiyetin muhafaza olunması için kendisinden ricada bulunuldu. Şeyhin bu vazifeyi terk etmesi İslam müdafasını terk etmesi anlamına gelirdi.

Şeyh Ubeydullah bu cihad-ı mukaddeseye iştirak etmiş, Hakkari'deki tekkesine bağlı 300 Kürt müridinin başına geçerek bizzat savaşa gitmiştir.

1877 yılı ocak ayında Şeyh Abdullah, Van Sancağı'na yerleşmiştir. Bununla beraber ilk defa Kürt toplulukları toplanmaya başlamıştır. İşte padişah'ın nüfuzu, Abdullah'ın hareketinden dolayı yeniden Kürdistan üzerinde tamamıyla temin edilmiştir.

Türkiye Hükümeti tarafından Ruslarla çarpışmak için Kürtlere yapılan çağrıya Abdullah gibi mukaddes şeyhlerin iştirak etmesi şüphesiz Türklere büyük fayda sağlamıştır. Bu durumun Kürtlere Ruslarla çarpışmanın haklı olduğunu gösterdiği için. Ruslara karşı üstünlük kurulacağına kesin gözüyle bakılıyordu.

Bu sonuç bekleniyordu. Zafer sonunda cezasız kalan Kürtler için bir af çıkarılacak ve bu Kürtler affedilecektir. Bu konuda küçük Asya'da bulunan Türklerin sükuneti temin edilmiştir. Bohtan Kürtleri de savaş esnasında Türklerden intikam almaktan vazgeçerek muvakkat bir zamana kadar ayaklanmayı durdurmuşlardır.

Kürtleri Türkiye Hükümeti taraftarlığına geçirmeye çalışanlar arasında bulunan ve büyük çabalar sarfeden kişiler arasında mezkur İsmail Paşa da vardı. Bu paşanın Kars Paşalığında oturan Kürtlerden olduğu yukarıda belirtilmişti. İsmail Hakkı Paşa'nın Erzurum vilayetinde bulunan Kürtler arasında birçok akrabası vardı. Bundan dolayı Kürtler arasında Türk Hükümetinin propagandalarını iyi bir şekilde yapabiliyorlardı.

İşte Şeyh Abdullah ve İsmail Hakkı Paşa'nın çağrıları üzerine İran hudutlarından Aladağ'a, Erzurum'a ve güneye doğru Musul ve Diyarbekir vilayetlerine kadar olan bütün alanda kendi kendilerini idare etmeye yetecek derecede askeri teşkilatlarını ve yedek kuvvetlerini yazmaya başlamışlardır. Türkler tarafından yayılan bazı haberlerden bu kişilerin bu işe çok kolay bir şekilde girdikleri anlaşılıyordu.

Bize karşı savaşmaya yanaşmayanlar; Dersim Kürtleri ile Cemedanlı, Zilanlı, Kazanlı aşiretlerinin Kürtleriydi. Bunlar bizimle savaşmadıkları gibi

Türklere de hiçbir zaman adam vermemişlerdir.

Dersim'in bize karşı savaşmamasının nedeni; diğer Kürtlere olan inanç farklılığından ve Kızılbaş Kürtler arasında Şeyh Abdullah'ın hiçbir ehemmiyetinin olmamasından ileri geliyordu. Cemadenli, Zılanlı ve Kaskanlı Kürtlerin savaşa iştirak etmemelerinin sebebi ise, General Loris Melikov'un aldığı tedbirlerdir.

1876 yılının ocak ayında İstanbul sefirimiz General İğnatif, baş kumandana çektiği bir telgrafta; Kafkasya kumanda heyetinin geçen savaşlarda yaptığı gibi, şimdiden Kürtleri tarafımıza çekmek için onlarla gizli ilişkilerde bulunmamızın önemini belirtiyordu. Aksi takdirde; Türkiye Hükümeti'nin aldığı tedbirler ve İngiliz Hükümetinin entrikaları sonucu bütün Kürdistan'ın savaşçı halkı bize karşı savaşmaya başlayabilir. Kürt Başkanları daha şimdiden Kürtler arasından altmışbin (60.000) kişilik bir ordu çıkarabileceklerini Babı-Ali Hükümetine bildirmişlerdir. Türk Hükümeti de bu altmışbin adamı nizami orduya sokma planları hazırlamaktadır. Sefirimizin bu teklifi hakkında General Loris Melikov'un 2 Aralık 1876'da Başkomutan Grandok'a verdiği raporda mezkur sefirin belirttiği hususlar için korkmanın henüz erken olduğu, zamanı geldiğinde önlemlerin alınacağı belirtilmiştir.

1- 1853-1855 yıllarından beri Kürtlerle kurduğumuz ilişkiler sonucu, hangi taraf Kürtlere daha çok yaşamlarını temin için imkan verirse Kürtlerin o tarafa daha yakın olduğu kanaatine varılmıştır. Kürtlerin bu konulardaki birçok teklifini biz karşılamıştık ve onlar da bize sadık kalmışlardır.

2- Loris Melikov'un Kürtlerin iki ünlü başkanından söz almış olduğu anlaşılmıştır. Bu başkanlardan birincisi Doğu Savaşında Erivan kuvvetlerinde Kürt milis kumandanı olan General Cafer Ağa, ikincisi de Doğu Savaşında Kars mıntıkası ikinci Kürt alay komutanı Kağızman Kaymakamı Ahmet Ağa'dır. General Loris Melikov'un emriyle Cafer Ağa, Celali, Cünükan aşiretleriyle ilişki kurarak dörtbin hanelik mevcudu ve ayrıyeten Bayezit Sancağı'nda ikamet eden Kürtlerle ilişkileri geliştirerek o yöre halkını tarafımıza çekme çalışmalarına başlamıştır. İşte böylelikle birliklerimiz hücumla geçtiği zaman bunlar Erivan kuvvetlerine iştirak edeceklerdir. Bunun dışında General Loris Melikov, kuvvetlerimizin Beyazıt Sancağı'nı işgal etmeden Kürtlerle ilişkiye girmenin zamansız olacağını ve bu ilişkilerin hiçbir maksada hizmet etmeyeceği kanaatine varmıştır.

Kars Sancağı Kürtleri; Zılanlı topluluğu bin, Cemadenli ve Sipiki topluluğu dörtbin hane, Kasikanlı topluluğu dokuzyüz hane ve diğer küçük topluluklar ise üç bin haneden müteşekkil olup yekünen sekiz bin dokuzyüz haneden ibarettir. Türkler bunları bize karşı ayaklandırarak kendi saflarına katmak için bütün

önlemleri almıştır. Ayrıca her türlü yolu denemişlerdir.

Böyle çalışmalarına rağmen Türkler, Kars mıntıkasında hiçbir başarı elde edememişlerdir. Semih Paşa'nın emriyle Kars'ta bulunan Cemedanlı, Zilanlı, Kesikhanlı Aşiretlerinin nüfus sayımını yapmak için ve bunlardan kur'a usulü ile askerliğe adam almak üzere Hatun oğlu Bekir Bey adında bir memur gönderilmiştir. Kürtler bu memura kur'a usulü ile askerliğe adam vermeyeceklerini belirtmişler ve yalnızca ikibin süvari çıkaracakları sözünü vermişlerdir. Bu insanlar toplandıktan sonra Kars'taki silahlarını almak üzere gelmeleri emri verilmiştir. Bu Kürtler de yeni silahlarını kullanmayı bilmedikleri ve kendilerince çok kıymetli olan atlarını Kars soğuşunda besleyemeyeceklerini anlatarak gitmekten vazgeçmişlerdir. Israrlar üzerine bunu kesin bir dille reddetmişlerdir. Bu istekleri fiilen yapmak için başkanları olan Ahmet Ağa, Maksut Ağa ve Reşit Bey Kars'a çağırılmışlardır. Fakat bu başkanlar dahi Türkiye Hükümeti kendi hayvanlarını alarak nizamiye süvarisine vereceğinden, Kürtleri yedek birliklerinin kadrosunu tamamlamak ve kaçan askerlerin yerlerini doldurmak için kullanmalarında korktuklarından Kars'a gitmekten vazgeçmişlerdir.

Türkler zor kullanarak süvari efradını toplamaya başladıkları zaman Kürtler, Türk memurlarının bütün isteklerini reddederek bize müracaat etmişlerdir. Kürtlerin tamamıyla Ruslara taraftar olmalarından ve hatta Rus arazisine geçmelerinden korkan Mareşal Semih Paşa, Kürtleri huduttan uzaklaştırarak Türkiye'nin içlerine doğru nakletmek istemiştir. Bu maksatla 16 Şubat 1877 de mezkur paşa Kürtlerle Erzurum'da müzakerelere başlamıştır.

Aynı toplantıda bu Kürtleri ikna etmek için birçok hediyeler vererek toplanan Kürt başkanlarından söz dinlemek yerine sözleşmeye imza atılarak yazılı anlaşma yapmıştır. Fakat bu Kürtler heme kadar imza atmışlarsa da istemeye istemeye imzaladıkları sözleşmeye kesinlikle uymamışlardır. Türklerle güvenmediklerinden isteklerini yerine getirmeye hiç de yanaşmıyorlardı. Böylece istekleri yerine getirilmeyen Türkler, Kürtlerin başkanlarıyla görüşerek, nüfuzlu şahıslara hediyeler vererek bunları tekrar kazanmaya çalışmışlarsa da ne yazık ki başaramadılar.

Geçici olarak Kars'ta bulunan Semih Paşa bizzat kendisi hizmete dahil olan süvari neferlerine adambaşı otuz kuruş maaş verileceğini vaat etmiştir. Fakat Kürtler mezkur paşa'yı teskin etmek için bizlere maaşsız olarak süvari birlikleri çıkaracaklarını söylemişlerdir. Bu başkanlar, süvari birliklerini yalnız savaş başladığı zaman çıkaracaklarını belirtmişlerdir. Bilahare Kürtler, Türk hakimleri tarafından Kars'a çağırıldıkları zaman hastalık ve daha başka bahaneler göstererek gitmemişlerdir.

Savaş başladığı zaman kendilerinden istenen At süvari birliklerini çıkaracaklarını yine tekrar etmişlerdir. İşte mareşalin Kars Kürtleriyle yaptığı müzakereler böyle sonuçlanmış. Fakat her ne olursa olsun Türkler yine de Kürtlerden servet ve ün sahibi olan birkaç kişiyi taraflarına çekebilmişlerdir. Bu Kürtler kendi paralarıyla yirmi kadar süvariden müteşekkil bir gözetlemeci takımı çıkarmışlardır. Bu takımın görevi hududu gözeterek birliklerimiz yaklaştığı zaman kendilerini haberdar ederek zamanında Paşalığın iç kısmına geri çekilmelerini temin etmekte. Türkler Beyazıt Paşalığı'nda bulunan Kürtler üzerindeki nüfuzumuzu kırmak için çok çalışmışlardır. Fakat iyi bir netice elde edememişlerdir.

Beyazıt Kürtlerini tarafımıza çekmek için yukarıda izah ettiğimiz gibi General Cafer Ağa'ya çok güveniliyordu. General Cafer Ağa'nın bizim ve Türklerin arazisinde bulunan Kürtler arasındaki nüfuzu denetlenmiş ve çabalarının tamamıyla başarıya ulaşılacağı kanaatine varılmıştı. Bizim de bu çabalar sonucu başarılı olacağımız kesindi. Gerçekten de general Cafer Ağa kendi sözünü yerine getiren namuslu bir insandı.

Bu adam sağ kaldığı müddetçe. Bayezit Paşalığı'nın, Aladağ'ın öte tarafında Mehmet (Mamed) Deresinde ikamet eden Haydaran Aşiretinin bir bölümü nüfus sayımını kabul ettiği gibi, vergi vermeyi de kesin bir şekilde reddetmemişlerdir.

1876 yılında memurlarımızdan Vevinof, Beyazıt kentinde bulunduğu zaman Celali Aşiret Kürtleri nüfus sayımını kabul etmişlerse de, yedek birliklerine kesinlikle efrat vermeyeceklerini belirtmişlerdir. Ayrıca Haydaranlı Kürtleri de aynı suretle Türklerin isteklerini onların istediği gibi yapmıyorlardı. Bundan dolayı 1876 yılında Müşir Semih Paşa Haydaran aşiretinin başkanı Van ve Beyazıt Kürtlerinin müdürü Ali Ağa'yı Erzurum'a çağırmıştır. Mezkur mareşal tarafından kendisine yumuşak davranılmış, hediyeler verilerek nişanlarla mükafatlandırılmıştır. Bunların sonucu olarak Ali Ağa, Haydaranlı aşiretinden ikibin süvari çıkaracağı sözünü vermiştir. Bu ağa Erzurum'dan dönerken verdiği sözü yerine getirmeye çalışmıştır. Fakat başaramamıştır. Zira general Cafer Ağa'nın yardımıyla Haydaran Kürtleri üzerinde kazandığımız nüfuz Ali Ağa'yı hezimeye uğratmıştır.⁽³²⁾ Savaş başlamadan birkaç hafta önce General Cafer

³² Yazar burada da yanlış bilgi veriyor. Zira 1855'ten sonra Sipikan Aşireti bütün kollarıyla Kuzey Beyazıt'ı terk ederek Patnos ile Tutak arasındaki sahayı işgal etmişlerdir. Aladağ'dan daha susuz ve biraz daha sakin Kartevin Dağı'na gelerek yayla ve köy kurarak yerleşmişlerdir. Daha önceleri 1790 yılında Sultan Almed tarafından gerçekleştirilen Yezidi katliamından sonra boşalan bu alanı, kendilerine "Müslüman Yezidiler" denilen Sipikan Aşireti bazı iç mücadelelerden sonra kendilerine yurt edinmişlerdir. Haydaran ile Hasananlar arasında mücadelelerden faydalanmışlardır. Onlardan daha önce de aşiret hayatından vazgeçmemişlerdir. 1774 yılında bunlar Kürt İshak Paşa'dan darılarak Revan Hanı Kürt Hüseyin Ali Han'a giderek bugünkü Erivan'da bulunan Arnan nahiyesine yerleşmişlerdir. İşte katliamdan sonra Osmanlıların

Ağa'nın ölmesi üzerine bu saha artık boşalmıştır. Zira General Cafer Ağa'nın

yerine geçecek olan oğulları ve kardeşleri yeterli iktidara sahip olmadıklarından hemen hemen bütün Kürtler üzerindeki nüfuzumuzu kaybettik. Zira hudut mintikasında bulunan Kürtler artık sözümüzü dinlemez olmuşlardı.

Beyazit Sancağı'nda bulunan Kürtler Şaves (Şeweş) Efendi ile İbrahim Ağa adındaki zengin iki şahıs tarafından idare ediliyordu. Kürt Teğmen Cafer Ağa, Subay Vekili Tanrıverdi (Xudeda) Tatar adındaki subaylar mezkur iki Kürt zenginine yardım ederlerdi. Her iki subay da Rus ordusundan kaçmışlardı. Bu iki subay, Beyazit Sancağının müslüman Kürtlerinden (Yezidi Kürtleri dışından) altıbin süvari yazmışlardır. 1877 yılının ocak ayının sonuna doğru mezkur süvarilerden yarısını toplayabilmişlerdir. Toplama usulü aşağıdaki gibidir:

1- Önce doğum tarihleri uygun olan bütün erkek nüfus yazıldıktan sonra bunlardan lazım olan miktar kur'a ile alınıyordu.

2- Ermenilerden asker alınmadığı için karşılık olarak para alınıyordu. (Bu yalnız Ermenilere mahsus bir usul değildi. Müslüman olmayan Kürt Yezidilerden de asker karşılığı para alınırdı ve haraçları daha fazlaydı.)

Beyazit Sancağı'nda bulunan Kürtler artık tamamıyla Türklerin nüfuzu altına girmişlerdi. Örneğin: Türklerin para ve askeri bakımdan her türlü istekleri temin ederlerdi. Bu Kürtler işi o derece ileri götürmüşlerdi ki; bedava koyun, yağ, yün ve gece örtüleri temin ettikleri gibi Kürt kadınları da askerler için yün çoraplar öryüyordu. Bu hizmetleri artık bir mukaddes vazife bildikleri için yaparlardı.

Din konusunda Kürtlerin böyle hizmet verdiğini Türkler özel zamanlarda dahi görmemişlerdi. Beyazit Sancağı'nın durumu bizce iyi bilindiği için Erivan kuvvetleri hücumu geçtiği zaman Kürtlerin büyük zorluk çıkaracağını anlıyorduk. Alınan istihbaratlara göre, Beyazit yakınında bize karşı yirmibin kişiden müteşekkil bir Kürt kuvveti çıkarılacaktı. Savaş başlamadan önce her iki tarafın Kürtler üzerindeki nüfuzu şöyle idi:

Bize taraftar olarak yalnız Kars Paşalığındaki Kürtlerle, Rus uyruğunda bulunan Kürtler vardı. Diğer Kürtler Türk taraftarı görünüyordular.

Dersim Kürtleri, Türklere karşı hasmane bir şekilde kalmışlardır. Fakat Kürtler başlarında bulunan dini başkanları Abdullah ile İslamiyet adına

teşvikleri ve vaatleriyle geri gelmişlerdir. Aynı yıllar arasında Caf Kabilesinin bir kolu olan Mikailer de gelmişlerdir. Sıkak kolları da bu civarlardan kendilerine yayla almışlardır. İşte bunlar da Mevlana Halid'in müridlerinin müridleri idiler ve bunlar Şeyh Ubeydullah'ın sözünden çıkmazlardı. Bu nedenle bunlar ile Cafer Ağa'nın Kürtleri arasında yer yer çatışmalar çıkmıştır. (Kafkasya Aşiretleri, Aşairi Merkezhay.

Melumat Cemali Notları. Beyazit Aşiretlerini geri getirmek için fermanlar. Tarih-i El-ensab.)

savaşıklarına inanarak padişah ve Türkler için savaşıyorlardı. Sonradan ortaya çıkan olaylardan anlaşıldı ki; Kürtler din maksadıyla değil sadece ceza almayacakları bir gasp ve talan için Ruslarla savaşıyorlardı.

KÜRTLERİN SAVAŞIN BİRİNCİ DEVRESİNE İSTİRAKLARI- SAVAŞIN BAŞINDAN KARS'IN İŞGALİNE KADAR- BU DEVREDE SAVAŞIN BAŞINDA ERZURUM CİVARINDA KÜRTLERLE YAPMIŞ OLDUĞUMUZ SAVAŞ

Türkiye Hükümeti bütün Kürdistan'ın kabile ve aşiretlerini kendi tarafına çektiği için çok geniş ve sinsî planlar yapıyordu. Bu konudaki başarıyı da Kürt Milis kuvvetlerinden bekliyordu. Bütün Anadolu ordusunun Kürtlerle takviye edilmesi üzerine Van kuvvetlerinin mevcudu altmış bin kişiye yükselecekti. Bu kuvvetlerin; Van Vilayetinden seferberlik yapılarak toplanan altı buçuk nizamiye taburu, 2 süvari nizamiye birliği, 12 sahra ve dağ topundan teşekkül olunacağına inanılıyordu. Van kuvvetlerinin üzerine alacağı hizmetleri yerine getireceğine inanılıyordu. Bu vazifeler şunlardı:

1- Kürtler, Erivan vilayetinde ayaklanma ve karışıklık çıkartarak Erivan kuvvetlerimizin hücumlarını tehir edecekler. Bunu temin için mezkur vilayete askeri garnizonlara baskın yaparak panik yaratma ve kuvvetlerimizi dağıtarak erzağa, araç gereçlerine el koyarak dağıtma, askeri, yiyecek bakımından güçsüz hale getirme, ulaşım yollarını kesip tahrip etme görevlerini üstlenmişlerdi. (Erivan kuvvetlerinin teşkili konusunda Türklerin elinde belgeler vardı. Onun için bu görevleri Kürtlere devretmişlerdi.)

2- Erivan vilayetinden Van'a doğru giden yolun korunması.

3- Erivan kuvvetlerimiz Eleşgirt-Zitikan Ovasından Erzurum'a doğru hücumla geçtiği takdirde, bunların ulaşım yollarını kesmek için harekete geçmek. Van kuvvetlerinin komutanlığına Faik Paşa tayin edilmiştir.

Bu kuvvetlerin güzide adamları olan Şeyh Abdullah (Siirt), Şeyh Hamza (Siirt), Müslîh Efendi (Erzincan) ve Mehmet Efendi (Bitlis) ile diğer Kürt şeyh ve başkanlarının yardımıyla bu kuvvetler teşkil edilmiştir. En mühim rol Şeyh Ubeydullah Efendi de idi. Fakat Kürtlerin Türk Hükümetine geniş ve içtenlikle yardım edip etmeyeceği hususu kısa bir müddet sonra tereddütlü bir hale gelmiştir.

1877 yılının ocak ayında Şeyh Ubeydullah, Van Sancağına nakledilmiştir. Mezkur Şeyh Van vilayetinde bulunan bütün Kürtleri toplamaya başlamışsa da, ikibuçuk ay sonra yani 9 Nisan 1877'de Faik Paşa Van'a geldiği zaman hiçbir Kürt süvarisi bulmamıştır. Faik Paşa, Kürtlerin toplanması için kendi memurlarını

ve subaylarını göndererek bazı önlemler almışsa da, Van kuvvetlerinin teşkili pek laçkalaşmış ve başarı pekaz olmuştur. Bütün savaş süresince Faik Paşa kuvvetlerinin mevcudu onbirbin onikibin kişiyi ancak bulmuştur. Bunların da kadrolu subay ve memurlar dışında kalan bölümü Kürtlerden müteşekkil idi. Böylelikle Faik Paşa, Türk askeri birliklerinden mahrum kalarak yalnız Kürtlerle iktifa etmiştir. Bunun sebepleri şunlardır:

1- Van`da vaktiyle bir savaş merkezi tesis edilmemesi. Yedek erzağın nakil araç gereçleri vs. gibi ihtiyaçların zamanında toplanmaması.

2- Türkiye Hükümeti, Kürt milislerinin maaş ve iaşelerinin zamanında tam ve eksiksiz verileceği sözünü vermişse de bu sözün zamanında yerine getirilmemesi. Zamanla Türkler, her süvariye ayda üçyüz kuruş (18 Rus rublesi) verecekleri sözünü vermişlerdir. Fakat söz verilen hiçbir şey verilmemiştir. Çünkü Kürt milislerine bu kadar yüksek maaş verilmesi mümkün değildi. Hatta nizamiye birliklerinin maaşı bile çok aralıklı olarak ancak verilebiliniyordu.

3- Çalışkan olmayan Faik Paşa`nın Kürtler üzerinde hiçbir hükmü ve nüfuzu olmadığı anlaşılmıştı. Buraya ancak İsmail Hakkı Paşa gibi bir şahıs idare edebilirdi. (Fakat belki bunun gibi insanlar Kürtleri itaate mecbur bırakacaklarına onların nefretlerini artırıyorlardı. Hatta belki Kürtlerin menfi hareketleri bu tip hareketler yüzünden devam etmiştir.)

4- En mühim neden ise şudur: Kürtlerin Kürt olarak kalması. Savaşın başlamasından önce Kürtlerin boş alanda gasp ve talan yapma ümidi kalmadığından evlerini terk ederek Türk birliklerine katılmıyorlardı. Kuvvet karargahları Rus hududundan uzak olduğu için artık baskınlara da zaman kalmamıştı. Zira yapılan baskınlardan hemen sonra getirdikleri eşyayı evlerine koymaları lazımdı. Bu fırsat da artık kalmamıştı. Nizamiye kuvvetleri yakınlarında bulunduğu için Kürtlerin kendi memleketlerinde gasp yapımları için açık bir yol kalmamıştı.

Faik Paşa`nın müşkil bir durumda olduğu, Ahmet Muhtar Paşa`ya çektiği bir telgraflan anlaşılyordu. Kendisine emanet edilen Van kuvvetlerinin az sayıdaki başarısının eleştirisini yaptığı ve sonucun ne olacağını düşündüğü zamanlar bu telgrafi çekmiştir.

20 Nisan 1877 tarihinde kuvvetleri Beyazit kentini işgal ettikten sonra Van kuvvetleri Başkumandanı Faik Paşa, Ahmet Muhtar Paşa`ya şu telgrafi çekmiştir. "Kuvvetlerim Van yedek kuvvetlerinin üçüncü sınıfından müteşekkil olduğundan üçyüzseksen süngüden ibaret olup elbiseleri dahi çok yırtık ve giyilmez bir durumdadır. Başarıya ulaşmak için en kısa zamanda araç gereçlerini tamamlamak

lazımdır.”

Beyazit civarlarında gelişen olaylar İstanbul'a kadar ulaşmıştır. İşte bu esnada; Van kuvvetlerinin halen iyi bir zemine oturtulamadığı, araç gereç temin edilemediği, iâşesiz kalan yedek kuvvetlerin dağılmaya başladığı ve bunlardan dolayı Van kuvvetlerinin başarısız kaldığı haberini alan Bab-ı Ali'nin yazı işleri dairesinin endişeye kapıldığı, bu endişelerini Van Valiliğinden sorarak nedenlerinin bildirilmesini, Şeyh Abdullah'ın sözlerini yerine getirip getirmediğini ve çeşitli Kürt aşiretlerinden asker toplanıp toplanmadığını maddeler halinde sormuştur.

Van paşası-Faik Paşa aşağıdaki cevabı vermiştir:

“Şeyhin istekleri henüz sonuçlanmamıştır. Verdikleri bilgiye göre çeşitli yerlerde milis kuvvetleri yollardadır. Bunların gelmeleri de yalnızca memurlarımın defalarca gitmesi ve durmayan isteklerimin neticesinde olmuştur.”

Nisan ayının sonunda Kürtler birkaç milis birliği çıkarmışlardır.Faik Paşa da, Ahmet Muhtar Paşa'nın ısrarları üzerine Van'dan Bergiri (Bargiri)-Muradiye'ye kadar hareket etmiştir.

20 Mayıs'ta Faik Paşa'nın Ahmet Muhtar Paşa'ya verdiği rapora göre şeyhlerin söz verdiği milis kuvvetlerin henüz gelmediği anlaşılmıştır.

10 Mayıs'ta Faik Paşa'nın beşyüz Kürt süvarisi vardı. 20 Mayıs'ta bu kuvvet bine çıkmıştır. 25 Mayıs'ta beşbin 27 Mayıs'ta 7-8 bin arasında bir kuvvetin toplandığı anlaşılmıştır. Daha sonra bu kuvvet onikibine kadar çıkmıştır. Buna rağmen Bayezit'e doğru hücumları çok zayıftı. İleri birlikler ancak 30 Mayıs'ta Aladağ geçitlerinden geçebilmişlerdir. Van kuvvetlerinin böyle gevşek hücumlarının nedeni şudur:

1- Kuvvetlerin idaresinin, araç gereçlerinin yok denilecek kadar az olması (İaşeleri ise yakınlardaki köylüler tarafından “seyaptır” denilerek karşılanıyordu),

2- Faik Paşa'nın emirlerini dinlemeyen Kürtler arasında hiçbir irtibatın bulunmaması. Kürtlerin iki ile üç vereste mesafede bulunan köylere giderek erzakı toplamaları ve ihtiyaçların geceyi köylerde geçirmeleri. Bu Kürtlerden bazılarının tekrar evlerine geri dönmeleri bile vakiydi. Kürtleri bir yere toplamak çok zordu. Norman'ın yapıtlarının hemen hemen bütün sayfaları Kürtlerin savaşta yaptıkları zulümler ile doludur. Bu Kürtler İslam ve Hristiyan arasında fark gözetmeksizin yol üzerindeki bütün köylerin mallarına el koyuyorlardı.

Genel durumu bilmek için Erivan mıntıkasında bulunan kuvvetlerimizin

hareketlerinden ve almış oldukları önlemlerden bahsetmek icap eder:

12 Nisan 1877 de dokuz tabur ve bir birlik piyade ile 22 birlik süvari, 24 piyade ve 8 süvari toptan müteşekkil Erivan kuvvetleri Iğdır civarında bulunuyordu. Bu kuvvetler Erivan Vilayetini müdafaa ederek Kars mıntıkasındaki hareket kolordumuzun sol kolunun güvenliğini temin etmekle beraber Türkiye'ye doğru hücumla geçtiğimiz zaman bu harekete yardımda bulunacaklardır. Bu görevin yapılması için General Tirğukasov, Bayezit'e doğru hücum edilmesini ve burayı işgal ettikten sonra transist yolundaki Köprü Köyü'ne kadar harekete devam edilmesini emretmiştir. Erzurum'a doğru taarruza geçirilmesi ise mevsim şartları elvermediğinden plandan çıkartılmıştır. Geri kalan planın tümü General Loris Melikov tarafından onaylanmıştır. Beyazit üzerine yapılacak olan hücumla ise Erivan kuvvetlerinin sadece bir bölümünün katılmasına izin verilmiştir. Mezkur kuvvetlerin iki piyade birliği, 10 süvari birliği ve 2 toptan müteşekkil bir bölümüne irtibatı sağlamak için Kağızman'da kalmaları emri verilmiştir. Erivan kuvvetlerindeki görevlerinden başka Kürt halkı arasında nüfuzumuzu temin etmek ve onları tarafımıza çekmek için çalışmalar başlatıp geliştirmek görevi de kendilerine verilmiştir.

Kürtlerle olan ilişkilerimizin savaş başladıktan sonra gelişeceğine inanılıyordu.

1- Toprakkale, Zitikan-Eleşgirt, Karakilise ve civarlarında üçbin piyade, binaltıyüzkırk süvari.

2- Tahir, Dehar ve Velibaba civarlarında üçbin piyade ve altı top.

3- Beyazit'te iki tabur piyade, bir birlik süvari ve üç top.

4- Van'da teşkil edilen Faik Paşa'nın kuvvetleri.

Bu kuvvetler iki müstakil grup teşkil ederek Van ve Erzurum istikametlerindeki hareket noktalarını tutmuştur. Van kuvvetlerinin teşekkülünün bu esnada başarısızlığa uğraması bizim için çok faydalı olmuştur. Dağınık bir durumda bulunan Türklerin dokuzbin beşyüz neferden fazla insan gücü ve onbeş toptan müteşekkil kuvvetine karşı bizim muntazam bir durumda bulunan dokuzbinbeşyüz insan ve 32 toptan murekkep bir kuvvetimiz bulunuyordu. Bu durum hareketimize gayet atılgan ve kesin yapılması imkanı veriyordu. Fakat Erivan kuvvetlerinin işesinin tamamıyla temin edilmemesi ve müfrezemizin araç gereçlerinin zamanında temin edilmemesinden dolayı çıkan karışıklıklar çalışkan General Tirğukasov'un parlak başarılarına mani olmuştur. Örneğin; 13-14 Nisan'da Erivan kuvvetleri hücumla başlamıştır. Yollar çok bozuk olduğundan

askeri birliklerimiz yolları tamir etmek zorunda kalmışlardır. Kuvvetler yavaş hareket ettiklerinden ancak 17 Nisan`da hududa ulaşabilmişlerdir. Aynı gün iki süvari birliğinden müteşekkil bir keşif kuvveti Albay Filpov kumandasında Beyazit`e doğru gönderilmiştir. Albay Filpov`un yaptığı keşif hareketi neticesinde, Türklerin Beyazit`i müdafaa etmeyecekleri kanaati hasıl olmuştur. Albay Filpov`un yanına gelen Haydaranlı Kürtlerinin başkanlarından, Başkan Mirza Ağa ve birkaç Kürt başkanı bizlere itaat edecekleri sözünü vermişlerdir.

18 Nisan 1877`de Erivan kuvvetlerinin bir bölümü savaşız olarak Bayezit`i işgal etmiştir. Burada bulunan Türk kuvvetleri hazineyi ve genel malları çıkarmadan mezkur şehri terk etmişler ve Van yolu ile Bergiri (Bargiri) Köyü`ne doğru çekilmişlerdir. Fakat 17 Nisan`da Erivan kuvvetlerinden gönderilen kuvvetlerimiz yeterli olmadığından Beyazit garnizonunu esir almayı başaramadık. İşte bu garnizon Faik Paşa`nın kuvvetlerinin özünü teşkil eder. Bu birlik daha sonra büyüyerek kolordu haline gelmiştir.

25 Nisan`a kadar Erivan kuvvetleri, idarenin düzeltilmesi, iaşenin tanzimi ve ulaşım yollarının keşfi için Beyazit kentinde kalmıştır. Bu arada Kürtler üzerindeki nüfuzumuzu artırmak için birkaç süvari birliği çevrede keşif hareketi yapmıştır.

Üç süvari birliğinden müteşekkil bir kuvvet Albay Medvudüveski komutası altında Şeyh Ali köyü`ne doğru bir keşif hareketi yaparak Sarısu Çayı boyunca Zorava Köyü`ne kadar Kürt kışlak ve yaylalarından geçerek, Deresu Deresi`ni izleyerek Beyazit`e geri gelmişlerdir. Bu keşif hareketi sonucu Sarısu Çayı`nın sol sahilinde göçebe halde yaşayan Kürtler İran Kürtleriyle Azerbaycan`da bulunan Tatarlar (Azeri Türkleri)`in talan ve eşkiyalıklarından korkarak sağ sahile geçmişlerdir. Burada bulunan Kopis Dağı`nın kuzeydoğu yamaçlarını mesken tuttukları anlaşılmıştır. Keşif kollarımız buralardan geçerken yörenin Kürt halkı, kuvvetlerimizi iyi bir şekilde karşılayarak itimatlarını beyan etmişlerdir. Bu arada İran Tatarları tarafından yapılan baskınlarda kendilerine yardım etmemizi istemişlerdir.

Üç birlik süvari ve iki süvari topundan müteşekkil bulunan başka bir kuvvetimiz de Prens Amilahvari (Amilaxwari)`nin kumandası altında Diyadin`e doğru hareket etmiştir.

Bir Kazak birliği ile yarım Kürt süvari birliğinden müteşekkil üçüncü bir kuvvetimiz de Yüzbaşı Domantoviç kumandasında Albay Amilahvari`nin kuvvetiyle beraber Kurudokil Çayı`na kadar giderek buradan Kırıldız, Karegöz ve Kamercik köylerine doğru hareketlerini değiştirerek Karagöz`den Beyazit`e geri gelmişlerdir. Bu yollarda Kürtler bulunmamıştır. İşte bu esnada Bayezit`te

bir tabur piyade beş birlik süvari ve iki top bırakan Erivan kuvvetleri 26-27 Nisan`da Diyardin ve Surbuhanisi işgal etmişlerdir. Kuvvetlerimiz buralarda iaşenin temin ve tanzimini yaparak Surbuhanis`te bulunan savaşın hareket noktasının tesisi ve genel karargahın batıya doğru harekete uygun olduğu takdirde yolların tamiri ile ilgilenmeleri için verdiği emre uyarak 22 Mayıs`a kadar orada kalmışlardır.

General Tirğukasov, Diyardin`e geldiği zaman Aladağ`ın güneyinde Sarıgöl yakınında Ali Ağa başkanlığında Hayderanlı Kürtlerinin iki tabur teşkil etmekte olduğu haberini alır. Ali Ağa bu iki tabura Beyazit garnizonu yakınlarında beşyüz süvari katılacağını ve böylelikle Bayezit`e hücum edeceğini ümit ediyordu. Onun bu niyette olduğu da biliniyordu. Bu bilgileri tahkik etmek üzere iki Kazak birliği Albay Felipof`la birlikte gönderilmiştir. 28 Nisan`da mezkur albay, Teperiz Köyü`ne ulaşır. 29 Nisan`da Beyazit`ten Van`a giden patika yolda harekete devam edilmiştir. Teperiz`den Sarıgöl`e kadar yol üzerinde yalnızca halk tarafından terk edilen Karagöl adında küçük bir Kürt köyü vardır. Sarıgöl yakınlarındaki Çobankalesi adındaki Kürt köyü halkı, Türkleri, özellikle Beyazit`i terk eden Türk nizami askerlerini pek nefretle hatırlarlardı. Fakat Rusları da sevmezlerdi. Bunun için onlarada taraftar olmadıklarını işlerinde gösterirlerdi. Albay Amilahvari`nin (Amilaxvari) ikinci bir keşif hareketi esnasında 7-8 Mayıs, Aladağ`ın güneyinden Van`a giden yol üzerinde (Sarıgöl yakınlarında) mezkur albayın yanına Abega (Ebeğe) ovasında ikamet eden Kürt aşiretleri başkanlarından biri gelmişti. Gelen başkan, albay`a güvenlerini bildirdikten sonra Türklerin Rus kuvvetlerini Bergiri Köyüne doğru çekmek istediklerini, (Van`a doğru çekildiklerini) söylemiştir.

Türklerin maksatlarının üstün olan kuvvetleri ile Rusları yenmek olduğunu da söylemiştir. Bu bilgilerin yalan olduğunu anlayan General Prens Amilahvari, Hayderanlı Aşiretinden (bize karşı en çok kin besleyen) Ali Ağa Kürtleri üzerine bir süvari baskını yapmak arzusuyla hareketine devam etme kararı vermiştir. Fakat General Tirğukasov, General Prens Amilahvari kuvvetlerinin derhal geri gelmesini emretmiştir. Rus kuvvetlerinin Aladağ`ın güney tarafına çekilmesi arzumuz dışında gerçekleşmiştir. Faik Paşa derhal kendi başarısı hakkında bir rapor vermiştir. Aladağ`ın ötesine çekilmemizi, Türkler bizim güçsüz olduğumuz şeklinde yorumlamışlardır. Bu olaylar üzerine Kürtler yine bizim taraflarda baskınlara ve mal talanlarına başlamışlardır.

Eğer Prens Amilahvari, Bergiri`ye giden yolda harekete devam etseydi bize düşman olan Kürt aşiretlerini cezalandırmış olsaydı, Küçük Kürdistan`ın içinde düşmana karşı küçük bir başarı elde etseydi, geçen savaşlarda olduğu gibi, Aladağ`ın öte tarafındaki Kürtlerin bir bölümü emrimiz altına girer, kuvvetimiz bilinirdi. Böylece bizim topraklarımıza da baskın düzenlenmesi sözkonusu

olmazdı. Böylelikle kuvvetimizi gören Kürtler dize gelirlerdi. General Tırğukasov'un Prens Amilahvari kuvvetlerinin geri çekilmesi için almış olduğu karar, Karakilise yakınlarında bulunan Türk kuvvetlerinin hücumu geçecekleri yolunda almış olduğu bilgiden kaynaklanıyordu. Geri çekilme ise yukarıda sayılan sakıncaları da kendisiyle beraber getirdi. İşte Aladağ'ın öte tarafında yapılan keşif hareketlerinden hiçbir sonuç alınmaması, Prens Amilahvari'nin Surbuhanis'e geldiği günlerde Kürtlerin baskılara hazırlanmasına sebep olmuştur. Aladağ'ın öte tarafındaki Kürtlerin kaynaştıkları, baskın grupları teşkil ettikleri ve bu gruplara ayrı ayrı görevler verildiği, her grubun kendi mantığında yaptığı baskınlardan diğer gruplara bilgi aktaracağı haberleri alınıyordu. Bunun üzerine 12 Mayıs'ta dört birlik piyade ve keşif birlikleri olaraktan dört birlik süvari, Şipşu kumandasında Aladağ'ın öte tarafına hareket etmiştir. Fakat mezkur Şipşu komutasında bulunan kuvvetler Kurdukul (Kıdukul) Nehri'ne kadar gelerek oradan Kürtlerin durumunu anlamak için birkaç keşif kolu göndermişler. Daha sonra 15 Mayıs'ta Diyardin'e geri gelmişlerdir.

Erivan kuvvetlerinin Kürtler arasında nüfuzlarını genişletmek ve Aladağ'ın öte tarafındaki Kürtleri bize taraftar yapmak konusunda verdikleri uğraş bundan ibarettir. Kürtlerin ruhi durumu böyle olduğundan dolayı Erivan kuvvetleri batıya doğru hücumu geçeceği esnada, Beyazit'in Van tarafından büyük bir tehlikeye maruz kalacağı ve Karakilise Türk kuvvetlerinin güneye doğru Hamur-Melezkürt istikametine çekilerek oradan Dram Dağı'na kadar ilerlemiş olan Erivan kuvvetlerinin ulaşım yolları üzerine hareket edebileceği endişesiyle General Tırğukasov, bütün Beyazit Sancağı'nı savunabilmek ve ulaşım yollarını tehlikede bırakmamak için genel karargahtan Beyazit'e kuvvetli bir garnizonun tayini ile kuvvetlerinin takviye edilmesi ricasında bulundu. Mühim olan Kars savaşının yapılacağı yerde birliklerimizin az olmaması ve ikinci bir yerde savaşan Erivan kuvvetlerinin, komutanlığın isteklerine karşı çıkmamasıdır.

Bu esnada Kars'ın topraklarla vurulması kararı alınarak ateşe başlanmıştır. Ahmet Muhtar Paşa'nın dikkatinin Kars'tan çekilip Soğanlı'ya toplanması için Erivan kuvvetlerine hiçbir kayıp vermeden ve bütün kuvvetleriyle düşmanın üzerine hücum emri verilmiştir. Bu emir üzerine Erivan kuvvetleri batıya doğru hareket ederek 4 Haziran'da Dram Dağı'nda ve 9 Haziran'da Tahir (Dehar) yakınında savaşlara girişmiştir. Haziran ayı ortasında Dram Dağı savaşı esnasında Erivan kuvvetlerinin arkası ve ulaşım yolları emniyet altına alınmıştır.

Iğdır'da altıyüz nefer, Beyazit'de bindörtüyüzyetmiş nefer, Surbuhanis ve civarında beşyüz nefer, Karakilise ve civarında bin nefer bırakılmıştır. İşte geride bırakılan kuvvetlerimiz ulaşım yolları üzerinde bulunan güzergahta (266 vereste, Iğdır'dan başlayarak Bayezit ve Tahir'e doğru) üçbinbeşyüzyetmiş kişiden mevcuttu. Bu mevcut General Tırğukasov'un 4-9 Nisan'da yaptığı savaşta

mevcudunun yarısıydı. Buna rağmen kuvvetlerimizin ulaşım yolları ve arkası pek o kadar güvenli bir surette temin edilmiş değildi. Halbuki geçen savaşlarımızda, Erivan kuvvetlerinin ulaşım yollarını ve arkalarını daha az bir kuvvetle güvenceye alan kuvvetlerimiz bunlar kadar tehlikede değillerdi. Bunun nedeni yerli ve Aladağ'ın öte tarafındaki Kürtler üzerinde hiçbir nüfuzumuzun kalmamasıdır. Kürtler heran baskınlar düzenleyerek yollarımızı kesebilir ve arka kuvvetlerimizi imha edebilirlerdi. İşte mevcut bu tehlikeye karşı görevlendirdiğimiz Erivan kuvvetleri, "Kürtleri tarafımıza çekmek ve onları silahlı kuvvetlerimizin etkisiyle (içlerine korku salarak) kesin bir şekilde bağlamak" yolunda vermiş olduğumuz emri ihmal etmiştir. Zira bu kuvvetler Kürtlerle hiçbir ilişkiye girmemişlerdir.

Tabi bu emri yerine getirmemek çok yanlış bir harekettir. Erivan kuvvetlerinin bir bölümü ile büyük bir bölümümüzü savaşın başında bile takviye etmek icap ederken, yalnız Kürtler üzerindeki nüfuzumuzu genişletmek amacıyla Kürtlerle ilişkilere girilmemesi bu tehlikeyi vücuda getirmiştir. Bilindiği gibi, Kürtlerle olan ilişkilerimiz ve onların bize karşı yaptıkları hareketler kuvvetlerimizin başarı oranını gösterir. İşte bundan dolayı kuvvetlerimizin başarısı Kürtlerin durumları ile ilgilidir. Fakat bu başarı uzun müddet elde edilememiştir. Çünkü Kürtlerle ilişkilerimiz kesilmiştir. Sonuçta bu savaş esnasında Beyazıt'e sıkışan kuvvetlerimiz 22 gün boyunca binbeşyüz kişilik bir kuvvetle kendilerinden on misli fazla olan düşmana karşı kenti savunmak zorunda kalmışlardır. General Tırğukasov'un askeri bilgilerine göre, Kürtler ciddi bir askeri harekette bulunmayacaklardı. Bunların askeri hareketleri hiçbir şeye yaramayacaktır. Aynı zamanda Türklere karşı ilgisiz oldukları için bunlarla ilişki kurmaya da pek ehemmiyet vermemiştir.

Erivan kuvvetlerinin bu müşkül durumdan şeref ve başarıyla çıkmalarına imkân veren şey yine bizim kararlılığımız olmuştur. Faik Paşa'nın Van kuvvetlerinin hareketlerine gelince; Kürtlerin ciddi askeri hareketlerde bir işe yaramamaları bizim görüşümüzü teyid eder. Haziran ayının başında Faik Paşa'nın kuvvetleri onbinden fazla idi. Şu şekilde konulanmışlardır:

1- Beyazıt'ten 18 vereste uzakta, Teperiz Köyü'nde ve yakınında bulunuyorlardı. Beyazıt yolu üzerinde bütün Kürt süvarileri ve nizami olmayan piyade birlikleri konuşlanmıştı.

2- Aladağ'ın güneyinde, bir yürüyüş uzaklıkta, bulunan diğer kuvvetler, milis ve nizamiye birliklerden, topçu, süvari ve yedek kuvvetlerden teşkil olunmuştu. İşte bunlardan nizami olmayan birliklerin bir bölümü, Beyazıt'ten Van'a doğru ilerlemeye (3 Haziran'da) başlamışlardı. Bunlar için iki birlik Kazak süvarisi ile iki birlik milis süvarisinden müteşekkil Yarbay Bulavin kumandasında

bir kuvvet gönderilmiştir. Bu kuvvetler, Kürtlerin 6 süvari birliği tarafından karşılanınca geri çekilmek zorunda kalmıştır. 4 Haziran`da (Dram Dağı savaşının olduğu gün) Kürtler, Beyazit civarlarında bulunan garnizonlarımıza baskın yaparak hatalarımızdan yararlanıp bin kadar hayvanımızı gasp etmişlerdir.

Kürtlerin birinci baskınlarının başarılı olması kendilerine büyük moral vermiştir. Beyazit garnizonu küçük olduğundan hırs ve cüretleri artmıştır. Talan konusuna korkmadan girebileceklerine ve başarı elde edeceklerine kesin bir gözle bakıyorlardı. Bunları fikirlerinden caydırmak ve kendilerine gözdağı vermek için 6 Haziran`da Beyazit garnizonundan Van yolu üzerindeki yerlere yeniden bir keşif hareketi yapılmıştır. Nizami askeri birliklerle takviye edilen Kürt kuvvetleri tarafından kuşatılan kuvvetlerimiz, geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu başarıyı yalnız kendilerinden bilen Kürtler, artık Van paşası Faik Paşa`nın emirlerini dinlememeye başlamışlardır.

8 Haziran`da Faik Paşa, Beyazit Kalesi`ne hücum etmiştir. Fakat bu hücum sonucu Faik Paşa`nın kuvvetleri büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ama bu yenilgi Kürtleri daha bir ateşlemiştir. Zira ellerine geçen gasp mallarını dahi getirememişler, üstelik aşiret kürtleri arasında da büyük karışıklık çıkmaya başlamıştır. Bu kuvvetler artık saldırgan bir çete durumuna gelmiştir.

8 Haziran`da büyük kayıplar verildikten sonra geri çekilen ve birkaç gün yiyecek temin edemeyen Kürtler, Faik Paşa ve subayların hatta Şeyhlerin ve Başkanların emirlerini dinlememeye başlamışlardır. İşte bu esnada Şeyh ve başkanlar kendi aşiretleri ve müritleri arasında büyük bir tehlikenin başgösterdiğini anlıyorlardı. Artık açlık had safhasına ulaşmıştır.

Bu arada Halef Hilmi (Xalef Hilmi) Efendi adında bir kabile başkanı Faik Paşa`ya başvurarak “İdarende bulunan milis kuvvetlere itimad edemez duruma geldiğimden beni ordugahın yakınında bir yerde koruyunuz” demiştir.

8 Haziran da Faik Paşa Müşir Ahmet Muhtat Paşa`ya yazmış olduğu raporda; “Kürt süvarilerden başka, Kürt piyadesinden ve yedeklerinden hiç istifade edilemeyeceği kanaatine vardığını bununla birlikte mevcut olan Kürt başkanlarına kendisini dinlemesi için emir vermelerini” istemiştir. Aksi takdirde hiçbir iş yapamayacağını anlatmıştır. Faik Paşa başka bir raporda da nizami olmayan birliklerin, nizami birliklerle istihdam edilebilecek bölümü alıkonulduktan sonra, geri kalan bölümün evlerine geri gönderilmesi için çok ısrar etmiş ve müşire büyük tavsiyelerde bulunmuştur. Böylece açlık ve sefalet orduda bir nebze de olsa azalacaktı. Geri kalan bölümün ise söz dinleyecek duruma geleceği kesinleşirdi.

9-10-11 Haziranda Kürtler, Beyazit'i işgal ederek, İşlam ve Hristiyan halk arasında fark gözetmeksizin bütün Őehirin mallarına el koymuşlardır. HerŐeye el koyan Kürtler 12 Haziranda sakinleşmişlerdir. Fakat ablukanın sonuna kadar Kürtler arasında kaynaşmalar ve karışıklıklar sona ermemiştir. Faik Paşa, sakin duran Şehir halkını öldürmemeleri ve talan edilen Őeyyayı geri vermeleri için defalarca Şeyhlere ve başkanlara müracaat etmiştir. Şeyhler bu karıřıklıŐa itiraz etmemişlerdir. Kendilerince alınması gereken önlemleri alacaklarına söz verdikleri halde. milis kuvvetlerine hazineinden maaşverileceği sözünü veren paşalar, bunlara hiçbir Şey vermediğinden, bu gibi işlerin milis kuvvetlerince yapılmasının zorunlu olduğunu belirtmişler. kendilerince haklı oldukları için de hiçbir önlem almamışlardır.

Bu haklı durumlardan dolayı kimseler tarafından eleştirilmelerine imkan kalmadı. Çünkü Faik Paşa kuvvetlerinin iaşeleri çok kötü bir Şekilde tanzim edilmişti. İşte bu nedenle Kürtler açıklıkla karış karışya gelmişlerdi. Şeyhler ve hatta Şeyh Ubeydullah bile kendi müritleri olan Kürtleri sükunete getirerek Faik Paşa'ya gerçek bir yardımda bulunamamışlardır. Beyazit önündeki savaştan başka Kürtler aynı zamanda Erivan kuvvetlerimizin ulaşım yollarında da çalışmalarda bulunmuşlardır. Bu esnada da buralarda bulunan Kürt köylerini dahi talan etmişlerdir. Aradan çok zaman geçmeden bu Kürt gruplar, Beyazit Ovasında bulunan köylerine dağılmışlardır. Bu gruplar Dayidin'i aldıktan sonra 13 Haziran'da Surbuhanis Manastırı'nı işgal etmişlerdir.

Fakat Surbuhanis'de bir Kürt birgiği de manastarda iken, Binbaşı Karapivi manastırını baskın düzenleyerek manastıra sığınan Kürtlerle beraber manastırı yakmıştır. Burada çoğunluğu kabile başkanı ve mühim Şeyh olan otuz yedi Kürt yanmıştır. İşte (³³)Kürtlerin ulaşım yollarımız üzerindeki talan ve baskınları bundan ibaretti.

Erivan kuvvetlerinin arka kısmının bütün plan ve ulaşım durumunu bilen ve araç gereçlerin Kürtlerin akınlarına maruz kalacağı umudunu taşıyan Mareşal Ahmet Muhtar Paşa'nın geniş planları tatbik edilmemiştir.

³³ Yazar: o zamanlar savaş usulü olan; araç ve gereçlerin savaş meydanından çıkarılmasını, erzak ve nakil vasıtalarının ortadan kaldırılmasını Kürtlerin tabiatından gelen bir kötü ahlak olarak telakki ederek Kürtleri tenkit eder. Halbuki eski harplerin usulü yleydi. Hatta 1500'l yıllarda savaş esnasında düşman kuvvetlerin, karış tarafın inanç ve dşncesinde olan bütün insanları ve erzağı yok etmesi bir kural haline gelmişti. Fakat kendileri daha yakın ve insancıl bir çağda yaşadıkları halde, hiçbir savaş ahlakına sığmayan "yakma" olayını gerçekleştiren kendi binbaşı'sına hiçbir eleştiri getirmiyor. Bunun görüşlerinin de ancak satırları kadar doğru olabileceği kanısındayım. Bunu da kamuoyu ve insaf sahibi olan herkese açıklama gereği dyyordum. Yazarın ne kadar insancıl olduğunu anlamak isteyen herkes onun görüşlerine bakabilir.

4 Haziran'da Tahir (Dehar) savaşında Mehmet Paşa kuvvetlerinin yenilmesi üzerine çıkan şayialar çok hızlı bir şekilde bütün Kürt yaylalarına yayılmıştır. Tahir (Dehar) kuvvetlerinin yanındaki Kürtler savaş sonuçlanmadan Türk kuvvetlerini terk ederek kendi mezralarına gitmişlerdir. Tahir (Dehar) den Surbuhanis'e kadar olan sahadaki bütün Kürtler on iki gün içinde tamamıyla sükunete geçmişlerdir. Zira giden gitmiştir geri kalanla da artık bizim silahların gölgesinde yaşamaya başlamışlardır.

13 Haziran'da Muşir Ahmet Muhtar Paşa, Faik Paşa'dan aldığı rapordan Faik Paşa'nın milis kuvvetlerine itimad olunamadığından ve nakliye araçları kağıt miktarda olmadığından savaş durumuna geçemeyeceğini anlamıştır. Fakat Muhtar Paşa kesin bir şekilde telgrafla verdiği emirde Erivan vilayetinin milis birlikleri tarafından işgal edilmesini istemiştir. Faik Paşa bu telgrafi alır almaz müşirin telgrafına şu raporla cevap yermiştir "14 Haziran tarihli telgrafınızı aldım. Dediğiniz gibi Beyazıt kuvvetleri güçsüzdür. Fakat tuğayımın içinde bulunan milis birlikleri henüz teşkil edilmemiştir. Şeyh Übeydullah Efendi'ye istirhamda bulundum ise de kendi kuvvetleri hakkında bilgi verememiştir. Mezkur Şeyhin kuvvetleri bindörtüyüküç neferden fazla değildir. Tarafımızdan iâşesi verilen Şeyh Celalettin Efendi'nin birlikleri ise sekizyüz meferden müteşekkildir. (Bitlis-Hizan), Şeyh Hamza Efendi'nin silahlı dörtüyzelli adamı vardır. Diğerleri ellerinde bulunan silahlarıyla evlerine gitmişlerdir."

Gerçekten, Faik Paşa'nın kuvvetlerinde bulunan Kürtler ya kendi kendilerine gitmişlerdir ya da civar köylere baskın yapmak maksadıyla nizami silahları da yanlarında götürerek büyük gruplar halinde dağılmışlardır. Savaş sahasında hiçbir hizmet kabiliyeti olmayan Kürtler, savaşta dahi pek az iş görüyorlardı. Kürtlerin iştirak ettiği birkaç hücumu ve gelişen durumu bizzat gören İngiliz Yüzbaşı Norman Kürtleri şöyle tanımlar: "Bunların savaş hakkında hiçbir bilgileri yoktur. İşte Dram Dağlarının tepelerinde yapılan savaşta Mehmet Paşa'nın sekizbinüzyüz mevcutlu kuvvetinin 1/3'ü Kürt nizamiye kuvvetiydi. Bunlardan üç birlik teşkil edilmişti. Bunlar savaşa iştirak etmeksizin beklemekteydiler. Öğle zamanı başarı sağlamamız üzerine kendi kendilerine evlerine gitmek üzere geri çekilmişlerdir." Bu savaşı bizzat izleyen Yüzbaşı Norman Kürtlerin savaşta durumu şöyle izah ediyor; "Kürt süvarileri ile münakaşa etmeye gerek yoktur. Yalnız Vinçestirler ile teçhizatlanmış beşyüz Çerkez'den müteşekkil bir kuvvet mükemmel şekilde savaştı. Savaş başlamadan önce Rusları paramparça edeceklerine söz veren Kürtler, savaş günü dağlara çekilmek zorunda kaldılar. Fakat arasına birer kişi olarak görülen Kürtler, düşmana ateş ediyorlardı. Ellerinde yeterince silahları olmayan Kürtler, sürüler gibi kaçarak kurtulmak için bildikleri dağların zirvelerine tırmanıyorlardı. Bu şekilde, gerek savaş sahasında ve gerekse savaşı sonrasında Kürtler Türklere bir yarar sağlamamışlardır. Üstelik kendilerine ait olan memleketlerini tahrip ederek mallarına el koymaları bağışlanmaz bir

harekettir. Bundan dolayı Türk nizami birliklerinde büyük bir karışıklık meydana getirmişlerdir.”

Yüzbaşı Norman'ın yapıtının hemen bütün sahifelerinde, Kürtlerin amaçsız yaptıkları gasp cinayet ve zorlamalardan bahsedilir. Bir kere Kürt kuvvetlerin geçtiği her mıntika gasba uğramıştır.

Norman'ın ifadesine göre;Kürtler savaşı neden göstererek bütün Kürdistan'da talan yapmışlardır. Bunlar Van, Muş, Bitlis ve diğer mıntikalarda gasp yaparak mal mülk bırakmamışlardır. Yüzlerce köyü yıkarak tümden yok etmişlerdir. Binlerce Hristiyanı, hatta Müslümanları bile öldürmüşlerdir. Kürtlerin bulunduğu askeri birimlerde daima intizamsızlık vardır. Bu yıkımcı Kürtlerin asılmalarını önleyen ve kurtulmalarına vesile olan İsmail Hakkı Paşa idi. Muşir Ahmet muhtar Paşa her nekadar bunların asılmasını emretmiş ve bunun başkaları için ibret verici olacağını belirtmişse de Kürt İsmail Hakkı Paşa daima onları korumuş ve gelen emirlere karşı gözlerini yummuştur.

Kars mıntikasındaki durum ise şöyle idi: Savaştan önce Kürtler üzerinde varolan nüfuzumuz savaş zamanında da devam ediyordu. Bazı olaylar müstesna, Kars Sancağı'ndaki Kürtler genellikle bize taraftar idiler ve ellerinden geldiği kadarıyla dostane şekilde hizmet vermeye devam ediyorlardı. Bunlardan bazıları teşkil ettiğimiz milis birliklere yazılıyordu. Bir bölümü de rehberlik ve casusluk görevi yapıyordu. Kuvvetler arasında ulaşımı sağlamada çalışıyorlardı. Bunların elçileri temsilci ve başkanları daima genel karargahta bulunurlardı. Bütün Kürt halkı istediğimiz savaş araç ve gereçlerini (iaşe,nakliye araçları, at, kağnılar, öküz) kendi arzularıyla veriyorlardı. Kars Sancağı Kürtleri, genellikle genel karargahtan memnundular.

SAVAŞIN İKİNCİ BÖLÜMÜNE KÜRTLERİN İŞTİRAKLERİ

Kars'ın işgalinin ve Erzurum civarlarındaki savaşın başından sonuna kadar. Erzurum civarlarındaki savaşın Kürdistan tarafından temini ile Kürtler üzerindeki nüfuzumuzun genişletilmesi için alınan önlemler:

Kars 'ın işgali, bütün Anadolu'da ve İstanbul'un yüksek katlarında büyük bir tesir yaratmıştır. Hatta Müşir Ahmet Muhtar Paşa'nın yerinin değiştirilerek, yerine başka birinin atanması bile sözkonusu olmuştur. Müşir Paşa bile Kars'ın bu kadar acele düşeceğini sanmıyordu. İşte bundan dolayı Türkler, yeni kuvvetler toplamaya başlamıştır. Bu amaçla Nafiz Paşa görevli olarak Kürdistan'a atanmıştır. Nafiz Paşa'ya verilen talimat; ayrıca bir emir gelmedikçe toplanan Kürtlerin toplandıkları yerde kalmalarını sağlamaktı. Herhalde Türkiye Hükümeti , Kürt milis kuvvetlerini savaşa sokmadan önce, kendilerini iyi bir

talimden gecirip belli bir düzene getirmek istiyordu. Kürdistan'daki savaştan önce, savaşın ilk devrelerinde olduğu gibi, Türklerin ümitleri ve istekleri bu defa da suya düşmüştür. Zira aç kalan Kürtlerin şeyh ve ağaları tekke ve evlere geri gitmişlerdir.

Şeyh Ubeydullah General Tirğukasov'un kuvvetleriyle karşılaşmaktan çekindiğinden, Ruslar tarafından yenilgiye maruz olmadıysa da, Rusların süngü ve toplarının kendi kudsiyetinden daha kuvvetli olduğuna inandığından, Kürtleri Ruslarla savaşa çağırılmamıştır. Zamanında bu çağrıdan vazgeçmiştir. Zivin Savaşında yenilmeyen İsmail Hakkı Paşanın hem kendisi hemde kuvvetleri içinde bulunan Kürtler, büyük bir ün yapmışlar; itibar kazanmışlardır. Ama bu ün devam etmedi. Zira, Iğdır'da geri çekilmeleri ve Deveboyu Savaşında yenilmelerinden sonra bu ün çabucak kaybolmuştur. İsmail Hakkı Paşa'nın ün ve şöhretinin Kürtler üzerinde bıraktığı korku, bu savaştan sonra bir daha geri gelmemek üzere kaybolmuştur.

Bu savaşta artık Kürtlerin Rus arazisine geçerek bir daha talan yapmayacakları anlaşılmıştır. Mareşal Ahmet Muhtar Paşa defalarca şu beyanda bulunmuştur: "Artık Türk Hükümeti'nin Kürtlerden korkmaması lazımdır. Zira Kürtlere karşı yapılacak savaş ve tenkilden çekinmemek gerekir, bunlar yaptığım savaşlardan anlaşılıyor." Mareşalin emriyle birçok Kürt asılmışsa da buna karşı herhangi bir tepki olmamıştır.

Bu suretle "cezasız talan" konusunda Kürtlerin umutları tamamıyla sona ermiştir. İşte bu nedenlerden dolayı, Kürtler, Türk askeri birliklerini tamamlamak konusunda herhangi bir arzı duymuyorlardı. Üstelik bu birlikleri terkederek evlerine dönmeye başlamışlardı.

22 Kasım 1877'de yani Deveboyu yenilgisinden bir ay sonra Türk gencl komutanı; elliiki tabur piyade 6 sahra ve dağ bataryası ile ikibin Çerkez ve Kürt süvariye sahipti. Savaş Soğanlı'nın öte tarafına geçtikten sonra General Loris melikov, Kürt kabile başkanlarıyla ilişkilerimize özellikle önem vermiştir. Erzurum'un işgali artık an meselesi idi. Türkiye Hükümeti 1877 yılının aralık ayı sonunda bile anlaşmayı düşünüyordu. Fakat savaşın sonunun ne olacağını hiçkimse bilmiyordu. Anadolu'nun içine doğru hücumu devam ettiğimiz takdirde Kürtleri tarafınıza çekmemizle birlikte savaşın merkez noktasının güvencesinin temini ve Soğanlı'nın ötesinde, kuvvetlerimizin iâşe ve araç ihtiyacının temini daha kolay olacaktı.

19 Aralık'ta General Loris melikov Erzurum idaresi memuru General Silvinkov'a şu beyanda bulunmuştur: "Hınıs Kalcsi'nin tarafımızca işgalinden

sonra Türkiye Kürtleriyle ilişkilerimizin başlama zamanı gelmiştir. Bu iş bizim için her şeyden önemlidir. Kürtleri tarafımıza çekebilirsek, yeni hücumlara geçtiğimizde büyük faydalar sağlamakla beraber, Türkiye Hükümetini’de müşkül bir duruma sokabileceğiz. Birçok Kürt, Türk Ordusunda hizmet görüyor. Eğer nüfuzlu başkanları vasıtasıyla hizmet veren Kürtleri kendi evlerinde serbestçe yaşama hakkını temin edebileceğimiz vaadiyle Türk Ordusundan ayırabilirsek bu bizim için çok büyük bir kazanç olacaktır. Ondan sonra bunların çaresine bakılır. Bu halk parayı çok sever. Bundan dolayı nüfuzlu başkanların seçimiyle bunları tarafımıza çekmek konusunda verilecek paradan çekinme, bunu başarılırsanız bizi yolumuzdan alıkoyacak hiçbir engel kalmaz.”

Kürtlerle olan problemlerimiz çok önemlidir. Bu mesele şimdiye kadar Erivan Kuvvetleri Komutanlığına emanet edilmiştir. Fakat bu komutanlık meseleye çok az ilgi göstererek olayı en düşük bir seviyede sonuçlandırmıştır. Ama şimdi konu kesin olarak ilerlemesi gereken bir konu haline gelmiştir. Çünkü, bir daha tekrar ediyorum, Kürtleri tarafımıza çekebilirsek Türkiye Hükümetini çok müşkül bir durumda bırakabiliriz. Bu bile bize birçok faydalar sağlar.

General Loris Melikov’un Erivan kuvvetlerinden süvari birlikleriyle Muş’a doğru keşif hareketinde bulunması, yerli Kürtlerle ilişkilerin gelişmesine neden oldu. Hınıs Kalesi’nin ve Soğanlı’nın öte tarafındaki kuvvetlerimizle bağlantı sağlanması çok faydalı olmuştur. Bayezit ve Muş Sancakları Kürtlerinin merkezi olan Eleşkürd (Eleşgirt) Deresi Ovasından Hamur’a ve Meleskürd (Melazgird) den geçilerek Muş Ovasından Hınıs Kalesi’ne doğru keşif yapılacağı sanılıyordu.

Sonra 8 tabur piyade ve iki alay süvariden müteşekkil bir kuvvet ile Muş ovası işgal edilerek Kürdistan’ın büyük bir bölümünde nüfuz tesis edileceği sanılıyordu. Bu amaçların tahakkuk etmesi için Hınıs Kalesi ve Göllü Köyünde bulunacak süvari birliklerinin Erzurum tarafına doğru kuvvetli keşif hareketleri yapacağı tahmin ediliyordu. İşte bunun için Dram Dağı ve Velibaba ‘yı geçerek Beyazit ve Erzurum arasındaki ulaşımı sağlamak için Kazak postaları kurulması icap ediyordu.

Hınıs Kalesi’nin işgali için 7 Aralık, Tijeğorodoski-Drağan alayının bir birliği ve ikinci Volga-Kazak alayı ile birinci Grusko-Muzdo-kıski alayının üç birliğinden müteşekkil bir keşif kuvveti ile General Loris Melikov kuvvetleri görevlendirilmiştir. Bu kuvvetler yoldan çıkarak bir patika yoluyla Arnef köyüne kadar gitmişlerdir. Geceyi bu köyde geçirmişlerdir. 8 Aralıkta kuvvetlerimiz geçit vermez. kararlarla kaplı dağların geçitlerinden ve patikalarından geçmek zorunda idiler. Yoldan geçmek müşkilatlı olduğundan geceyi Arnef’te geçirmiş, ancak 11 Aralıkta Hınıs Kalesi’ne varabilmişlerdir.

Bu arada Hınıs kazası kaymakamı, bütün şehirli ve köylüleri toplayarak kuvvetlerimiz için bir merasim düzenlemiştir. General Lorismelikov civar köyleri ile beraber kazanın Rus idaresine geçtiğini ilan etmiştir. Fakat eski idare muvakkaten görevde bırakılmıştır. Kuvvetlerimizin yeterli araç gereci olmadığından uzun bir müddet şehirde kalınamayacaktı. Bundan dolayı PTT binası ve Belediye ile bütün erzak ve ot ambarları tamir edilmiştir. Ayrıca köy heyeti ve kasaba meclisi idaresiyle kazanın idare meclisi seçilerek kasabanın sorumluluğu onlara bırakılmıştır. General Loris Melikov'u karşılamak üzere Zikilanlı (Zarakanlı) Kabilesi başkanı ile diğer seçkin kişiler Hınıs'a gelerek hazır bulunmuşlardır. Bunlar General Lorismelikov'la Hasankale'ye kadar gitmişlerdir. Kuvvetler Hasankaleye geldikten sonra, Hınıs'ın dört meclis azası ve Hınıs kaymakamı ile diğer Kürt başkanları da eğitim ve bilgilendirme için Hasankale'ye gelmişlerdir. Hınıs Kalesi'nin işgaliyle, savaşta zarar görmeden büyük bir mıntıkayı kurtararak kendimize bağladık. Böylece yiyecek ile hayvan yemlerini kolaylıkla temin ettik. Göllü Köyü'ne ikinci Gorosko-Mozdokiski alayının ve Hınıs Kalesi'ne de Tijeğorodusti-Drağan alayının yerleştirilmesi lüzumu görülmüştür.

Kürdistan'da yapılacak savaş hakkında General Loris Melikov'un görüşleri Genel Komutan Garandok tarafından kabul edilmiştir. Bu amaçla Erivan kuvvetinin süvari birliklerinden Erkan-ı Harbiye Başkanı Albay Felipof kumandasında 9 süvari birliği ve bir keşif takımı ile hafif yüklü bir süvari kuvveti teşkil edilmiştir.

25 Aralık 1877 tarihinde mezkur kuvvetler Karakilis-Hamur istikametine doğru hareket etmişlerdir. Aralık ayının sonuna doğru Soğanlı'nın öte tarafındaki kuvvetlerimizin aldığı bilgilerden ; Muş, Erzincan, Tortum civarındaki Türk kuvvetlerinin toplanmakta olduğu anlaşılmıştır. Bu kuvvetlerin amacı, her yönden hücum geçerek sağ ve sol kollarımızı geriletmek ulaşım yollarımızı tehdit altında bulundurmak ve Erzurum ablukasını kaldırmak idi.

Önceleri alınan haberlere pek önem verilmediyse de kısa bir zaman sonra Hınıs Sancağı'nda birtakım kargaşa ve kaynaşmalar çıkmıştır. Çok fazla olan müslüman Kürtler, bizim kuvvetlerimizle bazı çatışmalara yolaçan hareketlerde bulundular, Bunun üzerine Tijeğorodusti-Drağan alayı komutanı Albay Gelz, Göllü köyünden de iki Kazak birliği alarak 26 Aralıkta Çarburc'a doğru bir keşif hareketi yapmıştır.

Buranın halkı bize kin besliyor ve nefretlerini gösteriyorlardı. Drağanlar birkaç köye giderek köylüleri toplamışlardır. Albay Gölz, Köy muhtarlarına "Kürtlerden aşar vergisi toplamaları ve toplanan vergiyi Hınıs'a kadar

getirmeleri” emrini vermiştir. Daha sonraları Muş civarlarında toplanan düşman kuvvetlerinin Hınıs Kalesi’ni basmak niyetinde olduğunu haber alan Albay Gelz, acilen Hınıs Kalesi’ne dönmüştür. 29 Aralık’ta General Kemyan’a yazdığı bir raporda Albay Gelz; “Muş’tan gelebilecek hücumun on gün içinde yapılacağı zanında olduğunu, küçük Rus kuvvetinin, aşırı Kürt grupları ve özellikle Çarbur halkının hücumlarına maruz kalmasından endişe duyduğunu” bildiriyordu. Hınıs Sancağının müslüman Kürtlerinin bize karşı kin ve nefretleri ile düşmanca hareketleri bir Kürt softanın kumandası altında beşyüz Kürt süvarinin toplanmasıyla başlamıştır. Bunların amaçları bizim himayemizde yaşayan Ermeni köylerine baskın düzenleyerek mallarını gasp etmektir. İşte bu esnada Albay Filpof, hafif yüklü kuvvetleriyle Hınıs’a varmıştır. Bu durum güçsüz olan Ermeni halkının kuvve-i manevilerini artırmıştır. Baskın düzenleyen Kürtleri dağıtmışlardır. Başka bir olaya meydan vermemek için General Fonşak kumandasında, dört piyade taburu dört Drağan birliği ve sekiz süvari birliğinden müteşekkil müstakil bir Hınıs kuvveti teşkil edilmiştir. Fakat bu kuvvetler Hınıs’ta toplanırken yeni olaylar vuku bulmuştur. Albay Filpof 28 Aralık ‘ta Muş’a doğru keşif hareketine başlar. Bu kuvvetleri bütün halk, meclis idaresi ve kaymakam merasimle karşılar. kuvvetler Melazkürd’e girer ve işgal eder. Burada idaremez kurulduktan sonra hafif yüklü kuvvetimiz 30 Aralık’ta Şirvanşeyh Köyü’nü geçerek Karaköprü Köyü’ne gelmiştir. Burada Hınıs Kalesi’ni işgal eden Albay Gelz ile irtibat sağlanmıştır. Aynı gün Elpbez köyü’nde Albay Filpof ve Albay Gelz arasında vukubulan müzakereler sonucu, Çarburc halkının silahlarını almak için Muş’a doğru bir keşif hareketi yapılmasına karar verilmiştir. Her iki albayın görüşüne göre birliklerimiz kısı geçirmesi için yakın bir yere yerleştirilmelerine karar verilmiştir. Böylece Ermeni köyleri Kürt baskınlarından korunacaktır. Bundan başka Muş’a doğru yapılacak keşif sonucu bu mıntıkanın bütün Müslüman Kürtlerinden Hınıs’ta bir meclis kurulacak ve bu meclis idareye bağlanacaktır. Albaylar araç gereçler için gereken mıntıkayı da genişleteceklerini sanıyorlardı. Göllü köyünden Gorusko-Mozdokiski alayının iki birliği getirildikten ve birliklerden birisi Hınıs Kalesi’ni terk ettikten sonra 1 Ocak 1878’de Albay Gelz şu iki koldan hareket etmiştir; Tijeğorodoski-Drağan alayının bir birliği ile Gorusko-Mozdokiski alayının iki birliğinden müteşekkil Kaymakam Altadokov kumandasındaki kolu doğruca Kış yolundan Muş’a hareket etmiştir; Tijeğorodoski Drağan alayının üç birliğinden müteşekkil diğer kolu ile bizzat kendisi Saye yolundan Karaköprü, Gevendok, Karaçoban, Şirvanşeyh ve Karagil köylerinden Fedart Deresine doğru gitmiştir. Albay Filpov’un hafif yüklü kuvvetlerini bir yürüyüş uzaklıktan izleyen Albay Gelz. 3 Ocak’ta Karaağıl Köyü yakınında bu kuvvetlere ilhak olmuştur. Oradan (General Fonşak’a aşağıdaki raporu yazdırmıştır:”General Fonşak’ın Albay Gellz’in teklifi üzerine o vakit Hınıs Kalesi’nde bulunması icap ederdi). Muş’ta dokuz taburun teşkil edilmekte olduğu haberi alınmıştır. Ahlat Kalesi’ne Bergiri-Muradiye Kalesi’nden gönderilen altı tabur Muş’a mermi ve erzak götürüyorlar. Yarın Karaağıl köyüne

kareket ediyorum ve Liz köyünde zatı alilerinizi emirlerini bekliyorum. Burada Albay Filpov'un kuvvetleriyle birleşerek Muş'un gerçek durumunu anlamak için bütün varlığımla çalışacağım. Fırat üzerinde köprü yapılmıştır. Köprü'nün korunması ve geri ulaşım yollarınızı güvencede tutmak için bir Drağan birliği bırakacağım. Kaymakam Eltdokov'dan bilgim yoktur. Çok çetin ve geçit vermez dağlardan dolayı birbirimizden ayrıldık. Teklifimi uygun görürseniz yaya olarak yetişiniz. Çünkü Eltdokov, Muş tarafından Çarburc'a doğru çıkmamı bekliyor." Bu rapordan anlaşıldığına göre, düşman hakkında aldığı bilgiler nedeniyle Albay Gelz, General Fonşak'ın piyadesi Menferel alayı gelinceye kadar Çarburc'a yapacağı hareketi tehir etmiştir. Liz Köyü'ne doğru, Tijeğaradoski-Drağan alayının iki birliğinden müteşekkil binbaşı Vetite kumandasında yalnız bir öncü kuvvet çıkarılmıştır. Fırat üzerindeki köprü'nün korunması için Tekot (Tergut) Köyü'ne doğru Tijeğiroski alayının bir birliği harekete geçirilmiştir. Kaymakam Altadokov'a Karaağıl köyünde mezkur Drağan birliğiyle birleşmesi emredilmiştir. Bu esnada Aralık ayının üçünde Albay Üzerov'un kumandasındaki Menferel alayını geceyi geçirmesi için Ağviran Köyü'ne bırakan General Fonşak iki birlikle Hınıs'a gelmiştir. Eretesi gün Menferel alayı Sarılma, Hınıs, Parmaksız ve Mecinkerd Köylerine yerleştirilmiştir. İkinci Vulkan alayının iki birliği Molabolak-Kanyamele ile Kansyo Köylerine yerleştirilmiştir. Hınıs Kalesi'ndeki General Fonşak Albay Gelz'e, Muş'a doğru keşifte bulunmasını emretmiştir. Fakat Hınıs kuvvetlerinin vazifesi Erzurum civarındaki birliklerimizin sol kolunu güvence altında bulundukmakla Hınıs sancağındaki hakimiyetimizi teyit edilmesinden ibaret olduğundan General Fonşak, Albay Gelze, Muş'a doğru hareketine son vererek Hınıs'a geri gelmesi emrini vermiştir. General Fonşak'ın görüşüne göre Muş'a doğru yapılacak keşif hareketi hafif yüklü kuvvetlere aittir. Kesinlikle Hınıs kuvvetlerine ait değildir. Gerçekten böyle bir keşif, Soğanlı'nın öte tarafındaki genel komutanlığın planlarıyla hiçde aynı değildi.

1878 yılının 7 Ocak akşamı General Fonşak, Halil Çavuş Köyü'nün muhtarından Altadokov'un tehlikeli bir durumda bulunduğu ile ilgili bir bilgi almıştı. Muhtarın verdiği bilgiye göre, Altadokov Çarburc Köyünde düşman tarafından ablukaya alınmıştır. Geceleyin silahbaşı borusu çalınması üzerine birlikler kalkmış ve General Menferel alayının bir tabur, iki birlik Kazak'la Çarburc'a doğru hareket etme emri almıştır. Bu öncü kuvvetinin arkasında 8 Ocak'ta sabahleyin Menckerd'den Sarılı, Elpis, Halilçavuş köylerinden Çarburc'a doğru bir tabur daha gönderilmiştir. General Fonşak, Menferel alayının diğer iki taburunu Hınıs'ın korunmasında bulunmak üzere orada bırakarak bir birlik Kazak ile ertesi gün öncü birliğiyle Çarburc'a yetişmek amacıyla Bizzat Halilçavuş'a doğru hareket etmiştir. Bu esnada Binbaşı Vitte, iki Drağan birliği ile Liz Köyü'nde bulunuyordu. Binbaşı Vitte köy civarlarında Türk birlikleri görüldüğü yolunda haberler almıştı. Bu bilgileri değerlendirmek üzere aynı gün

Muş ve Bitlis istikametlerine birer takım Drağan'dan oluşan iki keşif kolu harekete geçirilmiştir. Keşif kollarımızdan birisi ve civar köylerin birinde sekiz neferden oluşan bir düşman keşif kolunu esir almayı başarmıştır. Esir alınan keşif kolundan alınan bilgilerden, bütün Hınıs yollarının Muş'ta oluşturulan düşman birlikleri tarafından işgal edildiği anlaşılmıştır. Bunun üzerine 6 Ocakta Binbaşı Vitte, Fırat'ın sağ sahilindeki Karaağıl köyüne geçmiştir. Ertesi gün Albay Gelz, Altadokov kuvvetlerinin durumlarından şimdiye kadar hiçbir bilgi almadığından durumdan endişe duymuş ve Altadokov'u kurtarmak için Hamzaşeyh köyüne doğru hareket etmiştir. Bu sırada Altadokov (Altadokof) ancak Halilçavuş Köyüne kadar yaklaşmıştır. 7 Ocağa kadar Albay Gelz'in hücumlarını bekleyerek orada kalmıştır. Aynı gün Albay Gelz'den Karaağıl köyünde kendisine iltihak etmesi emrini alan Altadokov, Karaköprü'den Hamzaşeyh'e doğru hareket etmiştir ve yolda düşman öncü kuvvetleriyle ulaşım noktalarında çarpışmıştır. O gün Hamzaşeyh köyü yakınında her iki kol birleşmiştir.

8 Ocakta Eleşgirt Deresi'ne doğru çekilen Albay Filpov kuvvetleri bir yürüyüş mesafesi uzaklaştıktan sonra, geriye Keltir'e doğru harekete başlamıştır. 9 Ocakta Albay Gelz'in kuvvetleri Elpis Köyüne gelmiştir. İşte burada kışlık yerlerine dağılmışlardır. Albay Gelz'in gelişinden dolayı General Fonşak, Çarburc'a doğru yapılacak hareketi değiştirmiş ve Hınıs kuvvetleri kışlık yerlerine dağılmıştır. Süvari birliklerimizin Muş'a doğru yaptığı cız keşif hareketi. Muş'ta toplanan Türk kuvvetlerini bir dereceye kadar meydana çıkarmıştır. Kürt halkına yapılan baskınlar üzerine Kürt halkı da düşmana yaptığı baskınları doruk noktasına çıkarmıştır. Kürtler keşif hareketlerinde daima sakin bir durumda kalmışlardır. Bu durumlarda Türk birliklerine hiç katılmamışlardır.

Genel Komutan Geradok tarafından halkın sakin bulunduğu yerlerde ve Erzurum vilayetinin köylerinde dağıtılan ilanlar ve beyanlar beklenen tesiri bırakmıştır. Muş'a doğru yaptığımız keşif hareketi sonucu Muş civarında düşmanın büyük kuvvetleri toplanmıştır. Bunun üzerine Hınıs kuvvetlerimiz dört sahra topu ile takviye edilmiştir. Hasta olan General Fonşak'ın yerine Hınıs Kuvvetleri Komutanlığına General Dohovuskoy (Doxowusqoy) atanmıştır.

20 Aralık 1878 tarihinde Genel Komutan Geradok'a verdiği 12 nolu raporunda General Loris Melikov şu beyanlarda bulunmuştur. "Soğanlı'nın öte tarafında eriştiğimiz sonuçlar, yalnız Erzurum'un ablukasıyla mezkur şehrin müşkil bir duruma sokulmasından ibaret değildi. Kars'ın işgalinden sonra Eleşgirt, Oltu ve Hınıs Sancakları işgal edilerek kuvvetli bir idare kurulmuştur. Bundan başka Kürtler üzerindeki nüfuzumuz genişlemiştir."

Süvari birliklerimizin Hınıs ve Eleşgirt'ten Melazgirt'e doğru yaptığı keşif hareketi esnasında Kürtler, Türkler tarafından daima teşvik ve tahrik olundukları

halde bize karşı düşmanca hiçbir direnme yapmamışlardır. Anadolu'da yapılacak hareketimizin büyük bölümünün Kürdistan'da geçeceği sanılıyordu. Fakat 21 Aralık'ta sulh hakkında bilgiler alınmıştır. 25 Aralık'ta sulh esnasında, General Dohovuskoy, Van ve Muş Türk birlikleri komutanı Rafet Paşa'ya sulh yapıldığı hakkında bilgi verdikten sonra, üçbin süvariden müteşekkil bir Kürt kuvveti Kahcik (Kaxik) Köyü yakınında Gorikoyozodos alayından bir Kazak keşif koluna baskın yapmıştır. Tijeğoroduski-Drağan alayının ikinci birlik kumandanı Yüzbaşı Vekili Karankozov silahbaşı yaparak ateş seslerinin geldiği tarafa doğru dörtlü gitmiştir. Drağanların yaklaştığını gören Kürtler, Halilçavuş köyüne doğru geri çekilmek zorunda kalmıştır. Fakat geri çekilirken bizim üzerimize ateş ediyorlardı. Yüzbaşı vekili Karankozov birliği atlardan indirerek köy yakınındaki mezarlığı işgal etmiştir. İşte burada Kürtlerle savaşıma başlamıştır. Burada Kürtler vahşice bağırarak hücum etmişler, bizi esir almaya çalışmışlardır. Fakat sabırlı olmamız ve üstün silâh gücümüz sayesinde Kürtler geri çekilmek ve köyü terk etmek zorunda kalmışlardır. İşte köyü terk eden Kürtler arkalarında otuz ölü bırakmışlardır. Kuvvetlerimizin kaybı on ölü ve sekiz yaralıdan ibaretti. 1877-1878 yılı savaşlarında bu küçük baskın Kürtlerle yaptığımız son çarpışmaydı.

Ayastefanos anlaşmasına göre Türkiye ile Asya'daki hududumuz şöyle düzenleniyordu. Bütün sancaklarıyla Beyazıt Kalesi bize veriliyordu. Hudud, Nerman'dan Zivin, Arduş, Horesan, Kılıçmandan geçerek Şiran Dağı silsilesini izliyor ve Hamur'un ondört vereste güneyinde Murat Çayı deresine ulaşıyordu. Hudud çizgisi, bu dereden Aladağ silsilesini izleyerek Hori (Xori) ve Tendürek dağları üzerinden, Beyazıt Deresinden güneye doğru gittikten sonra Feki Gölü'nde eski Türk-İran hududuyla birleşir. Hudud böylece tabii noktalardan geçiyor ve Beyazıt sancağı bize bırakılıyordu.

İşte 1828-1829 yıllarındaki savaşlar sona erdikten sonra Grafpaskevi İvaneski'nin açıkladığı isteklere yeni ulaşıyorduk. Beyazıt Sancağının idaremize geçmesi, Aladağ'ın ötesinde bulunan Kürtlerle Van Kürtleri üzerindeki nüfuzumuzu genişletme imkanı vermekle gelecekte Türkiye ile yapılacak savaşlarda Kürdistan'ın en ücra köşelerindeki Kürtlerle ilişkilerimizi kolaylaştıracaktır. Fakat bizim için çok faydalı olan bu hudud Berlin Kongresi'nde yeniden çiziliyordu. Bu ihtilafların devam etmesine neden olmuştur.

Bu yapının gerçek faydalarını ortaya koyabilmek için bu savaşlarda bizim Kürtlerle, Türkiye Kürtlerinden teşkil olunan milis birlikleri hakkında bilgi vermek icap eder.

Savaşın ilk devresinde 12 Nisan-28 Haziran 1877 tarihleri arası, üç birlikten müteşekkil Gümrü milis alayı görevlendirilmişti. Kars Sancağında, Alagöz (Eleğöz)'in bir tarafında ikamet eden Yezidi ve müslüman Kürtlerden mezkur

alayı dördüncü birliği de tamamlanmıştır. Alayın ikmali 20 Haziran 1877'de sona ermiştir. Bundan başka daha sonra dört birlik mevcutlu fakat ikişer birlik halinde kümelenmiş diğer bir Kürt kuvveti daha vardı. Gümrü alayının kullandığı silahlar, Asya halklarının kullandığı silahların aynısıydı. Daha sonra alay durumuna geçtikten sonra Kürt kuvvetleri, Kürt milli silahları olan mızrak, kılıç ve tabanca ile silahlandılar.

Savaşın ikinci devresinde, 28 Haziran - 3 Ekim 1877 tarihleri arasında, mezkur iki Kürt alayına bir Kürt süvari alayı da ilave edilmiştir. Önceleri bu alay yüz kırk dört nefer iken sonraları iki yüz nefere ulaşmıştır. Bu alay savaşın üçüncü devresi olan 3 Ekim sulhuna kadar, azalan neferlerin yerine yedekler doldurularak, aynı sayıda tutulmuştur. Bunların yedek kadroları savaşa iştirak edenlerin dışında tutulmuştur.

Kars işgal edildikten sonraki Gümrü süvari milis alayı Tatar ve Kürtlerden müteşekkildi. Bunların dört birliği Kürt süvari kuvvetlerinden ve iki birliği (Şoregel-Şoregöl) Tatar ve Kürtlerden oluşmuştur ki bu alayın yekünü altı birliktir. Buna Gümrü Süvari Birliği denirdi. 1878 yılının sonlarına doğru Rus kuvvetleri tarafından işgal edilen Erzurum vilayetinin Kürtlerinden dört birlikli bir Kürt alayı teşkil edilmeye başlanmıştır. Fakat sulh müzakerelerine başlandığından bu teşkilat çok neferli ve yalnızca bir birlikten ibaret kalmıştır. Bu birlik 1 Ocak 1878 tarihinden itibaren hizmete sokulmuştur. Rus ve Türkiye Kürtlerinden 13 birlik süvari kuvveti vücuda getirilmiştir. Bu birlikler Erivan ve Kars kuvvetleri yanında savaşa iştirak etmişlerdir. Fakat savaşlarda pek bir maharet gösterememişlerdir. Esasen bunların teşkili sırf siyasi düşüncelerden ileri gelmiştir. Yani Kafkasyada bize zarar verebilecek bir halkın zararlarını bertaraf etmek için kurulmuşlardır.

Önceleri bu milis kuvvetlerin işçeleri ve araç-gereçleri bizim süvari birliklerimizin ihtiyaçları gibi karşılanıyordu. Sonradan milis neferlerine erzak ve hayvan yerine para verilmeye başlanmıştır. Daha sonraları binek atlarını kendileri temin etmeye başladılar. Bu neferlere maaş verilirdi. Her nefere ayda otuz (30) ruble ödenirdi.

Bu yaşam Kürtleri çok memnun etmişti. Bundan dolayı kendi arzularıyla birliklerimize ve komutanlarımıza gelerek kaydoluyorlardı. Yaşamlarını daha iyi sürdüren Kürtler, artık talancılıktan vazgeçmişlerdi. Böylelikle savaşlarda da çok iyi sonuçlar elde ediliyor ve hareket kabiliyetleri de artıyordu. Bu önceki savaşlarda da görülmüştü. Maiyetleri çok iyi olan Kürt süvari kuvvetlerinin savaşlardan kaçtığı görülmemiştir. Bizler Kürt milislerine birkaç kuruş harcayorsak da bize faydası dokunuyordu. Sarfettiğimiz hiçbir para aleyhimize sonuçlar doğurmamıştır. Bundan dolayı bizim Kürtler talancılıktan

vazgeçmişlerdir. Geri bölgelerimizi ve ulaşım yollarımızı onlara emanet ederek düşmana hücum ederdik. İşgal ettiğimiz düşman vilayetlerindeki karışıklıktan kendimizi böylece koruduğumuzu bilirdik. Çünkü daima kaynaşmada bulunan unsurlardan ünlü Delibaşlılar milis birliklerimize hizmet için girmişlerdir. Bu durumun bizim için siyasi bir önemi vardı. General Loris Melikov'un Kürt milislerinin maaş ve iaşelerini artırması ve bir an önce ödemesi siyasi bir sorunu bertaraf etmek içindi.

1877-1878 yıllarında Kürtlere karşı yapılan hareketlerimiz ve onlarla olan ilişkilerimizin önemli bir özeti:

Geçen savaşlar hakkındaki kanaatimiz ve bu olaylardan çıkardığımız mühim özetler:

Bu savaştan yani 1877-1878 savaşında şimdiye kadar, Türklerle olan savaşlarda, olmayan iki olay vücut bulmuştur. Bunları izah edelim;

1- Bu savaşta ilk defa Türkler, Kürtlerin din başkanlarına müracaat ederek Kürtlerin yardımlarını temin etmişlerdir. Kürtlerin mukaddes başkanları ilk defa olarak Ruslara karşı savaşmak için fetva vermişlerdir. Kürtler ilk defa olarak İslamiyeti korumak için savaşmışlardır. Fakat bazı nedenlerden dolayı din kaygısı da Kürtleri birleştirip onları dine adamayı başaramamıştır. Kürtler, tehlikesiz baskınlardan ümitlerini keserek İslamiyeti müdafaa edenlerin saflarını terketmişlerdir. Gerçekte bu savaşa Kürtler din için iştirak etmemişlerdir. Bazı emellerine kavuşmak için iştirak etmişlerdir. Başlarında mukaddes şeyhlerinin bulunması nedeniyle Ruslara karşı üstünlük sağlayacaklarını sanıyorlardı. Elleri ganimet geçeceği umunduydılar.

2- Türkiye Hükümeti, altmışbin mevcutlu Van kuvvetlerini teşkil etmeyi başaramamıştır. Fakat Türkler bu savaşta ilk defa yalnızca Van kuvvetleri içinde onbin-onikibin arasında Kürt'ü toplayabilmiştir. Fakat bir grupta toplanan Kürtler ciddi bir askeri başarı göstermemişlerdir.

1828-1829 ve 1853-1855 yıllarındaki savaşlarda küçük Kürt kuvvetleri daha çok fayda sağlamışlardır. Herhalde büyük Kürt grupları geçen savaşlardaki küçük Kürt kuvvetlerine nazaran Türklere daha az fayda temin etmişlerdir. Onbin ile onikibin mevcutlu Kürt grubunun idaresi çok müşkül olduğundan askeri hareketin çok elverişli olmaması normaldi. Bu büyük süvari kuvveti hiç savaş bilgisi almamıştır, fakat gayet atılgan ve hafif yüklü bir süvari kuvvetinin görevini yapması bekleniyordu. Bu süvari kuvvetin Erivan kuvvetlerinin ulaşım yollarını keserek, arazimize ani baskınlar yapması gerekiyordu. Bu görev geçen savaşlarda küçük Kürt süvari kuvvetleri tarafından gayet iyi ifa edilmiştir. Daha sonraları

anlaşıldı ki, Kürt süvarileri ne kadar küçük iseler vazifelerini o kadar iyi icra ediyorlardı. Kürt süvari kuvvetleri hiç bir zaman bizim büyük kuvvetlerimize benzemediği gibi hafif yüklü süvarilere de benzemez. Hatta Van kuvvetlerinin yanında bulunmaları, Van nizamiye kuvvetlerinin hücum güçlerini zayıflatıyordu.

Bu talimden yoksun halk, savaşta yolun derinliğini iki üç yürüyüş mesafesine kadar uzattığı gibi, birkaç vereste genişliğe dağılarak İslam ve Hristiyan halk arasında bir fark gözetmeksizin geçtikleri yerlere baskınlar düzenleyerek yiyecek ve hayvan yemlerine el koyuyorlardı. Bunlar istedikleri zaman evlerine dağılıyorlar ve istedikleri zaman da tekrar askeri kuvvetlere katılıyorlardı. Bu durum Van kuvvetlerinin nizamiye birliklerine kötü tesir etmişti.

Beyazıt ve Diyardın'ın silahsız ve sakin bir durumda yaşayan Türkiye Hükümeti'ne bağlı Hristiyan halkının yiyeceklerini ve hayvan yemlerini gasp etmek Kürtler için çok kolaydı. Bu Kürtleri emir altına almak Van kuvvetlerinde hizmet vermelerini sağlamak kısmen de olsa onlara söz dinletmek kabile başkanlarına ve şeyhlere dahi nasip olmamıştır. Türk nizamiye subaylarını ve paşalarını Kürtler kesinlikle tanımıyor ve emirlerini dinlemiyorlardı. Van kuvvetlerinin intizamsızlığı yalnızca Kürtlerden kaynaklanmıyordu. Türkler de de intizamsızlığa sebebiyet veren ve kuvvetleri güçsüzleştiren bazı noksanlıklar vardı. Çünkü şeyhler Faik Paşanın emirlerine tamamiyle bağlı değillerdi. Bunlar üzerinde paşanın hakimiyet kurması için ne kadar çaba harcamışsa da mezkur şeyhler paşaya bağlanmak istememişlerdir. Kürtler, Türklere yardım etmekten çekinirken eski kinlerini bazen dışa vururlardı. Kürtlerin kanunlara boyun eğmelerini sağlamak için Van kuvvetlerinin başına İsmail Hakkı paşa gibi birini tayin etmek lazımdı. Bu adamın yalnız adı bile birçok Kürdü korkudan titretirdi. Fakat İsmail Hakkı Paşa Türklerde yetişen ve acımasızlığıyla ad salan bir Kürt paşasıydı, Bundan başka İsmail Hakkı Paşa bir Kürd'ün bütün eksiklerini taşımakla beraber kendisine verilen görevi yerine getirirdi. Bu kuvvette bulunan Kürtler, Ermenilerin köylerini talan etmekle meşguldular. İsmail Hakkı Paşa bunları himaye ederdi. Türkiye Hükümeti her halde bu hatalarını idrak ederken, ileride kuracağı "Hamidiye alaylarını" teşkil ederken alay ve birlik komutanlıklarına kendi nizamiye süvari kuvvetlerinden süvarileri tayin etmiştir. Türk subayları ileride vukubulacak savaşta emirleri altında bulunan Kürtlere boyun eğdirtebilecek mi? Yani Faik Paşa'nın başaramadığı şeyi bu subaylar başarabilecek mi?

YEDİNCİ BÖLÜM

1878 YILINDA BEDİRHAN'IN OĞULLARININ İSYANI VE 1880 YILINDA ŞEYH ABDULLAH'IN (UBEYDULLAH) İSYANI

1877-1878 yıllarında Türkiye'nin Anadolu'da bir çok vilayetini kaybetmesi üzerine Hadid İsmail Hakkı Paşa (Demir İsmail Hakkı Paşa) dağlarda yaptığı birçok baskın ve hücumdan sonra Yezdanşir'in isyanında elde edilen "Kürdistan'da Türk hakimeyeti" sarsılmıştır. Savaş sona erer ermez, isyan eden Kürtleri itaat ettirmek için yeniden Türkler silaha sarılmışlardır.

1878 yılının ekim ayında Motki ve Reşkotan Kabileleri arasında hareket başlamıştır. Bu hareket çok kısa bir zamanda Van, Muş, Bitlis Sancaklarından güneye doğru Hakkari, Botan, Behdinan içine kadar ilerlemiş, Irak sınırına kadar olan bütün sahadaki Kürt kabilelerine geçmiştir. Türkiye'ye karşı isyan eden Kürtlerin başkomutanları ünlü Bedirhan'ın oğulları Hüseyin ve Osman idi. Hüseyin Bey o zamanlar Türkiye ordusunun harp dairesi başkanı bir albaydı. 1878 yılının eylül ayında Hüseyin Bey, İstanbul'dan Halep'e görevli giderken Dicle Nehri üzerindeki Cizre'ye kaçmıştır. Burada kendi kardeşi Osman Bey'e iştirak ederek ayaklanan altıbin Kürt'ün komutanlığını üstlenir. Daha sonra altıbin mevcutlu bir kuvvet teşkil ederek Siirt şehriden dört saatlik mesafede bulunan Dihi (Eruh) kasabasına doğru ilerlemiştir. Bu kasabada mal müdürlüğüne ait para ve silahları zaptederek ve kaymakamı dahi esir alarak kuvvetleriyle beraber Cizre'ye geri gelmiştir. Türkiye Hükümeti, Siirt, Diyarbekir, Erzincan, Erzurum şehirlerinden ayaklanmalara karşı Ferik Şaban Paşa kumandasında 17 tabur göndermiştir. İlk olarak Dihi Sancağına üç tabur piyade ile üç top gönderilmiştir. Bu kuvvetler kasabayı işgal ettikten sonra esir alınan 25 Kürt'ü asmışlardır. Fakat aynı zamanda Cizre'den binikiyüz mevcutlu bir Kürt kuvveti yardım için Hüseyin Bey kumandasında hareket etmiştir.

Hüseyin Bey, Siirt'te bulunan Türk kuvvetlerini ablukaya alarak teslim olmaya mecbur bırakmıştır. Türk birliklerine karşı beklenmeyen başarılar elde edilmesi bütün Kürdistan'da merasimler ve şenliklerle karşılandı. Hüseyin Bey'in kuvvetlerine Yezidiler iştirak ettikleri gibi Hakkari'nin büyük Kürt kabileleri de milis kuvveti göndermek için hazırlık yapıyordu. Fakat Anadolu'nun her tarafından toplanan Türk birlikleri birleşerek Kürtleri katliamlarla dağıtmaya ve başarısızlığa uğratmaya çalışmışlardır. Kurmay Albay Hüseyin Bey, af dilemek üzere İstanbul'a gitmiştir.

Erzurum'da bulunan konsolosumuz General Obrmiller'in ifadesine göre: "Kürtlerin ayaklanmasının nedeni; yalnız Sultan Mahmud'un devri-i saltanatında ve Bedirhan zamanında sahip oldukları istiklallerini geri almak içindi. Geçen

savaşlar, Türk hakimiyetini sarsmıştı. Bu ayaklanma esnasında Dersim Kürtleri başkanı Şeyh Hüseyin, Türkler tarafından para ile elde edildiğinden Dersim Kürtleri sükunetlerini korumuşlardır. Bedirhan oğullarının yaptıkları ayaklanmadan birbuçuk sene sonra Kürdistan başkanlarından Şeyh Abdullah (Ubeydullah) yeniden Türkiye Hükümetine karşı ayaklanma başlatmıştır.

1877-1878 yıllarında Şeyh Abdullah'ın (Şeyh Ubeydullah)'ın Kürt milis kuvvetlerini teşkilinde Türkiye Hükümetine çok hizmetleri olmuştur. Emir dinlemeyen Hakkari ve Bohtan Kürtleri yalnızca Abdullah'ın nüfuzundan dolayı Van kuvvetlerine iştirak etmişlerdir. İran'da Samuva sancağı'nda dört büyük köye sahip olan (Şah tarafından babadan oğula geçmek şartıyla verilmiştir) Şeyh Abdullah, Türkiye'nin müdafası için birkaç birlik İran Kürt'ü bile getirmiştir.

İsmail Hakkı Paşa'nın Kürtler arasındaki nüfuzunu ve ehemmiyetini azaltan Rus savaşları Şeyh Abdullah'ın nüfuzunu azaltmamıştır. Çünkü General Tirğoksov'un kuvvetleriyle karşılaşmaktan çekinen Abdullah, yenilgiye uğramadan geri çekilmiştir. Bütün Kürdistan'da eskisi gibi yine kudsiyetine inanılıyordu. Savaşın sonra Kürdistan'da bulunan kaynaşmadan faydalanarak Osmanlı Hükümeti'ne karşı ayaklanma bayrağı kaldırmaya karar vermiştir. Şeyh Abdullah (Ubeydullah) 'ın düşüncesini Türk hükümeti Abdullah'ı kendi tarafına çekmek için her türlü tedbire baş vurmuştur. Fakat kendisine emekli maaşı, kıymetli hediyeler verilmesi ve ileride rütbe sözü verilmesi bile şeyh'i fikrinden caydırmamıştır. Hakkari'de çıkabilecek bir karışıklığı zamanında durduramayacağını anlayan Bab-ı Ali, Kürtler arasındaki kargaşaya kendisine faydalı olacak bir yön vermeye karar vermiştir.

1880 yılının temmuz ayı sonunda Şeyh Ubeydullah, Hakkari'nin Şemdinan kazasında şeyh ve halifeleri toplantıya çağırır, bütün Kürdistan'dan ve hatta Sivas ve Amasya'dan bile Şeyh ve halifeler toplantıya iştirak etmişlerdir. Bütün Kürt kabileleri ittifaken, alacakları kararları yerine getirebilmek için bir antlaşma yazmışlar ve imzalamışlardır. Buna "Kürt İttihadı" (birliği) denilmiştir. Antlaşmayı maddeler halinde yazarak esas teşkil edecek bir kitapçık haline getirmişlerdir. Türkiye Hükümeti tarafından para ile elde edilen birkaç şeyh bu toplantıda daima Türkiye Ermenileri ile diğer Hristiyanların kesilmesini teklif etmişlerdir. Fakat bu teklife Şeyh Ubeydullah bütün gücüyle karşı çıkar, şu çok kıymetli sözleri Şeyh Ubeydullah söylemiştir: "Bab-ı Ali'nin şimdiye kadar Kürtleri her konuda koruması onları Anadolu'daki Hristiyan unsurlarına karşı kullanmak amacıyla idi. Eğer bu esnada Ermenileri kesmek için bir karar alınırsa biz Kürtler, Türkiye Hükümetinin gözündeki önemimizi kaybederiz."

Şeyhler arasında mevcut olan ayrılıklar ve zıt fikirler ayrıca daha önceleri Türklere karşı yapılan ayaklanmaların verdiği tecrübelerden Şeyh Ubeydullah,

Türklerle çarpışmak için yeterli güçleri olmadığını anlamış ve çevresindekilere anlatmıştır. Fakat Kürtler arasındaki kargaşadan faydalanarak görüşlerini hakimiyet alanını biraz daha genişletme amacından da caymıştır. Ubeydullah başta İran arazisinden olmak üzere müstakil bir Kürt Hükümeti kurmaya karar vermiştir.

Bu konu hakkındaki son müzakereler Nehri Köyü'nde (Hakkari'nin Şemdinan Kazasına bağlı bir köy) yapılmıştır. Bu köyde beş Şeyh yirmibir Halife, kırkiki prens ve altmışsekiz bey toplanmıştır.

Bu toplantıda Şeyh Ubeydullah çok önemli bir söylev yapmıştır. Bu konuşmasında Kürtlerin Türkiye Hükümetine karşı gerçek fikirlerini çok iyi açıklar. Bundan dolayı söylev aynen aşağıda yazılmıştır:

“Osmanlı İmparatorluğu bundan 550 yıl önce kurulmuştur. Osmanlılar halifeliği kanunsuz olarak ele geçirerek ayaklanmalara neden olmuşlardır. Şeriat, halifenin Hz. Muhammed'in soyundan olmasını şart koşuyor. Binaenaleyh Osmanlıların İslam alemi üzerindeki başkanlıkları kanunsuzdur.

Bu hususu iyi bilen Osmanlı padişahları bu konuyu öncelikle ele alıyorlar. Yeniden teşkil edilen bu devletin dağılmasını muhtemel gören Osmanlılar, saltanatları zamanında Peygamberin emanetlerini almak üzere Mekke'ye gitmişlerdir. Emanetler; Hz. Peygamber'in bayrağı, sakal-ı şerifi, cübbesi ve bazı mallardır. Osmanlılar çok fazla asker ve büyük hükümet bürokratlarıyla geldiklerinden, mukaddes emanetleri öpmek için atalarından izin istemişlerdir. Atalarım bu emanetleri kendilerine verirken onlara “Osmanlı soyu” adı vermiştir. Yani doğrudan doğruya “Osmanlı soyu” demişti. Hiçbir zaman kendilerine “halife” ya da “sultan” adını vermemiştir. Gösterilen bu Mukaddesat elden ele geçirilmiş ve Türkler tarafından saklanmıştır. “OSMANLI SOYU” sözüne Türkler ayrı bir anlam vermişlerdir. Yani “Büyük Osmanlı” demişlerdir. Osmanlı Hükümeti dört ile beş yüzyıl sonra gavurların kanunlarını kabul ettikten sonra yavaş yavaş güçsüzleşerek dağılmaya yüz tutuyor. Bu dağılma o kadar çabuk bir surette oluyor ki bu devletin çok yakında sona ereceğine de hiç şüphe yoktur. Bu suretle benim sevgili evlatlarım; babam ve atamın emirleri mucibince dinden çıkan Türklerin uyuğunda bulunmak ve onların kahrını çekmek artık küfürdür. Çünkü İran Hükümeti, Sünnilerin minarede ezan okumasını yasaklamıştır. Bizim mukaddes atalarımızın mezarlarına hürmet etmiyorlar. Bu iki hükümette silinmişlerdir. Bunlar bizim yükselmemize manidirler. Bunun için atalarım şöyle ferman buyurmuşlardı; Her kim ki Kuran'a hürmet ediyor ve emirlerini dinliyorsa kanını, din ve vatanın özgürlüğüne feda etmelidir Fırsattan faydalanmak akıl karıdır.

İranlılar şimdi Türkmenlerle savaşıyorlar ve bütün kuvvetlerini oraya göndermişlerdir. Demek ki şimdi ki durum İran üzerine hücum etmemiz için çok uygun bir durumdur. Eğer İranlıların dikkati Türkmenlere çevrilmiş olmasaydı bizim yine de onlardan korkmamamız gerekiyor. Çünkü İran ancak yüzbin mevcutlu bir ordu çıkarabilir. Bu ordunun da yarısı zalim hükümet tarafından zor kullanılarak askerliğe alınan Kürt halkımızdır. Kürdistan'ın bir bölümü İran'a aittir. Diğer düşmanlarımızdan güçsüz olan İran ile savaşarak ve kardeşlerimizi kurtararak Azerbeycan gibi zengin topraklara sahip olursak, diğer düşmanımız olan Osmanlılarla savaşmak kolaylaşır. Dağlarımıza gelince arkadaşlar, bunlar bizim yaşamamızı temin edemezler.

Özet olarak arkadaşlar; siz bu fikre ne diyorsunuz? Benimle beraber savaşmaya hazır mısınız? Eğer diyeceğiniz varsa söyleyiniz.”

Toplananların hepsi bir avazla “Evet, biz Şeyh Ubeydullah'la beraberiz ve savaşa hazırız.” demişlerdir. Bu kabul ve sözleşmeden sonra gruplar halinde bölünerek vazife taksimi yapmışlardır.

Silahlardan iyi anlayan kişiler, silah, fişek, barutsve başka araç gereçler temin etmek için Hoy, Urumiye Selmas kasabalarına gitmişlerdir.

İran'a taarruzdan maksat yalnızca Azerbeycan'ı ele geçirmektir. Alınan karar, bu mınıkadan başka bir hududa geçmemektir. Burası tamamen ele geçirildikten sonra hazırlıklar tamamlanacak ve Türkiye ile çarpışarak yakın yerler kurtarılacaktır. Daha sonra ikinci emel geliyordu. O da bütün Kürdistan'ı kurtarmaktır. Ubeydullah'ın amacı bu ise de hiç birini başaramadı.

İran'a hücum etmek için Kürtler, üç bölümden oluşan kuvvetler teşkil etmeye başlamışlardır. Bu kuvvetlerin en önemli komutanlıklarına Ubeydullah'ın çok sevilen oğlu Şeyh Abdulkadir ile İran Kürtlerinin Mukuri Aşireti başkanı Hamza Ağa atanmışlardır. Bu kuvvet Tebriz üzerine hücum edecekti. Diğer iki kuvvet komutanlıklarına atananlardan biri, Ubeydullah'ın çok sevilmeyen oğlu Muhammed Sadık'tır ki kendisine “Mirkor” denilirdi. Diğer de Halife Muhammed Seyid'di ki bu da Biradost Aşiretindendi. Bu iki kuvvetin kolları İran arazisinde teşekkül edilerek Urumiye, Selmas, Hoy, Mako Hanlıkları işgal edilecekti. Şeyh Ubeydullah bizzat Urumiye'ye hücum eden kuvvetle beraber olacaktı. Aynı yılın eylül ayında Hakkari Kürtlerinden bin kişilik bir kuvvet Şeyh Ubeydullah ve Hamza Ağa'nın kumandasında olmak üzere Erdilan'a girmiştir. Yavaş yavaş her taraftan Kürtler bu kuvvetlere iştirak etmişlerdir. Bu gelen kuvvetler Kürdistan'ın en cesur kabilelerinden “Bilbas ve Mukurilerle takviye edilerek Savuçbulağı-Urumiye tamamen işgal edilmiştir, bu esnada bu kuvvetin mevcudu yedibin'i geçmiştir. Bundan sonra Acem-siro (Şiro) kenti

işgal edilerek bütün Şii halkı öldürülmüş ve devlet malına elkonularak zahireler ve askeri araç-gereçler gasp edilmiştir. Daha sonra Aştaroğ kenti ile Mehabeş şehirleri merkezleri dışında bütün sancak işgal edilmiştir. Zavara şehri halkının bir bölümü İran kuvvetlerine yardım ettiğiinden şehir halkı kılıçtan geçirilmiştir. Kürtler çok kuvvetli bir kaleye sahip olan ve İran birliklerinin işgalinde bulunan Mehabeş şehrine doğru yürüyerek mezkur şehir işgal etmişlerdir. Şehirde bulunan bütün halkı yok etmişlerdir. Sonra Karağa şehrini işgal etmişlerdir. Abdulkadir ile Hamza Ağa kuvvetleri Tebriz'den 25 ile 30 vereste uzaklıkta bulunan bir yeri tutarak mezkur şehre yaklaşmışlardır. Burada Hamza Ağa kuvvetlerinin büyük bölümü her tarafa dağılarak gasba başlamışlardır. Diğer bölümü ise savaşta elde edilen ganimetleri evlerine götürmek için ordudan kaçmışlardır.

Hamza Ağa'nın Tebriz'e yaklaşma başarısı gösterdiğini haber alan Şeyh Ubeydullah, takveye kuvvetleriyle Tebrize gidip oralarda kendi nüfuzu ile Hamza Ağa'nın bölünmüş kuvvetlerini birleştireceği yerde ikinci derecede önemi olan Urumiye şehrinin ablukasıyla meşgul olması büyük bir yanlışır.

Urmiye yolunda İkbâl el Devlet'in kumandasında bulunan İran kuvvetlerinin hücumlarını geri püskürten Halife Muhammed Seyid kuvvetlerinin başarılı taarruzu hakkında bilgi alan Şeyh Ubeydullah bizzat kendisi Hazreti Muhammed'in bayrağını açarak Nehri köyünden Urumiye'ye hareket etmiştir. İkbâl el Devlet'in başarısızlığı haberini alan Şeyh Ubeydullah'ın Urumiye şehri üzerine hücum etmeye hazırlandığı sırada mezkur şehir halkı şehri ablukasız teslim etmek üzere üç Ahund bir Katolik piskopus'u iki Ermeni misyoner ile bir Ermeniden müteşekkil bir heyeti Şeyh Ubeydullah'a göndermişlerdir. Şeyh Ubeydullah ertesi gün Urumiye'ye girmeye karar vermiştir. Fakat Muhammet Sadık Kürtlerinin kuvvetleri İkbâl el Devlet'in yolunu kesmek teşebbüsünde bulunmuş iseler de İran kuvvetleri şehre girmeyi başarırlar. Bundan sonra Şeyh Ubeydullah, üç gün sürdürdüğü hücumlardan sonra şehre girmeyi ve şehri geri almayı başaramadığından mezkur şehri abluka altında bulundurmaya karar vermiştir. Abluka esnasında Selmas tarafından Mako Hanı Teymur Han'ın büyük bir kuvvetle taarruza geçtiği yolunda bilgiler alınmıştır. Eski Mako hanlarından Teymur Han, Kürdistan'ın bütün hanlarından cesur, akıllı ve askeri konularda ad vermiş bir kişiydi. Bununla beraber kendi yanında meşhur Kürt aşiretlerinden Celali Kürtlerinden altıbin Kürt getirmişti. Şeyh Ubeydullah, Teymur Han'a karşı acilen ikibin mevcutlu bir kuvveti Muhammet Sadık komutasında göndermiştir. Fakat bu kuvvet yolculuk esnasında yakınlarda bulunan köylere baskınlar yaparak gasplara başlamışlardır. Bu kuvvetler Mako hanı'na taarruzdan vazgeçerek köylere dağılmışlardır. Bundan dolayı Teymur Han hiç bir engelle karşılaşmadan hücumu devam etmiş ve Urumiye'den dört saatlik mesafeye gelerek durmuştur. Bu esnada Teymur Han'a karşı bizzat Şeyh Ubeydullah hareket emtiştir. Bileva Köyü yakınında mezkur hanla bir çarpışma çıkmış ve

Şeyh Ubeydullah kuvvetleri üçyüz elli kayıp vermiştir. Tabi han'a da büyük zayıf verdirilmiştir. Bu esnada Türkiye Hükümeti'nin emriyle Van'da Hasan Ağa adında bir zat ile Kaymakam Reşit Bey, Şeyh Ubeydullah'a gelmiştir. Bunların amaçları, Şeyhi kendisine kuvvetçe eş olmayan İran Ordusuyla savaşmaktan vazgeçirilmektir. Bileva köyünde verilen kayıplardan sonra Şeyh Ubeydullah kuvvetlerinin büyük bir bölümü kaçmıştır. Bunu gören Şeyh Ubeydullah komutasında bulunan bu baskıncı halk ile İran ordusuyla savaşmanın mümkün olmadığını anlamıştır. Teymur Han bu kuvvetleri izleyerek büyük bir kayıp daha vermiştir. Geri kalan kuvvetleriyle Şeyh Ubeydullah, Hens (Xens) Kalesinden Türk biradost'larına gelmiştir. Burada daha önceden Türkiye arazisine geçen oğlu Muhammet Sadık ile birleşmiştir. Tebriz yakınında bulunan Hamza Ağa kuvvetleri Ubeydullah'ın geri çekilmesi haberini aldıklarında Erdilan ve Hakkari'ye geri çekilmiştir. Ubeydullah'ın İran'a hücumu bu suretle sona ermiştir.

Bu esnada altıyüz köy imha edilmiştir. Bununla beraber birçok İranlı Tatar ve yerli Kürt öldürülmüştür. Kürtlerin İran'a hücumları esnasında ne kadar askeri kuvvetlere sahip oldukları hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Fakat söylendiğine göre, bir zamanlar Ubeydullah'ın komutasında kırkbin kişi toplanmıştır. Van konsolosumuz tarafından verilen bilgilere göre Türk ve İran Kürtlerinden onbin kişi toplanmıştır. Kürtlerin altıbin kadar tüfeği vardı. Bu silahların bir bölümü Kürtlere, 1877-1878 savaşlarından kalmıştır.

Bu tüfekler Martı Hanrı sisteminde olup Türkiye Hükümeti tarafından mezkur savaşlarda kendilerine verilmişti. Kürtler daha sonraları bunları iade etmemişlerdir.

Savaşın başında Türkler, Kürtlerin İran'a karşı ayaklanmasına iyi bakıyordu, hatta Şeyh Ubeydullah'ı teşvik ediyorlardı. Fakat milletler arasında bir gerginlik çıkabileceğinden korkarak açıktan açığa teşvikte bulunmaktan kaçınıyorlardı. Kürtlerin, İran arazisine yapmış olduğu bu hücumdan dolayı İran, Türk Vilayeti olan Van'a albaylarından Mirza Rıza Han'ı göndermiştir. Bu Han ile istasyondaki İran sefiri bütün varlıklarıyla Şeyh Ubeydullah'ın cezalandırılmasını talep etmişlerse de Türkiye Hükümeti bahaneler göstererek bunu uzun süre reddetmiştir. Yalnız Avrupa hükümetleri bu işe müdahale ettikten sonra Şeyh Ubeydullah yakalanarak İstanbul'a getirilmiştir.

Kürdistan'da bir kargaşa çıkabileceğinden korkan Türkiye Hükümeti, 1880 yılının Ekim ayı sonunda Van vilayetine (Hakkari ve Van'da kalmak üzere) oniki tabur piyade bir sahra bataryası yirmidört dağ topu ve yüz süvariden müteşekkil bir kuvvet göndermiştir. 1880 yılının aralık ayı sonunda bu kuvvetler terhis edilmiştir.

Şeyh Ubeydullah'ın başarısızlığının en büyük nedenleri: Kürtlerin askeri bakımdan iyi hareket edememesi, araç-gereçten yoksun olmaları Kürtlerin savaşta bir gasp ve talan malzemesi olarak görmeleri, talimden mahrum olmaları, birlikte hareket kabiliyetlerinin olmaması ve bazen de cephe intikam ve ağalık rekabetinin olmasıydı. Kürtler, hiç bir engelle karşılaşmadıkları ve cezasız bir gasp yapacakları zaman kendi büyüklerinin emirlerini dinlerlerdi. Fakat kendilerine ufacık bir engel çıkarılsa ya da kendileri bir kayıp vereceklerini bilirse hemen buldukları yeri terk ederek başkanlarının sözünü dinlemezlerdi.

Bu ayaklanma sırasında, Kürtleri ve Kürt hareketlerini iyi tanıyan, bunlarla ilişkide bulunan, bunları biraz anlayan kimseler, Kürtler hakkında aşağıda yazılı fikirleri açıklamışlardır:

1- Bizim bildiğimiz anlamda Kürt vatanperverliği yoktur. Şeyh Ubeydullah'ın büyük vatanperverane emelleri için yani müstakil bir Kürdistan Devletinin kurulması için bile çalışmamışlardır.

2- Kürdistan aşiretleri birbirinden tamamıyla ayrı fikirler peşinde koşuyorlardı. Örneğin; Celali kabilesinin Sünni Kürtleri, aşırı Şii ve Tatar Teymur Han'a itaat ederek kendileriyle hem dindaş ve hem de aynı kabileden olan ve başlarında mukaddesliği taşıyan birinci derecede büyükleri sayılan ve peygamberin soyundan gelen askerlere karşı savaşmışlardı. İşte bu nedenle Kürtleri, dini emeller ve peygamberin mukaddes bayrağı dahi ilerletmemiştir. Kürtler yalnızca kendi başkanları başkanlığında gasp için gitmişlerdir.

3- Türkiye ve İran Hükümetleri için Kürtler hiç fedakarlıkta bulunmamışlardır. Hem Türk ve hem de İran Kürtleri, Türkleri ve İranlıları aynı derevede sevmiyorlardı. Fırsat buldukları zamanlar bu iki milleti kesmeye ve bunların mallarını gasp etmeye hazırdılar.

4- Kürtlerin hareketleri bunların cesur ve metin bir millet olduğunu göstermiyor. Ancak vahşice bir cesaret sahibi ve iyi talancılık yapan bir millet olduklarını gösteriyor.

5- Bunlar silahsız ve güçsüz düşmana karşı cesurdurlar. Kendilerine büyük yaylalar için söz veren, onları talan ve gasba çağıran kişilerin etrafında kendi istekleri ile toplanırlardı. Fakat birinci hücumlarında başarı sağlamadıkları takdirde başkanlarını bırakarak evlerine geri gidiyorlardı. Bu gibi sorunlarda sabırları yoktu: Sonuçlara katlanmazlardı.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TÜRK, İRAN VE RUS KÜRTLERİNİN ŞİMDİKİ DURUMU VE SİYASETLERİ

Türkiye, İran ve Rusya'da bulunan Kürtlerin siyasi durumları çok karışıktır. Bundan dolayı Kürtlerin her üç devletteki durumlarını ayrı ayrı incelemek lazımdır. Kürtlerin sayısını göstermek çok zordur. Zira bu üç devletten yalnız Rusya'da bulunanların nüfusları diğer devletlere göre doğru yazılmıştır. Şimdiye kadar yapılan nüfus sayımları iyi bir çizgiye konularak devam etmektedir. Türkiye ve özellikle İran'daki Kürtlerin ve hatta yerleşik Kürtlerin dahi kaç kişi oldukları bilinmiyor. Raolsun adındaki bir İngiliz misyonerinin verdiği eski bilgilere göre Türkiye'de birbuçuk milyon Kürt vardır. İran'da 3.400.000 Kürt vardır. Rusya'da ise (Kafkasya istatistik komitesinin verdiği bilgilere göre) 105.000 Kürt vardır. Türkiye ve İran Kürtlerinin yekununu gösteren rakam yanlış olup bu miktar daha yüksektir. Ancak bu rakam Kürtlerin yekununu asgari şekilde gösterebilir. Fakat bu sayının içinde Yezidi Kürtleri ile Alevi Kürtleri yoktur. Bütün Kürt halkı içinde en önemli yeri işgal edenler şimdiki durumda Türkiye Kürtleridir. Nedenleri şudur: Çoğunluğu teşkil ederler. Ondukuzuncu asrın sonunda Türkiye'nin Anadolu vilayetlerinde ayaklanmalara ve mühim olaylara neden olmuşlardır.

A- TÜRKİYE'DEKİ KÜRTLERİN BUGÜNKÜ DURUMU:

Türkiye Hükümeti ile bugünkü durumları ve gelecekteki ilişkileri ile ileride Rusya ile Türkiye arasında çıkabilecek savaşlardaki hareketlerinden bahsetmek için Kürtleri üç gruba ayırmak lazımdır.

1- Hamidiye alaylarının teşkilatına giren Sünni Kürt aşiretleri. Bunların bugünkü durumda Türkiye'deki vaziyetleri ve Türkiye Hükümeti ile ilişkileri yalnız Hamidiye süvarisinin teşkilatı sonucudur.

2- Hamidiye süvarisinin teşkilatına iştirak etmeyen Sünni, Alevi ve göçebe aşiret Kürtleri, Dersim Kuzucan ve Yezidi Kürtleri de bu grubun içindedirler.

3- Reaya (yerleşmiş ve ziraatle uğraşan Kürtler adıyla tanınan) Kürtler. Bunlar genel kanunlara boyun bükerek devletin emirlerine itaat eden, vergi ve asker veren bu iki görevde görevlendirilen, devletin her türlü hizmetini gören aşireti olmayan ya da aşirete mensub olmayan Kürtlerdir (Kabileye mensub olmayan) Sünni ve Alevi Kürtlerdir.

Birinci grupta gösterilen Kürtler; Beyazıt Sancağının Hınıs kazasıyla

Erzurum sancağının Pasinler, Hasankale Kazalarında Kiği kazasıyla Van ve Bitlis vilayetlerinin kuzey bölümlerinde yaşarlar. Bu grubun Kürtleri, Van ve Diyarbekir vilayetlerinin doğu bölümlerinde de çok az olsalar da yaşarlar.

İkinci grup Kürtler; Musul ve Halep ile Diyarbekir vilayetinin büyük bir bölümünde, Bitlis vilayetinin bir bölümü ile Muş ve Gence Sancaklarında, Van vilayetinin güney ve güneydoğu bölümlerinin büyük bir bölümü Dersim ve Kuzucan mıntıkasında bulunurlar.

Üçüncü grup Kürtler, yani reaya Kürtler; Bunlar Kürdistan`ın geniş sahasına dağılmış ve her yerde toprak sahibi olmuş, sanat ve ticaretle iştigal eden kişilerdir. Kürdistan`ın gerçek sahipleri de bunlardır.

Birinci grubun Kürtleri, Güney Kafkasya vilayetlerine komşu oldukları için bizim için en büyük öneme haiz topluluktur.

1- Hamidiye Alaylarını Oluşturan Kürt Aşiretlerinin Durumları ve Hamidiye Süvari Teşkilatı:

Türkiye Hükümetinin son Rusya-Türkiye Savaşında Kürtlerden beklediği şeylerin boş çıkması ve bu savaştan sonra Bedirhanoglu`larının ayaklanmalar çıkarması , Şeyh Ubeydullah `ın ayaklanması ve diğer küçük ayaklanmalar mezkur hükümetin 1880 yılında Kürdistan`da ciddi önlemler almasına yolaçtı. Bu zamana kadar gördüğümüz gibi Türklerin hakimiyeti Kürdistan`da yalnız silahlı kuvvetler vasıtasıyla korunabiliyordu. Türkler, Kürdistan`ın muhtelif bölümlerine askeri hareketler yapardı. Örneğin; 1834 yılında Kürtleri yanlarına çekmek için çok kuvvetli ordularla Kürtlerin yaşadığı yerlere hücumlar yapılmıştır. Türkler rastladıkları Kürtlerin mallarını ve hanelerini ateşe vermiş çoluk çocuk, ihtiyar ellerine ne geçmişse kılıçtan geçirmişlerdir. Bu gibi önlemler için her zaman Türk Silahlı Kuvvetlerinin bir arada bulunması gerekiyordu. Bu durumdan da Türkler hiçbir fayda sağlamazdı. Zira çok pahalıya mal oluyordu. Türkler, iki milyonluk halka küçük askeri kuvvetlerin baskısıyla boyun eğdirmeyeceklerini anladıktan ve 1877-1878 yıllarındaki savaşlardan sonra Ermenilerin istiklal hareketlerini görünce, Kürtlerle olan ilişkilerinin şeklini değiştirmeye karar vermişlerdir. Bunun üzerine aşiret Kürtlerini nizamiye askeri kuvvetlere almaktan vazgeçerek bunları kendilerine mahsus şartlar altında teşkil edilecek askeri birliklere almak için planlar hazırladılar. İşte özel şartlarla teşkil olunan milis alaylarında askerlik yapmak üzere, hafif süvari alaylarına Kürtleri çağırıldılar.

Bu fikir ölen Şakir Paşa tarafından ortaya konmuştur. Şakir Paşa, bu fikirle ençok Kürtleri mülkiye idaresine alıştırmak ve bu suretle Kürtleri yavaş yavaş

Türkiye hakimiyeti altına sokmak istiyordu. Bu teşkilatın askerlik bakımından yakın bir zamanda meyve vermeyeceği fakat ileride yararları olacağı sanılıyordu.

Askeri kuvvetlerin baskısıyla ve kanunların yardımıyla Kürt topluluklarını kanunların icralarına alıştırmak ve bu suretle Türkiye hakimiyetinin tanıtılması şüphesiz doğru bir fikirdi. Bu teşkilat Kürtleri yavaş yavaş itaata getirecek ve bağlılığa alıştıracaktır. Halkın Türk subaylarına olan bağlılığı sayesinde yavaş yavaş Kürdistan'ın en merkezi bölümlerinde Türk hakimiyetinin kurulması mümkün olacaktır. Bu fikrin tatbiki iki konunun haline bağlıydı:

- Halkın asırlarca devam eden alışkanlıklarının birden bire değiştirilmeyerek özel birliklerde askeri hizmetlere alınması (başta Kürtlerin hepsi olmazsa bile bir bölümü) lazımdı. Bu da çok zordur.

- Askeri hizmet yapmaları için çağrılan Kürtlerin varlıklarına ve çoğunluklarına ehemmiyet vermeyip onlara hissettirilmeden vahşi terbiyelerini değiştirecek bazı önlemlerin alınması icap ederdi. Bu konu çok mühim olmakla beraber ifası da çok müşküldür. Bu konunun başarılı bir surette ifası için Şakir Paşa'nın tavsiyelerine uygun hareket edilmesi gerekiyordu. Şakir Paşa'nın bu fikrinin yürütülmesi Dördüncü Kolordu Mareşali Zeki Paşa'ya havale edilmiştir.

Zeki Paşa önceleri yalnız bir konunun tatbiki için çalışmıştır. Mümkün olduğu kadar büyük kuvvetler toplanmasına çalışan mezkur paşa çok mühim olan ikinci konunun icrasından vazgeçmiştir. İşte bu suretle yanlış yol açmıştır.

“Kürt Hamidiye Süvari Teşkilatının mühim noktaları aşağıda maddeler halinde açıklanmıştır:

1- Hamidiye Süvari Alayı çıkarmak arzusu gösteren aşiretler her evden bir süvari çıkarmaya mecburdur. Böylece süvari çıkaran her hane, ziraat ve koyun vergilerinden başka devletin bütün genel vergilerinden muaftır.

2- Süvari çıkaran aşirete boş olan hazine arazileri verilecektir, araziye alan fakat görevini yerine getirmeyen, sözünde durmayan (süvari vermeyen ve süvarilerini geri çeken) aşiretler bu araziden faydalanamayacaktır.

3-Hamidiye Süvarisinde askeri hizmet süresi yirmüç yıl olup bu görevin ifası şu şekildedir.

a- Üç yıl hazır birliklerde görev yapılır. Bu sınıfı onyediy yaşında bulunan gençler oluşturur. Bunlar sakin oldukları yerlerde, kendilerine mahsus olan askeri talimatname gereği yalnız talim ve terbiye görürler.

b- Oniki yıl nizamiye sınıfında görev yapılır. Bu sınıfa yirmi-otuz yaş arası süvariler dahildir. Bu sınıf talim ve terbiye için geçici bir zaman zarfında toplanmaya mecbur olmakla beraber hükümetin ilk çağrısı üzerine yirmidört saat içinde bütün hazırlıklarını yapmış şekilde hazır olacaktır.

c- Sekiz yıl yedeklik süresidir. Bu sınıfı otuzüç yaşından kırk yaşına kadar olanlar dahildir. Bunlar hizmetten muaf olup yalnız hükümet tarafından görülen lüzum üzerine çağrılırlar.

4- Hayvan ve techizatları kendilerine aittir. Hayvanın yaşı ve başka konular (yem, eyer, dizginler vs.) özel bir usule bağlıdır.

5- Devletçe, Hamidiye süvarilerine hayvan techizatı yalnız içtima zamanlarında verilir ve terhislerinde onlardan geri alınır. Hamidiye süvarilerinin elbiseleri (hükümetin mutabık kaldığı bir şekilde) kendileri tarafından mecburi olarak karşılanır.

6- İçtima zamanlarında Hamidiye süvarilerinin bütün işeleri devlet hazinesi tarafından karşılanır.

7- Her alay üç, beş veya altı birlikten ibarettir.

a- Alayın mevcudu aşiretin mevcuduna bağlıdır.

b- Her birlik üç veya dört takımdan ibarettir.

c- Her takım da yirmi ve otuz kişiden ibarettir.

d- Her alay bir sancaktar tayin etmekle beraber birliklerde de birlik işareti belirlenecektir.

8- Alay komutanları ile birlikte birer öğretmen, nizamiye süvari subaylarından tayin edilecektir.

9- Hamidiye alay karargahlarında katip bulunacak ve bu katip her zaman karargahta bulunacaktır.

10- Alaylar, üç ay talim ve terbiye görmek için toplanırlar. Sonra mümkünse bu toplantının müddeti beş ile altı haftaya kadar indirilebilir.

11- Nizamiye ve yedek sınıflarının silahları hazineye ait olan yedek taburlarının depolarında korunur.

12- Kürdistan'ın bazı merkezi noktalarında Kürt çocukları için okullar açılması ilerde düşünülecektir.

13- Hamidiye'ye ait bütün süvari kişileri gerek terbiye görmüş ve gerekse görmemiş olsun özel askeri mahkemelerde yargılanırlar.

Yukarıda sayılan esaslar Hamidiye Süvari Teşkilatı'nda tamamıyla uygulansaydı şüphesiz iyi sonuçlar verecekti. Türkiye Hükümetinin okullar vasıtasıyla, padişah'tan kaçan Kürtleri yetiştirip tekrar padişah'a bağlamaya çalışması dikkate değerdi. Türklerin bütün okullarında dini esaslara göre eğitim yapıldığı için, dine pek bağlı olan Kürtler gelecekte dindar olacaklar ve diğer müslüman milletler gibi padişahı halife olarak görmeye başlayacaklardı. Bunun için Kürt Hamidiye süvari alayları başında nizamiye askerlerinin en iyi süvari subaylarının bulundurulması sağlanıyordu. Bunlar bu alayların içtima zamanı içinde talim ve terbiye edecekler ve talimden mahrum Kürtleri, Türk memurlarının arzularına bağlayacaklardı.

Fakat şunu da belirtmek gerekir ki; şimdiye kadar Kürtler üzerinde hakimiyet kurabilen ve Kürtleri idare edebilecekler sadece Ruslar ve şeyhlerdi.

Amma bundan sonra Türk idaresinin hakimeyetine ve onlara hürmet etmeye alışacaklardır.

Bu kanunlar 1890 yılının ilkbahar ve sonbahar dönemlerinde yürürlüğe konulmuştur. Zeki Paşa kendisine ait dördüncü kolordu mintikasını dolaşarak bu aşiretlerin ne kadar süvari verebileceklerini anlamaya çalışmıştır. Ayrıca bu kanunlar hakkında Kürdistan'ın fikirlerini öğrenmek için en güçlü Kürt aşiretlerinin başkanlarıyla görüşmüştür. Oluşacak süvari teşkilatına iştirak edecek Kürt aşiret başkanlarına, sultan tarafından askeri rütbe ve hediyeler verileceği sözleriyle Kürtleri toplamayı başarmıştır.

Onlara "İslamiyetin Muhafızları" diye hitap eden padişah'ın beyan ve bildirilerini dağıtmıştır. Zira Kürt Süvari Teşkilatının oluşması sultan için çok gerekliydi. Onun için mezkur süvari kuvvetlerine kendi adına izafeten "Hamidiye Süvarileri" denilmiştir.

Başlarda Kürt başkanlarına karşı izlenen politikanın şekli Türkiye Hükümetinin beslediği ümitlerin gerçekleşmesine sebep olmuş, onlara güvenilenecek duruma gelinmiştir. Zira Kürt başkanları kendilerine teklif edilen padişahın emrini, kendi iradeleriyle kabul etmişlerdir. Hatta çoğunluğu rütbe, nişan, hediye, vs. almak için kendilerince çıkarılması mümkün olmayan alay mevcutlarını çıkaracakları sözünü vermişlerdir.

Kürtleri böyle kolaylıkla askeri hizmetlere çekmek ve onlara bu hizmetleri

ifa ettirmek gerçekten şayan-ı hayret değildir. Çünkü Kürtlere verilen bunca söze karşılık onlardan sadece alay numaralarının konulması ve aşiret adının taşınması için muvafakat istenirdi. Askeri vazifelerin ne kadar çetin olduğunu ve şartların ağırlığını bilmeyen Kürtler bu görevlerin yapılmasını çok uzak görüyorlardı.

1891 yılı kışında bütün Kürdistan'a bir emir tebliğ edilmiştir. Bu emirle Hamidiye Süvarisine aşiretlerden efrat verecekleri sözünü veren başkan ve oğulların mayıs ayında İstanbul'da toplanmaları isteniyordu.

Mayıs ayında Kürt başkanları Trabzon'da toplanarak oradan toplantı yeri olan İstanbul'a hareket etmişlerdir. Bunlar İstanbul'da dört hafta kalmışlardır. Mezkur müddet içinde Türkiye Hükümeti, bunları kendi tarafına çekmek ve Hamidiye Süvari Teşkilatı'na sokmak için bütün varlığıyla çalışmıştır. Padişah'a takdim edilirken Kürt başkanları Zeki Paşa'ya söz verdikleri sayıda askeri çıkaracaklarını tekrarlamışlardır. Bu esnada, padişah tarafından Kürt başkanlarına, rütbe, nişan, para ve başka hediyeler verilmiştir.

Temmuz ayı sonunda Kürt başkanları evlerine dönerlerken, padişahın kendilerini nasıl karşıladığını aşiretlerine duyurmuşlardır. Hatta birçokları bu konuyu ilaveler ekleyerek anlatmışlardır. Bazıları, hatta birçokları, padişah tarafından bu suretle karşılanmalarının Türkiye Hükümetinin güçsüz olmasından ileri geldiğini söylemiştir.

1891 yılı Temmuz ayının başından itibaren ve 1892 yılı müddetince Zeki Paşa yapılan kanunu kendisi bilfiil uygulamaya koymuştur. Bunun için üç defa Kürdistan'a seyahat etmiştir. Zeki Paşa bu seyahatlerinde Hamidiye alaylarını teşkil edecek olan efrat ve hayvanların sayısını yazdırmıştır. Sonra teşekkür eden alayların sancakları verilmiştir.

Bu yazımı kolaylıkla yapmışsa da bazı müşkilatlarla da karşılaşmıştır. Bunlar olduğu gibi aşağıda yazılmıştır:

1- Bazı Kürt aşiret başkanları İstanbul'da iken “ Ben birkaç alay çıkaracağıma söz veririm” dediği halde şimdi bunların bir alay bile çıkaracak kadar kuvvetleri olmadığı anlaşılmıştır.

2- Her alayın mevcudu beşyüz kişi olarak tahmin edildiği halde alaylar ikiyüz-ikiyüzelli bazen de üçyüz süvari çıkarabilmişlerdir. Diğer kişiler yaya kalmışlardır. Bu yayalar için altı hafta içinde hayvan temin edilmesi Zeki Paşa tarafından emredilmişse de bu emir yerine getirilmemiştir.

3- Hayvanların çoğunluğunun askeri hizmete elverişli olmadığı ortaya çıkmıştır. Askeri hizmete elverişli atlar, aşiret başkanları bunların yakınları ve az çok zengin olan kişilerde bulunuyordu. Bununla beraber Zeki Paşa, konu üzerine fazla eğilmemiş fakat sayıya çok önem vermiştir. Eğer mezkur paşa, askeri hizmet verebilecek efrat ve hayvanların güçlerine baksaydı hemen bütün efratlar için hayvan çıkarılması gerektiğini görecekti.

1892 yılında otuz alayın hayvanları yazılarak hepsine damga vurulmuştur. Sonra da 1893 yılına kadar Hamidiye alaylarının sayısı artırılmıştır. Fakat Araplar ile Kürtler vermiş oldukları sözleri yerine getirmemişlerdir. Bunlar yüz alay çıkaracakları sözünü vermişlerdi. Ama alaylar mezkur sayıya çıkarılamamıştır.

HAMİDİYE SÜVARİSİNİN ŞİMDİKİ DURUMU

1899 yılının sonuna doğru Türkiye Kürtleri, dördüncü orduda elli buçuk Hamidiye yani ikiyüzon süvari birliği teşkil etmişlerdir. Aynı zamanda ordu gibi veya aynı görevi ifaya sorumlu Kara Papaklar tarafından çıkarılan üç alay (ondört birlik) ve Araplar tarafından çıkarılan dört alay (onaltı birlik), Hamidiye Süvarilerine bağlıydı.

Güney Kafkasya ile hem hudut olan dördüncü ordu, elli yedi buçuk alay veyahut ikiyüzkırk birlik Hamidiye süvarisinden teşkil edilmiştir. Bütün Hamidiye Süvari alayları, beşinci ordunun Arap alayları dahil olduğu halde, yedi livaya bölünmüştür. Livaların karargahları aşağıdaki noktalarda bulunur: a- Karakilise b- Hınıs c- Mardin d- Erciş e- Malazgirt f- Van g-Urfa. Hamidiye Alaylarının kumandanlıkları Dördüncü Süvari Fırkası Kumandanlığına bağlanmıştır. Fırkanın karargahı Erzincan`da bulunurdu. Son zamanlarda Hamidiye Süvarisi için de oniki yeni dağ bataryası kadrosu teşkil edilmiştir.

Türkiye Kürdistan`ının Kürtleri, bu süvari teşkilatına tamamen iştirak etmiyorlardı. Ellibir büyük aşiretten Hamidiye süvarisi çıkaran yalnız onüç aşirettir. Bunlar kırkbeş alay çıkarıyorlar. Bunlardan başka Hamidiye teşkilatına beşbuçuk alay çıkaran yedi aşiret daha dahildir. Bunların küçük aşiretler olduğu sanılıyor. Erzurum vilayetinin oniki aşiretinden Hamidiye teşkilatına iştirak edenlerin sayısı on`dur. Bu on aşiret yüzyirmi birlikten müteşekkil otuzbir alay çıkarmıştır. Yani dördüncü orduya ait bütün Hamidiye süvari alaylarının yarısını teşkil ediyorlar. Bu aşiretlerden Hayderanlı Aşireti, sekiz alay ve otuziki birlik Hasenanlı Aşireti, beş alay, yirmiiki birlik, Sipikanlı aşireti; (müslüman olan yezidiler) üç alay, onüç birlik, Zılanlı Aşireti; üç alay, on birlik, Celali Aşireti; iki alay, dokuz birlik, Zirikanlı Aşireti; iki alay, dokuz birlik, Kaskanlı Aşireti; bir alay, dört birlik Cemaldinanlı Aşireti; bir alay, dört birlik Şadilli aşireti; bir

alay, dört birlik, teşkil ettirmişlerdir. Kuzucan Kızılbaşlarıyla çok dağınık bir surette yerleşen Badilli Aşiretleri, Hamidiye teşkilatına iştirak etmemişlerdir.

Van vilayetinde bulunan Hayderan ve Halaclar hariç olmak üzere, dört büyük Kürt grubundan Hamidiye teşkilatına yalnız dört aşiret ile Hakkari kabilesinin pek az bir bölümü iştirak etmişlerdir. Bunlar on alay çıkarmışlardır ki bu kırküç birlik ederdi, Şemdinanlı, Çölemerik, Behdinanlı ve Hakkari'nin büyük aşiretlerinin hiçbiri Hamidiye teşkilatına iştirak etmemiştir.

Bitlis vilayetinde bulunan beş büyük aşiretten yalnız Cibranlı aşireti dört alay çıkarmıştır. Bu alayların toplam birlik sayısı onaltı'dır.

Harput vilayeti bütün Dersim, Hamidiye teşkilatına hiçbir şekilde iştirak etmemiştir.

Halep vilayetinde bulunan beş büyük aşiretten hiçbiri Hamidiye teşkilatına iştirak etmemiştir.

Diyarbakir vilayetindeki oniki aşiretle, dört büyük Kürt grubu Hamidiye teşkilatına aşağıdaki sayılarla iştirak etmişlerdir: Karakeçi Aşireti; bir alay, dört birlik, Milli Aşireti; üç alay onüç birlik, Kiki Aşireti: bir alay, beş birlik, Bohtan Aşiretleri, Alikan Aşireti, Reşkotanlı Aşireti, Pencenarlı Aşireti Motikan Aşireti ve diğer Aşiretlerin hiçbiri Padişaha cevap vermemiştir.

Musul vilayetinde bulunan altı büyük aşiret, Revandüz ve Cafaşiretleri ile büyük Kürt gruplarına sahip Süleymaniye Kerkük ve Bağdat grupları, Hamidiye süvarilerine iştirak etmemişlerdir. Bunlarda süvari yoktur. Bu aşiret ve Kürt gruplarında Hamidiye teşkilatı bulunmaz. İşte anlaşılıyor ki, bütün Kürtler Hamidiye teşkilatına iştirak etmedikleri gibi birçoğu padişaha cevap bile vermemiştir. Fakat bunlardan iştirak edenlerin ellüçbuçuk alayla iştirak etmeleri, Türkiye Hükümetinin projesini uygulamak için kafi olmuştur.

Gerçek hiç de öyle değildir. Çünkü Hamidiye süvari teşkilatı, savaşacak bir kuvvet olarak planlanmıştı. Fakat bu proje kağıt üzerinde kalmıştır. Kürtlerin çıkarmış oldukları Hamidiye süvarisi, gerçek savaşçılar olamazdı. Çünkü bunlar bütün olarak araç-gereçten mahrum oldukları gibi talim-terbiyeden de mahrumdular.

Kağıt üzerinde elliyedibuçuk alay gösteriliyor. Yani yalnız dördüncü kolorduya bağlı yirmisekizbin süvari mevcuttur. Yazılan bu kişilerin yarısından fazlasının atı yoktu ve Hamidiye süvarilerinin çoğunluğunun atları, nizamiye süvarisinin atlarına benzemezdi. Ayrıca askeri hizmetleri de yerine getiremezlerdi.

Kuzey Kürdistan atlar bakımından çok fakir olduğundan savaş zamanında en iyi atla nizamiye birliklerine alınsa bile Hamidiye süvarisinin yarısından fazlası atsız kalacaktır.

Kürtlerin talim-terbiyesi için yapılan projeler ile bunların Türk subaylarının hakimiyeti altında olmaları ile bu subayların nüfuzlarına alışmaları için hazırlanan planlar henüz uygulanma safhasına girmemiştir. Kürtler alaylarının birinci talim-terbiye devresinin 1893 yılının en uygun mevsiminde yapılmasını öngörmüşlerdi. Fakat nizamiye süvari alaylarından atanan alay kumandanlarıyla, birlik talim-terbiye memurları gelmediklerinden bu proje de tehir edilmiştir. Bunlara tayin edilen nizamiye süvarisi subaylarının sayısı seksenden fazlaydı. Fakat büyük bir bölümü İstanbul'dan gelmemiştir. Bunların ilkbölümü 1893 yılının sonbaharında Van'a gelmiştir.

İşte gecikmelerle gelen bu subaylar ve talim-terbiye memurları, birçok Kürt aşireti tarafından düşmanca karşılandıkları için geri gitmek zorunda kalmışlardır.

Paşa rütbesine ve diğer rütbelere yükselen Kürt başkanları, Kürtler üzerindeki nüfuzlarını kaybetmek istemediklerinden, Türk subaylarının Kürtler üzerindeki subaylık ve amirlik sıfatlarını tanımaktan çekinmişler hatta reddetmişlerdir. Böylelikle, Hamidiye teşkilatının kurulmasının üzerinden sekiz yıl geçtiği halde hiçbir fayda temin etmemiştir. Gerçi şimdi mevcut olan subayların sayısı kafi derecededir. Fakat Kürtler arasında subaylara saygı gösterip emirlerini dinleyen az bir kesim varsa da bu subaylar yine sıfırdan başlamışlardır. Çünkü talim-terbiye devreleri hiç uygulanmamıştır. Zira talim devrelerinde bu subaylar, on Kürt'ü bile birarada bulamıyorlardı. Bu subaylar çalışmak isteseler bile Kürtleri bulmak çok zordu. Bundan dolayı subayların istekleri yerine gelmiyordu. Zaten gelmesi de mümkün olmuyordu. Zira Kürtler eskisi gibi yine kendi başkanlarını tanıyor ve Türk subaylarını dinlemiyorlardı.

Yalnız Kürtlere okul açmak konusunda Türkiye Hükümeti biraz ilerleyebilmiştir. 1892 yılı başlarında, bu okulların yapılmasına ve açılmasına gerçek anlamda başlanmıştır. Patnos, Söylemez, Toprakkale, Van ve Madrak ile diğer bazı yerlerde birer okul açılmıştır. Bu yerlerin herbirinde bir mescit yapılmış ve bu mescidin yanında bir ilkokul açılmıştır. Bu okullarda Askeri program okutulmadığından, askeri bakımdan bunların hiçbir ehemmiyetleri yoktu. Fakat siyasi etken çok mühimdi. Çünkü Kürt çocuklarının okumaları tamamiyle Türk öğretmenlerin ellerinde idi. Bu öğretmenler, Kürtlerde olmayan İslam taassubunu uyandırmakta idiler. Aynı zamanda bu okullarda öğretim Türk dili ve Türk yazısı ile yapıyordu. Bundan dolayı genç Kürtleri Türkleştiriyorlardı. Bu ilkokuldan başka Türkler, İstanbul'da Kürt ve Arap beylerin çocukları için askerlikle ilgili olmayan aşiret okulları açmışlardır. Bu

okulu bitirdikten sonra bu çocuklar tercihlerine göre, mülkiye hizmetlerinde çalışmak veya askeri okullarda okuyup asker olmak için mezkur okullara giderlerdi.

İşte böylelikle Hamidiye mensupları, talim-terbiyeden mahrum kaldıkları gibi nizamiye talim-terbiyesinden de mahrum kalmışlardır. Talim-terbiye toplantılarına ve içtimalarına katılmadıkları gibi nizamiye talim-terbiyesini de uygulamadıkları için bütün askeri talim-terbiyelerden mahrum kaldılar.

1894-1895 yıllarında Ermeni kaynaşmaları dolayısıyla bazı Hamidiye alayları askeri göreve çağrılmıştır. Bunlar bu esnada da hiçbir şey öğretmemişlerdir. Olaylara şahit olan bazı şahısların söylediklerine göre, bunlara öğretilen hareketleri eski Kürt hareketlerinde hiç bir farkı yoktu. Çünkü eski Kürt grupları kendi bildiklerini onlara aktarıırken, onlar da bu Kürt grup savaşlarından faydalanmak istemişlerdir.

Şimdiki duruma bakılırsa, Kürtleri talim-terbiyeden geçirmeden savaş hizmetine sokmak veya bunlara nizamiye sınıfına yarayacak bir süvarilik yaptırmanın hiçbir faydası yoktur.

Halihazırda alay ve karargahları mevcuttur. Fakat Hamidiye alay karargahlarında veya yakınında bulunan yedek kuvvetlerin depolarında bunlara ait tek bir araç-gereç yoktur. Fakat ileride bu araç-gereçlerin temin edileceği sanılırsa da herhalde Türkiye Hükümeti talim-terbiye devrelerinde Kürtlere hazineden araç-gereç dağıtacak değildir. Çünkü Kürtler son Rus-Türk savaşlarında kendilerine verilen teçhizatı geri vermedikleri gibi bu teçhizatları da geri vermeyecekleri sanılıyor. Türk Hükümeti savaş giderleri ile iâşe ve atları kafi derecede temin edebiliyorsa da savaş ilan edildikten sonra veya seferberlikte bu erzak herhalde nizamiye kuvvetlerinin ihtiyaçlarına sarfedilecektir. Bunlar Hamidiyelere sarfedilmez. Yirmibin mevcutlu Hamidiye süvarisinin seferberlik esnasında bu erzaktan faydalanması çok şüphelidir. Çünkü böyle büyük süvari kuvvetlerinin zamanında çok geniş bir hareket bölgesinde hazır edilmesi icap eder, aksi takdirde geçen savaşlarda olduğu gibi iâşe müşkilatı tekrar ortaya çıkacaktır. Geçen savaşta Van'da Kürtler daha ocakta çağrıldıkları halde erzak yokluğundan ve hayvan yemleri olmadığından nisan ayının sonuna kadar, yani otlar yeşerinceye kadar gelmeleri gecikmiştir.

Türkler, Van vilayetinde bir hareket noktasının ve büyük erzak depolarının hazır olması gerektiğini anlamışlarsa da bu konuda halen hiçbir şey yapmamışlardır.

Yukarıda geçen bütün maddelerin sonucundan Hamidiye süvarisinin

toplanmış bir süvari kuvvetinin olmadığı anlaşılıyor. Aşiret Kürtlerinden müteşekkil yalnız kağıt üzerinde gösterilen bir grup oldukları biliniyor. Fakat incelememize göre, Türkiye Hükümeti halihazırda Kürtleri çok intizamlı olmasa da , askeri bir teşkilata bağlı tutarak eskisine göre büyük bir adım atmıştır. Geçen savaşlarda Kürt teşkilatı yoktu. Fakat ileride çıkabilecek bir savaşta Kürtler böyle intizamlı olsalar, teşkilatlı iştirakleri, savaş kabiliyetleri ve acilen toplanmalarında iyi bir tesir yapacaktır. Askeri teşkilata bir dereceye kadar bağlanan ve az da olsa talim-terbiye gören Kürtlerin, askeri kabiliyetlerinin eski Kürt gruplarının askeri kabiliyetlerine benzemeyeceği bir gerçektir.

Kürtlerin intizamsız bir kuvvete benzemeyecekleri ve cephede bunlara önem verileceği düşünülürse ki düşünülecektir, bizim ulaşım yollarımızda ve geri güvenlik kuvvetlerimizde tesir yapacakları görülecektir. Türkiye arazisindeki Kürt alayları arazinin durumu hakkında bizden daha fazla bilgiye sahip olduklarından ve hafif yüklü olmalarından, hareket kabiliyetleri daha fazla olacaktır. Bundan başka askeri kanun ve nizamlarını yıl yıl ileri götürerek bizden daha fazla bilgileneceklerdir. Bu suretle Hamidiye süvarisinin kurulması, askerlik bakımından bazı iyi sonuçlar verecektir. Fakat siyasi konularda Kürtler arasında Türkiye hakimiyetinin kuvvetlenmesi beklenirken tam aksine büyük aksiliklerle karşılaşmıştı.

HAMİDİYE KÜRTLERİNİN TÜRKİYE HÜKÜMETİYLE İLİŞKİLERİ

Hamidiye Süvarisi Teşkilatı'nın Olumsuz Sonuçları:

1- Hamidiye Kürt aşiretleri arasında mülkiye (idare) amirlerinin nüfuzlarının azalması, bütün Hamidiye alayları ve Hamidiye çıkarıcı aşiretler tamamıyla bağımsız bir durumda bırakılmıştır. Bunlar yalnız doğrudan doğruya Dördüncü Ordu Mareşalliği'ne bağlıdırlar.

Mareşalin izni olmaksızın Hamidiye Kürtlerine karşı hiçbir önlem alınmazdı. Bu suretle Hamidiye Kürtlerinin mareşale bağlı kalmaları, idare amirlerine karşı hiçbir sorumluluklarının olmaması. İdare hakimlerini müşkül duruma sokardı. Örneğin; hırsızlık yapan bir Hamidiye subayının tutuklanması için ya idare amiri ya mareşal ya da İstanbul'dan izin alınacaktı. Mareşal Zeki Paşa, Hamidiye alaylarını çoğaltmak ve İstanbul Hükümetine hoş görünmek için bu Kürtleri korurdu. Bu sefer idare memurları doğrudan doğruya İstanbul'a müracaat ettikleri takdirde bu hareketleri olumlu sonuç vermezdi. Çünkü İstanbul Hükümeti, Ermeni olayında Kürtleri kullanmayı düşündüğünden onları korurdu. Bu usulde aşiret Kürtlerini Türkiye hakimiyetine esaslı bir şekilde bağlı kılıyordu. Halbuki bu siyaset Kürtleri hükümete bağlamadan ziyade onlara cesaret veriyordu ve ayrılmaya yol açıyordu. Bu hakimiyet ikilemi, Kürtlere karşı alınan

tedbirlerde ahenksizliğe yolaçyordu.

Hamidiye aşiret Kürtleri yalnız bir mareşal'ın emrine riayet ediyor ve vilayet valilerine hiç aldırış etmiyorlardı. Hamidiye subaylarının hakimiyetine göre valinin hakimiyeti sıfırdı. İdare hakimeyitinin azalması Hamidiye Kürtlerini gasp, hırsızlık ve yol kesiciliğe sürüklüyordu. Yakıp yıkılan, gasp edilen mallar ve köylerden Türk köyleri dahi zarar görüyordu. Hamidiye teşkil edilmeden önceki sakin savaşız dönemlerde böyle olaylar görülmezdi.

Hamidiye Kürtleri üzerindeki Türk hakimiyetinin azalması sonucu kaymakamların Kürtlerden korkarak onlara karşı savunma durumuna geçmesi bu konuyu teyid eder. Kaymakamlar yerli Kürt başkanlarıyla ilişkiler kurarak bir dereceye kadar durumlarını iyileştirmişlerse de, ileride araları tekrar bozulduğundan bütün kaza heyetinin durumları tahammül edilmez bir hal alır ve kaymakamın hayatı tehlikeye girerdi.

2- Hamidiye Süvarisinin teşkili ile, Hamidiye alayı çıkaran aşiret Kürtleri üzerindeki vergilerde azalmalar oldu. Zira aşiret Kürtlerinden verginin alınmaması, muaf tutulmaları ile verginin toplanması hususları tamamıyla aşiret başkanlarının mesuliyetine bırakılmıştır. Bunlardan hazineye alınacak paralar, son yıllarda genellikle Hamidiye Teşkilatı'nda çalışan memurlara verilmekle beraber mezkur alayın efradı dahi vergi vermiyordu. Geri kalan paranın vilayetin hazinesine verilmesi gerekirken genellikle bu para başkanlarda kalırdı. Örneğin; 1891-1898 yılları arasındaki yani yedi yıllık hasılat, Van vilayeti Hamidiye aşiretleri Kürtlerinde kalmış, mal müdürlüğüne hiç birşey girmemiştir. Bununla beraber aşiret başkanları muntazam bir şekilde kendilerine bağlı Kürtlerden buğday ve koyun vergileri topluyorlardı. Fakat şimdi buğday vergisi yalnız Kürt başkanlarının ceplerine giriyor. Bu suretle yerli Türk hakimlerinin nüfuzları azalıyordu. Bu durum son zamanlarda bütün vilayetlerde görülmeye başlanmıştır.

3- Hamidiye Teşkilatı sonunda aşiretlerin parçalanması ve bazı başkanların kuvvetlenmesi, Türkiye nüfuzunun azalmasıyla Kürt başkanlarının önemi artmıştır. Bu Kürt başkanları en aşağı tabakada bulunan Kürtleri, üzerlerinde hiçbir kontrol olmadığı için, ezdikçe eziyorlardı. Bu arada aşiretler parçalanarak birbirlerine düşman olmaya başlamışlardı. Bir Hamidiye alayı çıkaran her ağa eskiden çoğunluk tarafından tanınan Kürt başkanlarından kendilerini müstakil olarak görmeye başlamıştır.

Büyük aşiretlerin parçalanması, siyasi alanda Türkiye Hükümetine büyük faydalar sağlamıştır. Çünkü bütün Kürdistanca bilinen Kürt familye ve başkanları, ki bunların fikirleri ve öncülükleri genellikle Kürtlerin çoğunluğu tarafından benimsenirdi, hükümet tarafından ya yok edilmiş ya da

güçsüzleştirilmiştir. Böyle nüfuzlu Kürt başkanları genellikle Türkiye Hükümetine düşman idiler. İşte bu nedenle, aşiretlerin parçalanmasıyla, Kürtler arasında çatışmalar, talan ve gasplar, köy baskınları ve hayvanların ganimet olarak gasp edilmesi şeklinde gerginlikler baş göstermiştir. Bu olaylardan büyükler ve diğer nüfuzlu şahıslardan ziyade bunlara bağlı olan ve herhangi bir hakka sahip olmayan aşağı tabakadaki insanlar zarar görüyorlardı. Böyle çatışmaların en mühim nedeni; padişah tarafından aşiret başkanlarına ve muhtarlara verilen hediye, nişan ve rütbelerin farklılığıdır.

Hamidiye Teşkilatı şöyledir;

1- Hamidiye Süvarisini teşkil eden Kürtlerin meskun buldukları yerlerde iç karışıklıklar başgöstermiştir. Hamidiye'nin teşkiliyle hakimiyet ve intizam kalmamış hakimiyet sıfıra inmiştir.

2- Yerli hakimlerin yalnız kendilerini himaye eden dördüncü ordu mareşali'ni tanıması üzerine Kürt başkanlarının önemi artmıştır.

3- Bütünüyle kendi ağalarının hüküm ve nüfuzu altına giren Kürt aşağı tabakası her zaman zulmü ve hakaretleri göğüslerdi. Bu ağalara karşı hiçbir surette şikayette bulunmazlar ve mahkemelere müracaat etmezlerdi. Zaten bu imkanları da yoktu. İntizamsızlığın varlığı ve daimi bir tehlikenin mevcudiyeti bu Kürtleri ağalarına boyun eğmeye mecbur kılmıştır. Çünkü kendilerine düşman olan aşiretlerin baskınlarından onları yalnız bu ağalar koruyabiliyorlardı.

4- Aşiretlerin birbirine düşman parçalara ayrılması sonucu Kürtlerin bir kitle halinde toplanmalarının siyasi bir önemi kalmamıştı. Şimdiki durumda Türkiye Hükümeti, iç meselesinin düzeltilmesi için ekonomisini gelecekte kendisine sadık olacak olan Kürt başkanlarına feda etmiştir. Bu Kürt başkanların psikolojik durumunu değiştirse bile, ki muhtemeldir, başkanlardan memnun olmayan Kürt aşağı sınıfları arasındaki ayrılık ve kinden istifade etmesi de muhtemeldir. Bu surette yeni durumun bize etki edecek sonucu; Rusya ile çıkabilecek bir savaşta Türkiye Hükümetinin eskisinden daha sağlam olarak Kürdistan'a dayanabilecek olmasıdır.

2- HAMİDİYE ALAYLARININ TEŞKİLATINA İŞTİRAK ETMEYEN KÜRT AŞİRETLERİNİN ŞİMDİKİ DURUMLARI

a- Kuzucan ve Dersim Kızılbaş Kürt Aşiretleri:

Memleketin tabii durumu ve etrafının geçit vermez dağlarla çevrili olması Dersim ve Kuzucan Kürtlerinin şimdiye kadar kendi kabilelerinin idaresi altında

kalmalarını sağlıyordu. Böylece Türk hakimlerin zulümleriyle karşı karşıya gelmiyorlardı. Bu hakimlere şimdi dahi Dersim yolları kapalıdır. Bundan başka bazı dini nedenlerle bu Kürtler Türklere ve Din-i Muhammedi'ye karşı büyük bir kin ve husumet gösteriyorlardı. Kızılbaş Kürtlerin başkanı olarak tanınan Şeyh Hüseyin'in ölümünden sonra Dersim ve Kuzucan'da iç karışıklıklar başgöstermiştir. Bu fırsattan istifade ederek Dersim Kürtlerini, Türkiye hakimiyetine sokmak üzere 1893-1896 yıllarında Türkler, Dersim'e bir askeri baskın yapmak istiyorlardı. Dersim beyleri, Harput valisine rüşvet vermek suretiyle birinci askeri baskını geciktirmişlerdir. Dersim ve Kuzucan'a yapılacak ikinci askeri baskına ise Dördüncü Ordu Mareşali Zeki Paşa mani olmuştur.

Zeki Paşa, Dersim ve Kuzucan Kürtlerinden Hamidiye piyade taburlarını çıkarmak ümidinde olduğundan, yeniden kan dökerek Türklerle Kızılbaş Kürtler arasındaki kin ve nefreti hortlatmak istemiyordu. Zeki Paşa aşiret Kürtlerini Hamidiye süvarisine çekmek için izlediği usulü burada da uygulamak istemiştir. Dersim ve Kuzucan Kürtleri önce Erzincan'a sonra da Hozat'a gelmişlerdir. Burada mezkur beyler, Hamidiye süvarisinin teşkilatına iştirak edeceklerini ve padişaha bağlı olduklarını beyan etmişlerdir. Bu konu bütün Türk gazetelerinde yayımlanmıştır. Fakat bu beyanatın üzerinden üç yıl geçtiği halde, Hamidiye Piyade Teşkilatı az da olsa ileri gitmemiştir, bu teşkilatın oluşturulamamasının en mühim nedeni siyasi konularda şüpheli davranan Kızılbaşlar gibi önemli bir unsuru askeri teşkilata sokmak için Türkiye Hükümeti'nin ısrar etmesi olmuştur. Kızılbaş Kürtleri, hiç askeri teşkilatlarda bulunmadıkları halde pek büyük müşkilata duçar olmaksızın onbeşbin silahlı savaşı çıkarabilirler.

Dersim beylerinin Hamidiye Teşkilatı'na iştirak etmelerindeki başarıları, Dersim Kürtlerinin Türkiye'ye karşı olan düşmanca ilişkilerinin değiştirilmesi anlamına gelmez. Çünkü Dersim beylerine göre bu başarı, Dersim'in yarı müstakil, (özerk) bir statüye gelmesi ve Türkiye Hükümeti tarafından da bu durumlarının onararak ilan edilmesi demektir.

İşte onlara göre, hiçbir kayıp vermeden özerk bir yönetim elde edilmesi ve Türk padişahları tarafından kendilerine rütbelere, nişanlar ve hediyeler verilmesi onları tatmin ederdi. Bundan başka beylerin muvaffakiyeti, Dersim ve Kuzucan halkının bu uygulamaya muvaffakiyet vermiş sayılacağı anlamına gelmezdi. Türkiye Hükümeti tarafından elde edilen beyler ve şeyhler birçok kereler Aleviler arasındaki nüfuzlarını kaybetmişlerdir. Hatta bazıları öldürülmüş ve aileleriyle birlikte yok olmuşlardır.

b- Sünni Kürt Aşiretleri:

Türk hakimiyetinin, Kürdistan'daki coğrafi hududu içindeki birkaç aşiretin

Hamidiye Teşkilatı'na iştirak ettiği bilinir. Yukarıda görüldüğü gibi Hamidiye süvarisinin teşkilatına bütün Sünni Kürt aşiretlerinin iştirak etmediği öteden beri bilinirdi. Musul, Halep, Harput, Erzurum, Bitlis ve Diyarbekir'in bazı yerleri, Van'ın güneyi ve güneydoğusu, Beyazıt'ın bazı aşiretleri ve yerli Kürtler Hamidiye alaylarına iştirak etmemişlerdir. Şimdiki duruma bakılırsa bunların, durumları Türkiye Hükümetine karşı, Dersim ve Kuzucan halkının durumuna benzer. Bu Kürtleri Hamidiye alaylarına katmak konusunda Türkiye'nin bütün çalışmaları sonuçsuz kalmıştır.

Türkler, Anadolu'da mevcut olan durumu değiştirerek daha başka bir hale sokmak istemediklerinden, bu aşiretlerin şimdiki sakin durumlarını korumalarını daha uygun görmüşlerdir. Fakat bu aşiretlerden bazılarını, özellikle Bitlis vilayeti, Muş ve Gence Sancakları ile Bitlis vilayet merkezindeki bazı aşiretleri, ileride kurulacak olan Hamidiye piyade birliklerine çağırmaktan da vazgeçmemişlerdir.

Türklerin, Kürtler üzerindeki hakimiyetleri Türkiye coğrafi sahasındaki meskun yerlerde Türk kaymakamları tarafından sağlanıyordu. Bu kaymakamlar dışında hiçbir faaliyetleri yoktu. Güney Kürdistan'da, Musul ve Diyarbekir vilayetlerinin büyük bir bölümünde kaymakamlar yalnız büyük şehirlerde bulunurdu. Bu şehirlerin dışında Türk hakimiyetini gösteren hiçbir şey yoktu. Örneğin; Van ve Bitlis vilayetlerinin büyük yerleşim bölgelerinde bile Türkler şimdiye kadar kaymakam, müdür ve diğer idare memurlarını yerleştirmeyi başaramamışlardır. Çölemerik (Hakkari), Eruh, Hoşhir, Bervari, Degir, Cizre, Zaho ve İmadiye'de hiçbir kaymakam yoktur. Son zamanlarda tayin edilen kaymakamlar, Van vilayetinin Oramar kazası gibi birçok kaza kaymakamsızdır. Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Muhammet Sadık'ın oturduğu Şemdinan'a çok yakında bir kaymakam atanmıştır.

Bu sünni Kürtlere karşı Türkiye Hükümeti şüpheli bir hakimiyet takip ediyordu. Vaktiyle silahlı kuvvetlerini kullanarak bunları birçok başarısızlıklara uğratan Türkler, bu sefer bunlara karşı çok istek dışı hareket ediyorlardı. Herhalde Türkiye Hükümeti bunlara karşı daima silahlı kuvvetleri kullanarak bir sonuç elde edemeyince bu sefer de barışçıl bir şekilde işi halletmek istiyordu. Bu aşiretlerin hiçbiri en ufak bir vergi vermiyordu.

c- Yezidi Kürtlerinin Türklerle İlişkileri:

Yezidi Kürtlerinin çoğunluğu şimdiki Güney Kürdistan'ın bir bölümü ile Irak ovası'nın kuzey bölümünde oturuyorlar. Ondokuzuncu asrın başına kadar kendi cinslerinden olan şeyhleri tarafından idare edilerek çok kuvvetli ve zengin bir topluluk olmuşlardı. Fakat 1832 yılında bunların refah ve saadetlerinin sonu gelmiştir. Çünkü Revandüz'e hakim ve aynı ailenin varis paşalarının

kumandasındaki Sünni Kürtler, Yezidi Kürtlerinin hemen tümüne yakınına imha etmişlerdir. Şimdi bunlardan kalan halk Sincar Dağları'nda ikamet etmektedir. Bunlar arasında biraz zengin olanlar varsa da bunlar Türk hakimiyetinden ve sünni Kürtlerden çok zarar görüyorlar. Türkler ve Sünni Kürtler, Yezidi Kürtlerini kendilerine daima düşman bilirler. Bundan dolayı bunlar daima Yezidi Kürtlere zarar vermektedirler. Şeytana tapan Yezidi Kürtlerini bu sebepten dolayı öldürmek Sünni Kürtler arasında mukaddes bir görev olarak bilinirdi. Yezidi Kürtleri hiçbir zaman himaye olunmadıkları gibi bunlara karşı yapılan hareketler daima teşvik ediliyordu. Yezidiler de bunlara karşı aynı hisleri taşıyorlardı. Bunlar Türkiye Hükümeti'ne karşı çok kin ve nefret dolu duygular besliyorlardı. Fakat azınlık oldukları için ciddi bir harekette bulunamıyorlardı.

3- HİÇBİR AŞİRETE MENSUP OLMAYAN REAYA KÜRTLER

Bunlar hemen hemen Kürdistan'ın her yerinde bulunurlardı ve dağınık bir yerleşimleri vardır. Zira bunlar gerçekte Kürdistan'ın temel taşlarıdır. Bunlar arasında hem Sünni olanlar hem de Alevi olanlar vardır. Çok eskiden beri kent köylerini kurarak yerleşik hayata geçmişlerdir.

a-Bunların Alevi kesimden olanları yaşamlarını çoğunlukla; Bayburt kazasının güney ve güneydoğu bölümünde, Erzincan ve Tercan kentlerinin coğrafi sahalarında sürdürürlerdi. Bu Alevi Kürtler hiçbir kabile ve aşirete mensup olmadıkları gibi Türkiye Hükümeti'ne itaat ederek vergi verirler ve askeri birliklere de efrat vererek askeri görevlerini yerine getirirlerdi. Fakat yine de bir taraftan Türkler, diğer taraftan Sünni Kürtler tarafından sıkıştırılarak hayatlarını zorluklar içinde sürdürürlerdi. Bundan dolayı bunlar da Türkiye Hükümetine karşı gizliden gizliye bir nefret ve kin besliyorlardı.

b- Hiçbir aşiret ve kabileye mensup olmayan Sünni Kürtler veya reaya Kürtleri, Kürdistan'ın coğrafi sahasının hemen bütün yerlerinde dağınık bir halde, köy ve kentlerde yaşarlardı. Bunlar Kürt aşiretleri, Ermeniler ve Nesturiler arasında yaşadıkları gibi kuzey bölümünde de Tatarlarla karışık bir halde yaşarlardı. Kuzey Kürdistan'daki Diyadin, Eleşgirt, Karakilise, Hınıs, Kiği, Varto, Melazgirt, Beyazıt, Kars kaza ve vilayetleri ile Van ve Erzurum'un orta kesimlerindeki İslam halkının çoğunluğunu bunlar teşkil ediyorlardı. Kuzey Kürdistan'ın diğer bölümlerinde örneğin; Tercan'da, Pasinler'de aşiretlerden sonra bunlar azınlığı teşkil ederlerdi. Hınıs ve Kiği'nin kuzey bölümlerinde bunlar hemen hemen Türkleşmeye yüz tutmuşlar ve bazı yerlerde bu olay hayata geçmiştir.

Siyasi bakımdan Anadolu'nun kuzey bölümünde bulunan halklar arasında

Türklerden sonra en güvenilebilecek insanlar, bu hiçbir kabileye mensup olmayan reaya Kürtleridir. Zaten birçok birlik bunlar vasıtasıyla vücut bulmuştur.

Bunlar sulh içinde ve sakin bir durumda yaşayıp rençberlik (ziraat ve koyunculuk) ile meşguldür. Hükümete bütün vergilerini verdikleri gibi askeri görevlerini de yaparlar. Bunlar kuzeyde anti-Torus ile güneyde Torus Dağları arasındaki arazide bulunan Türk kuvvetlerinin büyük bir bölümünü teşkil ederler. Bunlardan çok az bir bölüm askeri görevlerden ve vergilerden muaftırlar. Bu genel hizmetin dışında kalan bölüm ise, Kürt aşiretleriyle ilişkilerde bulunanlardır. Bunların muhtarları kendi memleketlerinden genç işçiler çıkarmamak ve reaya Kürtlerin kazandığı parayı hükümet hazinesine vermeyip yemek istemişlerdir. Her ne olursa olsun bu Kürtler üzerinde Türk hakimiyeti vardır. Türkler bunlara karşı küçültücü hareketlerde bulunuyorlardı. Hatta bunlar aşiret Kürtleri arasında da küçültücü ve alaylı sözlere konu oluyorlardı: “Siz çalışın biz yiyelim” gibi. Bunlar da kendilerini vatanın gerçek sahibi olarak bildiklerinden bu tür sözlere pek aldırmazlardı.

Son zamanlarda Hamidiye süvarisinin teşkili ve bilhassa Ermeni karışıklığı çıktıktan sonra, Türkler bunlara karşı çok daha itinalı hareket etmeye başlamışlardır. Eskiden söylenen”Siz çalışın biz yiyelim.” gibi sözler artık tamamen ortadan kalkmıştır. Bu konu özellikle Van vilayetinde daha ağırlıkta idi. Buranın reaya Kürtleri aşiret Kürtlerinin nüfuzu altında bulunduğundan, diğer mıntikalarda olduğu gibi pek aciz değillerdi. Bunlar buralarda hiçbir şekilde sıkıştırılmıyorlardı. Çünkü hükümette bunların birçok insanı vardı. Hatta yerli memurlar genellikle onlardandı. Hükümete vergi vermeye ve askeri görevleri ifa etmek için kur`a çekmeye geldiklerinde, Türk hakimler tarafından hiçbir zaman müşkilata duçar olmazlardı. Bunlara karşı Türk hakimleri çok iyi davranıyordu. Eğer bir hadiseden sonra silahlı kuvvetlerin kullanılması gerekseydi buna karşılık olarak vergiler verilmeyecek ve askeri kur`alara katılmayacaklardı. Bu iş için reaya Kürtlerin köylerine ve evlerine gitmek yalnız bir gösteriş olarak değerlendirilirdi.

4- TÜRKİYE KÜRDİSTAN'ININ SİYASİ DURUMUNUN ÖZETİ

Çeşitli Kürt grupları arasında Türkiye hakimiyetinin derecesi hakkında yukarıda verdiğimiz bilgilerden aşağıdaki özeti çıkarabiliriz: Türkler Kürtlerin çoğunluğu üzerinde şimdilik tam bir hakimiyete sahip değillerdir. Örneğin; Dersim, Kuzucan, Musul, Harput, Halep vilayet ve sancaklarına tamamen hakim oldukları söylenemez. Diyarbekir, Bitlis ve Van vilayet ve sancaklarının birçok yerinde Kürtler, Türklere karşı düşmanca hareketlerde bulunuyorlardı. Buralarda yalnız Türklerin hayali hakimiyetleri vardır. Kürdistan`ın diğer bölümlerinde özellikle Güney Kafkasya ve huduttaş coğrafi sahalarda, (Erzurum, Kars,

Beyazıt) Türk hakimiyeti gerçekten vardır. Bu durum, Türk idaresinin Kürtlerden büyük istekleri olmamasından ileri geliyordu. Kürdistan'ın birçok bölümünde Türk hakimiyetine karşı silahlı mücadele başladığı noktadan itibaren buna son veriliyordu. Bu gayet doğrudur. Türk idaresi son zamanlarda bir Ermeni meselesi ile karşı karşıya bulunduğundan aynı zamanda Kürtlere karşı da şiddet kullanarak bu Kürtleri kendisine düşman etmek istemiyordu. Ermeniler, Yezidiler, Nesturiler ve Kızılbaşlar Türk hükümetine karşı kin ve düşmanlıklarını gösteriyorlardı. Türklerle dindaş olan sünni Kürtler ise siyasi bakımdan Kürdistan'ın en güvenilir unsuruydular. Türkler, Anadolu'nun doğusunda yalnız Kürtler üzerindeki hakimiyetlerine dayanabilirlerdi. Bu esnada şiddetli önlemler almak, Türklerin siyasi hayatlarının sonu olurdu. Şimdilerde Türkler, Kürdistan'ın çeşitli yerlerinde yalnız kaymakam ve diğer idare bölümlerinde ise memurları vasıtasıyla ve kağıt paralar üzerinde de atalarının resmi ile varlıklarını belli ediyorlardı. Bu memurlar buldukları yerlerde hakimiyetlerini kuvvetlendirmek için çalışmalara başarlarsa da birçok yerde müşkilatlarla karşılaşacaklarını biliyorlardı. Zira Anadolu'nun doğusunda bulunan bütün vilayetlerdeki kuvvetlerin geri çekilmek zorunda olduğunu biliyorlardı.

Hamidiye Kürtlerinin istisnai durumları ve aşiret olaylarını çıkaran Kürtlerin idareye (mülkiyeye) alınması, Türkiye hakimiyetinin kurulması ve Türkiye Kürdistan'ının da şekillenerek sakin bir hale getirilmesi buna mani olurdu. Çünkü işlerdeki yolsuzluğu bilen Kürtler, bu iki üç yıl içinde Ermeni halkı arasındaki gasplarıyla yetinmeyip, eskiden hiç vuku bulmayan ve hayret uyandıran başka gasplar ekleyerek Türkiye Kürtlerinin bile mallarını gasp etmeye başlamışlardır.

Son zamanlarda Kürtlerin meskun bulunduğu yerlerde siyasi durumun ve işlerin fena bir şekilde bozulduğu, bu durumun diğer yerlere de tesir etmeye başladığı hakkında idare-i mülkiyenin müteaddit şikayetleri üzerine Türkiye Hükümeti çok ileri giden Kürtlere karşı bazı şiddetli önlemler almaya mecbur kalmıştır. Türkiye Hükümeti'nin Kürtlerle olan ilişkilerini daha yıllarca değiştirmeyeceği bir gerçektir. Türkler Kürtlere Rusya ile Türkiye arasındaki savaflara çevik bir şekilde iştirak edecekleri için hazır bir silahlı kuvvet olarak bakıyorlardı. Eğer Türkler bu fikri değiştirirlerse Kürtlere karşı takip edecekleri ilişkileri de değiştirmek zorunda kalacaklardır.

Fakat bunları değiştirmek için Türklerin, Rusya'nın Türklerin düşmanı olmadığı inancını vücuda getirmeleri gerekir. Türkiye için düşman Avrupa hükümetleridir. Bu Avrupa hükümetleri, iki komşu olan bizler (Rusya-Türkiye) arasına bir gerginlik sokmak için bütün varlıklarıyla çalışıyorlar. Fakat şimdiki durum: Türkiyenin siyasi hayatında böyle bir şeyin olabileceği ümidini vermiyor.

5 GELECEKTE ÇIKABİLECEK RUS-TÜRK SAVAŞLARINDA TÜRKİYE KÜRTLERİNİN ALACAĞI DURUMLAR VE BU KONUDAKİ TAHMİNLER

Gelecekte çıkabilecek Rus-Türk savaşlarında Türkiye Kürtlerinin alacakları durumu incelemek için bu yapıtta Kürtler hakkında yaptığımız bütün incelemeyi hatırlamak ve gözönünde bulundurmak suretiyle şu özeti çıkarabiliriz.

1- Kürtlerde açık bir milli hissiyat olmadığı gibi onlarda vatanperverlik de yoktur. Bunlarda yalnızca hürriyet, kendi aşiretine ve bazen de kendi aşiret başkanı tarafından yerleşilen yere bağlılık vardır. Bazı şahıslar tarafından müstakil bir Kürdistan Devleti'nin teşkili için teşebbüslerde bulunulmuşsa da bunlar iyi bir sonuç vermediği için bütün Kürdistan'a da yayılamamışlardır. Bu hareketler yalnızca konuşulan konular olarak kalmışlardır. Örneğin; Bedirhan, Yezdanşir, Şeyh Ubeydullah ve diğer şahısların milli fikirlerle yaptıkları hareketler Kürtleri hareketlendirecek bir ruh bulamamışlardır.

2- Şimdilik Kürtlerin dini taassupları dahi yoktur. Dini fikirler ve Hazreti Peygamberin .sancağı dahi Kürtleri önemli bir olaya itmemiştir. Şeyh Ubeydullah'ın ayaklanması bu görüşü tamamıyla destekler ve isbat eder.

3- Genel bir dini bağlılık dışında Kürtlerle Türkler arasında her hangi bir olgu yoktur. Bu dini bağlılık; padişahları, Hazreti Peygamberin halifelerinin gerçek varisi olarak tanımayan Kürt Şeyhleri güçsüzlüğe uğratarak işleme durumuna düşürülmüştür.

BU DURUMDA BİZİM KÜRTLERLE İLİŞKİLERİMİZ NASIL OLMALI?

Kürtlerde taassub-u diniyenin mevcut bulunmaması bu dine bağlılıklarını takviye etmiyordu. Bu gibi şartların varlığı dolayısıyla Kürtlerin, gelecekte çıkabilecek Rus-Türk savaşlarında alacakları durum; parçalanmış olan aşiretlerinin maddi menfaatlerine göre taraf tutmaları şeklinde olacaktır. Gelecekte savaş sahasına mücavir olup da askeri teşkilata tabi edilen Hamidiye Kürtlerinin bize karşı alacakları durum daha önemlidir. Eğer bu savaşta Türkler bizi yenerlerse Hamidiye Kürtleri, padişahın kendilerine vereceği rütbelere, nişanlar ile hediyeler vasıtasıyla Güney Kafkasya'da bulunan Ermeni ve Tatarların mallarına el koyarak zengin olacaklardır. Kürtlerde böyle parlak ümitlerin var olması diğer ihtimalleri düşünmeye imkan vermiyordu. Rusya, Türkiye'yi yenerse Kürtlerin karşı karşıya kalacakları durumlar şunlardır; savaşın gereği olan mal ve can kaybı, elden gidecek olan başkanların seçkin durumları ve mühim mevkiler. Hristiyan halkın ve bu halk ile birlikte Kürtlerin uyruğunda bulunan

Türkiye Ermenilerinin kazanacakları seçkinlik, Türkiye’de vergilerin düzenli şekilde alınması ve bu vergilerin matrahının artırılması, bu vergilerin alınması için askeri kuvvetlerin kullanılması, talancılardan ve sair kişilerden halkın korunması ve Rus hakimiyetinin kuvvetlenmesi.

Ruslara bağlı bazı kabilelerin fertlerinin Türkiye’ye kaçışları, Kürtler tarafından görülmüştür. Hatta Reşit Bey (Kaskanlı aşiretinden) ve Hasan Han Bey (Badıllı aşiretinden) gibi mümtaz şahıslar tarafımızdan her türlü nimete erişmiş olsalar dahi kaçmışlardır. Bu göç, Türkiye Kürtlerine Rus idaresinin ağır olduğu kanaati vermiştir. Yakın zamanlarda hudut vilayetlerimizde, İslam halkını ihbar eden küçük Ermeni memurların hareketlerini önlemediğimiz için bizim ile Kürtler arasına soğukluk girmişti. Tabii olarak, Kürtler bunu biliyorlardı.

Kürdistan’da böyle bir idarenin uygulanması, Kürtler için ağır ve menfaatlerine aykırı idi. Son zamanlarda Türklerin ve bazı Kürt başkanlarının gayretleri ile Kürtler arasında İslami ve dini taassup kökleştiğinden, gavurlara boyun eğme onlara hiss-i diniyelerini rencide ettiği inancı veriyordu. Şimdilik büyük bir şekilde açığa vurulmayan Kürtler arasındaki bu taassubun varlığı, Anadolu’da yaşayan şahıslar tarafından dahi tasdik olunuyordu. Bilhassa bu konunun iyice incelenerek izlenmesi lazımdır. çünkü Kürtler İslamiyet ruhunu çok az emmişlerse de dini taassup bunları Türkiye Hükümeti taraftarlığına çeken en mühim etkenlerdendi.

Kürdistan’da açılan Türk okulları etkinliklerini gelecekte kesinlikle göstereceklerdir. Büyük bir ihtimal olarak şimdilik kayıtsız kalacaklardır fakat gelecek nesilin mutaassıp olarak yetişeceği bir gerçektir. Şüphesiz bu ağır şartlar altında özgürlüğü seven Kürtler, kendileri için daha kolay olan ve daha hafif kalan Türk idaresini daha fazla arzu ederlerdi ve İslam padişahına bağlı olmak onlar için daha müsaitti.

Hamidiye Teşkilatı’na bağlı Kürtlerin görüşlerine göre, müslüman Türklerin galibiyetleri onlar için daha iyi idi. Bundan dolayı Türklerin bizimle iyi ilişkilerde bulunacaklarını sanmak doğru değildir. Hamidiye Teşkilatı’nı Türkler daha iyi bir duruma getirirlerse onlar için daha iyi faydalar sağlar. Özellikle bu süvari kuvvetler bizim arazimize baskınlar yaparak kargaşa çıkartırsa, Türkler için büyük faydalar sağlanacaktı. Özellikle baskınlar yapılarak araç gereçlere el konması ve sivil halkın huzurunun kaçırılması bunun için uygundu. Hamidiye süvari kuvvetleri askerlik bakımından çok kıymetli değillerdir. Fakat Sultan Abdülhamid’in ölümünden sonra herhalde işin başına çalışkan kimseler getirildi ki, Kürtlere iyi bir eğitim vermişler ve ileride büyük bir askeri kuvvet doğmasına neden olmuşlardır.

Gelecekte Bitlis ve Harput vilayetlerinin Kürtlerinden, Hamidiye piyade teşkilatı kurulacağı umuluyordu. Bu kuvvet kurulursa, Kürtlerle öyle bir kuvvet oluşturulursa buna büyük ehemmiyet vermemiz gerekir. Zira nizamiye talim ve terbiyesi gören Kürtler, önleri kesilmeyecek bir kuvvet haline gelebilirler. Fakat Hamidiye Kürtleri şimdi bile çok önemli bir kuvvettir. Yakında bir savaşın vuku bulacağını farzederseniz, Bu kuvvet, daha savaşın başında bizi Kürtlere karşı özel bir önlem almak zorunda bırakacaktır. Acaba önceki savaşlarda olduğu gibi yeni savaşlarda da Kürtleri yine rüşvet, muhtelif hediye ve siyasi entrikalarla tarafımıza çekebilir miyiz ve bu teşebbüslerimiz ne kadar doğru olabilir?

Kürt aşiretlerinin parçalanması aralarındaki kin ve düşmanlık, bir kaç aşiret üzerinde hatta bir aşiret üzerinde bile yeteri kadar nüfuzla sahip kimselerin bulunmaması bu meseleyi çok müşkül bir duruma sokar. Geçen savaşlarda büyük Kürt grupları üzerinde nüfuzu bulunan Kürt başkanlar vasıtasıyla Kürtleri kontrol edebiliyorduk. Fakat böyle bir başkanın bulunması şimdi çok müşküldür.

Şimdi ise Hamidiye Teşkilatı, Kürt halkının alt abakasını tamamıyla esaret altında tuttuğundan birçok küçük başkan ortaya çıkmıştır. Bunlar kendilerine bağlı olan küçük Kürt aşiretleri üzerinde nüfuzla sahip olduklarından daha önceki savaşlarda ilişkilerde bulunduğumuz nüfuzlu büyük başkanların rolleri tamamıyla imha olmuştur. Şimdi eğer biz onlarla ilişki kurmaya kalkarsak, birbirinden tamamen ayrı ve belki de aralarında düşmanlık olan birçok Kürt başkanına ve çeşitli ağalara müracaat etmek zorunda kalırız. Böyle bir konunun bu şekilde hal olması mümkün değildir. Herhalde savaşın iki tarafından biri açık bir şekilde görünmezse yalnız rüşvetler ve bazı hediyeler Hamidiye Kürtlerinin sakinliklerini temin edemez. Bizim ufacak bir başarısızlığımızın görülmesi rüşvet ve sözlerimizin tesirini ortadan kaldırır.

Bundan sonra Kürtleri para ile elde ederken çok dikkatli davranmak icap eder. Çünkü yalnız kuvvete baş eğmeye alışan Kürt ağa ve muhtarları bu gibi ilişkilerde bulunduğumuz vakit bizim güçsüz olduğumuzu sanırlar. Bu para ilişkilerinin muayyen kurallara göre yapılması icap eder.

Kürtlere karşı daha hakiki önlemler almak lazımdır. Rüşveti yalnız "Emirlerinizi ifa ederiz." şeklinde sözler için veya başka ilişkilerde bulunmak için vermemeliyiz., Verirken onlar bilsinler ki, biz onlardan bazı isteklerimizi ifa etmeleri için bu para ve hediyeleri veriyoruz. Bununla beraber Kürtlere Hamidiye`de buldukları zaman içinde bizim silahlarımıza karşı onların güçsüz olduklarını göstermek lazımdır. Yani silahlarımızın Osmanlı ve diğer bazı müttefik silahlarından daha üstün olduklarını göstermek ve onlara öğretmek lazımdır.

Şavaşın başında bu Kürtlere karşı yapılacak hareketin çok daha acil ve süratli olması gerekir ki kesin sonuç alınabilsin, Bunlardan itaat etmeyenlerin mal ve canlarının hiçbir eser bırakılmadan ortadan kaldırılması, bize karşı silah kullanmayanların veyahut da silah kullanıp sonra da bırakanların hiçbir surette cezalandırılmaması ve aynı zamanda mükafatlandırılmasının temini gerekir.

Özet olarak; savaş başlamadan önce Kürtlerin, arazimize baskın yapma ümitlerini yoketmekle beraber onları şu iki yoldan birini seçmek zorunda bırakmalıyız:

a- Ya bize kesinlikle uyarlar, kanunlarımıza saygı gösterirler. Daha sonra kendilerine nişan, rütbe ve hediyeler verilir.

b- Ya da kesinlikle yeryüzünden silinip imha edilirler.

Kürtlerde vatanperverlik hissi az olduğundan herhalde birinci şıkkı tercih ederler. Çünkü maddi ve şahsi menfaat onlar için öncelik arzeder. Kürtlerin bütün varlıklarından baskın çıkan intikam hissi eğer herhangi bir şekilde onlar ile Türkler arasında alevlendirilirse ve Kürtler, Türklerden memnunsuzluk duyarlarsa, Hamidiye'de bulunan Kürt başkan ve ağalarından bazı kimseler bize sığınabilirler. İşte bundan dolayı bunlara çok nazık davranmak ve güvenlerini temin etmek gerekir.

Yapılacak tekliflerle birçok ağaya müracaat etmektense bu gibi şahısları para ve hediyeler ile elde etmek gerekir. Fakat bunun için önce halihazırda Türkiye Hükümeti ile Kürt başkanları arasında mevcut olan ilişkileri incelemek gerekir. Bu incelemeyi Anadolu'da bulunan askeri memurlarımızın yapması ve bunu en önemli görev olarak bilmeleri gerekir. Bu inceleme ve önlemler gayet iyi temeller üzerinde kurulmalıdır. Nüfuzlu her başkan ve muhtar için açıklayıcı ve esaslı bir defter düzenlenmelidir. Aşağıdaki maddelerin açık bir şekilde o defterde yazılı olması lazımdır;

a- Başkanın, başkanlığını yaptığı Kürt mevcudu

b- Başkanın bulunduğu yerin adı.

c- Beraberindeki Kürtlerin, başkanla ilişkileri.

d- Başkanın Türkiye Hükümeti'ne karşı davranışı ve kendi aşireti ile diğer aşiretlerin başkanlarıyla olan ilişkileri.

Bu ilişkilerin tespit ve geliştirilmesi için tayin edilecek memurun Kafkasya

Genel Komutanlığı nezdinde bu bilgileri (son derece lazım olduğunu bilerek) toplanması ve aynı zamanda Kürt başkanların mal varlıklarını da tespit etmesi gerekir. Bundan büyük faydalar elde edileceği kanısındayım.

a- Kürtlere karşı silahlı kuvvetlerimizi kullandığımız zaman en acımasız ve gaddar bir şekilde kullanmamız gerekir. Çünkü bu bizim için pek önemli bir önlemdir. Kendi makamlarına göre bazı şahısların para veya başka vasıtalarla elde edilmesi ikinci derecede bir plandır.

b- İşgal edilen Kürt vilayetlerinde, hemen Kürt milis teşkilatı kurulmalıdır. Bu konu ikinci derecede önemlidir. Fakat büyük bir siyasi ehemmiyete haizdir. Kürt milis kuvvetlerinin teşkilinden amaç, Asya halklarından kurulmuş olan birliklerimizin takviyesidir. Fakat bu milis kuvvetlerin nizami kuvvetlere yaramadığı ve nizami harekette bulunmasının mümkün olmadığı tecrübelerden anlaşılmıştır. Yalnız bunu yapmakla aşiret Kürtlerine karşı siyasi hareketin icrası icap eder. Şimdilerde, aşağı tabakada bulunan Kürtler, Hamidiyeler vasıtasıyla ağalar ve muhtarlar tarafından ezilmektedir. Bu halkı kurtarmak ve bize taraftar olmalarını sağlamak için ufak bir çaba yeterlidir. Bunun için en mühim ve en etkin silah, araç-gereçleri temin edilmiş ve iyi bir yaşantısı olan milis kuvvetlerinin kurulmasıdır.

Türk maliyesi çok güçsüz idi. Bu nedenle ileride çıkacak savaşlarda Türklerin bütün milis kuvvetleri ve Hamidiye süvarileri çok kötü bir şekilde görevlendirilecekti. Bunların yaşantıları çok kötü idi. Bundan sonra da öyle olmaya devam etti. Bu şartlar altında bulunan Kürtler milis kuvvetlerimizin ihtiyaçlarının kafi derecede temin edildiğini ve nizamiye süvarimizde olduğu gibi günlük harcamalarının dahi bir düzen içinde verildiğini gördükçe şüphesiz birçokları milis kuvvetlerimize girecekler ve Rus (Çar) Ordusunda askeri hizmetleri ifa ederek askerlere tanınan bütün haklardan faydalanabildiklerini göreceklerdir. Nasıl olursa olsun Hamidiye aşiret başkanları tarafımıza geçerse, bu başkanların ya da Hamidiye süvari milis kuvvetlerinin efradı kısa zamanda Rus milis kuvvetlerine geçer ki bu da büyük faydalar sağlar.

Bugünkü ortamda Kürt aşiretleri arasında kin ve düşmanlık olduğundan Kürt milislerinin Hamidiye süvarilerine karşı şiddetli bir şekilde savaşacakları sanılıyor. Asya savaşlarımızın incelenmesi ile iştigal eden asker yazarlarımızın birçokları Kürtler aleyhindedir. Bunlar'ın aleyhtarlıkları; Kürtlerin ciddi bir askeri harekete muktedir olmadıkları ve istihdamlarının pahalıya mal olduğu fikrine dayanır. Fakat bizler, milis kuvvetlere savaşçı bir kuvvet olarak bakmıyoruz. Onları sadece siyasi bir önlem olarak görüyoruz. İleride onları yavaş yavaş eğitmek gerekir. Bu faydaların dışında Kürt milis kuvvetlerimiz, Hamidiye Kürt kuvvetlerine karşı savaşçı ve kahraman bir tutum sergilemişlerdir. Bu nedenle

bizim Kürtlerimizin diğer Kürtlere ve Kürtleri barındıran diğer devletlere karşı bu şekilde hareket edebilmesi fikrimizin doğruluğunu gösterir.

Kürtleri çok iyi tanıyan ve ölmüş olan Loris Melikov, milis kuvvetlerinin siyasi bir öge olduğunu bildiği halde bunlarla iyi ilişkiler kurulduğu takdirde, Kürtler arasında Türkiye’de büyük bir kargaşa çıkarabilecek bir kuvvet teşkil edebileceğimizi söylemiştir. Hamidiye Teşkilatı’na iştirak etmeyen diğer Kürtler için gelecekte çıkabilecek ; Türk-Rus savaşlarında alınabilecek önlemler aşağıda sıralanmıştır:

1- Türkiye Hükümeti, Dersim ve Kuzucan Kızılbaş Kürtlerinden bu yakınlarda hiçbirşey bekleyemez. Fakat çıkabilecek bir savaşta, bu Kürtlerin bizim menfaatlerimiz için çalışacakları da şüphelidir. Eğer savaşı kazanır ve özellikle Erzurum`u işgal edebilirsek ve ileriye doğru gidersek bu Kürtlerin bize itaat edecekleri ümit edilebilir. Fakat bunların içişlerine karışmamak gerekir. Anadolu`daki askerimiz Erzurum, Sivas, İstanbul istikametinde hareket etmeyi başardığı an, Dersim ve Kuzucan Kürtlerinin yardımlarını ümit edebiliriz. Bunlar, Onbeşbin kadar milis kuvveti çıkararak bize düşman olan İslami halkına karşı ulaşım yollarımızı koruyabilirler. Bu konuda Kızılbaşların diğer İslam halkına karşı besledikleri dini kin ve düşmanlık çok fayda temin eder.

b- Hamidiye Teşkilatı`na girmeyen Sünni Kürt aşiretleri Kürdistan halkının çoğunluğunu teşkil eder ve Türkiye Hükümeti`yle ilişkileri, Dersim ve Kuzucan Kürtlerinin ilişkilerine benzer. Fakat bu Kürtler, Türklerle dindaş olduklarından geçen savaşlarda olduğu gibi bütün varlıklarıyla Rusya`ya karşı savaşa geçmek için çalışacaklardır.

Fakat bir fark vardır ki oda şudur; geçen savaşlarda olduğu gibi padişah cihad ilan edecek, bunların dini başkanlarına ümracaat ederek yardımlarını talep edecektir. Yine şeyhler arasında ikinci bir Ubeydullah çıksa ve bunun mukaddes cihadına fetva verse dahi bu Kürtlerin çoğunluğunu teşvik etmez. Bunların bir bölümü şüphesiz bedeva ve cezasız gasp için iştirak edeceklerdir. Fakat bu suretle muharebeye getirilen Kürtlerin, geçen savaşta Faik Paşa`nın Van kuvvetlerini başarısızlığa uğratan Ubeydullah kuvvetlerinden bir farkı olamaz.

Çok kötü bir şekilde teçhiz edilen, gerek kendilerinin ve gerekse atların ve hayvanların iaşeleri bile temin edilmeyen bu gibi insanların toplanmaları çok gevşek olmuştur. Bunlar iaşelerini temin etmek için toplandıkları mıntıkadaki civar halkın mal ve yemlerini gasp ederek hayatlarını sürdürmüşlerdir. İşte bu gibi milis kuvvetler memleketin sükunetini bozmuşlardır. Bunların askeri anlamda hiçbir özellikleri yoktur. Nitekim bu gibi kuvvetler bozgundan başka hiçbir fayda sağlayamazlar.

Geçen savaşlarda olduğu gibi bu Kürtlerin çoğunluğu hiçbir şekilde savaşa iştirak edemeyeceklerdir. Bu kürtlerin sakin oldukları yer Güney Kafkasya'dan uzak olduğu için savaşın başında bunlarla ilikilerimiz çok zahmetli olacaktır. Fakat zamanından önce bunlarla ilişki kurmak için kendileriyle tanışmak lazımdır. Halbuki biz bunları çok az tanıyoruz. Örneğin; zamanında müstakil birer prenslik olarak memleketlerini idare eden ve Kürdistan tarihinde önemli roller oynayan Bohtan, Behdinin, Revanduz Kürtlerinin yaşamları hakkında hemen hemen hiçbir bilgimiz yoktur. Bu aşiretlerin gerek dini gerekse siyasi başkanlarının bir birleriyle ilişkilerini ve bu başkanların uyruklarında bulunan halk üzerindeki nüfuzlarını ve halkla ilişkilerini de bilmiyorduk. Bu uzak aşiretlerle ilişkilerimizin arzu ettiğimiz çizgiye gelebilmesi Anadolu'daki hareketimizin ilerleyebilmesine bağlı olduğu gibi, ilerlememiz için de bunlarla ilişki kurmamız gerekiyordu.

Bu felsefe ve plan, 1829 yılında önce Graf Paskeviç tarafından incelenmiş ve geliştirilmişti. Yalnız hareket kolordumuzun mevcudu yeterli değildi ve bu kuvvetle böyle uzak bir yere varılması da mümkün olmadığından bu plandan vazgeçilmiştir. Fakat bu planın şimdi yapılması gerekiyor. İşte bu hareketin yardımıyla büyük Kürdistan'da nüfuzumuzun kurulması ve kuvvetlendirilmesi lazımdır.

Erzurum ablukası zamanında General Loris Melikov, bu planı anlatmıştır. Bu görüşün tatbiki için Muş'a yapılan keşif hareketi sürmekte iken sulh müzakereleri bunun tatbikine mani olmuştur. Küçük ve büyük Kürdistan'da nüfuzumuzun kurulması Kars, Erivan, Erzurum, Sivas, İstanbul hareket istikametinin tehlike dışında tutulması lazımdır. Bu da ancak ikinci derecede istikametlerde (Erivan-Van ya da Erivan, Muş, Harput veya Diyarbekir istikametleri) askeri hareketin başlaması ile olabilir.

Yalnız Kürdistan'ın bu mühim şehirlerini kuvvetli ordularımızın işgali altında bulundurmakla ve memleketin içlerine doğru bilfiil keşif hareketleri yapmakla, hakimiyetimizi güçlü bir şekilde kurabiliriz. Hatta büyük bir ihtimalle Kürtleri, Türklere karşı ayaklandırabiliriz. Geçen savaşlarda Kürdistan'da yaptığımız hareketler bunu ispat etmiştir.

c- İleride çıkabilecek olan savaşta, reaye Kürtlerin bize karşı alacakları durumdan bahsetmek gerekir. Bunlardan Kızılbaş Kürtleri, meskun oldukları mıntikaları işgal ettiğimiz takdirde şüphesiz bizim tarafımızı tutacaklardır. Bunların bize itaat edecekleri, sulh ve sükun içinde yaşayacakları kesinlikle bilinir.

Bunlar bize erzak ve hayvan yemi ile ot temini konusunda yardım edebilirler.

Fakat bilfiil yardımları yani bunların Türklere karşı silahlı harekette bulunması çok zordur. Çünkü Kürt halkı çok mazlum bir halktır ve daima ayaklanmış fakat daima katliamlarla bu ayaklanmalar bastırılmıştır. Kürt halkı bunu çok iyi bilir.

Aşiret Kürtlerinin nüfuzu altında bulunan Sünni Kürtlerin (özellikle Van vilayetinin orta kısmında yaşayanlar) bize karşı alacakları tavır, savaşan tarafların durumlarına göre şekillenecektir.

Aşiretlerin nüfuzları altında olmayan reaya Kürtlerin bizimle olacak olan ilişkileri, Osmanlı Türkleriyle olan ilişkilerinden farklı değildir. Geçen savaşlardan alınan tecrübelerden sabittir ki bu Kürtlere karşı izlenecek politikanın çok adil ve insani olması gerekir. Aksi taktirde alınacak önlemlerin çok sert olması icap eder. Kürtlere sakın ve güvenilir bir yaşam temin edildiği takdirde birliklerimizin iaşelerinin sağlanmasında dahi bize yardım edecekleri biliniyordu.

B- KÜRTLERİN İRANDAKİ DURUMLARI

Türkiye Kürtlerinde olduğu gibi İran Kürtleri de hükümetlerine farklı derecelerde bağlıydılar. İran Hükümeti'nin hakimiyeti, Türkiye Hükümeti'nin hakimiyetine göre biraz daha güçsüzdü. Fakat İran eskiden beri kendi uyuğunda bulunan Kürtlerle daha iyi ilişkiler kurmuştur. Bundan dolayı Kürtler İran'ı hiç bir zaman Türkiye'de yaptıkları gibi, büyük müşkilatlara uğratmıyorlardı. Şimdiki zamanda İranlılarla Şii Tatarlar ve Sünni Kürtler arasında birtakım ayrılıklar vardır. Bunlar birbirlerine karşı büyük kin ve husumet duyuyorlardı. Fakat İran Hükümeti'nin uyuğunda bulunan Kürtlerle olan ilişkileri Türkiye hükümetinin kendi uyuğunda bulunan Kürtlerle ilişkilerinden çok daha güçlü idi. Bunun nedenleri şunlardır:

1- İran Kürtleri, Türk Kürtlerine göre daha az olduklarından, daha küçük bir sahayı işgal ediyorlardı. Kürtlerin aşiret ve bölümlerinin daha az olması Kürt başkanları ile İran Hükümetinin ilişkilerini daha kolay bir duruma getiriyordu.

2- İran Kürtlerinin yerleşik bulunduğu arazi, İran birlikleriyle İran Hükümeti'ne göre uygun bir yere yerleşmiş olduklarını gösteriyordu.

3- İran Kürdistan'ındaki Hristiyan ve özellikle rahat durmayan Ermeni halkının çok az bir miktarda bulunması. Bu durum İran Hükümeti'ni Avrupa devletlerinin müdahalesinden korudu ve kendi işlerini kendilerinin yürütebileceği bir durumda kaldılar. Türkiye ise tam aksine idi. Çünkü Avrupa devletleri, Hristiyanların korunması konusunda bazı isteklerde bulunuyorlardı. Türkiye

Hükümeti`yle Kürtler arasında ilişkiler bu yüzden daima gergin oluyordu.

4- İran Hükümeti, Kürtlerin silahlı kuvvetlerine pek önem vermezdi. Kuvvetlerinin artması için uyuğunda bulunan etnik halktan kişileri silah altına almazdı.

5-Yukarıda izah edildiği gibi tarihe baktığımız zaman, bu gibi şartları ortadan kaldırarak, aralarında çok kuvvetli ilişkilerin kurulması konusunda pek istekli değillerdi. Fakat bu durum birbirlerine karşı olan durumlarını korumakla beraber Kürt kabileleri arasında bazılarının İran hakimiyetine bağlı olmalarına mani değildi.

İRAN UYRUĞUNDA BULUNAN KÜRTLER İKİYE AYRILIR

A- Horasan Kürtleri : Horasan Kürtleri, Kafkas-İran hudut mıntikasına çok uzak olduklarından bizim için çok mühim değillerdir. Horasan Kürtleri Büyük Abbas ve Nadir Şah tarafından çeşitli tarihlerde oraya göçürölmüşlerdir. Bunların oraya nakillerinden amaç, Horasan ve civarlarındaki Türkmenlerin baskınlarından korunmaktır. Bu Kürtler; diğer Kürtlerden tamamıyla ilişkileri kesilmiş bir vaziyetteydiler. Bunlar İranlılar gibi Şii mezhebini kabul etmişlerdir.

B- Erdilan ve İran Kürdistan`ının Kürtleri : Buralarda yaşayan Kürtler Türkiye ile hem hudut olduğu için Savbulak-Urumiye ile Azerbeycan mıntikasına yerleşmişlerdir.

Bundan başka, bizden hayli uzak olan Erdilan ve Kirmanşah ile civar vilayet ve sancaklarda da yaşıyorlar. İran Kürtleri, İran`ın her tarafında diğer milletlerle karışık bir halde yaşarlar. Azerbeycan`da Tatarlar, Asüri ve Nesturilerle (urumiye Gölü ile İran-Türk hududu arasındaki mıntıkada). iç içe yaşıyorlar. Erdilan ve Kirmanşah`da bulunanlar, Lori kabileleriyle beraber yaşarlar ki Bahtiyariler de bunlardandır.

Azerbeycan Kürtlerinin mevcutları; kadın ve erkek kırk ile ellibin civarındadır. Kendi aşiret idarelerini şimdiye kadar korumuş olan Celali ve Mukuri Kürtlerinden başka diğer Azerbeycan Kürtlerinden Bradost kabilesi Oşno kentinde, Aku, Hoy(Xoy), Kotur yakınında Zılanlı aşireti de Azerbeycan`ın kuzeybatısında yaşardı. Hayderanlı ve Revandüz kabileleri (Zamanla Revandüz Kürtleri o kadar kesilmiştir ki bunlar kılıçlardan kaçarak buralara sığınmışlardır.) Azerbeycan`ın orta ve kuzey batı bölümlerinde yaşarlar.

Hayderanlı Kürtlerinin İran`a uyrukluuk durumları, Türk ve İran arasında daima çelişkili olup 1880 yılında bu konu Türkiye`nin lehine sonuçlandı. Şimdi

de bu aşiretin Azerbeycan`da rençber ve ziraatçileri kalmıştır. Mukuri ve Celali aşiretleri genellikle Mako Hanı`nın nüfuzu altında bulunur. Mako Han`ın önceleri bu Kürtler üzerindeki nüfuzu fazlaydı.

Teymur Han, Şii Tatarıdır. Şimdiki Murtaza Kuli Han`ın pederi, bu Kürtleri etrafına toplayarak sünni Kürtlerin dini başkanı olan Ubeydullh`a karşı savaşmıştır. Şüphesiz ki, ileride dahi bu Kürtler Mako Hanı`nın yanında yer alacaklardır. Bu aşiretler, İran`ın nizami birlikleri arasında yer almadıkları gibi bunların çoğu Mako Hanı`nın milis kuvvetleri içinde yer almışlardır. Bunların bizim silahlarımızla Berdanvişli`leri silahlandırmaları dahi doğrudan doğruya Mako Han`ına İran Hükümeti tarafından emredilmiştir.

Azerbeycan`ın diğer Kürtleri tamamıyla yerli İran hakimlerinin emri altında bulunuyorlardı. Söylediğimiz üzere bu Kürtler eskiden müstakil bir surette İran aşiretleri gibi yarı göçebe halde yaşarlardı. Müteaddit kereler Türkiye hududunu geçen ve hudut yakınlarında bulunan aşiretlere “kılınçtan kalanlar” denilirdi. Bunların bir bölümü yarı göçebe ve bir bölümü de kesin olarak yerleşikti. Bunlar rençberlikle işgal ederlerdi. Bir bölümü ise ticaretle uğraşırdı. Bunlar genellikle fakir olup, İran hükümetleri tarafından çok sıkıştırılırlardı. Hatta yerleri durmadan değiştirilirdi. Siyasi ve askeri yönden hiçbir özellikleri yoktu. Yalnız bunlardan bazıları nizamiye piyadesinde serbazlığa kadar yükselmiştir. Askeri vazifeleri ifa ederlerdi. Azerbeycan`ın daimi süvari milis birlikleri içinde bulunurlardı. Mezkur süvari birlikler çoğunlukla Celali ve Mükuri aşiretlerinden ayrılan Kürtlerden teşkil edilmiştir. Bu süvari birlikleri aynı zamanda idare memurlarınca teşkil edilen birliklerde de bulunurlardı.

Bu Kürtlerden birçoğu Karadağ`da zor kullanarak büyük araziler zaptetmişler ve hatta yerli Tatarları bile hakimiyetlerine almışlardır. Bunlar İran Hükümetinden para karşılığı general, albay vs. rütbelere elde etmişlerdir. Hatta köylere çok şiddetli baskınlarda bulunarak yerlerini korumuşlardır. Bu Kürtlerden yalnızca Mako Hanı`nın yanında bulunan kısmından, Teymur Han zamanında iyi silahlandırılmış beşbin kişilik bir kuvvet oluşturulmuştur. Azerbeycan Kürtleri arasında siyasi ve askeri mevkilere ulaşanlar yalnız bu Kürtlerdir.

SAVUÇBULAK (MEHABAT) SANCAĞININ KÜRTLERİ

Bu Kürtlerin mevcudu aşağı yukarı yüzelli ile yüzyetmişbin (150.000-170.000 Kadın ve Erkek olarak) kadardır. Savuçbulak (Mehabat) Kürtleri genellikle Bilbasi ve Mukuri aşiretlerinden müteşekkildir. Bunların azalmaları 1830 yılında kolera hastalığından dolayı olmuştur. Zira mezkur tarihte bunlardan beşbin hane yani elli altmışbin kişi tamamıyla yok olmuştur. Bunlar şimdilerde ayrı bir aşiret teşkil etmemişlerdir. Genellikle Tatarlar arasında dağınık bir şekilde

yaşarlar. Bazan, Tatarların hakimiyetlerine girdiklerinden, zorluk çekerler. Ama kendi başkanlarının emrinde yaşayanlar pek zorluk çekmezler. Bunların bir kolu olan Zizra kabilesi çok daha serbest yaşar. Bunların bin ile binikiyüz hane kadar oldukları tahmin ediliyor. Bunlar hiç seçim yapmadan bütün vergilerini ve yükümlülüklerini ifa ederler. Tatarlarla karışık halde yaşayan Zizra aşiretinin geri kalan bölümü ise, Tatarlara askeri hizmette buldukları gibi nizamiye ordusunda da birçok serbazları vardır.

Bu Zizra Aşiretinin müstakil yaşayan bir bölümü ise nizamiye piyade birliklerinde görev yapmadan kendi aralarında süvari milis kuvvetler toplayarak bu kuvvetleri teşkil ederler. Zizra Kürtleri, aşirete dayanan milliyetçiliklerini genellikle kaybetmiştir. Fakat hala Sünni mezhebine bağlıdırlar.

Mukuri Aşiretleri Mehabat şehri civarlarında yaşar. Şimdi bunların yarıya yakın bir bölümü olan beşbin hane ya da kırk ile kırkbeş bin nüfusluk kesim, Zizra Kürtleri gibi aşiret idarelerini ve aşiret bölümlerini kaybetmişlerdir. Ziraat ve ticaretle işigal ederler. Bunlar Mehabat idare memurlarına bağlı olup devletin bütün yükümlülüklerini yerine getirirler. Aynı zamanda bunlar, Urmiye idare memurlarının teklifi üzerine süvari milis kuvvetlerini teşkil etmişlerdir. Bunlar genellikle ikiyüzer kişilik birliklerden ibarettirler.

Bu Mukuri Kürtlerin diğer bölümü ise Tatarların askeri görevlerini ifa ederler. Bunlar birçok Serbaz çıkarmıştır. Avusturya ordusundan Binbaşı Wağz'a (Wağz) göre; (mezkur binbaşı. Azerbeycan birliklerinde öğretmen olarak kalmıştır) Mukuri Aşiretinin çıkardığı beşyüz ile bin kişilik süvari kuvveti çok başarılı bir kuvvettir.

Mukuri Kürtlerinin en büyük bölümü olan altıbin hanelik kesim bunlar ellibin ila ellibeşbin nüfusa sahip hala aşiret idaresini kaybetmemiştir. Bunlar göçebe veya yarı göçebe halde yaşarlar. Bunlar zamanla küçük kabileler halinde bölünmüşlerdir. Bu kabilelerin genellikle aralarında daimi bir kin ve düşmanlık mevcuttur. Mukuri Kürtlerinin arasında idare memurlarının nüfuzu çok azdır. Bunlardan herhangi bir vergi veya yükümlülük talep edilirse bu kentin idare memurları için büyük bir sorun olurdu. Zira hareketin sonunda bu Kürtler hemen Türkiye'ye geçerek oradan Savuçbulak kentine baskın yaparlardı. Gerek bu kenti gerekse civar şehir ve köyleri talan ederek intikam alırlardı. idare memurları bu Kürtlerden esir aldıklarına korkudan hiçbirşey yapmazlardı. Çünkü bu Kürtler, kendi adamlarını kurtarmak için Savuçbulak ve Serdeşt şehirlerine baskın yaparlardı ve adamlarını kurtarırlardı. İşte bu durum İran Hükümeti için çok daha pahalıya mal olurdu. Zira hükümetlere karşı verilen mücadele sonunda kaybeden yine hükümet olurdu. 1890 yılında, Savuçbulak sancağının Valisi Seyfettin Han ve eşi. Mukuri Aşiretine mensup bir Kürt Ağa'nın kızı tarafından

zehirlenerek öldürülmüşlerdir.

Gerek göçebe gerekse yerleşik olan Mukuri Aşiretine bağlı Kürtleri diğer Kürtlerden ayıran dini özellik; Mukuri Kürtlerinin, Sünniliklerine bağlı ve saygılı olmalarıdır. Bu nedenle Şiiilere ve Tatarlara karşı son derece düşmanca davranırlardı. Bunların başkanı Hamza Ağa, Mukuri kabileleriyle birlikte Ubeydullah'a iştirak etmiştir. Ubeydullah savaşı esnasında, Siilere kendilerini çok şiddetli şekilde göstermişlerdir. Tebriz civarında buldukları vakitler, mezkur şehrin etrafındaki köylerin tamamına yakınına imha etmişlerdir. Çok iyi atlara sahip oldukları için beş ile on bin arasında süvari çıkarabilirler.

Bu iyi süvariler nedeniyle İran Ordusunda savaşıp savaşmayacakları şüphelidir. Bunlar 1826-1828 yıllarında Abbas Mirza Ordusunda hizmet görürlerken mezkur Veliaht'ın başarısızlığı üzerine evlerine geri dönmüşlerdir.

Bilbasi aşiretleri, çeşitli kabilelere ayrılmış olarak ve Urumiye Gölü'nün güneyi, Oşno ile Savuçbulak şehri arasında yarı göçebe bir halde yaşarlar. Bunların mevcudu dokuzbin-onbin hane kadardır. Yani altmış-yetmişbin kişilik mevcuda sahiptirler. Bunlar eskiden beri Kürdistan'ın hürriyeti en fazla seven ve bu uğurda can veren insanları olmakla beraber Kürdistan'da cesaretleri ile meşhurdurlar. İran ordusunda da aynı özelliklerini korumuşlardır. Eskiden bunlar Azerbeycan'ın kuzey bölümlerine kadar akınlar yaparak egemenliklerini buralara kadar taşırlardı. Abbas Mirza birkaç kez bunlar üzerine harekete başlamış ve onları dize getirmiştir. Bunlar kendi komşuları olan Revandüz kabileleri, Mukuri Aşireti ve Şiiilere daima kin, husumet içinde yaşamışlardır. Gerek İran gerekse Türkiye bu aşiret'e hiç bir suretle hakimiyet kuramamışlardır. Bunlar her iki devlete karşı hiçbir yükümlülük yüklenmemişler Bu yüzden ne vergi ve ne de askeri efrad vermişlerdir. Bu aşiret at bakımından pek zengin değilse de kendi mamülleri olan kılıç ve mızraklarla silahlanmış altı-yedibin kişilik süvari kuvveti çıkarabilmiştir. Mukuri Kürtler gibi bunlar da talan ve eşkiyalığa karşı idiler, büyük kin ve nefret beslerlerdi. Bu yüzden ileride bizimle İran arasında çıkabilecek bir savaşta İran ordusunun yanında yer almaları çok şüpheli idi. Herhalde çıkabilecek bir savaşta bunlar fırsattan istifade komşu Şii mıntıkasına akınlar yapacaklardır. Bu şekilde intikam almak isteyeceklerdir.

ERDİLAN VE KERMANŞAH KÜRTLERİ

Bu mıntıkada meskun olan Kürtelerin mevcudu kadın ve erkek olmak üzere ikiyüzbinden fazladır. Bu Kürtler arasında Caf, Kelhor, Goran, Zencabi, Lori Kürtleri mühim bir yer işgal eder. İlk iki kabile birçok aşiret grubundan müteşekkil olup göçebe halde yaşayan İlat (Obalar) gruplar vardı.

Cafkabileleri eski idarelerini koruyabilmişlerdir. Bunların çoğunluğu göçebe olarak yaşardı. Geri kalanlar yarı göçebe halde idiler. Caf kabilesi dokuz ile onbin haneden müteşekkildir. Bunların yarısı Türkiye hakimiyetini tanır. Fakat gerçekte hiç kimsenin hakimiyetini tanımazlardı. Bunlar kışın Türkiye'nin Süleymaniye şehrinde yaşar yazın ise İran'a göç ederler. Burada hiçbir surette İran'ın hakimiyetini tanımıyorlardı. Türkiye ve İran'a göç ettikleri zaman, mntıklarında bulunan her yere baskın yaparak imha derecesine getirirlerdi. Bunların göçü esnasında İran Hükümeti, nizami piyadelerini gönderdiği halde yine de bu hırçın aşiretin baskınlarına karşı duramıyorlardı. Çünkü İran Hükümeti, silah kullanmaktan çekinerek işi sulh yolu ile bitirmek istiyordu.

Cafkabilesinin diğer bölümleri ise yerleşik olduklarından İran hakimiyetini tanıyorlardı. Bu tanımanın nedeni; bu kabilenin küçük gruplar halinde Tatarlarla ve diğer Kürt kabilelerle birlikte olmasıydı. Bunların Sine şehri idare memuruna vergi verdikleri ve bazı yükümlükleri yerine getirdikleri bilinir. Fakat İran ordusunda görev almayı reddediyorlar. Bütün Caf kabileleri büyük hayvan sürülerine sahip olduklarından eski silah sistemlerini kullanmaya devam etmişlerdir. Yeni silah sistemlerini kullanmayı pek düşünmemişlerdir. Genellikle, kılıç, mızrak, hançer bazen de ok ve yay kullanmışlardır. Fakat son zamanlarda Mukuri ve Celali Kürtleri ufak tefek tabancalar, şişhaneler kullanmaya başlamışlardır.

KELHOR KÜRTLERİ

Bu kabilenin on ile onikibin hane kadar oldukları tahmin edilmektedir. Bunlar genellikle Kermanshah'ın Türkiye ile hemhudut büyük bölümünü işgal ederek oraya yerleşmişlerdir. Genellikle Zahab'tan güneye doğru yerleşmişlerdir. Bu Kelhor kabileleri, Caf kabileleri, gibi birçok topluluğa ayrılmış ve çoğu göçebe halinde yaşarlar. Bunların büyük bir bölümü müstakil bir suretle İran'dan Türkiye'ye ve Türkiye'den İran'a göç edebilirler ve hiçbir hükümetin hakimiyetini tanımazlar. Her iki hükümete de baskınlar yaparak mal gasp ederler. Savaş zamanında bile her iki hükümete karşı ayaklanırlar ve iki hükümeti de bazen dize getirebilecek güçtedirler. Goran Kabilesi onbin hane, Zincan Kabilesi ise beşbin haneden müteşekkildir. Bunlar küçücük topluluklara ayrılmışlardır. Bu iki kabile de genellikle yerleşik olarak yaşar. Bunlardan yerleşik halde yaşayanlar genellikle İran hakimiyetini tanır. Bundan dolayı devlete olan yükümlülüklerini ifa ederler ve vergilerini verirler. Hatta Zencabi Kabilesi nizami kuvvetlerden piyade ve serbaz çıkarır. İran Hükümeti bilinçli siyaseti sayesinde bu iki kabilenin sükunlarını ve itaat etmelerini temin etmiştir.

İran Hükümeti, büyük Kürt kabilelerini genellikle küçük topluluklara ayırmak için bütün varlığıyla çalışmıştır. Mezkur hükümet, bunu temin etmek

için bir aşiretin üyeleri arasında daimi bir gerginlik vücuda getirmiştir. Bu konuda başarıya ulaştıktan sonra güç kaybeden ve mevcudu azalan topluluk kuvvetli aşiretlerin esareti altına geçmiştir. İran Hükümeti bu politikayı başarıyla ifa etmiştir. Örneğin; Zencabi Kürt toplulukları defalarca Goran kabileleri hanlarının nüfuzu altına girmiştir. Bundan başka İran Hükümeti, Erdilan`da kendi hakimiyetini kurmak için 1880 yılında göçebe halde yaşayan Kürtleri mıntıklarından alarak, Tatarların yaşadığı mıntıklara yerleştirmeye zorlamıştır. Hükümet kendi hazinesinden para harcayarak bunlar için büyük köyler yapmıştır. Fakat bu önlem hiçbir fayda sağlamadı. Zira Sine şehri yakınında kurulmuş olan bu köyler daha ilk yılında Kürtlerin baskısına uğrayarak dağıtılmıştır. Göçebe olarak yaşayan bu baskıncı Kürtler, mezkur köylerde oturmakta olan Şii Tatarların bütün erkeklerini keserek kadınlarını dağa kaçırmışlardır. Bu hareketten aynı köylerde oturmaya razı olan bazı Kürtler de paylarını almışlardır. Şimdi sadece İran`ın bu büyük teşebbüsünden arta kalan harabeler vardır.

Erdilan ve Kermaşah`tan başka ve bu şehirlere yakın yerlerde yaşayan Kürt kabileleri vardır ki bunlar aşağı yukarı İran`ın hakimiyetini tanımışlardır. Örneğin; Beni Erdilan, Osman, Avende ve Lor kabileleri ve bütün kolları ile Oraman ve diğer küçük kabileler. Bu kabilelerin tamamına yakın bölümü yerleşik veya yarı yerleşik bir hayat sürdürürler. Bazıları baskın ve gasplarla iştigal ediyorlarsa da İran Hükümeti`ne olağanüstü bir tehlike teşkil etmezler. Bazı yükümlülüklerini yerine getirdikleri gibi nizamiye birliklerine serbazlar dahi verirler.

İRAN KÜRTLERİ HAKKINDA VERDİĞİMİZ BİLGİLERİ ŞÖYLE ÖZETLEYEBELİRİZ

1- Altıyüzbin Sünni Kürtler`den,. İran Hükümeti`nin hakimiyetini tanıyanların sayısı ikiyüzaltmışbin-ikiyüzseksenbin kadardır. Bunlar; Azerbeycan`ın yerleşik Kürtleri, Zizra Kabilesi, Savuçbulak Sancağın`daki Mukuri kabilesinin yarısı Caf Kabilesinin bir bölümü. Goran ve Zencabiler ile Erdilan`ın bazı küçük Kabileleridir. Mukuri kabilesinin bir bölümü, bütün Bilbasiler, Caf Kürtlerinin büyük bir bölümü ve Kelhorların tamamı hiçbir surette İran hakimiyetini tanımıyorlardı. Yirmi-yirmibeşbin civarında Kürt ise Mako Hanı`ın kuvvetli idaresi altında bulunuyordu.

2- İran hakimeyetinde bulunan bütün Kürt kabileleri çoğunlukla askeri nizamiye birliklerinde askeri hizmetler ifa etmektedirler. İran Hükümeti, Kürtlerden yalnız nizamiye taburlarını teşkil etmek istiyordu. Çünkü nizamiye birliklerinin kadrosunda Kürtlere daha çok güvenilirdi. Kürtler, bu taburlarda

hizmet ettiklerinde, kendi kabilelerinden ayrılarak kendi işlerine bakarlardı. Bundan başka kabile temelleri üzerine teşkil edilen ve yalnız savaş zamanlarında askere çağrılan milis kuvvetleri de, Kürt süvarisi diğer milletlerin süvarilerine göre daha iyi idi ve piyade taburları da gerek teşkilat gerekse hizmet ifası konusunda İran Hükümetiyle daha iyi anlaşıyorlar ve hükümetin sözünü dinliyorlardı.

Resmi yazımlara göre, Erdilan ve Kermanshah Kürtleri üçbinikiyüz mevcutlu dört piyade nizamiye taburu çıkarmaktadırlar. Bu mevcut icap ettiği takdirde yedi tabura çıkarılabilir ki buda altı-yedibin serbaz eder. Zira her beş haneden bir serbaz çıkarılır. Pekaz ve ender olarak 3-4 haneden bir serbaz çıkarılır.

Bu Kürt serbazlarıyla, Kürt piyade taburlarından İran Ordusunun ne kadar faydalanabileceğini bilmek çok zordur. Nizamiye taburlarının çoğuna hükümetçe izin verilerek evlerine gönderilmişlerdir. Geri kalan dörtte üçüne ise kumandanları tarafından izin verilmiştir. Bu şartlar altında Kürtlerin askeri yüklerinin ağır olduğu söylenemez. Bu hafif yüklerini ifa etmeleri de şayan-ı hayret değildir.

3- İran hakimiyetine tabi olmayan Kürtlerin savaş esnasında bir bölümünün de gasp ümidiyle İran Ordusuna iltihak etmeleri ihtimali olduğu gibi diğer bir bölümünün de savaştan istifade, komşularını soyması ihtimali vardır. Hatta İran Hükümeti bunlardan da süvari milis kuvveti teşkil edebilirse de bu birliklerin İran'a büyük bir yük teşkil edeceği kesindir.

Eğitim ve öğretimleri çok daha iyi yapılan ve inzibatları mükemmel olan Türk birlikleri içindeki Kürtler, hareketleriyle bu kuvvetleri geri çekilmek zorunda bıraktıklarına ve Faik Paşa'nın Van kuvvetlerini milis kuvveti haline getirdiklerine göre, Türk kuvvetleri yanında bir milis kuvvetini andıran İran birlikleri içinde Kürtler acaba ne kadar hizmet verebilirler. Şüphesiz daha büyük bozgunlara sebep olacaklardır.

4- Gelecekte çıkabilecek bir savaşta, Güney Kafkasya'dan uzak olan Savuçbulak Kermanshah ve Erdilan'da yaşayan göçebe Kürt kabileleriyle savaş konusunda ilişkiler kurmamızın fiili bir sonuca ulaşması şüphelidir. Bu kabileler arasında, hirçin durumları nedeniyle daima büyük bir kin ve nefret mevcut idi. Bu da onları küçük kabilelere ayırıyordu. Özellikle aşırı ölümlere intisap ettiklerinden bunlarla ilişki kurup onları şartlara bağlamanın faydalı olacağına inanmıyorum. Bir kuvvet olarak onların savaşta bize bir faydası olmazdı.

İran Hükümetinin herhangi bir kaynaşmaya veya kargaşaya maruz kaldığı zaman kargaşayı halletmek için, bizim teşvikimiz dışında, bunları getirebileceği şüphelidir. Azerbeycan ve Mako Hanlığı'nın Kürtlerin bizim için daha

önemlidirler. Bunlar çok iyi silahlanmış oldukları gibi diğer Kürtlere nazaran siyaseti daha iyi kavrayabiliyorlar. Şahsun ve Karadağın göçebe ve yerleşik Kürtleriyle beraber bunlar milis süvariler için en uygun kişilerdir. Bu Şahsun Kürtleri, bütün Azerbeycan süvarisinin en mükemmelidirler.

Mako Hanlığı Kürtleri bir derece öneme sahip olduklarından, İran Hükümeti'yle Mako Han'ının halet-i ruhiyelerini iyi incelemek gerekir. Bunun için özellikle Mako'da bir askeri memurluğumuzun bulunması çok faydalı olacaktır.

Savaş esnasında bu Mako Hanlığı Kürtleri ile bizimle huduttaş olan Karadağ, Şahsun ve civar yerli Kürtleri, bizimle yaşamalarını temin için silahlı olarak tarafımıza çekmeli veyahut bize karşılamaları ve sükunetlerini korumaları için acil bir surette büyük askeri baskınlar yapılmalı, arazilerinde büyük askeri yığınaklar kurulmalı ve bize karşı silah kullananlar acımadan cezalandırılarak tümüyle imha edilmelidir. Böylece diğerleri imha olanlardan ders alabilmelidir. Amaçlarımız ancak bu suretle gerçekleşir. Bu gibi çalışmalarla arzu ettiğimiz sonuçlara ulaştığımız geçen savaşlarda defalarca görüldü. İran Hükümetine dinen bağlı olmayan Sünni Kürtlerin yalnız kendi çıkarlarına göre hareket edecekleri de bir gerçektir.

C- KÜRTLERİN RUSYA'DA ŞİMDİKİ DURUMLARI

Rusya'da Kürt halkının % 4'ü - % 4.5'i yaşamaktadır. Genel Kürt nüfusuna göre bu çok az bir sayıyı teşkil eder. Kürtlerin en çok yaşadığı yerler Güney Kafkasya hudut mıntikasıdır. Gence vilayetindeki Kürt nüfusu kırk-kırkbeşbin civarında tahmin edilmektedir. Erivan vilayetinde, kırkyedi-ellibin. Kars vilayetinde de yirmibeş-otuzbin civarında yaşamaktadırlar. Kürt nüfusu Tiflis vilayetinde yirmibin, Kütayis vilayetinde de beşbinden fazladır. Bu nüfuslara yerleşik olmayan bazı küçük aşiretler dahil değildir.

Rus Kürtleri, ekonomik ve siyasi hayat yönünden Türkiye ve İran Kürtleriyle kıyaslanamayacak kadar ilerdedir. Gerçi bunlar Rusya'nın diğer milletlerine göre düşük durumdadırlar fakat yine de mezkur devletlerde yaşayan Kürtlerden daha üstün durumdadırlar.

Rus Kürtlerinin aşiretleri, Türkiye Kürt aşiretleri gibi değillerdir. Bunlar şimdiye kadar kendi kabile idarelerini korumuşlardır. Gence vilayetinin Kürtleri, şimdilerde kendilerinin ayrı bir kabile veya aşirete ait oldukları fikrini kaybetmişlerdir. Bu gayet tabiidir. Çünkü bu Kürtler aşağı yukarı bir asra yakın zamandan beri Rusyanın uyruğundadırlar. Bu uyruklüğün muhtelif zamanlarında

Azerbaycan ve Erivan Hanlığı ve hatta Kars Paşalığında bulunan büyük aşiretlerle bağlarını keserek tarafımıza geçen Kürtlerle birleşmişlerdir. Bugün, Gence vilayetinin Kürtleri, büyük köyleriyle kışlakların adını taşıyan küçük topluluklara bölünmüşlerdir.

Erivan vilayetinde bulunan Kürtler arasında halen kabile bölünmeleri vardır. Buralarda, Türkiye ve İran'da göçebe hayatı yaşayan Celali Kürtleri olduğu gibi, Rediki, Cemaldini ile Dalkıranok (Dalqıranok) Kürtleri de ikamet etmektedir. Kars vilayetinde genellikle Kaskanlı Aşireti ikamet etmektedir. Bunların bir bölümü 1877-1878 yıllarındaki savaşlardan sonra Türkiye'ye naklolunmuştur. Bundan başka Cemaldini ve Zılanlı Kürtlerinin bir bölümü de burada ikamet etmektedir.

Gence vilayeti Kürtlerinin diğer Rus Kürtlerinin hepsinden farklı bir yaşam tarzları vardır. Çünkü Erivan vilayeti Kürtleri ile burada yaşayan Kürtler arasında hiçbir bağ yoktur. Bu iki Kürt grubu arasında 140-160 verestelik geniş ve geçit vermez bir saha vardır. Bu Kürtler Türkiye ile olan savaşlarımızda, savaş alanından uzak bir yerde olduklarından, pek bir öneme haiz değillerdi. Zaten eskiden beri Gence vilayetinin bu konuda hiçbir ehemmiyetinin olmadığı askerlerce tespit edilmiştir. Bu Kürtler, 35-45 vereste genişliğinde ve 140-160 vereste uzunluğunda bir alanda yaşarlardı ve başka milletlerle pek bir ilişkileri de olmazdı. Bergost (Bergoşt) Nehrinin çıkışından (Aras Nehrinin bir kolu) Kenal Dağı'na kadar olan sahanın her iki tarafını yani Zengezor'u ve Cevanşir kazasının büyük bir bölümünü işgal ederek bu sahanın dışında, küçük topluluklar halinde, Cibrail kazasının batı ve güneyinde ve Aşar kazasının tamamında ikamet etmeye başlamışlardır. Bütün Kürtler yarı yerleşik olup yazın Karabağ yaylalarına göç ederler. Karabağ yaylaları halkıyla birlikte onların denetimindedir. Zaten nüfusunun çoğunluğunu onlar oluşturmaktadır.⁽³⁴⁾

Bunların bir kısmı yaz ve kış mevsimlerini Aras Nehri, Bergoşt ve Agari derelerinde geçirir. Revan ve Kars vilayetlerinin bu yıllarındaki nüfus istatistikleri aşağıya çıkartılmıştır. Anlaşıyor ki bu kaza ve vilayetlerdeki nüfusun çoğunluğunu Kürtler teşkil etmektedir.

³⁴ Revan ve Kars vilayetlerinin o yıllardaki nüfus istatistikleri aşağıya çıkartılmıştır. Bu istatistiklerden, bu kaza ve vilayetlerinin nüfusunun çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu anlaşılmaktadır.

	Hane Sayısı :	Nüfus Sayısı :	Merkez Adı :
	16.972	113.614	Erivan ve Gümrü vilayetleri
	16.905	135.731	Eleksandırpol
12.266	84.020		
	Nahçıvan		
	13.104	103.111	Yenibayazıt (Nubayezit)
	9.748	71.066	Sirmeli
	8.435	61.772	Serdargöl
	13.448	100.591	Açmiyatze

Din bakımından Gence vilayetinin Kürtlerinin yarısı Şii ve diğer yarısı da Sünnî'dir. Bu vilayetin dışındaki Kürtlerin aşağı yukarı hepsi Sünnî'dir. Kürtler kendilerine komşu olan Tatar ve Ermenilerle uyum içinde yaşarlar. Bu üç millet arasında din konusunda hiçbir kargaşalık yoktur. Araları o kadar iyidir ki Kürtler, Ermeni ve Tatarlardan kız alırlardı. Fakat onlara kız vermiyorlardı.

Ruslar ise Gence vilayetindeki Kürtleri hiç tanımıyorlardı. Çünkü Rus halkı buralarda yaşamıyordu. Arasına Kürtlerin gördüğü memurların hepsi de Rus değildi. Kürtlerin ikamet ettikleri çok geniş ve büyük bir saha olduğu için yılın her mevsiminde buralardan geçilmiyordu. Bundan dolayı nahiye müdürlerini yılda bir kere ancak görebiliyorlardı. Kürtlerin hayvanlarının hastalığını teşhis etmek için yayla ve köylerin baytarlar gidiyordu. Bu baytarların, hayvan hastalıklarını (veba) tespit ve zamanında önlem alınması çalışmaları yaparken, bazen hayvanları öldürdükleri de görülmüştür. Bundan dolayı Rus hükümeti ile Rus Hükümeti'ni temsil edenler arasında çatışmalar olurdu. Bunlar Rusların

9.619	98.941	Kars (Şehir Merkezi Hariç)
3.862	30.696	Kars (Şehir Merkezi)
4.115	48.860	Kağızman
5.709	60.200	Ardehan
3.231	27.800	Oltu
$-\frac{+}{117.414}$	$-\frac{+}{936.402}$	

Yukarıdaki hane ve nüfus sayıları,1886 yılında Ruslar tarafından çıkarılan Genel Sayım istatistiklerinden alınmıştır.

Aynı sayımlara göre dini ve etnik durum da şöyledir.

Milliyeti :	Dini :	Sayısı :
Rus (Kazaklarla)	Hristiyan	26.567
Türk	İslam	25.262
Ermeni	Hristiyan	158.891
Tatar	İslam	109.696
Çeçen	İslam	40.985
Kürt(Sünni ve Şii)	İslam	360.247
Tat	İslam	22.985
Çerkes	İslam	12.300
Gürcü	Karışık	62.321
Yezidi(Ezdi)	Belli değil	72.543
Acem (Faris)	İslam-Şii	62.200

Yukarıdaki cetvel çok dikkat çekici ve enteresandır. Bu mntıkada nüfus çoğunluğu ve etnik farklara göre üstünlük Kürtlerde olduğu halde, yerlerinden edilen ve söz hakkı verilmeyen tek ulus da yine Kürtlerdir. Kürtlerin eski dinlerine mensup bölümü olan Yezidi Kürtleri ve İslam dinini kabul eden Kürtlerin toplamı 432.785 dir. Bölgede hiçbir etnik grup bu sayıya ulaşmadığı gibi, Kürtler toplam nüfusun yarısından çok fazladır. Zira Kürtler, aşiret ve kabile olarak sayılmış ve hane sayısı gözönüne alınarak hane başına düşen nüfus sayısı ortalama olarak alınmıştır. Bu usulü yörenin genel sayımına da tatbik etmişlerdir. Halbuki Kürt kadını doğurgan ve Kürt erkeği de fazla çocuğa taraf olduğundan ortalama hane halkı 8-10 dan aşağı düşmez. Bu oran diğer etnik gruplarda 5-7 den fazla değildir. Bazen Ermenilerde nüfus oranı artar. Fakat yine Kürtler kadar olmaz. Buna göre Kürt nüfusu 600.000-700.000 arasında değişir.

adını kötüye çıkardıklarından, Rusların haysiyetine leke sürüyorlardı. Bundan dolayı Gence vilayeti Kürtleri, Rusların hakimiyetini tanımıyorlardı. Bunların kimin hakimiyetinde olduğuda bilinmiyordu. Bunlar lakayd olduklarından okur-yazarlıklarında geri kalmıştır.

Gence vilayetindeki Kürtlerin de, İran savaşlarında diğer mıntikalardaki müslümanlar gibi ehemmiyetleri vardır. Siyasi bakımdan bunlar, eski Karabağ Hanlığı'nın Şiilerinden daha sadık ve dürüst idiler. Belki akraba bağlarından ileri gelmiştir. Bunlar Aras Deresinde yaşıyordu, bazıları da kaçakçılıkla meşgul olarak hayatlarını idame ediyorlardı. Savaş zamanlarında baskınları artarsa da Rusların etnik kanunları bunları bu baskınlardan men ediyordu.

Erivan ve Kars vilayetlerindeki Kürtler daha fazla önem taşırlar. Bunlar ileride çıkacak savaşlarda savaş alanında ikamet etmişlerdir. Doğrudan doğruya Türkiye Kürtleriyle Huduttaş olduklarından, Türklerin bunları Hamidiye Alaylarında görevlendirmek için çalıştıkları şüphe götürmez bir gerçektir. Bizim Kürtler ile Türkiye Kürtleri aynı zamanda din konusunda da aynı fikirdedirler. Kürtler, Kars vilayetinde bulunan nüfusun %37'sini teşkil eder. Bunlar genellikle hudut mıntikasında bulunan Kağızman, Ardahan, Oltu ve Kars bölgelerinde bulunurlar. Kürtler, Erivan vilayetinde bulunan ahalinin %16'sından fazladır. Bazılarına göre bu oran %28'dir. Bu Kürtler genellikle hudut mıntikasında bulunan Sürmeli, Açmayadzin kazalarında ikamet ederler. Geri kalanlar ise Gümrü, Erivan, Şarur, Dar, Alagöz ve Nahçıvan vilayet ve kazalarında ikamet etmektedirler.

Kars vilayeti Rusya'ya ilhak olunduktan sonra bazı tanınmış Kürtler, Rus Hükümeti tarafından aşağılandıkları kanaatine vardıkları için (kabilelerindeki hukukları ve kabileleri üzerindeki hakimiyetleri tamamıyla tanınmadığı için) kendi Kürtleriyle birlikte Türkiye'ye göç etmişlerdir. Bunlar arasında kendi Kürtleri üzerinde başkanlık iddiasında bulunan Kaskanlı Reşit Bey ve Badili Aşiretinden Hasan Han da bulunur. Bunların kabileleri üzerindeki hakimiyetleri, yerli küçük memurların hakimiyetine bağlı idi. Kürtler arasında belli şahıslar, hatta aşağı tabakada bulunan insanlar bile bu küçük memurlara bağlı olmanın ve bunların hakaretlerine maruz kalmanın mümkün olmadığını biliyorlardı. Hatta bunlara bağlı olmayı hakaret olarak görüyorlardı. Uzun bir müddet küçük memurlar, genelde müslümanlara, özellikle Kürtlere karşı çok kin duyan ve nefret besleyen Ermenilerden atanmıştır. Bu iki millet bazı istisnalar hariç asırlardan beri düşmandırlar.

Kürtler, Türkiye hakimiyeti zamanında Ermenilere hakimdiler ve onlara karşı kötü hareket ediyorlardı. Ermenileri küçük düşürürlerdi. Bugün Kürtler aynı muamele ile karşı karşıyadırlar. Rusların hakimiyetine geçen bu arazilerde, artık Kürtler azınlıkta bulunan Ermenilerin hakimiyetine girmek zorunda kalmışlardır. Bu nedenle işgalimizde bulunan araziden kaçarak Türk

hakimiyetinde bulunan Kürdistan`a gitme arzuları daha fazla hissedilir olmuştur. Arazimizdeki nüfusları yavaş yavaş azalmaya yüz tutmuştur.

Türkler, bizim Kürtlerin psikolojilerini çok iyi inceleyip izlemektedirler. Arazilerine göç eden Kürtlere büyük araziler, yaylalar ile kışlaklar verdikleri gibi önemli sayıda mevkii de verirlerdi. 1890 yılında, bu Kürtler arasında genel bir göçe yol açmak için menfi propaganda yapıyorlardı. Örneğin; Hamidiye Süvari alayları teşkilini başlattıkları zaman, bütün Kars ve Erivan vilayetlerindeki Kürtleri Türkiye`ye göç ettirmek ve bunları Hamidiye Süvarisine katmak istemişlerdir. Bunu bazen başarmışlardır. Bu bilgiler yerli memurların yaptıkları incelemeler sonucu ortaya çıkmıştır. İşte bizim Kürtler arasında özellikle Kars vilayeti Kürtleri arasında, Türkiye Hükümeti tarafından Hamidiye Kürtlerine verilen seçkin durumdan dolayı, Türkiyeye göç etme arzuları çoğalmıştır. Bunlar zor kullanarak Türkiye`ye geçemeyeceklerini bildiklerinden, Rus hükümetinden izin almayı ümit ediyorlardı.

Türklerin propagandaları, Ermeni halkının kargaşada bulunduğu zamanlar daha da artmıştır. Türkler, Kürtleri Rusya`ya kaçan Ermenilerin bıraktıkları topraklarda iskan ettirmek emelleri gütmüşlerdir. Kürtler arasındaki kaynaşmalar ve göç etme fikri birkaç Türk memuru ve belli başlı Kürt başkanları tarafından yayılıyordu. Bizler Kürtler arasındaki bu konuşmayı ve göç etmeyi durdurmak için aşağıda sayılan bazı önlemleri almayı başardık.

1- Türkiye ile hududumuzun bulunduğu noktalarda daha sık kontrol ve denetleme yaparak, geçmek isteyen Kürtlerin izinlerini iptal edip geçmelerinin önlenmesi

2- İçimizde bulunan Kürtler üzerinde, idare memurlarımızca çok bilinçli ve gizli bir gözetimin yapılması.

3- Duruma göre bazı Kürt başkanlarına veya topluluklarına karşı sert önlemlerin alınması ve caydırıcı önlem olarak da, ibret verici bazı imha hareketlerinin dahi ifa edilmesi.

4- Kürt kabilelerinden bize taraftar olan bazılarının başkanlarına hediye rütbe verilmesi ve böylece taraftarlarımızın artmasının sağlanması.

Bundan başka Kağızman, Sürmeli ve Erivan vilayet ve kazalarında bulunan bütün Kürt topluluklarına birer muhtarın atanması. Bu muhtarın maaşı da topluluk tarafından ödeniyordu. Bu muhtarın hükümetle samimi ilişkiler kurması temin ediliyordu.

Yukarıda alınan önlemler sayesinde Kürtlerin, Türkiye'ye göç etmeleri tamamen önlenmemişse de biraz da olsun azalmıştır. Kürtler arasında bulunan kaynaşma durumu da önlenmiştir. Bu kaynaşmaların büyük gruplarla yapılmasının önüne geçilmiştir. Fakat bazı şahısların gizlice kaçmaları yine de vuku buluyordu.

Fakat alınan bunca önleme rağmen Türkler bir dereceye kadar emellerine ulaşmışlardır. Erivan ve Kars Kürtlerinin birçoğu Hamidiye alaylarına iştirak etmiştir. Zira bu iştirakler bizce tespit edilmiştir. Şimdi de bizim Kürtler, Hamidiye alaylarında hizmet ifa etmektedirler.

Rus Kürtleri hiçbir zaman Rusları sevmemişlerdir. Rusların medeniyetleriyle hiçbir zaman temas kurmayan Kürtler, tabiatın kendilerine bahsettiği yaşam neyse aynısını korumuşlar ve sanki tabiatın çocukları olmuşlardır. Bunun sonucu Rus halkına ve komşularına lakayt kalarak sanki yabancı bir millet imişler gibi muamele görürlerdi. Bizim prensiplerimiz ve idare şeklimiz Kürtler için hiç de gerekli değildi. Zira Kürtler, bunları hiç anlamıyorlardı. Kürtler şimdiye kadar kabile ilişkilerini korumuşlardır. Bunlar buldukları köy ve kasabalarda kendilerince kurulan mahkemelerde haklarını aramışlar. Fakat köy ve kasabalarda resmi olarak kurulmuş olan mahkemelere hiç müracaat etmemişlerdir. Kürtler, kendi mahkemeleri tarafından verilen kararlara kesinlikle uyarlar. Zamanla bizler de onların mahkemelerine ve usullerine karışmadığımız için, mahkemeleri devam edegelmiştir.

Kürtler okur-yazar olmadıklarından ve komşu halkların durumlarından bihaber olduklarından tamamıyla yalnız kalmışlardır. Kendilerinden daha fazla idrak sahibi olan halklar, özellikle Ermeniler, memleketin bütün kaynaklarını ve servetini ele geçirmişlerdir. Ermeniler, Kürtlerin arazilerini gasp ederek veya gerektiğinde mahkemeye müracaat edip davayı kazanarak toprakları ele geçirmişlerdir. Ermenilerin tuzaklarından ve bilgilerinden habersiz olan Kürtler, biliyorlardı ki mahkemeler Ermenilerin tarafını tutarak haklarını gasp edilmesine vesile oluyorlar. bu nedenle artık Rus mahkemelerine müracaat etmiyorlardı. Gerektiğinde ya hakkını bizzat kendisi alır yada intikam hissi ile yaşarlardı.

Genel idare mahkemeleri hakkında bilgileri olmayan Kürtler okur-yazar da olmadığından, kanun ve nizamları bilmezler ve açılan davaları genellikle kaybederlerdi. Bu ağır şartlar altında yaşamak Kürtler için çok olumsuz sonuçlara neden oluyordu. Bundan dolayı bunlara ait ve tabiatlarına muvafık bir hukuk sistemi ve yeni hukuk kuralları geliştirmek lazımdı. Kürtler için oluşturulacak hukuk ve hukuk kuralları yalnız idare için olmamalı, aynı zamanda idare ve hakimiyet konularında da yol gösterici bir rol üstlenmeli idi. Onların tabiatları incelenmeli, örf ve adetlerden uygun olanlar hukuk kuralı haline getirilmeliydi.

Kürtler için ayrı bir idarenin kurulması gerektiği fikrinin daha 1850 yılında Loris melikov tarafından ortaya atıldığı anlaşılmıştır. General Loris melikov, yukarıda geçen mahkemelere ihtiyaç olduğunu anlamış ve bu ihtiyaçlara cevap verecek çözümlerin bulunması için araştırmalar başlatmıştır. Yukarıda geçen amaçlara ulaşmak için Kürtlere okul açmak gerekir. Kendi dillerini, örf ve adetlerini geliştirmeleri sağlanmalı ve onlara sevdirmelidir. Yoksa Kürtleri kaybederiz. Muhtarların her yıl verdikleri bilgilere göre; Kürtler arasında (bazı istisnalar dışında) okur-yazar olmadığı gibi Rusça'yı bilenler dahi yoktur. İlk ve ortaokullarda hiçbir Kürt yoktur. Kendileri çok fakir oldukları için, okul masraflarını karşılamaktan acizdiler ve bu yüzden çocuklarını okutmazlardı.

Valilerin özellikle Erivan valisinin verdiği bilgiye göre; Kürtlerin eğitim-öğretim kabiliyetleri çok fazladır. Bunlar okuma masrafları hazineden verilmek sureti ile okulların açılması konusunda Çar Hükümeti nezdinde müracaatlarda bulunmuşlardır. Açılacak bu okullarda, şüphesiz Kürtlerin Rusya hakkındaki fikirleri düzeltileceği gibi Türk memurlarınca hakkımızda yayılan olumsuz fikirler de yok edilmeye çalışılacaktır. Bundan başka gelecekte Kürtler kendilerini yetiştireceklerinden ve komşuları ile geçim sağlayacaklarından, kendi mal ve arazilerine göz diken komşularının ve özellikle Ermenilerin elindeki arazilerine sahip çıkacaklardır. Böylece onların menfaatlerine mani olacaklardır.

Kürtlerin Türkiye'ye göç etmelerinin nedeni, genellikle iktisadi ve ekonomik bakımdan fakir olmalarıydı. Zira hemen hemen hepsi fakirdir. Son yıllarda Kürtler arasında böyle sefalet özellikle Sürmeli kazasında görülmüyordu. Bunun nedeni İran ve Türkiye topraklarından bizim topraklara yapılan baskınlar ve talanlardı. Hem bizim arazimizin savaş muntakası olması hem de hudutlarımızı yeterli derecede koruyamamız nedeni ile, ilkbaharda özellikle Ağrı Dağının karlarının erimesi sonucu yolların açılması ve geçitlere müsait hale gelmesinden sonra büyük topluluklar halinde arazimize baskınlar yapılır. Bu baskınlardan özellikle Sürmeli ve Erivan vilayet ve kazalarında oturan halk zarar görürdü. Mallar ve eşyalar kısmen veya tamamen ahalinin elinden çıkardı.

Son yıllara kadar bu baskınlardan bizim Kürtlerimiz korunamamışlardır. Hatta bazen Kürtler tarafından baskınlar yapıldığında, Kürtlerin komşuları olan Ermeni ve Tatarlar bizim mahkemelere bizim Kürtleri ihbar ederek mahkum ediyorlardı. Sonuçta Kürtlerin elindeki mevcut malları, bu sefer mahkeme onların ellerinden alıyordu. İşte Bu nedenle bizim Kürtler yıldan yıla hayvanlarını kaybediyorlardı. Ermeniler de arazilerini gasp ettiğinde hayvansız ve arazisiz kalarak fakirleşiyorlardı. Bu sefaletle yaşayan Kürtler fırsat buldukça Türkiye ve İran'a kaçarlardı.

Türkiye Kürtleri, isterlerse silah taşıyabiliyorlardı. İcabında kendi paralarıyla en iyi silahları alabiliyorlardı. Fakat bizim Kürtlerde silah yasağı olduğu için hiç silah taşımazlardı. Bu noktada bizim hatamız; bir tarafta kendilerine silah taşımayı yasaklamamız ve diğer taraftan onları koruyamamamızdır. Bu yanlış politikamızdan dolayı Kürt-Rus ilişkileri çok kötü bir duruma gelmişti. Bu çok düşündürücüdür. Zira kuvvetli bir devletin kendilerini başka devletin ve hatta baskıcı grupların baskısından koruyamaması beyanı hayret vericidir. İşte bu nedenle de Kürtler, içinde yaşadıkları devletin adaletinden ve kuvvetinden şüpheye düşmüşlerdir. Bundan dolayı Rus hakimiyetini tanımamaya ve adaletine güvenmemeye başlamışlar, icabında karşı koymaya kadar gitmişlerdir. Kürtlerin durumları şimdilerde biraz düzelmeye yüz tutmuştur. Zira hudut mıntikasında alınan önlemlerin Kürtleri baskınlardan koruyacağı Rus Hükümeti'nin kuvvetli bir devlet olduğunu onlara göstereceği ve böylece memnuniyetsizliklerinin nedenlerinden birinin ortadan kalkacağı anlaşılmıştır. İdare şekli ve mahkemelerde bulunan durumlar ile okulların açılmasına hız verilirse biz Kürtleri kazanırız yoksa kaybederiz. Bu arada Kürtleri, komşularının baskınlardan korumaya yönelik bazı tedbirler alınmaya başlanmıştır.

Kürt başkanlarına verilecek para, rütbe, nişan ve hediyeler ile biz Kürtleri kazanmaktan ziyade kendimizi aldatırız bu aldatmadan kurtulmak ve gerçekleri görmek lazımdır. Çünkü bu başkanlara verilen hediyeler baskından talancılıktan zarar gören ve eskiden hayatlarını baskından talancılıktan kazanan şimdi de bizim Kürtlerin başkanları olan kişilerin hayatlarını temine yeterli değildir. Çünkü başkanların hükmü altında yaşayan Kürtlerin hayatlarını devam ettirmeleri, başkanlarının merhametine kalmış bir şeydir. Başkan isterse onlara biraz mal ve hediye verir yoksa istek dışı bir zorlama söz konusu değildir. Bu konudan yalnız belli başlı aileler faydalanırlar Örneğin; Şemseddin- Şemsedinov gibi ailelerin sırtlarını sıvazlayarak bize taraftar edebiliriz fakat bununla iş bitmez. Kürtleri iyi idare etmek ve hayat şartlarını yükseltmek, insan onuruna yakışır bir şekilde yaşamalarını sağlamak için aşağıdaki önlemlerin alınması gerekir.

Kürtlerin ekonomik durumlarının düzeltilmesi için alınması gereken önlemler şunlardır:

1- Bunları, kendilerinden daha zeki ve kurnaz olan komşu halkların menfaatlerine çalışmaktan kurtaracak ayrı bir idarenin kurulması.

2- Rusya hakkında bunlara gerçekçi fikirler vermek ve bu fikirleri geliştirecek olan okulları açmak. İleride idarecilik yapabilecek insanlar yetiştirmek.

3- Kürtlere toprak işletmeyi sevdirek çiftçiliğe alıştırmak. Hayvancılık ve sair çalışmalarını öğretmek. Ekonomik hayatın faydalarını kendilerine anlatmak.

4- Türkiye ve İran Hükümetleri tarafından ya da bunların gözetimlerinde yapılan bütün baskın ve talanlardan korumak. Böylece Rus Hükümetinin güçlülüğünü Kürtlere göstermek.

Yukarıda maddeler halinde yazılan önlemler ıslah etmediği takdirde, ileride çıkabilecek bir savaşta Kars ve Erivan Kürtlerinin, iyi yada kötü, alacakları durum belli olmayacağı gibi bu iki durum da ihtimal dahilinde olacaktır. Erivan valisinin verdiği bilgilere göre : Kürtler, Rus Hükümetine sadık ve mezkur hükümetin emrinde çalışacak bir durumdadırlar. Erivan valisi, bu konuda birçok rapor vermiştir.

Aynı şekilde, hudutlarımızda bulunan bazı subayların raporlarına göre, Türkiye Kürtleriyle çıkan bazı olaylarda bizim Kürtler genellikle bize yardım etmişlerdir. Hatta bazı durumlarda hayatlarını tehlikeye atarak, yaralılarımızı ateş hattından geriye getirdikleri anlaşılmıştır.

Bununla birlikte yine bazı Kürtlerimizin Hamidiye Alaylarında hizmet gördükleri de bizce sabittir. Her iki durumda da gelecekte Türkiye ile çıkabilecek bir savaşta, bu Kürtlere karşı yapılacak en iyi hareket, savaşın başında Türkiye'ye geçmek isteyenlerin merhametsizce imha edilmesi olacaktır ki bu da tehlikeyi işin başında önlemek demektir. Bunlara verilecek cezalar sonucu Rus Kürtleri de artık başlarına neler gelebileceğini öğrenmiş olacaktır. Hudut mıntıkamızda yaşayan Türkiye Kürtlerini itaata getirmek için en iyi çare, savaşın başında, birliklerimizin tamamı olmasa bile süvari birliklerimizin acilen hududu geçerek, Kürtlerin yaşadıkları sancak, vilayet ve kazaları işgal etmesi ve Kürtleri imha planını uygulamasıdır. Böylelikle bizler, geri ve ulaşım yollarımızın emniyetini temin ederiz ve hudutlarımızı Kürtlerin baskınlarından koruruz. Böylelikle bizim Kürtlerin de, Türkiye'ye geçmesini önleriz. Böyle bir hareket yapıldığı zaman tabiki bizim Kürtlerin arazilerinde olaylar olmayacaktır. Yani savaş bizim Kürtlerin arazisinde yapılmayacaktır. Böylece bizim Kürtler, savaşın getirmiş olduğu zarardan korunacaklardır. Eski savaşlarda olduğu gibi, bizim Kürtlere her surette yardım edilecektir. Türkiye Kürtleriyle ilişkilerimizi ancak bizim Kürtler vasıtasıyla kurabiliriz. Birliklerimizin araç-gereçlerinin temininde çalışacak olan bizim Kürtlerin aynı zamanda askeri birliklerimizin işlerinin temini için hayvan vermeleri, askerlerimize öncülük etmeleri ve birliklerimiz arasında ulaşımı temin etmeleri bizim yararımızdır. Savaşın getirdiği kargaşadan faydalanmak isteyen bazı Kürtler, baskınlarda bulunabilirler. Menfaatlerimizi korumak için bunların hemen bir görevde çalıştırılmaları gerekir. Bunun için en iyi önlem milis birlikleri kurulmasıdır. Milis kuvvetlerine yazılacak bu gibi

şahıslar bir dereceye kadar ihtiraslarına ve isteklerine ulaşırlar. İleride vuku bulacak bazı sakıncaları ve nahoş hareketleri ve geri yollarda ve ulaşım yollarında arzı etmediğimiz arızaları ortadan kaldırıız. Zira bunlar milis birliklerinde çalıştıkları müddetçe kendilerini sorumlu hissedeceklerdir.

1804-1813, 1806-1812 ve 1826-1827, 1827-1828 YILLARINDAKİ SAVAŞLARA AİT BELGELER

1. MEKTUP (SARILMIŞ)

24 Temmuz 1804 tarih ve 345 numarayla, Prens Sisyanov'un Erivan Kürtleri Başkanı Hüseyin Ağa'ya yazdığı mektup:

“Prens Oryeltani ve diğer şahıslardan aldığım bilgilerden sizin Rusya'ya daima ruhen bağlı olduğunuzu ve onun idaresini arzu ettiğinizi biliyorsam da üç haftadan beri burada bulunduğum halde bir mektup bile göndermediniz. Ben Baba Hani ve oğlunu imha ettim. Kalenin önünde bulunuyorum. İnsan kanı dökmeyi arzu etmiyorum. Eğer arzu etseydim çoktan beri kaleyi almıştım. Fakat bir Kör Han'ın yüzünden binlerce adamı feda etmek istemiyorum. Kürtler üzerindeki hakimiyetinizin eskiden olduğu gibi kalmasını ve seçkin durumunuzun devam etmesini isterseniz, bütün Kürtlerinle beraber bana geliniz. Sizi kendi evladım gibi kabul ederim, imparatorumun mukaddes cenabla adına Size iyilik ve tavsiyelerde bulunacağıma söz veririm, emin olunuz. Erivan benim olacaktır. Su kendi akıntısında gider. Kör ve kadın tabiatında bulunan hanlar, bu tabiatı durduramazlar.”

2. MEKTUP (SARILMIŞ)

Graf Paskeviç'in Türkiye Vilayetleri Halkına Beyannamesi:
Türk Vilayetleri Ahalisine,

“Başarılı Rus Orduları Türk vilayetlerine girmiştir. Sulh ve sakin bir durumda hayatlarını sürdüren siz halklara tekrar müracaat ediyorum. Sizi tamamıyla rahatlatmak istiyorum. Korkularımıza hiç gerek yoktur ve en küçük bir şüpheniz varsa hemen ortadan kaldırıız, ben de bunu istiyorum. Rusya, Türkiye Hükümetine karşı savaş ilan etmiştir. Birliklerimiz yalnız bize karşı silah çeken ve çarpışmalara girenlere karşı çıkacaklar ve savaşıacaklardır. Fakat

silah kullanmayı, sulh ve sükun içinde yaşayan halka karşı silah kullanmak ve halkı zorlamak, bizim Rus kanun ve ahlakına aykırıdır. Sükunetinizi koruyarak evlerinizde kaldığımız takdirde savaşın hiçbir ağırlığını taşımayacaksınız. Erzak ve hayvan yemleri sizden satın alınacaktır. Kesinlikle para karşılığı olacaktır. Parası ödenmeyen biri varsa hemen en yakın görevliye müracaat ederek parasını almalıdır. Yoksa olay sonradan duyulursa nakit ödenmeyecektir. Hem siz hem de görevli mahkemeye çağırılırsınız. Haksız olan cezalandırılır. Geçen savaşlarda, İrandaki birliklerimizin yaptıklarından haberiniz olmuştur. Şimdi size, sözüne sadık olan Rus İmparatorunun gözetimi altında bulunmak bahtiyarlığını veriyorum. Kıymetini biliniz.”

İMZA

Kafkasya Kolordusu Karargah Piyade Generallerinden
GRAFPAŞKEVİÇ

3. MEKTUP

11 Ocak 1829 tarihinde Grafpaşkeviç tarafından İmparator zatlarına verilen rapor:

“21 Kasım ve 7 Aralık tarihlerinde zat-ı haşmetpenahlarına (Büyük İsa'nın affına sığınarak) verdiğim raporlarda, gelecek savaşlarda başarılı olabilmemiz için Kürtlerin tarafımızda bulunmalarının elzem olduğunu arz etmiştim. Eğer biz, Kürtleri kazanmazsak, bu atılğan ve cesur süvarilerin büyük grupları, daima gerimizde, sağ ve sol kollarımızda bulunarak, her konuda faydalanabileceğimiz amaçlarımızı imha edeceklerdir. Savaş mntıklarını imha ederek ilerlememizi engelleyeceklerdir. Biz de geri çekilmek zorunda kalırız. Gürcistan'dan iase ve savaş araç gereçlerinin temini, müşkülütlü ve uzak mesafede bulunması nedeniyle pek ümit verici bir yol değildir. Araç gereçlerimizi temin etmek için işgalimizde bulunan yerlerin yerli halkının güvenini kazanmamız lazımdır. Bunların güvenini kazanmak için onlara itimat etmek ve onlarla iyi geçinmenin yollarını bulmak gerekir. Bu konularda yukarıda geçen şartları yerine getirmek için onların başkanlarıyla ilişkiler kurduk ve bu ilişkiler gelişmektedir. Diğer taraftan halkın sevgisini kazanmanın şu faydası vardır; savaşı başarıyla Anadolu'nun içlerine doğru genişletebiliriz. Bu da bizim için çok önemli bir sebeptir.

Yukarıda geçen düşüncelerimden de anlaşılacağı üzere, halk arasında büyük nüfuza sahip bazı şahıslarla ilişkilerimizi geliştirmek için girişimde bulundum. Kürt başkanlardan en önemli olanları, Süleyman ve Hüseyin Ağalardır. Bunlar şimdi tekliflerimize yanaşıyorlar. Muş paşasının bize taraftan olduğunu zat-ı haşmetpenahlarına arz etmiştim. Şimdi General Pankretyov, mezkur paşa'nın

Muş'u bize teslim etmeye hazır olduğunu bildiriyor. Bu paşaya tamamıyla itimat etmediğimden, Yüzbaşı Prens Vatnadez'i mezkur paşanın fikrini araştırarak, açığa kavuşturursun diye Muş'a gönderdim. Eskiden bizimle ilişkilerde bulunan ve Beyazıt'ı birliklerimize teslim eden ve halen elimizde esir olan Beyazıt paşası ilkbaharda kendi paşalığında bulunan bütün Kürtleri bize taraftar edeceği sözünü veriyor. Yine esirimiz olan Kars paşası, Bayezit paşası olan Pehlül Paşa gibi taraftarımız olup bildiği herşeyi söyleceği gibi menfaatlerimizin gerektirdiği şartlara göre hareket edeceği sözünüde veriyor. Bu iki paşa, gelecekteki savaşlarda Türklere karşı birliklerimiz yanında bulunmayı arzu ediyorlar.

Ahaska hareketini idare eden ve şimdi de Kars Hudut Birlikleri Komutanlığında bulunan General Bekoviç Çerkaski'ye gelen Mustafa Paşa, kardeşi vastasıyla şu sözü vermiştir: İlk hareket bizim tarafımızda başlarsa hemen tarafınıza geçerim. Kars memurları, müftü, kadı, şehrin büyükleri ve yeniçeri kumandanları bana gelmişlerdir. Bunların amaçları bize taraftar olduklarını beyan etmekle beraber ileride çıkacak bir savaşta zat-ı haşmetpenahlarına karşı doğru davranacaklarını göstermek amacıyla birliklerimiz yanında bulunabilmek için ricada bulundular. Bunların hepsine itimat etmiyorum. Fakat elimizde bulunanlara itimat edilebilir. Çünkü bunlar şimdiki padişah'tan hiçbir iyilik beklenemeyeceğini ve tekrar onların hükümleri altına giremeyeceklerini biliyorlar. Bunların bu durumları bizi temin eder. Bizim elimizde bulunmayanlara karşı siyasi çalışmada bulunmak istiyorum. Bunlar, şimdi bizden çok padişah'tan korkabilirler. Onun için de bizimle hareket etmezler. Kanaatime göre, zat-ı haşmetpenahlarının amaçlarına ulaşabilmesi için, Kürtlerin nüfuzlu başkanlarının tarafımıza geçmesi ve onları kaybetmemek için her türlü vasitanın kullanılması lazım gelir. Bu kanaat doğrudur. İşte bu nedenle benim bütün siyasetim. Zat-ı haşmetpenahlarının Kürt başkanlarının güvenlerini temin etmesidir. Bununla beraber en alt tabakanın tarafınıza geçmesi için onlara iyi bir yaşamın şartları temin edilmelidir. Ben böyle yaşam şartlarını temin etmek istiyorum. Fakat bunu başarmak için paraya ihtiyacımız vardır. Çünkü para sarfedilmezse başarıya ulaşmak mümkün değildir. Bunlara, Türkiye Hükümeti'nin verdiği maaştan daha fazla bir miktar vermek gerekir. Çünkü bu yaşam şartları, Türklerin verdiği parayla temin edilemez. Bizler her bir süvari neferine ayda bir altın vermek zorundayız. Onbin adam topladığımız vakit, ayda onbin altına ihtiyaç vardır. Başkanları ve diğer şahısları tarafımıza çekmek için onlara verilecek maaş ve hediyeler için ayda beşbin altın gerekir. Bunun altı ay devam edeceği düşünülürse toplam doksanbin altına ihtiyaç vardır.

Yukarıda geçen masrafların karşılanması için yüzbin altının Maliye Bakanlığı tarafından gönderilmesinin zat-ı haşmetpenahları tarafından emredilmesini rica ederim. Bu para çok gibi görünüyorsa da, bu para vasıtasıyla halkı kendimize taraftar edebiliriz. Bununla beraber hayvanların yemlerini ve

askerlerin ve yiyeceklerini daha ucuz, daha kolay bir biçimde temin edebiliriz. Azerbeycan birliklerimizi altı ay boyunca idare etmiştir. Şimdi paşalıklarda bulunan kuvvetlerimiz, yerli halk tarafından idare ediliyor. Bu konuyu, geçen İran savaşıyla şimdiki Türkiye savaşı teyid eder. Eğer hediyeler ve maaşlarla başkanları bize taraftar etmek için çalışmamış olsaydım, halk baskınlar ve talanlarla bizim ulaşım yollarımızı keser ve bütün işelerimizle araç gereçlerimizi memleketimiz içinden temin etmek zorunda kalırdık.

Araç gereçleri Gürcistan'dan ve o civarlardan temin etmek çok pahalıya mal olurdu. Örneğin: bir bot, onbeş font zahire Gürcistan civarlarından temin edildiği takdirde on rubleye mal olur. Bununla beraber bütün birliklerimizi idare edecek miktarda zahirenin bir yerde depo edilmesi de mümkün değildir. Bu yıl düşman, Kars ve Ahaska Paşalıklarına hücum etmek istiyor. Bundan dolayı oralarda zahire toplanması mümkün değildir. Bu konu beni müşkül bir duruma sokmuştur. Şimdi ise birliklerimizin işe ve idaresinin temini çok kolaydır. Gelecek savaşlar için yedek yiyecek ve hayvan yeminiz vardır. Ben eskisi gibi fakat büyük miktar askerle, Türkiye arazisinin içine doğru harekette bulunmak fikrindeyim. Ben mevcut kuvvetlerimle düşmanı yenebilirim. Fakat işgal edilen yerleri ancak halkın güvenini kazanmakla koruyabilirim. Kararlarımın geçen yıl olduğu gibi faydalı sonuçlar vereceğinden şüphem yoktur. Fakat bütün isteklerim zat-ı haşmetpenahlarının iradelerine bağlıdır. Benim bütün varlığımla çalışacağıma emin olabilirsiniz efendim.

4. MEKTUP

30 Ocak 1829 tarihinde Graf Çerņişov tarafından Graf Paskeviç'e yazılan 40 nolu mektup.

"11 Ocak 1829 tarihli, tarafınızdan gönderilen raporunuzu imparator zatlarına okudum. Size şu bilgileri vermeme emir buyurmuşlardır: İmparator hazretleri gelecekteki savaşlardan başarıyla çıkınamız için görüşlerinize göre hareket etmemizi uygun görüyorlar. Onbin Kürt süvarisinin istihdamı ve başkanlara hediyeler alınması ile tarafımıza geçmelerinin temini için harcanacak yüzbin (100.000) altının şimdiden size verilmesi imparator tarafından emredilmiştir. Şayet mezkur paradan bir miktar artarsa askeri birliklerin işeleri için harcamanıza izin veriyor.

5. MEKTUP

17 Aralık 1830 tarihli ve Petros Gezarof tarafından Graf Paskeviç'e verilen dilekçe.

“1829 yılında zat-ıalilerinin Erzurum`a teşrif ettiğini ve buradan yolunuza devam etme arzusunda bulunduğunuzu haber alan Yezidi halkının başkanı Mirza Ağa, Beyazıt`e General Pankretyov`u görmeleri için yanlarında bazı yazılarla birlikte iki kişi göndermişti. Fakat bu adamların yolda Türkler tarafından öldürüldüğünü öğrenen Mirza Ağa tekrar Giregomiariğilov adında başka bir Ermeni göndermiştir. Bu Ermeni tekrar Yezidi Mirza Ağa`dan yazılar alarak yanıma gelmiştir. Bu Giregomiariğilov üçüncü kez sizi Erzurum`da bulmak için Mirza Ağa tarafından gönderilmiştir. İkimiz Erzurum`a geldiğimizde, zat-ıalilerinin Gürcistan`a hareket ettikleri haberini almamız üzerine yolumuza devam ettik. Türkiye ile sulh yapıldığı Mirza Ağa`ca bilinmiyordu. Onun için bizim Mirza Ağa`nın yanına gitmemiz mümkün değildi. Tiflis`e geldiğimiz vakit zat-ıaliniz Rusyaya gittiğinden görüşemedik. Burada arkadaşım Giregomiariğilov kolera hastalığından öldü. Bu arkadaşımın ailesi çok perişan bir durumda fakir ve yoksul bir surette kalmışlardır. Mirza Ağa size yazdığı mektupta çocuğunun gözlerinin tedavisi için bir ilaç ricasında bulunmuştur. Mirza Ağa`ya vermek üzere cevabınızı bekliyorum. (Mirza Ağa, Ridvan [Rendvan] halkının başkanıdır.)

6. MEKTUP

22 Mayıs 1830 tarihinde Mirza Ağa tarafından Graf Paskeviç`e yazılan mektup.

“Allah`ın kulu Mirza Ağa`dan yani Rindvaniski`den, İsa Peygamberin en büyük ve en cesur savaşçısı Paskeviç`e saygılarımı ileterek bu mektubun neşeli bir zamanınızda elinize geçmesini temenni ederim.

Ben Yezidiyim. Küçücük bir halkın başkanım. Benim emrimde binbeşyüz süvari ve beşbin piyade vardır. Sizin Patnos`a geldiğiniz haberini aldığımdan. Size bir adamla mektup gönderdim. Fakat şimdiye kadar bir cevap alamadım. Rus askerlerinin Patnos`a girdiği zaman ben ve Yezidi halkıyla beraber bütün Hristiyanlar sevindik. Bu üçüncü kez mektup ve adamlarımı gönderiyorum. Geçen sefer gönderdiğim adamlar Türkler tarafından öldürülmüş olacaklar ki yanınıza kadar gelemediler. İkinci sefer Kiragomi adında birisini gönderdim. Son defa olarak bunu gönderiyorum. Kiragomi Beyazıt`e geldikten sonra oradan askeri birliklerinizle beraber Kars`a ve oradan da Erzurum`a gelmişlerdir. Kiragomi sizin imzanız ve mührünüzü taşıyan bir cevap getirdi. Pek sevinerek papazı çağırdıysam da papaz okuyamadı. Ben de mektuptan hiçbirşey anlayamadım. Üçüncü ve son kez olarak Hristiyanlardan iki adam gönderiyorum. Birisi Kiragomi ve diğeri de Petros`tur. Küçük bir hane sahibi isem de Türkler nazarında büyük sayılırım. Yüz süvarim Allah`ın yardımıyla, onların üçyüz süvarisini yener. Bundan dolayı Türkler, beni düşman bilirler. Balç`e (Bitlis)

geldiğinizi işitirsem ne kadar memnun olacağımı anlatamam. Bütün halkım ve ben sizin için Allah'ın yardımıyla hayatımızı feda ederiz. şimdilik bu kadar. Allaha ısmarladık.

Gönderdiğim adamla, çocuğumun gözleri için iyi bir ilaç göndermenizi rica ederim.

(Mirza Ağa için kırmızı bir kumaştan aba ve yirmibeş altın, çocuğu için göz ilacı, 28 Ocak 1831 tarihinde Petros Gezar'a verilmiştir.)

1853-1856 YILLARINDAKİ şARK SAVAşLARINA AİT BELGELER

7. MEKTUP (SARILMIş)

General Read'ın emirleri üzerine 5 Temmuz 1854 tarihinde, Kürtler hakkında elde edilen bilgilere göre imparator zatları tarafından verilen para miktarından, 1854 yılının temmuz ayının birinde General Loris melikov tarafından ikibinyüzelli altın sarfedilmiştir. Bu para genellikle aşağıda belirtilen şekilde harcanmıştır.

1- Gümrü'ye gelen Kürt başkanlarına harcanan paralar.

2- Savaş ilan edildiği zaman bize dostluk gösteren Kürt başkanlarına verilen hediyeler ve yardımlar.

3- Hudutlarımızın öte yanında bulunan Kürtlerin hareketlerini izleyen casus memurlara verilen paralar.

Türkiye içinde Arpaçay'ın (Avaceh) sağ sahili boyunca göçebe halde yaşayan Zılanlı Kürt topluluğu ve savaş ilanı esnasında arazimizden kaçarak Türkiye'ye ve ordusuna iltihak eden Cemaldini (Cemadini), Milanlı ve Biziki Aşiretleri bütün aile ve hayvanlarıyla birlikte (5 ila 6 bin süvari mevcutlu bir kuvvet çıkararak) 1853 yılının Ekim ayında Türklerle birlikte bize karşı gayet hareketli ve cesur bir şekilde savaşmışlardır. O zamanlar Anadolu mareşalinin bin mevcutlu bir Kürt kuvvetini harekete geçirerek Ahalkelek ve şoregöl (şoregel) bucaklarında bulunan Ermeni yerleşim yerlerini imha ettirdiği inkar edilmeyen bir hakikattir. Kürtleri tarafımıza çekmek için onlarla ilk ilişkilerimizi, Türklerin Başgedikler tepelerinde yenilmelerinden sonra, kurduk. Aynı yılın aralık ayında Cemaldini, Milanlı ve Biziki topluluklarından Gümrü'ye, dostluklarını bildirmek için ondört başkan gelmiştir. Bunlar evlerine geri giderken her birisine ayrı ayrı

hediyeler verilmiştir. Dostluklarının gerçek olduğunu göstermek için bu Kürtler, kendi rızalarıyla başkanlardan iki kişiyi Gümrü`de bırakmışlardır. Bundan sonra, Zilanlı Kürtlerin başkanlarından Kasım Han, Ahmet Ağa ve Sarı Ağalardan bir mektup alınmıştır. Bu mektupta mezkur başkanlar bize karşı savaşmak gibi bir emelleri olmadığını ve gerçek emellerini göstermekle birlikte, bütün hareketlerimize yardım edeceklerini sözünü vermişlerdir.

1853 yılının mart ayında sulh müzakerelerinde bulunmak üzere Kızılkilise Köyü`ne gönderilen Albay Loris Melikov Ahmet Ağa ile görüşmüştür. Ahmet Ağa, geceleyin gizli olarak albay`ın yanına gelmiştir. Verdiği sözü değiştirmeyeceğini söylemiştir. Bu önlemlerle biz 1853 yılının kasım ayının sonlarından bugüne kadar, komşu Kürt toplulukları tarafından, Arpaçay`ın sol sahilindeki köylerimizden dört ile beş vereste uzaklıkta yaşayan halkımız üzerine hiçbir baskın ve tecavüz olayı yapıldığını görmedik.

Bu sefer Kürtlerin bizim için çalıştığını gören Türkler, bu dostlarımızı yanlarına çekmek için önlemler almaya başlamışlardır. İlbaharda Kars`tan birçok memuru Kürtlere göndererek bu Kürtlerden orduda hizmet vermek için Kürt süvari birlikleri verilmesini talep etmişlerdir. Bütün taleplerinin sonuç vermediğini gören Müşir Zarıf Mustafa Paşa, Kürtler ordusuna iltihak etmedikleri takdirde, bütün yedek kuvvetleri ve milis kuvvetleri göndererek Kürtlerin mallarını ve canlarını imha ve ifna üzere emir vereceğini yöredeki Kürt başkanlarına bildirmiştir. Bu çeşit bir tehdit tabii olarak Kürtleri korkutmuştur. İşte bu nedenle Kasım Han ikiyüz süvarisiyle mezkur müşirin yanına giderek beraberinde getirdiği nferleri dışında başka bir kuvveti olmadığını ve başka bir kuvvette toplayamayacağını bildirmiştir. Fakat Kasım Han`dan başka kimse müşir`in yanına gitmemiştir. Şimdi de Kürt başkanlar tarafından gönderilen bazı şahıslar her gün ordugahımıza gelerek, Kars`a yapacağımız ilk harekette birliklerimizin saflarına geçeceklerini ve Türk Hükümetinden ayrılacaklarını söylüyorlar.

8. VESİKA (SARILMIŞ)

9 Kasım 1854`te Albay Loris Melikov tarafından, Kafkas-Türk hududundaki Hareket Kolordusu Kumandanı Prens Beyotok`a verilen 301 nolu rapor: (Gümrü Nehri`nin yanında).

30 Ekim 1854`te prens cenaplarımızın verdiği emri ifa etmek üzere Gümrü`den hareket ederek Şoregöl bucağının Kızılkilise Köyü`ne gittim.

Kızılkilise’de, daha önce gönderdiğim Ahlik’in yerlilerinden Abdullah Efendi ile beraber Kasım Han’ın adamlarını buldum. Bu adamlar Kasım Han tarafından, randevumuzu kararlaştırmak için gönderilmişlerdi. Kasım ayının ikinci gününde, sabah erken saatlerde, Kasım Han kendi akrabalarından Baso Ağa ve Cemdinli Kürtlerinin müdürü ile Türkiye’de ikamet eden bir çok Kürt başkanı danışmanlarıyla birlikte Arpaçay’a gelmişti. Benimle birlikte ise Karakilise’ye yarım birlik Kazak ve avcı birliklerinden elli nefer Kasım Han’ı karşılamaya gelmişti.

Prens cenaplarının verdiği bilgi üzerine, başta kendisiyle gelen adamların yanında Kasım Han’a adınıza, 11 ay zarfında hudutlarımızda hiçbir hadise ve baskın olmaması, Türklere büyük miktarda Kürt süvari kuvveti vermeyeceği sözü vermesi nedeniyle teşekkürlerinizi ilettim. Bizim için yapmış olduğu hizmetlerinden dolayı sizin tarafınızdan ödüsüz bırakılmayacağını söyleyerek daha önce hazırlattığım evlere gitmesini ve biran önce müzakerelere başlamasını rica ettim. İsteklerimiz Kasım Han tarafından kabul edilerek müzakerelerin tamamıyla başarıyla sonuçlandığını beyan etmekten gurur duyuyorum.

Kasım Han. ile yapılan anlaşma şöyledir.

1- Kasım Han uyruğunda bulunan bütün Kürtlerle beraber Türkiye Hükümeti’nden açıkça ayrılacağına söz veriyor. Bu adam ayrıldıktan sonra zaten Kağızman ve Şoregöl Sancaklarında bulunan Ermeni ve Tatarlar bizim tarafımıza geçeceklerdir. Çünkü bu iki millet de Kürtlere bağlıdır.

2- Eskiden beri nüfuzlu bir aileye mensup olduğundan, kendi Kürtleri üzerinde pederi Mütevefa Hüseyin Ağa’nın sahip olduğu bütün haklara sahiptir.

3- Hükümetimize karşı hizmeti takdir edildiğinden kendisine emeklilik maaşı bağlanacaktır.

4- Kürt topluluğuna karşı Türklerce bir savaş açıldığı takdirde Rus Hükümeti tarafından lazım olan kuvvetler faaliyete geçirilerek aramızdaki anlaşmaya göre Kürtlere yardım edilecektir.

Bu anlaşmadan sonra Kasım Han’a son İran-Rusya savaşlarından dolayı Erivan vilayetinde kalan arazinin geri verilip verilmeyeceği konusu özel olarak sorulmuştur.

Onbir ay müddetçe Kürtlerle kurduğum ilişkilerden, Kasım Han`ın sözünü tutan bir insan olduğumu öğrendim. Benim bu görüşüm başkaları tarafından da tasdik ediliyor. Bir savaş çıktığında bizler büyük bir başarısızlığa uğramazsak

Kasım Han`ın bize sadık kalacağından emin olabiliriz. Herhalde bu anlaşmadan sonra hudutlarımız bütün kış boyunca güvence altına alınmış oldu.

Kasım Han`a karşı Türklerin kayıtsız kalmayacağı kesindir. Türkler, Kasım Han kayıp ettikleri taktirde yalnız büyük Zılanlı Aşiretini değil, aynı zamanda civar yerlerde yaşayan küçük toplulukları da kaybedeceklerini biliyorlar. Kürtlerle dostça ilişki kurmayı başaramadığımız takdirde bunların arazimize yapacakları baskın vesair hareketleri durdurmak için genelde 3-4 bin mevcutlu bir kuvveti bu iş için ayırmamız gerektiğini söyleyen eski Mareşal Abdi ve Mareşal Zarif Mustafa Paşalar bütün varlıklarıyla Kürtler ile olan ilişkilerimizi bozmaya çalışmışlardır.

Türkler, Kasım Han`ı tekrar elde etmek için hertürlü yola başvurmuşlardır. Her önlemi de yürürlüğe koyacakları sanılıyordu. Adı geçen Kasım Han`ın özelliklerinden dolayı Türklerin bu iş için yeterli paraya sahip olmadığı bilindiğinden, Kasım Han`ı taraflarına çekemeyeceklerini sanılıyordu. Bununla beraber ek önlemler almamız ve bu önlemleri uygulamamız gerekiyordu. Gelecekte çıkacak bir savaşa veya sancaklarda hakimiyetimize itaat etmeyen yerlilerin cezalandırılmasında bu bölgelere Kürtlerin gönderilmesi faydalı olacağı gibi böyle bir önlemin ileride Kürtler ile Türkleri karşı karşıya getireceği de şüphesizdir. Bundan sonra çıkacak bir savaşta Kürtleri saflarımızda görmekten başka çare kalmaz. Bu da ileride Türkler ile Kürtler arasında uzlaşma olacağı umutlarını tamamen ortadan kaldırır. Aynı gece buna da bir karar vermek üzere konuştuk. Kasım Han, kışı nerede geçireceğini yakın bir zamanda bana haber vereceği sözünü vermek şartıyla evine geri gitmiştir.

Prens cenaplarının emri üzerine Kasım Han ile birlikte gelen ve onun yanında bulunan Kürt başkanlarına dağıtılan hediyeler ve paralar ile vesair şeyler aynı raporun sarılmış cetvelinde isim ve rütbeleri yazılarak gösterilmiştir.

Kasım Han`ın buraya benimle müzakerelerde bulunmak üzere geldiğini anlayan yerli halka artık mal ve canlarının tehlikede olmadığını görerek hakimiyetimizden çok memnun kaldılar. Aşağıda adları geçen Kürt köyleri memnuniyetlerini bildirmek üzere Gümrü`ye gelmişlerdir. Zirçi, Zibni, Difor, Mavrak, Nehcuvan, Akarak, Pivik toplulukları ve muhtarları hükümetimiz ile Kürtler arasındaki müzakerelerin sulh ile sonuçlanmasından büyük memnuniyet duyduklarını bize göstermişlerdir.

Kasım Han`ın yardımıyla, hududumuzdan Kağızman`a kadar bütün bölgenin, hakimiyetimizi tanıyacaklarını ve bize`hizmet edeceklerini ümit edebiliriz. Prens cenaplarının arzularıyla yanımda bulunan Ahilkelek ahalisinden Abdullah Efendi, Kürtlerle gerek sulh müzakeresinde ve gerekse ilişkilerimizin

gelişmesinde çok yardımlarda bulundu. Adı geçen Abdullah Efendi'nin hükümetimize iyi bir dost ve sadık bir kişi olduğu 1828-1829 yıllarında geçen savaşlardan beri bilinirdi. O zamanki hizmetinden dolayı (hayatta kaldığı müddetçe verilmek şartıyla) emeklilik maaşı olarak dört yüz elli (450) ruble tahsis edilmiştir. Bu onbir ay içindeki hizmetlerinden dolayı ve bize yaptığı iyilikleri de gözününe alarak Abdullah Efendi'nin emeklilik maaşına dört yüz elli (450) ruble eklenmesini zatı alinizden rica ederim. Göstereceğiniz bu lütfunuz bu adamın çok kalabalık olan ailesinin yaşamını temin edebilir. Mezkur adamın en büyük oğlu Ali 13 Nisan 1854'te Türklerle vuku bulan çatışmada, Erişne Köyü yakınında öldürülmüştür.

2 Kasım 1854'te Kızılkilise Köyü'nde Kürt başkanı Kasım Han, yakınları ve Türkiye'de ikamet eden küçük Kürt başkanlarıyla yapılan sulh müzakerelerinde ve anlaşma esnasında, Albay Loris Melikov tarafından dağıtılan hediyelerin listesidir.

- a- Kasım Han'a bin altın,
- b- Amcası Mesud Ağa'ya bin altın,
- c- Amca oğlu Halil Ağa'ya yüz altın,
- d- Amca oğlu Ahmet Ağa'ya yüz altın,
- e- Kasım Ağa'ya seksen altın,
- f- Kasım Han'ın başkatibi Sadullah Efendi'ye iki yüz altın,
- g- Cemaldini Kürtlerinin Müdürü Başo Ağa'ya yüz altmışbeş altın,
- h- Başo Ağa'nın kardeşi Ömer Ağa'ya yetmiş altın,
- ı- Cemaldini Ömer Ağa'ya ellibeş altın,
- i- Kasım Ağa'nın danışmanına yüz altın,
- j- Başo Ağa'nın danışmanına seksen altın,
- k- Milanlı Kürtlerinin Muhtarı Hasan Bey'e yirmibeş altın,
- l- Pevik Köyü'nden Kando adındaki bir Kürt'e gösterdiği yardımdan dolayı yirmi altın,
- m- Kızılkilise ve Çermikli Köyleri yerlilerine Kasım Han'la gelen adamlara verdikleri yiyecek ve koyunlardan dolayı otuzbeş altın,
- n- Ayrıca Kasım Han'a beş yüz ruble değerinde bir pırlanta yüzük verilmiştir.

- 4 Kasım 1854'te Prens Beponv'un emriyle Gümrü'ye gelen,
- a- Kasım Han'ın amcasının oğlu Süleyman Ağa oğlu Ahmet Ağa'ya üç yüz altın,
 - b- Cemaldini Kürtlerin Başkanı ve muhtarları Karaoğlu Ali Ağa'ya yüz altın,
 - c- Ahmet Ağa'nın kardeşi Abdi Ağa'ya elli altın,
 - d- Ahmet Ağa ile beraber gelen onbir muhtar ve onların danışmanlarına

yüzatmış altın, :

e- Ali Ağa ile gelen sekiz muhtara ve danışmanlarına yüzotuz altın v.s. verilmiştir.

9. VESİKA (SARILMIŞ)

20 Ağustos 1854'te Erivan Kuvvetleri Komutanlığı'ndan Yezdanşir'e yazılan mektuptur:

Yezdanşir: Ruslar çoktan beri Kürtlere sevgi teklif ediyorlar. Neden sen şimdiye kadar bu konuyu kabul etmedin? Neden asker topluyorsun? Türkiye Hükümetinden sana daha fazla arka olacağımızdan şüphe mi ediyorsun? Türkiye Hükümeti. esasen sarsılmış gerçekten yıkılma zamanı gelmiş ve belki de geçmiştir. Bu nedenle kendisine yardım eden milletleri kendi enkazı altında bırakacaktır. Arazinizde kan dökülmesini neden arzu ediyorsun? Sen akıllı bir insansın. Sana bağlı olan kabileler sana karşı hümetkardırlar. Topladığın askerleri dağıtarak sakın bir hayat yaşamalarını temin et. Senin hakimiyetini ve Kürtler üzerindeki hukukunu koruyacağımıza söz veriyoruz. Bizce sen çok namuskar ve sadık bir dostsun. Sana sıhhat ve afiyet diliyor, cevabını bekliyorum.

10. VESİKA (SARILMIŞ)

Erivan Kuvvet Komutanlığı tarafından, Van Paşalığı Kürtlerine dağıtılan beyanname:

VAN PAŞALIĞI KÜRTLERİ:

Türkiye Hükümeti sizleri Ruslara karşı kışkırtarak, sizi Ruslara teslim etmekten başka bir iş yapmıyor. Sizden asker toplamaktan başka bir iş yapmıyorlar. Oysa Ruslar, sulh ve sükun olarak yaşayan halklarla savaşmıyorlar. Şimdiye kadar sizden hiçbir kimseyi rencide etmedik. Mallarınızı talan etmedik. Arzu etseydik, bunları yapabildik. Neden siz kendinizi felaketen ve savaşa sürüklüyorsunuz? Uyuğumuza geliniz vè bizim uyuğumuzu seçiniz. Bizim uyuğumuzu seçtiğiniz takdirde bizimle hem hudut olan bazı başka Kürtlere verilen seçkinlikler size de verilecektir. Bu menfaat ve iyilikler, hizmet ettiğiniz oranda ileride çoğaltılacaktır. Hükümetimiz doğruluğunuza karşılık size çok sayıda hediye dağıtacaktır.

11. VESİKA (SARILMIŞ)

Erivan Kuvvetleri Komutanlığı tarafından, Hayderanlı Kürt Kabilesi başkanı Şeyh Abdullah'a yazılan mektup:

Şeyh Abdullah;

Ben memlekette sükunet ve adaletin kurulması için çalışıyorum. İstersem sizin arazinizi imha ederdim. Rus askerleri savaşa çok arzuludurlar. Fakat biz sulh ve sükun içinde yaşayan halkla savaşmak istemiyoruz. Ben Kürtlere dostluk teklif ediyorum. Senin akıllı bir kişi olduğunu işitiyorum. Kendinize bağlı bulunan Kürtleri baskıncılıktan ve akıncılıktan koruyunuz. Artık, bırakın Ermeniler sakin bir hayat yaşasınlar. Kendi işinize bakınız. Böyle yaparsanız dost oluruz.

(Aynı mektup başlığı değiştirilerek Şeyh Bekir, Hayder Ağa, Cihangir Ağa ve başka Kürt başkanlarına da gönderilmiştir.)

12. VESİKA (SARILMIŞ)

Erivan Kuvvetler Komutanlığı'nın Kürt muhtarı Derviş Beş'e yazdığı mektup: (Derviş Bey, Kürt halkı tarafından seçilen ve Ruslarca atanması kabul edilen bir nevi milletvekilidir.)

Derviş Bey:

Türklerle yaptığımız savaşa iştirak etmemenizi rica ederim. Sana bağlı olan Kürtlerin sükunetlerini temin etmek vazifelerimizdendir. Eğer bu işi yaparsanız bizi memnun edersiniz. Böyle bir durumda dostluğumuz devam edip itimada şayan olacaktır.

Sihhatınızı temenni ederek cevaplarınızı beklerim.

13. VESİKA (SARILMIŞ)

Erivan Kuvvetler Komutanlığından Kürt Muhtarı Şeyh Abdullah'a yazılan mektup:

Şeyh Abdullah;

Adaletinizden dolayı sana ve kardeşlerinize teşekkür ederim. Sulh ve sükunet içinde yaşayan Ermenileri koruduğunuzdan dolayı Allah sizi aziz etsin. Memlekette yalnız sükuneti arzu etmekte, hangi dinden olursa olsun iyi insanlara karşı aynı muameleyi göstermekteyiz.

Sana sıhhat ve afiyet temenni ediyoruz.

14. VESİKA (SARILMIŞ)

Erivan Kuvvetler Komutanlığından Diyadin Kürtlerine yazılmıştır.

DIYADİNLİLER

Sükunetinizi koruyunuz. Ermenileri incitmeyiniz. Evlerinize geliniz. Böyle yaşamayı tercih ederseniz biz de sizlere karşı kötü bir harekette bulunmayacağız.

15. VESİKA (SARILMIŞ)

Erivan Kuvvetler Komutanlığının, Celali Kabilesi başkanı Musa Ağa'ya yazdığı mektup:

Musa Ağa:

“Senin ve toplumunun eskiden ikamet ettiğiniz yerlere tekrar gelmenize izin veriyorum. Bir şartla; tamamıyla arz-ı itaat ederseniz ve hiçbir yere baskın yapmadan, hiçbir yeri talan etmeden sulh ve sükunet içinde yaşayacağımıza söz vererseniz, ben de sizi koruyacağıma söz veririm.”

16. VESİKA (SARILMIŞ)

Hudutlarımız dışındaki Kürt muhtarlarının, Albay Herşanteski'ye yazdıkları mektup:

“Mektuplarınızı almakla gururlandık. Sizinle ve Cafer Ağa ile olan toplantımızdan sonra Mareşal Paşa, bizden asker toplamamızı emretti. Bu emri üç defa tekrar ettiyse de bizden müsbet bir cevap alamadı. Sonunda bu ısrarlarını asker vermeyerek reddettik. Bunu izleyen zaman zarfında Mareşal Paşa bize karşı Kağızmaç'da bulunan kuvvetlerini kullanmaya başladı. Aramızda çıkan çatışmada bizden bir kişi öldü. Ayrışlı Tatarlarına hiçbir zaman baskın yapmadık ve onları incitecek bir harekette de bulunmadık. Biz gerek sizin ve gerekse Cafer Ağa'nın isteklerini yerine getirmeye daima hazırız. Halkın sözüne inanmanızı rica ediyorum.”

(Bu mektup Sarkanik müdürünün mührü ile mühürlenmiştir.)

17. VESİKA (SARILMIŞ)

6 Nisan 1855'te Prens Dolkoroku'nun General Moravyov'a yazdığı mektup:
No: 163

“25 Mart 1855 tarihli ve 79 nolu, Türk Kürtleri ve onlarla ilişkileriniz hakkında yazmış olduğunuz raporu imparator zatlarına okuyarak izah ettim. İmparator zatlari bu ilişkilerin devamını çok önemli görüyor. Bu ilişkiler vahşi

insanların daima tarafımıza yaptıkları baskınlardan arazimizi korumakla (güvence altına almakla) daha şimdiden bize gerçek faydalar temin etmiştir. Ancak imparator zatlarının amaçlarının gerçekleşmesi ancak Kürtlerin gelecekteki savaşlarda birliklerimize yardım etmek için Türkiye Hükümetinden açık bir şekilde ayrılmalarıyla mümkün olacaktır. Elinizde bulunan bütün inkanları ve araçları kullanarak ve imparator zatları tarafından size verilen parayı dahi harcamadan çekinmeyerek bizimle ilişkilerinizi geliştirmeye ve uzatmaya çalışmanızı ve imparatora da bilgi vermenizi bekliyoruz.”

18. VESİKA (SARILMIŞ)

27 Mayıs 1855`te General Moravyov tarafından Türkiye uyruklarına dağıtılan beyanname:

“Kars ve Anadolu`nun diğer paşalıklarının halkı, büyük imparatorumun emriyle bana emanet edilen birliklerle, Türkiye arazisine girerek aşağıdaki ilların dağıtılmasını, kendime görev bilirim.

Düşmanlarına karşı daima tehditkar olan Rus Ordu birlikleri kendi evlerinde kendi işleriyle meşgul olan suçsuz halka karşı kesinlikle düşmanca bir harekette bulunmamışlardır. Bunu geçen yıl vuku bulan savaşın başından beri görüyorsunuz. Bir taraftan top sesleri gelirken diğer tarafta Şoregöl halkı sakin bir hayat yaşıyordu. Bunlar hiç kimse tarafından taciz edilmedi ve sıkıntıya sokulmadı. Kendi işlerini yaparak sanki bir savaş olmamışçasına kendi evlerinde yaşadılar. Mal ve can güvenliğini emniyet altına alacağım gibi herhangi bir baskı ve şiddete maruz kalmayarak refahınızın sağlanması için en etkili önlemleri alacağım. Büyük imparatorumun emrini aynen yazdım. Kendi evlerinde kalıp işleriyle meşgul olan halk muhtarların vasıtasıyla muhafaza listesine alınacaktır. Bu listenin ihtiva ettiği anlama göre sulh ve sükunet üzere yaşayan halka daima yardım verilmekle birlikte insanı muamele yapan Rus birliklerinin koruması altında bulunacaklardır.”

19. VESİKA (SARILMIŞ)

16 Haziran 1855 tarihli General Moravyov tarafından Türkiye halkına hitaben yazılan ve dağıtılan beyanname:

“İki yıl devam eden kanlı savaş, sizi müdafaa edenler olarak tanıdığınız dostlarınız ile şimdiye kadar düşman bildikleriniz arasındaki farkı ortaya çıkarmıştır. Sizinle aynı ırktan olan halkın Rus ordusu tarafından hiçbir tehlikeye maruz bırakılmadığını, hatta tarlalarındaki ekinlerini bile hayvanlarımızın

taşıdığını. hiçbir şekilde çekinmeyerek sulh ve sükunet içinde yaşamakta olduklarını görünüz. Aynı zamanda İstanbul tarafından vaktiyle ne gibi zulüm edildiğini, sıkıştırıldığımızı, harp tazminatı ve vergi vermeye mahkum edildiğinizi hatırlayınız. Sizi idare eden adamlar sizi esirgemiyorlar. Bu tabiidir. Çünkü askeri kuvvetlerinizi kim idare ediyor bilemiyorsunuz. Kendi vatandaşları tarafından kovulan, çeşitli memleketlerden gelen. sizin ülkünüzde ikamet eden, ecnebi askerler sizi idare ediyor. Onlara sükutunuz lazım değil. Ancak paranıza ihtiyaçları vardır. Bundan 22 yıl önce Sultan Mahmut ihanetiyle çalkalanan memlekette Mehmet Ali Paşa Hükümet merkezini tehdit altında bulundurduğu esnada şimdiki dostlarınız İngilizler Fransızlar, İstanbul'u ve Osmanoğullarının terekesini mezkur paşa'ya vererek Türkiye'yi imha planlarını uygularken ve herkes buna ilgisiz davranırken kim size dostluk ve yardım elini uzattı? Karışıklık ve kötülük düşmanı olan İmparator Nikola, yardım ellerini uzattı. Mezkur İmparator, birliklerine denizi geçerek gemileriyle İstanbul'u koruma emri vermiştir. Bu yardımın memleketinizi kurtardığını bilirsiniz. O zaman, Rusya ile gerçekçi bir ittifakın Türk halkının en kuvvetli dayanağı olacağını herkes anlıyordu. Birliklerimiz İstanbul'da kalıyordu. İmparatorumuz arzu etseydi, istediği tazminatı talep edebilirdi. Fakat büyük imparator kendi dostluğu ile yarar sağlamıştır. İmparatorumuz kendi askeri birlik ve hazinesini feda ederek müttefikini kurtarmış ve tehlikeyi hemen ortadan kaldırmıştır. Ondandır hiçbir şey beklemeksizin askeri birliklerimiz geri çekilmeye başlamıştır. İmparator Nikolay'ın sözlerinden şüphelenmeye kimin hakkı vardır?

Fakat Sultan Mahmut'un ölümünden ve Rus askeri birlikleri İstanbul'un kurtarılmasında bulunduktan yirmi yıl sonra Sultan Abdülmecit, milletvekillerinin meclislerinde bilgisizlikten veya şahsi çıkarlarını memleketin çıkarlarının üstünde tutarak ihtiraskar bazı şahıslar bulup onlarla işbirliği yapmıştır. Onlar tecrübeli dostlarını reddederek, kendi evlerinin kapılarını açarak, adeta düşmana davetiye çıkarmışlardır. Sağlam fikirli insanların, şimdi işlerin hangi noktada bulunduğunu idrak etmeleri lazımdır. Şu anda siz memleketinizin sahibi değilsiniz. Acaba size emir verenler kimlerdir? Bu efendiler. İngiliz ve Fransızlardır. Bu emirleri kim tatbik ediyor?

Müslümanlar! Biliyorsunuz, bir paşa askeri kuvvetleriyle bir yerde bulunurken ve orada aynı zamanda bir de birliğiyle beraber bir Fransız yüzbaşı bulunduğu takdirde kim kime selam veriyor? Biliyor musunuz emir veren Fransız Yüzbaşısıdır. Fakat sizleri ellerine alan yabancılar yalnız emirlerle iktifa etmiyorlar. Sizi tokatlayarak arzularını yerine getiriyorlar. İstanbul onlar tarafından işgal edilmiştir. Padişah sarayı bile yabancı askerlerin kuvvetleriyle korunuyor. Sizin müttefiginiz olarak tanınan fakat gerçekte memleketinizi işgal eden şahıslar, padişah adına kanunları yürütüyorlar. Gözlerinizi açın ve hakiki düşmanlarımızla dostlarınızın farkına varın. Bu ne biçim dostlukmuş görünüz.

20. VESİKA (SARILMIŞ)

Van ve Muş Paşalıklarında göçebe olarak yaşayan Kürtleri tarafımıza çekmek için General Moravyov tarafından alınan önlemler:

19 Ağustos 1855'te General Moravyav Erivan Kuvvetler Komutanı General Soslov'a aşağıdaki 36 nolu mektupla müracat etmiştir.

“Aleksandır Alkeseviç'in raporlarından anlaşıldığına göre, Van ve Muş Paşalıklarında bulunan Kürtler, bize karşı düşmanca hareket etmektedirler. Bu konuya özellikle dikkatinizi çekmek isterim. Kürtlerin Ruslara karşı düşmanca hareket etmelerinin neden kaynaklandığını ve Kürtlerin kimler tarafından tahrik edildiğini öğrenmenizi rica ederim.

İncelemenizin sonunda lazım olan önlemlerin alınmasına ve aralarında kargaşa çıkmadan bu halkı tarafımıza çekmeye mesai sarfetmenizi isterim. Görülmeyen bazı şahıslar tarafından yayılan ve başarısızlığımızı konu alan sözleri yalanlamaya çalışınız. Bu konuda Binbaşı Cafer Ağa'nın nüfuzundan yararlanabilirsiniz. Bundan başka, Cafer Ağa'nın emrinizde bulunacağından ve size yardım edecek itimatlı bir insan olduğundan şüphemiz olmasın. Ayrıca sizlere yardımcı olmaları için itimat ettiğim özel albaylarımdan Bartovlumi ile özel süvari yüzbaşılardan Popko'yu gönderiyorum. Bu iki subaya lazım olan bilgi tarafımdan verilmiştir.

Bence ilk olarak şimdilik Kürtler arasında bulunan Türk subayları dost edinilmelidir. Kürtler, bunları para karşılığı bize teslim edebilirler. Verdiğim bilgilerle sizin bilgi ve emir alanlarınızı daraltmak istemiyorum. Zat-ı alileriniz çalışarak ve lazım olan bilgileri zamanında bize vererek, bizi aydınlatabilirsiniz. Bu konuda yapılacak işlemlerinizi hakkında bendeniz, beni bilgilendirmenizi istirham ederim.”

GENERAL MORAVYOV'UN ALBAY BARTOVLUMİ'YE VERDİĞİ 13 AĞUSTOS 1855 TARİH VE 350 NUMARALI EMİR

General Soslov'un kuvvet komutanlığı merkezine geldiğiniz zaman doğrudan doğruya Binbaşı Cafer Ağa ve Albay Harşatniski ile ilişki kuracaksınız. Bunlar sizi işler ve yerli halkın durumu konularında aydınlatacaklardır. Daha sonra deneyimli ve faydalı yardımcılarınız olabilirler. Hayderanlı topluluğu ile ilişkilerde bulunabilirsiniz ve bu ilişkileri geliştirmek için mesailerinizi harcayın. Haydar Han ile Ali Ağa'yı tarafımıza çekerseniz, bütün işlerinizi bu iki şahsın vasıtasıyla görünüz. Bu amaca ulaşabilmeniz için Albay Bartovlumi'ye para

olarak üçbin altın ve aşağıdaki listede yazılı eşyalar verilmiştir.

- a- Dört yüz otuz ruble kıymetinde iki altın saat.
- b- Yüz seksen bir ruble kıymetinde beş gümüş saat.
- c- Dört yüz on üç ruble kıymetinde üç pırlanta yüzük.
- d- Toplam dört parça olan ikibin dört ruble kıymetinde başka eşyalar.

4 AĞUSTOS 1855 TARİHLİ VE 3565 NUMARALI RAPORDA AŞAĞIDAKİ BİLGİLER VERİLMİŞTİR

General Moravyov'un yukarıda geçen mektubunu aldıktan sonra General Soslov'un verdiği rapor:

“Buradaki yerli halk arasında yayılan yalanları daima yalanlamaya çalışıyorum. İşlerin durumu ve halkın bize karşı izlediği yol zaten mevcut olan bilgilerimizi yalanlıyor hatta Aladağ'ın öte tarafında bulunan Kürtlerin dahi gerçekleri sezdiğini sanıyorum. Halk arasında zat-ı aliniz tarafından Türkiye uyrukları için hazırlanan bildirimleri dağıtmaya ve Van Paşalığı'nın halkına ulaşmaya çaba sarf ediyorum. Van Kürtleri arasında bulunan Türk memurlarını elde etmek için bütün önlemleri aldım ve alacağım. Fakat başarabileceğimden şüpheliyim. Kürtlerin kışlak ve yaylalarına yakın mesafelerde eğer askeri birliklerimiz bulunursa onlara tesir edebiliriz. Geçen yıl emrimiz altına aldığımız Kürtlerin çoğunluğu Erivan kuvvetlerimize gelerek bağlılıklarını bildirmişlerdir. Buna mezkur kuvvetlerin yaptığı askeri hareket neden olmuştur. Birliklerimizden uzak mesafelerde yaşayan Kürtlerle daha 1853 yılında hızlı bir şekilde gelişen ilişkilerimiz hiçbir fayda vermemiştir. 1853 yılında Türk kuvvetleri Beyazıt'ten Erivan'a girdikleri zaman Kürtler bu Türk kuvvetleriyle birlikte gelerek mezkur vilayeti gasp etmişler, mal varlıklarına el koymuşlardır. Binbaşı Cafer Ağa'nın Kürtler üzerindeki nüfuzu hiçbir zaman birliklerimizin bulunduğu çizginin dışına çıkmamıştır. Kürtlerle olan ilişkilerimizde, bu adamın ancak bazı aşiret başkanlarının önemli mevkileri hakkında verdiği bilgiler bize faydalı olmuştur. 1854 yılında Beyazıt, Diyadin ve Eleşgirt Sancaklarının bir bölümünü işgal ettiğimiz zaman buralarda göçebe olarak yaşayan aşiretler acilen bize gelmişler, güven ve bağlılıklarını bildirmişlerdir. Fakat Van Paşalığının Kürtleriyle Toprakkale yakınında göçebe olarak yaşayan Kürtler, kendileriyle ilişkilerde bulunduğumuz ve Ali Ağa'ya birkaç defa mektup yazdığımız halde bağlılıklarını bildirmek için gelmemişlerdir.

1855 yılında Erivan Kuvvetleri, Eleşgirt Sancağı'nı işgal ettikten sonra Toprakkale'ye doğru harekette bulunduğu esnada güzergah üzerinde ikamet eden aşiretlerin başkanları (Şemdin Ağa, Kasım Han'ın büyük kardeşi ve Şeyh Abdal,

Şeyh Bekir, Şeyh Hüseyin, Salih Ağa ve diğerleri) acilen birliklerimize gelerek bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bütün bu şahıslarla 1854 yılında ilişkilerde bulunulmuşsa da hiç bir sonuç alınamamıştır.

Memleketlerinde birliklerimizin daimi bir şekilde kalacağından ümitli olmayan Kürtler, Türklerle olan ilişkilerini kesmek istemediklerini bildirmişlerdir. Büyük hayvan sürüleriyle mallarını kaybedeceklerini korkusu bizim onlara verdiğimiz hediyelerden daha fazla etkili oluyordu. Kürt gruplarının yolları, gidiş ve dolaşmaları hakkında şimdiye kadar hiçbir sonuç elde edilemediği gibi onlardan da herhangi bir müracaat veya şikayet olmamıştır. Fakat Türklerin, Kürtlerin baskıncı ve tahribatçı tabiatlarından faydalanmak istedikleri ve bu suçları teşvik etmek için gözle görülür bir şekilde çalıştıkları da şüphe götürmezdi Erzurum yolunda küçük akıncı gruplarının çıkabileceği biliniyordu. Fakat Bunlara karşı yapılacak hareket için Surpuhanis'teki birliklerimiz yeterli idi. Ancak, Türklerin Van-Nizamiye Kuvvetlerini çoğaltmaları, ne kadar oldukları, artışlarının nasıl olacağı konularında bilgi alamadık. Fakat, Türk Van kuvvetlerinin altı tabur piyade kadar yükseltileceği yolunda bilgiler kulağımıza geldi. Bu varlıklarıyla bile Aladağ'ın bize taraf çıkacağını sanmıyorum. Bu kuvvetler eğer yukarıda belirtilen sayıya ulaşırlarsa Erzurum yolunda küçük baskınlar düzenleyebilirler. Kürtlerin bu hareketlerine karşı bizim kafi miktarda kuvvetimiz vardır. Şimdi Kürtlere karşı, hazır durumda bekleyen Surpuhanis ve Diyadin'de bulunan kuvvetlerimizin Diyadin Deresi'nden Aladağ'ın en yakın derelerine doğru keşif yapmasında birçok fayda vardır. Buralarda bulunan Kürt gruplarının hareketlerini görebileceklerdir. Bir birlik piyade ile bir birlik süvari kuvvetinin büyük bir bölümünün iştirak etmesi yeterlidir.

Kürt başkanları ve seçilmiş insanlarıyla olacak olan ilişkilerimiz. Bunlar kendi toplulukları üzerinde az bir nüfuzla sahip iseler de bunlardan bir dereceye kadar fayda bekleyebiliriz. Geçen yıl ve bu yıl başkanlarını terk eden Kürt aşiretleri bizlere bağlılıklarını bildiren ve Erivan vilayetinc nakilleri uygun görülen Kürt toplulukları vardır. Bunların başkanları daha sonraları bize müracaat ederek, bize katılan aşiretler üzerindeki hakimiyet haklarını geri vermemizi istemiş ve karşılıklı hak tanıma talebinde bulunmuşlardır. Böylece bu konuda bize muhtaç olmuşlardır. Bize düşman olan Kürt başkanları ve Kürt seçilmişleri kendilerine bağlı Kürtler üzerindeki nüfuzları vasıtasıyla emirlerini dinletemiyorlar, ancak baskın ve korkutmalarla mallarına elkoyarak emirlerini icra ettirebiliyorlardı. Bu başkanların teşvikiyle Kürtlerin gerçekleştirdikleri baskın ve gasplar ancak mezkur başkanların hırs ve amaçlarına hizmet etmiştir. İşte bunca intizamsızlığın bu başkanların hırslarından ileri geldiği bilinir.

ALBAY BARTUVLUMİ, GENERAL MORAVYOV'A YAZDIĞI 6 EYLÜL 1855 TARİHLİ MEKTUPTA AŞAĞIDAKİ AÇIKLAMALARI YAPMIŞTIR

Erivan Kuvvetler Komutanlığı'na geldiğimden itibaren, kuvvet komutanı ve özellikle Erkan-ı Harp Başkanı Yarbay Lihotin'in (lixotin), Kürt alayının özellikle Binbaşı Cafer Ağa'nın aleyhinde olduğunu gördüm. Kuvvet Komutanı Yarbay Lihotin benimle görüştüğünde, Kürtlerle uğraşmakla değil ancak demir elle itaate getirebileceklerini ifade etmiştir.

Bunların görüşlerine göre; Kürt halkı üzerindeki nüfuzumuz ancak Rus süngüsünün yetiştiği noktaya kadar icra edilebilir. Şimdi bazı Kürtler bize taraftar iseler de bu Erivan kuvvetlerinin yaptıkları hareketler ve baskınlardan dolayı olmuştur. Kuvvetler Genel Komutanı General Soslov ve Yarbay Lihotin'i dinledikten sonra ben ikisine de zâtı alinizin, Kürtlere yapılacak muamelenin tecziye değil iyi ilişkiler kurulması olduğu yolundaki görüşlerinizi anlattım ve kendi fikirlerine göre hareket etmeyip sizin fikirlerinize göre hareket etmelerini rica ettim.

General Soslov ve Albay Lihotin bu konuda bana karşılık olarak birşey söylemediler. Benimle hem fikir olduklarını gösterdiler. Fakat daha sonra bunların fikir ve hareketlerini incelediğimde eski fikirlerini terk etmediklerini anladım. Binbaşı Cafer Ağa'yı, düşmanla ilişkilerde bulunan şüpheli bir şahıs olarak tanıyorlar. Bu meselenin bazı entrikalardan kaynaklandığını sanarak, bütün varlığımla bunları bertaraf etmeye, Erivan Kuvvetleri Komuta Heyeti ile Cafer Ağa arasındaki ilişkileri düzeltmeye çalıştım. Bu esnada Yüzbaşı Pobko ile Cafer Ağa hakkındaki ithamları bütün varlığımla incelemeye çalıştım. Bunların Cafer Ağa'ya isnad ettikleri suçlardan herhangi birisine rastlamadım ve bu konuda herhangi bir şey elde edemedim. Bundan dolayı Cafer Ağa'nın doğruluğu hakkında herhangi şüphemin kalmadığını arz ederim. Böyle bir kanaat hasıl olduktan sonra, Cafer Ağa'nın ihanetine delil olabilecek hareketlerin ne olduğunu anlamak üzere tekrar General Soslov ile ayrıca bir mülakatta bulunmayı lüzum gördüm. General, bu konuda bana gerçekçi hiçbir delil göstermedi. Mülakatım sonunda, Cafer Ağa hakkında General Soslov, zâtı alinizle hemfikir olmadığından yazılı olarak açıklık getirmesini rica ettim. General Soslov, bu ricam üzerine bu konuya temel olabilecek herhangi bir neden olmadığını söylediler.

Bu mülakattan sonra Erivan Kuvvetleri Komuta Heyeti idare binasında Cafer Ağa'ya Kürt alayına zâtı alileri tarafından gösterilen itimadı imha için bunların aleyhinde bir parti mevcut bulunduğuna tamamiyle inandım. Bu inancım dün tamamıyla doğrulandı. Kuvvetler komuta heyeti Cafer Ağa'nın haletinden şüpheli olduklarını kendisine duyurmuşlardır. Bu haber Cafer Ağa'yı rencide

etmiştir. Cafer Ağa, hemen o dakikada Erkan-ı Harp Başkanı olan Yarbay Lihotin`e giderek görüşmüştür. Rızasını talep etmiştir. Bu görüşmede; Yarbay Lihotin, Cafer Ağa`ya, Kürtlerin kuvvetler içinde ve askeri hizmetlerde hiçbir şeye yaramadıklarını ve hükümetin bunlara faydasızca para harcadığını, açıkca yüzüne söylüyor. Cafer Ağa bu olaya çok üzülür. Sonunda yanıma gelirken Erkan-ı Harp Dairesi başkanıyla yapılan görüşmeyi bana anlattı ve bütün alayını bırakarak iki üç Kürt eratıyla genel komutanlığa kadar gideceğini, kendisini ve askeri kuvvetlerini oranın emirlerine bırakacağını söyledi. Ben Cafer Ağa`yı teskin ederek, böyle asılsız konuşmaların dayanağı olmadığını ve kendisi hakkında zatı alilerinin sevgi ve saygısını hiç kimsenin hiçbir şekilde engelleyemeyeceğini belirttim. Böylece kuvvetlerinin içinde kalmalarını temin ettim. Zatı alinizi böyle küçük entrikalarla meşgul etmek arzusunda değildim fakat bu entrikaların, büyük zararları kendisiyle beraber getireceği bir dereceye ulaştığını gördüğümden açıklamayı bir görev bilirim.

İncelemelerime göre, Yarbay Lihotin`in savaş konusundaki istekleri henüz tam tamına yerleşmemiştir. Mezkur yarbay savaş istiyor. Kürtlerle dostça ilişkiler kurulduğu takdirde yine amaçlarına ulaşamayacak. Burada işittiklerimden, Erivan Kuvvetleri Komuta Heyeti`nin Kürtler hakkında vermiş olduğu raporlarda genellikle abartıya gittiğini, bazı şeyleri uydurduğunu böylece Kürtlerin bir isyan çıkarmasını tasarlayarak bu isyanı bastırmak için sizlerden izin almayı tasarladığını anladım. Şunu kesinlikle biliyorum ki, bu tasarılar yalnız zat-ı alilerinin Kürt halkına karşı bir silahlı çatışmaya izin vermesi amacıyla uydurulmuştur.

Cafer Ağa buradaki kumanda heyetinin Kürtlerle savaşmak gerektiği yolundaki fikirleri aleyhinde olduğundan, mezkur heyet tarafından faydasız hatta zararlı dahi görülüyordu. Cafer Ağa`ya kesinlikle duyurmaksızın kendisini çoktan ve yakından tanıyanlara özellikle Albay Harşatniski`ye müracaat ettim. Mezkur albay, Cafer Ağa hakkında şu ifadelerde bulundu: “Cafer Ağa şüphe edilecek bir kişiliğe sahip değildir.” Bu ifadeyi açıkca söyledi. Aynı zamanda General Soslov`un kendisine Cafer Ağa`yı gizlice izleme emri verdiğini söylüyor. Ben bu iki konuda da araştırma yaptımsa da hiçbir işarete rastlayamadım. Bundan başka Harşatniski Don alayında hizmet eden Ruslaşmış birkaç Ermeni çıkartmış ve bazı oyunlar tezgahlamışlardır. Bunların görevleri, Kürtlerin çalışmalarını gizlice izlemek ve bir durum gördükleri takdirde hemen Albay Harşatniski`ye bilgi vermektir. Bu adamlar yalnız Cafer Ağa`da değil hatta Cafer Ağa`nın maiyetindeki adamlarda dahi hiçbir şüpheli hal bulamamışlardır.

Albay Harşatniski`ye bendeniz tamamiyle itimat ediyorum. Çünkü bu adam hiçbir partiye üye değildir. Bu adam ancak kendi fikrine göre iyi niyetiyle çalışıyor.

Geçen bilgileri zatı alilerine takdim etmekle beraber Erivan Kuvvetleri Komuta Heyeti'nin yukarıda izah ettiğim fikirlerini dikkate almaksızın zamanla tarafı alilerinden bendenize ve Yüzbaşı Popyako`ya verilen talimata göre hareket ediyorum. Aldığım cevaba göre Korsakov henüz Hoy`a ve Mako`ya varmamıştır. Fakat Ali Han Tebriz'e bir adam göndereceğine ve Korsakov hakkında beni bilgilendireceğine söz vermiştir.

**BU MEKTUBA CEVAP OLARAK; GENERAL MORAVYOV`UN
EMRİ ÜZERİNE ERKAN-I HARP BAŞKANI GENERAL PUNOSKİ 12
EYLÜL 1855 TARİHİNDE ALBAY BARTUVLOMİ`YE 1179 NUMARALI
MUKTUBU YAZMIŞTIR.**

Başkumandan, 6 Eylül 1855 tarihinde tarafınızdan gönderilen raporu okuduktan sonra, başladığınız işe sabırla devam etmenizi emrediyor. Sizin bir Kazak nefere ihtiyacınız olduğunu anlayan başkumandan, bana verdiği emirde sizin ve Yüzbaşı Pobko`nun maiyetinizde birer Kazak asker bulundurma hakkına sahip olduğunuzu ve bu Kazakları, Erivan Kuvvetler Komutanlığından talep edebileceğinizi bildirmiştir.

**ERİVAN KUVVETLER KOMUTANI GENERAL SOSLOV
TARAFINDAN GENERAL MORAVYOV`A VERİLEN 14 EYLÜL 1855
TARİH VE 2684 NO`LU RAPOR**

14 Eylül 1855 tarihinde kuvvetlerimle beraber Eleşgirt Sancağı`na geldim. Zitikan Köyü`nden 11-12 verestelik uzaklıkta bulunan Kürt Ali Köyü`nde geceyi geçirmek için karargah kurdum. Aynı ayın 11.-12. günlerinde geri çekilmem konusunda herhangi bir bilgi olmadığından, düşman beni izleyemedi. Fakat 13 Eylül sabahı erken saatlerde, kuvvetlerim Diram Dağı güney eteklerini takip ederek geçitten 7 vereste uzaklıktaki Abüzerav`da (Abrizav) mola verdiği esnada, uzaktan bizi gözeten asker kolları görülmüştür. Geçit yerinde bulunan keşif kolunuz, Karaderbend`den Eşekilyas`a giden yol üzerindeki derede iki nizamiye süvari birliği görmüştür. Bu süvari birlikleri, geçit yerine doğru yaklaşmamışlardır. Son zamanlarda aldığım raporlara göre, Eleşgirt Sancağı`nda kayda değer bir olay veya hareket olmamıştır. Fakat 13 Eylül 1855`te akşam vakti kuvvetlerimle beraber Abüzerav`da bulunduğum sırada dağlarda gizlenen ikiyüz mevcutlu bir Kürt grubu, Kürt Ali Köyü ile Abzirav Köyü arasında bizim kuvvetlerimize rakı getiren kolluk kuvvetlerimize baskın yapmışlardır. Mezkur kolu koruyan 23. Don Alayının Kazak Kuvvetleri Komutanı Başçavuş Sotulov, arabaları koruma durumuna getirerek Kazakları yere indirmiştir. Yere inen bu Kazaklar, bize baskın düzenleyen Kürtlerle çarpışmaya başlamışlardır. Baskın düzenleyen Kürtler, geri püskürtüldüğü gibi

Kürtlerden üç kişi de öldürülmüştür. Bunun üzerine birçok hayvanlarını ve yaralılarını bırakarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır.

Yukarıda geçen olayda geri çekilmek zorunda kalan Kürtler dağlara çekilerek zaman kaybetmişlerdir. Askeri kolumuz tereddüt ederek geri gitmeyi düşünmüşlerdir. Fakat daha sonra tekrar yollarına devam ederek gelmişlerdir. Bu çarpışmada bizden üç hafif yaralı vardır. Mezkur olay, kuvvetlerimizin karargahlarına 8 verestelik bir uzaklıkta vuku bulduğundan bu olaydan hemen bilgi alınmıştır. Kürtleri izlemek için 23. Don Kazak Alayının bir birliği hemen harekete geçirilmiştir. Mezkur birlik Kürt Ali Köyü yakınına kadar gelerek baskın düzenleyen Kürtleri bulamamıştır. Fakat bu alay Kürtlerin izini takip ederek derenin güneyine doğru bütün gece yürümeye devam etmiştir. Ancak 14 Eylül sabahında Kılıçgedik tepelerinde bunları gözeten kolları görmüşlerdir. Bu kollar, Kazakları görür görmez hemen kaybolmuşlardır. Bu grubun izlerine bakılırsa; bunlar Kahsun (Qaxun) Sancağı`nda gizlenmişlerdir ve mevcutlarına bakılırsa; aşiretleriyle Kılıçgedik`in öte tarafından Malazgirt`e doğru göç eden ve 21 Temmuz 1855 tarihli Köprükoy Savaşına iştirak eden (Veli Paşa kuvvetlerinde) Rizgan, Ali Ağa, Torun büyükleri ve diğer Kürt başkanlarına bağlı Kürtler oldukları anlaşılmıştır. Bu konuda daha açık ve kesin bilgiler elde etmeye çalışacağım.

Aras ve Hacıgedik arasında Pasin Sancağı`nın Karakilise Köyü`nde ikamet eden Sevedanlı, Kılıçgedik ile Aladağ`dan güneye doğru olan bölgede göçebe olarak yaşayan Kürt toplulukları birliklerimizden uzakta olup tesir alanımız dışında yaşamlarına devam ediyorlar. Bunlarla insani ilişkilerde bulunulduğu halde yine baskınlarla bize zarar verirler. Bunlar çok kere Beyazıt Paşalığına gelerek Ermenilerin mallarına el koymuşlardır. Nakil ve askeri mazemelere el koyarak, postalarımızın yollarını keserek bize çok zarar veriyorlar. Bu Kürtlere karşı bir silahlı hareketin yapılması, evlerinin tahrip edilmesi, hayvanlarına el konularak talan edilmesi, icabında imha edilmesi gerekiyor. Bunun bizim için çok faydalı olacağından şüphem yoktur. Kürtlere gösterilecek adil fakat şiddetli muamele gerçekten ciddi faydalar sağlar. Çünkü onların yaptığı her fiile karşılık verilirse artık, onları da cezalandıran bir kuvvetin varlığına inanırlar. Yoksa başlarını alıp giderler.

Hediyeler yalnız başkanlara veriliyor. Bunlar arzu ettikleri takdirde bile topluluklarını baskınlardan men edemezler. Herhangi bir toplumun cezasını vermek için bir tabur piyade tarafından takviye edilen bin mevcutlu bir süvari kuvveti kasidir. Bununla beraber kuvvetlerin de kolera hastalığının devam etmekte olduğunu arz ederim. Bu hastalığın başlamasından bu yana piyade, topçu ve Kazaklardan 32 nefer hastalanmıştır. Onsekiz adam aynı hastalıktan ölmüştür. Milis kuvvetlerinden üç nefer hastalanmış ve üçü de ölmüştür.

16 EYLÜL 1855 TARİHİNDE ALBAY BARTUVLOMİ, GENERAL MORAVYOV'A YAZDIĞI MEKTUPTA KÜRTLERİN NAKLİYE POSTALARIMIZA YAPMIŞ OLDUĞU BASKIN HAKKINDA AŞAĞIDAKİ İZAHATI VERMİŞTİR

Erivan kuvvetleri, Delibaba Köyü yakınında bulunduğu müddetçe ve mezkur kuvvetlerin Toprakkale'ye doğru yaptıkları geri hareket esnasında Kürtler bizimle tamamıyla dostça ilişkilerde bulunmuş ve sükunetlerini korumuşlardır. Bu ilişkiler esnasında para karşılığında düzenli bir şekilde kuvvetlerimize hayvan, yem, yiyecek v.s. temin etmişlerdir. Bazı başkanlar kuvvet komutanlarımızla temasta bulduklarından gelip gidiyorlardı. Et hayvanlarını, Kürtler çok ucuza satıyorlardı. En büyük bir öküze on rubleye ve en büyük bir koyunu bir buçuk rubleye satıyorlardı. Köprü Köyü yakınındaki Türk ordugahına satmak üzere koyun getiren Kürtler, oraya gitmeyip ordugahımıza getirerek koyunlarını bize satıyorlardı.

Delibaba Köyü'nden Toprakkale'ye kadar olan sahada yaşayan Kürt halkının bizimle olan bu tür ilişkileri şimdi de mevcuttur. Belirttiğim zaman zarfında sadece bir kez düşmanca hareket etmişlerdir. Bu olay Cafer Ağa'nın izahına ve çıkış şekline göre, halkın bize karşı olan düşmanca hareketlerinden dolayı sadece mevcut olan mallarımıza el koyarak fukaraya dağıtmak amacıyla yapılmıştır. Bunun da bir nevi eşkiyalık olduğu kanısındayız. Olayı bir Kürt akıncı grubu 13 Eylül'ü 14 Eylül'e bağlayan gece Zitikan Köyü ile Eşekilyas arasında dört beş arabayı koruyan birliğimize baskın düzenleyerek gerçekleştirmiştir. Birliğimiz: 10 Kazak Birinci Kürt Alayından 6 Kürt, Dördüncü Kürt İslam Alayından 10 müslüman ve bey kıtalarından 6 milisten müteşekkil idi. Muhafaza kıt'a komutanı bir çavuştu. Kıta yürüyüşte iken çok dikkatli önlemler almamış ise de, baskını çok başarılı bir şekilde geri püskürtmüştür. Baskın yapanlardan birkaç adam ölmüş veya yaralanmışken iki atları da ölmüştür. Bir at eğeriyle beraber Kazakların eline geçmiştir. Bizden de üç Kazak ve bir at hafif yaralanmıştır. Birkaç Kürt topluluğundan müteşekkil olup bunların maksatları yalnızca talan etmek ve eşkiyacılık yapmaktır. Bunlar Rus ve Türkler arasında fark gözetmeksizin her iki tarafta da talan yaparlar. Bunların birleşmeleri de yalnız talancılık yapmak için olmuştur. Yoksa yalnızca Ruslara düşmanlık yapmak için değildir. Bugün Albay Harşatniski ile Binbaşı Cafer Ağa, Dağor (Diğor) Köyüne hakim tepelerden düşmanı gözlemek üzere hafif yüklü bir süvari müfrezesiyle ordugahtan hareket etmişlerdir. Müfreze komutanlığının arzusuna uyarak ben ve Yüzbaşı Pobko ordugahta kalıyoruz. Bundan dolayı biz Harşatniski ve Cafer Ağa ile ayrılmış bulunuyorsak da Kürtlerle ilişkiler konusunda zamanla konuşmuş ve kararlaştırdığımız üzere daima birbirimizle irtibat sağlayarak aynı konunun tatbik safhasına nasıl konulacağını kararlaştırmaya çalışıyorduk. Kuvvet komutanlığı, Kürtlerle iyi ilişkiler ve dostluk kurma konusunda tamamen kayıtsız

davranıyordu.

22 EYLÜL 1855 TARİHLİ BAŞKA BİR MEKTUBUNDA ALBAY BARTUVLOMİ AŞAĞIDAKİ İZAHATTA BULUNMUŞTUR

Ölen Hayder Han'ın oğlu Hüseyin Ağa, amcası Ali Ağa'nın nüfuzunu kırmak için Hayderanlı topluluğu üzerinde günden güne nüfuzunu artırmaktadır. Ali Ağa, bütün Hayderanlı topluluğu içinde, kendisine bağlı ancak üçyüz hane bulabilmiştir. Ali Ağa, daimi bir şekilde Van Paşalığı'nın Erciş şehrinde ikamet ediyor. Hüseyin Ağa Patnosta ikamet eder bize çok dürüst davranmaktadır. Bu halini göstermek üzere yakın bir zamanda bana bir heyet göndermiştir. Gönderilen heyet tarafımdan çok nazik bir şekilde karşılanmış ve Kafkasya Başkomutanlığının Türk ve Ermeni dilleriyle yazılmış bildirileri verilmiştir. Bu heyet geri gittiğinde Hüseyin Ağa'ya selam göndermekle yetinmeyip kendisinin bizzat yanıma gelmesini arzuladığını kendisine iletmelerini heyetten rica ettim.

Mehmet Bey halen Veli Paşa'nın etrafında dolaşıyorsa da artık önemi kalmamıştır. Pek övünülecek bir halde değildir. Kürtler bize karşı hareket etmeleri için buna hiç milis kuvveti vermiyorlar. Kendi yanında otuz adam varsa da bunlar askeri bir birlik olmayıp ancak kendi hizmetçileri ve başka adamlarıdır.

Mehmet Bey'in en önemli yönü iki yüz mevcutlu bir kuvvete kumanda etmesidir. Kanımca bu adam Türkleri terk ederek dürüst hemşehrilerinin yanında yer alacak bizimle de dostane ilikiler içine girecektir.

GENERAL SOSLOV'UN GENERAL BERMMER'E YAZDIĞI 30 EYLÜL 1855 TARİH VE 2846 NO'LU MEKTUP

27 Eylül 1855 tarihinde ikiyüz kişiden müteşekkil bir Kürt grubu, Surbuhanis ile Karakilise arasındaki Kiladzor Köyü yakınında, Dördüncü Süvari İslam Alayına mensup yirmi kişinin korumasında Erivan'dan orduğahımıza gelmek üzere hareket eden postaya baskın düzenlemişlerdir. Postamızı dağıtmışlardır. Aynı zamanda mezkur yol üzerinde postamızla beraber bir İran kervanı da geliyordu. Kürtlerle yapılan çatışmadan sonra da dört eramız ölüp, dokuz tanesi de yaralandıktan sonra postamız zapt edilmiştir. İran kervanının sahipleri bütün paralarını ve eşyalarının bir bölümünü almış ve kervandan da iki kişi ağır bir şekilde yaralanmıştır.

Şimdiye kadar elde ettiğim bilgilere göre, bu gruplar Aladağ'ın öte tarafında, göçebe olarak yaşayan Hayderanlı Kürtlerinden müteşekkilidir. İşte bize karşı düşmanca hareket eden Kürtlerin mevcut olan hareketlerine son vermek ve herhangi bir hareket yapmak arzusunda olanlara da ders alması için çok şiddetli

cezalandırılmalarının lazım olduğunu arz ederim.

Bu olayı Tebriz`de bulunan ,General Hanikov`a dahi yazdım. Bu konsolosumuzun haberi olsun diye yaptım bunu.

4 EKİM 1855 TARİHİNDE ALBAY BARTUVLOMI TARAFINDAN GENERAL MORAVYOV`A YAZILAN BİR MEKTUPTA AYNI OLAY AŞAĞIDAKİ GİBİ İZAH EDİLMİŞTİR

Geçen eylül ayının son günlerinde, Erivan kuvvetlerinin gerisinde bulunan ve Tebriz`den Erzurum`a giden cadde üzerinde, Surbuhanis Manastırı ile Karakilise arasında, Kürtler, İran`dan Erzurum`a giden büyük bir ticaret kervanına baskın düzenlemişlerdir. Kervancıların paralarını talan ettikleri, onları yaralamışlardır.

Kervanın başında bulunan, Erivan`dan karargaha gönderilen muhaberat evraklarını taşıyan, 15 kişilik postamız baskına maruz kalmıştır. Postanın muhafız kuvvetleri çoğunlukla öldürülmüş ya da yaralanmışlardır. Bu konuda şüphesiz zatı alileri, kuvvetler komutanlığından bilgi almışlardır. Mezkur olayı incelemek için lazım olan bütün önlemler zamanında alınmıştır. Bu olay için bütün varlığımla çalışacağım. Çalışmalar sonunda aşağıdaki sonuçlara varılmıştır:

1- Bu Kürt eşkiya grubu, Hayderanlı Kürtlerinden, bize düşman olan Ali ağa`nın adamlarından müteşekkildir.

2- Bu grupta bulunan insanların sayısı kesinlikle otuzu geçmez.

3- Grubun başkanı, Hayderanlı Ali Ağa`nın partisinden mezkur ağa`nın kardeşi Bedir Ağa`dır.

4- Baskın esnasında belirli bir amaçları yoktur. Gerek birliğimize ve gerekse kervana baskın yapmak amacıyla değil tamamıyla belirsiz bir talan için yola çıkmışlardır. Yani ne rastgelirse gelsin fikrindedirler.

5- Bu grup Türklerin mülkiye ve askeri memurları tarafından teşkil edilmeyip, talancılık yapmak için kendi kendilerine toplanmışlardır.

6- Muhafız birliğimizin müdafaası sırasında, eşkiya grubu bir ölü, üç yaralı vermiştir.

7- Bu olaydan bir hafta önce aynı grup, Şeyhlik (Keib) Köyün`de ikamet eden Hüseyin Ağa`nın dolayısıyla bize taraftar olan Hayderanlı Kürtlerinin onbeş kadar hayvanını talan etmiştir. Yaptığım incelemeye göre, Ali Ağa taraftarı olan Hayderanlı Kürtleri, Hüseyin Ağa taraftarları ile aynı fikirde olmadıklarından kötülük olsun diye bu talancılığa başlamışlardır. Bu hareketlerin savaş için yapıldığına veya Türkler tarafından tezgahlandığına inanmıyorum.

Olayı yalnızca incelemekle kalmayıp, postanın evraklarının iadesi için de bütün varlığımla çalışıyorum.

Zatı alilerinizin bildirileri Kürtler arasında dağıtılmış ve az çok itimat gösterilmiştir. Bazı Kürt Başkanlarının ifadelerine göre bu bildiriler. Kürt diliyle yazılmış olsaydı daha fazla etki ederdi. Bundan dolayı dil bilen bazı şahısların yardımıyla bu bildiriler, Kürtçe'ye tercüme edilmiştir. Tercüme edilen nüshaların birisini zatı alilerinize takdim ediyorum. Bu konuda Cafer Ağa ile 23. Don Alayının müslüman Kürtlerinden Tanrıverdi Çavuş'un çok yardımları olmuştur. Bunu da zatı alinize takdim ediyorum.

Cafer Ağa'nın ileri noktalarda süvari kuvvetleri bulunduğu ve düşmanın hareketi hakkında bilgi toplamak için daima memurlarını lazım gelen yerlere gönderdiğinden ve kendisiyle daima muhaberatta bulunduğumdan bazı harcamalara ihtiyaç duyulmuştur. Bundan dolayı zatı alileri adına bana verilen paradan yüz altın veriyorum.

10 EKİM 1855 TARİHİNDEN BİRKAÇ GÜN SONRA GENERAL MORAVYOV ALBAY BARTUVLUMİ'DEN AŞAĞIDAKİ RAPORU ALMIŞTIR

Bizce bilinen ve tanınan Mehmet Bey, Cafer Ağa ile dostça bir mülakatta bulunmuştur. Görüşme esnasında Mehmet Bey Kürtlerinin Türklere karşı silah kullanma arzusunda olduğunu bildirmiş, Ruslara karşı çok samimi olduğunu ifade etmişse de malları Türklerin hakimiyetinde olduğu için açıkça Türklere karşı silah kullanmaya ve onlardan ayrılmaya cesaret etmediklerini söylemiştir. Fakat Kars işgal edildiği takdirde, Türklerin hakimiyetlerinden ve kuvvetlerinden korkmadan. Kürtlerin açıkça bize taraftar olacaklarını bildirmiştir.

Yukarıdaki görüşmeden dolayı Mehmet Bey, Türk kuvvetlerinden uzaklaşarak kuvvetlerimize gelmeye cesaret edemeden, Muş'ta bulunan ailesinin yanına kendisine bağlı Kürtlerle birlikte gitmiştir. Bununla birlikte Mehmet Bey, ilk fırsatta bize tekrar geleceğini kesin bir dille söylemiştir.

Başka bir yerden aldığım bilgilere göre, Mehmet Bey, Deveboynu'nda Türklerle beraber bulunduğu sırada, Rus taraftarı olmasından dolayı şehit edilmiştir. Veli Paşa'nın kendisiyle ilişkileri iyi olmadığı için izinli olarak Muş'a gönderilmiştir. Daha sonra yukarıdaki olay vuku bulmuştur.

Postanızı zapt eden eşkiya grubu kakkında sonradan topladığım bilgilere

göre, bu gruba Hayderanlı Kürtlerinden başka çeşitli zamanlarda bizden kaçan Tatarların bir grubu da dahildir. Grubun başkanı, Ali Ağa'nın kardeşi Bedir Han olmayıp geçen yıl birliklerimiz Beyazıt'ı işgal ettiği esnada Beyazıt'ten Van'a kaçan Çavuş Efendi adındaki aşırı görüşlü bir adamdır. Bu grup daima Van Paşalığının Erciş şehrinde bulunur ve oradan Aladağ'a geçerek içimize kadar baskın yaparlar.

12 EKİM 1855 TARİHİNDE GENERAL SOSLOV'UN BAŞKUMANDANLIK KARARGAHINDA BULUNAN ALBAY FONKAVFMAN'A YAZMIŞ OLDUĞU MEKTUP

Kürtlerle ilişkiler kurmak için tayin edilen Albay Bartuvlumi ile Yüzbaşı Pobko, Aladağ ve Kılıçgedik'in öte tarafında yaşayan Kürtleri tarafımıza çekmek için bütün önlemleri almışlarsa da sonuçta bu işi bütünüyle başaramadıkları kanaati hasıl olmuştur. Bu ilişkilerin iki yıl içinde hiçbir sonuca varamıyacağı görüşüne varılmıştır. Albay Bartuvlumi ile Yüzbaşı Pobko'nun bundan sonra yapacakları bir şey olmadığı ve ilişkilerin geliştirilmesinde de hiçbir fayda sağlayamayacakları kesindir. Binaenaleyh kendileri tarafından bana verilen rapora göre burada kalıp kalmayacaklarına dair başkumandanlık kararından bilgi verilmesini rica ederim. Tarafımızdan işgal edilmeyen sancakların Kürtleri üzerinde Türkiye Hükümeti nüfuzunun olduğu kesindir. Önemli Kürt başkanları, Türkiye Hükümeti tarafından kendilerine verilen mevkileri işgal ederek emirleri yerine getirmeye çalışıyorlar. Köprüköy savaşında Veli Paşa kuvvetlerinde bulunan Kürt başkanlarından Rizgo Ağa, Melazgirt müdürü'dür.

Türkiye Hükümeti'nin bu Kürtlerden milis kuvveti teşkil etmesi ve vergi toplamasının bize karşı bir kışkırtma olduğuna inanmam. Bu bir hükümet tarafından kendisine bağlı olan halka verilen bir emirdir. Bu da çok olağan bir durumdur. Kürtlerin büyük grupları savaş esnasında Türkler arasında görülmektedir. Son zamandaki Köprüköy Savaşında dahi yine Kürtler Türklerle beraber savaş alanına iştirak etmişlerdir. Bunların grupları 21 Temmuz 1853'te daha savaşın başında Erivan vilayetini perişan ederek bütün varlıklarına elkoymuştur. Bunlar, Kununla da yetinmeyip savaş esnasında küçük kuvvetlerimize geri ulaşım yollarımıza ve postalarımıza baskın yapıyorlardı. Bunun nedeninin, Kürtlerin bize karşı olan dini taassupları veya vatanperverlik esasları üzerine yükselmiş bir düşmanlık olduğunu söylemek kesinlikle doğru olmaz. Çünkü bize ne kadar düşmansalar Türklere de aynı derecede düşmandırlar. Kürtler, gerçekten Türklere ve bize karşı lakayt olup hangi taraf yenilirse o tarafın mallarını talan ederler. Bunların bize karşı düşmanca hareketlerde bulunmasına yol açacak hiçbir şey yoktur. Fakat onların ahlaklarında bulunan talancılık ve baskın bu hareketlerine sebep teşkil eder. Ahlaklarında bulunan hırs nedeniyle herkese karşı aynı duyguyu beslerler. İşte yukarıda sayılan evsafa

sahip olan Kürtleri bize taraftar etmek ve zararsız hamle getirmek için kendilerine büyük hediyeler vermektense onları tehdit etmekle sonuca daha çabuk gideriz.

Çünkü hediye verilmesi onlardan korktuğumuz için kendilerine hediye verdiğimiz kanaatini uyandırır. Kendi hayvan sürüleri bizim onlara verdiğimiz hediyelerden çok daha kıymetli ve önemlidir. Memleketlerini işgal ettiğimiz aşiretler, bizim hakimiyetimizi tanımışlardır. Bize düşman olan Kürtler de ancak kendilerine baskın yapıldığı mallarına el konulduğu veya imha edildiği takdirde hakimiyetimizi tanırlar. Bunların yaylalarını ve kışlaklarını işgal ettikten sonra mallarına el koyarsanız sözlerinizi dinlerler yoksa hiç kimseyi dinlemezler. İşte bu nedenle kuvvetlerimizce işgal edilsinler ki bizi tanısinlar.

Kürtlerin nizami savaş kabiliyetleri çok azdır. Bunlar göçebe olarak yaşadıkları ve talancılık tabiatında oldukları için yalnızca talanla meşgul olabilirler. Bundan dolayı savaş kabiliyetleri çok azdır. Bu memlekette ileride yapılacak bir savaşta başarılı olabilmek için daima hareket halinde bulunan Kürt aşiretleri Türklerle müştereken bizimle savaşmalarını daha şimdiden önlemek ve diğer Kürt aşiretleri üzerinde tesir bırakmak amacıyla onları büyük cezalarla tecziye etmek lazımdır. Bu amaçla bütün mal varlıklarına el koyarak maddeten onları zayıflatmak gerekir. Yoksa sonra geç kalabiliriz.

ALBAY FINKAVFMAN'IN GENERAL SOSLOV'A YAZDIĞI 20 EKİM 1855 TARİHLİ MEKTUP

Bana yazmış olduğunuz 12 Ekim tarihli mektubunuz hakkında Başkumandanlık aşağıdaki konuları özet olarak cevaben yazmıştır.

1-Kürtlerin bizimle ve Türklerle olan ilişkileri hakkındaki fikrinize ve bunlara karşı alınacak önlemler konusundaki tavsiyelerinize Kürtleri gerçekten çok iyi tanıyan, gerekli önlemleri alınması için tavsiyelerde bulunan, uzun bir zamandan beri Kürtleri tanıyan Nikolayviç itibar etmiyor. Sonra fikrinizi denemek maksadıyla bir zamana kadar savundu, fakat bunun, memleketleri işgalimiz altında bulunan ve özellikle hizmetimizde bulunan Kürtlerle hiçbir alakası yoktur. Fakat başkumandan hiçbir hareketimizi olumlu görmüyor. Zira Kürtlerin cezalandırılması için yapılan bu hareketlerin başarısızlığa mahkum olduğu görüşündeler. Zira 2 ile 3 bin vereste uzaklıkta bulunan ve dağınık bir şekilde yaşayan halkın kısa zaman içinde küçük vasıtalarla zayıf düşürülmesi mümkün değildir. Bu zayıflatma belki manevi alanda mümkün olabilir o da yeterli değildir.

2- Halihazırdaki bütün kuvvetlerimizi ve araç gereçlerimizi karşımızda bulunan düşmana doğru harekete geçirmemiz gerekir. Kürt meselesine gelince şimdilik geri bırakılması gerekir. Hatta bu konuda konuşmak bile iyi değildir. O

mesele şimdilik kalsın. Zamanı gelince Kürtler karşısında ne Şekilde hareket edileceği hakkında size bilgi verilecektir. Hangi yönde ve nasıl bir hareketin daha uygun olacağı size birer birer aktarılacaktır.

3- Emriniz zerine Binbaşı Kıraniski kumandasındaki iki birlik piyadenin Aladağ'ın öte tarafına yaptđı baskın, başkumandan tarafından takdir edilmiştir. Çünkü yapılan bu hareketin önlenmesi çok gt. Bunu tenkit etmektense takdir etmek gerekir. Çünkü moral verir. Başkomutan bu mektubu Albay Bartovlumi'ye dahi göstermenizi arzu ediyor.

BU KONU HAKKINDA ALBAY BORTOVLUMI'NİN GERAL MORAVYOV'A YAZDIğI 15 EKİM 1855 TARİHLİ MEKTUP

Kürtlerin durumlarını iki ay inceledikten sonra bende hasıl olan kanaati aşağıda özetleyerek bildirmeyi görev addediyorum.

1- Kürtler, Türkler için bizimle savaşmak arzusunda değillerdir. Bunun nedeni, Türklerin Kürtlere verdiği paranın ve araç gerecin yeterli olmamasıdır. Yoksa Kürtlerin Türkler lehine herhangi bir milli hissiyatlarının olduğunu sanmıyorum. Çünkü Kürtler, hiçbir zaman Türkleri sevmemişlerdir ve aynı zamanda bütün başkaldırılarını kanla bastırılmıştır. Fakat her ne olursa olsun Şimdiki durumları şudur; Türklerin yanında Ruslarla savaşmak istemiyorlar. Beyazıt Caddesinde vuku bulan birkaç baskını bütün halkın psikolojisine ve halkın tabiatına bağlamak gerçekten doğru değildir ve de olamaz.

2- Kürtler, bizimle savaşmak arzusunda değillerse de kanımca mal ve canlarının doğrudan doğruya Türklerin hakimiyetinde bulunması nedeniyle bize yardım ederek Türklerle karşı savaşmaya cesaret edememektedirler. Başka nedenler araştırmak saflıktır. Zira bize taraf olan Kürt başkanları ya bize mesafe olarak yakındırlar yada civar alanlarımıza yakındırlar. Böylece herhangi bir harekette bizler kendilerine kısa zaman içinde yetişebiliriz. Böyle kısa bir mesafe de şarttır. Çünkü kısa bir zaman içinde arazimize nakilleri mümkün olmalı. Amir Ağa yukarıdaki istekleri dile getirirken kendi aşiret ve hane halkının bizim tarafa naklini istemektedir. Bu da güzel bir kanıttır. Bu naklin kiş gelmeden önce yapılması gerekir. Fakat artık mevsimi geçtiği için böyle bir nakliyat mümkün değildir. Kürtlerin Şimdiki durumları açıklığa kavuştuğu için bana ve Yüzbaşı Pobko'ya verilen vazife sona ermiştir.

Kürtler hakkında yapılacak başka bir vazife kalıp kalmadığını öğrenmek için Erivan Kuvvetler Komutanlığıyla görüştüm. General Soslov Kürtlerle dostça ilişkiler kurulduktan sonra bir baskın yapılmasının gerekli olduğunu söyledi. Olağanüstü bir durum yapmazsak Kürtlerin Türk Hükümetinden ayrılmaları

mümkün değil şeklindeki fikirlerini bize açıkça izah etti. Ben ve Yüzbaşı Pobko, bu karargahta bundan sonraki görevimiz hakkında emri alilerinize hazır bir durumda bekliyoruz.

**BU RAPORUN CEVABI OLARAK 20 EKİM 1855 TARİHİNDE
ALBAY BARTOVLUMÍ ALBAY FONKAVFMAN`DAN AŞAĞIDAKİ
MEKTUBU ALMIŞTIR**

Başkumandan,15 Ekim 1855 tarihli mektubunuzu okuduktan sonra, Kürtler hakkında ayrı bir fikri olduğundan, sizin General Soslaov`un kuvvetlerinin komuta karargahında kalmanızı arzı ediyor. General Soslov, bana yazdığı bir mektupta, Kürtlere karşı askeri harekette bulunma fikrini izah ediyor bu mektup, tarafımdan kumandana takdim edilmiştir. Başkumandan bu mektuba yazdığı başka bir mektupla cevap vermiştir. Aynı mektupta Başkumandan fikrini de yazmıştır. Bu mektup kısadır. Başkumandan, sizin de aynı mektubu okumanızı arzu ediyor.

**18 KASIM 1855 TARİHİNDE, YANİ BİR AY SONRA, GENERAL
SOSLOV GENERAL MORAVYOV`A, AŞAĞIDAKİ 3237 NOLU
RAPORU YAZMIŞTIR**

Hayderanlı ve Hasenanlı Kürt aşiretleri arasında kan dökülmeye başlanmıştır. Yapılan hareket sonunda çıkan bu kaynaşmanın nedenleri şunlardır.

1- Hayderanlı Kürtler, bizden sakınarak, Aladağ silsilesinin yakınında bulunan köylerde kışı geçirmek üzere, Patnos civarlarına çekilmişlerdir. Fakat bu saha kendilerine dar geldiğinden, Van Valiliği`nden izin alarak Malazgirt`e doğru yayılmışlardır. Bu konuda da herhangi bir engelle karşılaşmamışlardır. Fakat Malazgirt müdürü olan ve aynı zamanda Hasananlı Aşiretinin başkanı olan Rizgo Ağa bu kasabaya Hayderanlı Kürtlerinin alınmasına izin vermemiştir. Bu sebeple çıkan dargınlık ve kavgadan Rızgo Ağanın oğlu öldürülmüştür. Bu kan davası nedeniyle birkaç kişi daha öldürülmüştür. Şimdiki durumda, her iki aşiret birbirleriyle çarpışmaktadırlar. Kürtlerin adetlerine göre, aralarındaki bu düşmanlık uzun yıllar devam eder ve birçok insan ölür.

21. VESİKA (SARILMIŞ)

16 Kasım 1855 tarihinde Tebriz`de bulunan General Konsolos Hanikov tarafından General Prens Bebotov`a verilen rapor. 1188 No. Tebriz Şehri:

“Prens Hazretlerine! Buradaki Ermeni piskoposu İsak Samonyan`ın Selmas

Sancağı'nda (Türk-İran hududundaki Başkale'nin Mukkades Bartov Lomi manastırında) bulunan vekilden aldığı ve bana verilen mektubun suretini ve tercümesini takdim etmekle şeref duyuyorum. Bu vesikanın benim nezdimde ne kadar önem taşıdığını bilmenizi isterim. İşte bu nedenle sırf vakit kazanmak için bendeniz. Kafkasya genel valisinin takdirine havale ettim. Piskopos'un kendi vekiline tekrar bir mektup yazarak, mektupta belirtilen askerin nerede toplanacağına ilişkin geniş bilgi almasını istedim.

**26 EKİM 1855 TARİHİNDE AHLAT HALKININ BAŞKANI
MARTİROS'UN AZERBEYCAN PİSKOPOSU İSAK SAMONYAN'A
YAZDIĞI MEKTUBUN SURETİ (AZERİCEDEN TERCÜME)**

Zatı alileriniz, ki bütün şerefler ancak yanında toplanır, bendenizden şimdiki Ahlat Ermenilerinin durumlarını sormuştunuz. Şimdiki durumda bizlerin çok sefil ve perişan acınacak bir halde olduğumuzu zatınıza bildirmek isterim. Bu durumumuz ilkbahara kadar devam ederse bütün Ermeniler dünyanın her tarafına kaçacaklardır. Hakkari vilayetindeki bütün Ermeniler, Nesturiler ve Kürtler benim sözüme sadıktırlar ve bana güvenirler. İştittiğime göre, Allah'a şükürler olsun. Rus birlikleri düşmanlara karşı defalarca savaş kazanmışlardır. Muvafık gördüğünüz zaman, Rus konsolosu ile istişare ederek, buraya dörtbin mevcutlu bir kuvvet gönderebilirseniz, buna hiç kimsenin karşı çıkmayacağını anlatınız. Bu kuvvetlere ben ellibin gönüllü adamımı katarım. Bu kuvvetler, hiç bir mani ve engelle karşılaşmadan Musul'a kadar gidecektir.

Sonra, Van, Bitlis ve Muş şehirlerini işgal etmeyi vaadediyorum. Bu işgali de gerçekleştirdiğimiz zaman, zaten kuvvetlerimize karşı çıkabilecek kuvvet kalmaz. Size söz veririm ki bunların hepsini yerine getiririm. Sözlerime itimat etmeniz için, gerek Kürtlerin ve gerekse Nesturilerin sözü geçerli olan kişilerinin mührünü taşıyan bu mektubu size gönderiyorum. Bu vesikayı Rus konsolosuna verdiğiniz zaman o da çalışmanızı tasdik eder. İmparator hazretlerinin iyiliklerini ve şefkatini her zaman bekliyorum. Bizim yardımımıza asker göndereceğini ümit ediyorum.

Fakat Hazreti İsa'nın hakkı için, mukaddes pederimizin yardımları ve himayeleri, sizin iktidarınızın yardımcısı olduğundan, herhalde bizlerin ne kadar perişan olduğumuza önem vererek, biran önce yardım gönderirsiniz. Bundan emin olduğum için size bu mektubu yazdım. Herhalde sözlerimi tamamen anlarsınız. Çünkü bilene tarif lazım değilmiş. Bu mektubu yalnız kendiniz okuyunuz ve lüzum gördüğünüz takdirde konsolosa da gösteriniz. Yapacağım işleri vaktinde yapmak ve anlatmak için cevabı tez gönderiniz.

“Cenab-ı Hak, uzun ömürlerle sizi yaşatsın.”

22. VESİKA (SARILMIŞ)

General Moravyov'un emriyle, 30 Kasım 1855 tarihinde Albay Loris Melikov tarafından hazırlanan Kürt Aşiretleri İdare Nizamnamesi:

“Şimdi, Erivan vilayeti ile Kars Paşalığında dörtbin hane kadar Kürt ailesi göçebe olarak yaşamaktadır. Bazen otları yetmediğinden Erivan vilayetinin Kürtleri, Nehcivan kazasında bulunan Dara ve Alagöz Dağlarına geçiyorlar. Çünkü savaş ilan edilmeden önce bunlar genellikle Sürmeli, Serdarabad ve Şarver civarlarında yaşarlardı. Genellikle bunlar gerek Türkiye’de ve gerekse içimizde yaşayan Kürtler, küçük aşiretlere bölünmüştür. Bu aşiretlerin başkanlıkları, babadan oğula geçerdi. Her aşiret kendi başkanının idaresinde yaşardı. Bazen de Hükümetler tarafından biri seçilir ve o seçilen kişinin idaresinde yaşarlardı. Savaşlar başladığında, Türkiye Hükümeti, Kürt kabilelerinin tabiatlarından faydalanarak büyük bir süvari kuvveti (bir tümen kadar) toplamak için gerekli önlemleri zamanında almıştır. Türk Hükümeti hediyeler ve rütbe sözü vererek bunları toplayabilir. Hatta bizim aramızda yaşayan Kürt aşiretlerinden de kendisine taraftar çıkartabilmişlerdir. Ermeni vilayeti olan Ahilkelek ve civarlarında bulunan hudut köylerinde yaşayan ve savaşın başında Türklerle geçici işbirliği yapan, hükümetlerine hizmet eden ve hayvan yemlerine karşı bir şey talep etmeyen çok iyi silahlanmış sekizbin kişilik Kürt kuvveti sonunda buralarda sükunete kavuşturulmuştur. Bu nedenle buralarda bulunan kuvvetlerimiz küçük küçük birliklere ayrılmış, bunların bizim askeri ve sivil hedeflerimize yaptıkları baskınlardan dolayı kuvvetsiz düşmüşlerdir. Böylece Kürtler istedikleri şekilde her tarafa saldırabiliyorlardı. Gerçek bir hedefe ulaşmak için büyük harcamalarla ve sabırla karşılarında durmak gerekiyordu. İşte bu nedenle Türk kuvvetlerine karşı silahlarımızı yeniden çok başarılı bir şekilde kullanmak zorunda kaldık.

Kürtlerin Türkiye Hükümetine karşı itimatsızlıkları ve psikolojik durumları nedeniyle sanki aralarında büyük bir kan davası varmış gibi birbirlerinden nefret edercesine uzaklaşmaktaydılar ve hiç de taraftar olmuyorlardı. Ancak 1854 yılının sonunda Kürtler, artık Türklerin nizamiye kuvvetlerine kur’a usulüyle asker vermeyince, 1855 yılının başlarında aralarında bulunan nefret su yüzüne çıkmıştır. Türkiye Hükümetine karşı yapılan bu isyanın nasıl bastırıldığı açık bir şekilde bilinir. Çünkü bu isyanın Türkiye Hükümetine ne kadar pahalıya mal olduğu artık kitaplardan değil ağızdan ağıza dolaşan haberlerden öğreniliyordu. İşte Türkler tarafından bu isyanın bastırılması, Kürtleri hükümete karşı daha fazla sınırlendirmiştir. Sonunda düşmanca bazı hareketlerde bulunulunca katliamlara vesile olmuştur.

Bu yıl Kars'ın işgalinden sonra Türkler'in Kürtler arasında kur'a ile asker toplamak için daha çok müşküllara uğrayacakları sanılıyor. Bu yıl savaşa iştirak eden iki Kürt alayanın askeri kuvvetlerimizin içinde ve faaliyetlerinizde ne derece faydalı olacakları bizim askeri alanda göstereceğimiz başarılarla bağlıdır. İşte bizler bu Kürt alaylarından çok yüksek derecede faydalar gördük. Bu bize şunu gösteriyor: Kürtlere askeri alanda talim ve eğitim verilirse, büyük kazançlar sağlayabilirler.

Tarafımıza geçen Kürtlerin Türklere karşı düşmanca hareket etmelerine Türkiye'de bulunan Kürtler mani olurlar. Bunun için Türkler nasıl onların baskıncı tabiatlarından faydalanmak istiyorlarsa, biz de onları tamamıyla baskıncı tabiatlarından arındırmamalıyız. Ne onları tamamıyla baskıncı ve akıncı tabiatlarından arındırmak ne de Türkler gibi arka çıkıp onları teşvik etmek gerekir. Kürt topluluklarının seçilmiş muhtarlarının sözlerine bakılırsa, Kürtler işsizlikten çok sıkılırlar. Böyle bir durumda bunları akıncılık ve talancılıktan vazgeçirmek çok zordur. Bundan dolayı savaşların başında Kürtlerin bize karşı düşmanca hareket etmeleri ve daha sonra da ilişkiler kurmaları bir meşguliyet sayılır. Fakat daha sonra bunlara yine de bir iş bulmak gerekir. Bundan dolayı yaylalarında da işsiz bırakmak iyi değildir. Zira bunlar işsiz kaldıkları takdirde kesinlikle bazı nahoş işlerde bulunacaklardır. Zaten bunlara güvenmek de doğru değildir.

Bu Kürtlerin, hükümetimize karşı doğru davrandıklarını ümit etmemek, bunları Türkiye Hükümetinin kucağına atmak demektir. Hiç olmazsa bunların Türkiye Hükümetiyle düşmanlıklarını sürdürmeye çalışmak gerekir.

Kürtlerin durumlarını incelemek lazımdır. Bu konuda incelemeler yapacak olan insan, bunları psikolojik bakımdan her sahada incelemeli, her alanda izleyip gerçek kişiliklerini ortaya çıkarmalıdır. Sonra da onların yaşayışlarına ve örf adetlerine göre bir hakimiyetin kurulması ve kurulan hakimiyetin idare etme biçimini düzeltip kendilerine verilmesi gerekir. Yoksa araya çıkan olayların yerli idare memurlarının izlenimlerine bırakılması hiçde doğru değildir. Bu yeni idareye tarafımıza yeni toplulukların geçmesine ve yeni yapılan toplulukların miktarına göre idare memuru ihdası için yeniden yapılan hukuk düzenlemesinin esas maddeleri aşağıda yazılmıştır.

1- Kürtler üzerindeki hakimiyet, yerli dili bilen ve yüzbaşından yüksek rütbelerde bulunan, güvenilir, ihtirash olmayan bir Rus subayının emri altında olmalıdır.

2- Bu subaya yardımcı olarak nüfuzlu iki Kürt başkanı tayin edilmeli ve bu iki başkanın Kürt topluluğunda saygı gören kimselerden olmasına dikkat etmelidir.

3- Şimdi aramızda göçebe olarak yaşayan Kürt aşiretlerinin sayısı ondur. (Rediki, Celali, Biruki, Yezidi, Cünuki, Belyanli, Dilhiranli, Cemaldini, Milanli, Kaskanli)

Yukarıda adları geçen aşiretler yeteri kadar gözetilmediklerinden dolayı bilinmeyen seçilmiş kişiler ve muhtarları tarafından birkaç aileye ayrılmışlardır. Buralarda baskın ve ölüm olayları vuku bulduğu zaman polis memurlarımız seçilmiş insanların hangisine gideceklerini bilmediklerinden, hadisenin incelenmesinde büyük zorluklarla karşı karşıya kalıyorlar. Bu olayların her yönüyle inceleyebilmek için yeni kurulacak nizamın korunması gerekir. Yeni oluşturulacak her toplum için yeni bir muhtar seçilip bunların yetkili bir duruma getirilmesi lazımdır.

4- Kürt başkanın hakimiyeti her hususta kaza müdürünün hakimiyeti ile eşdeğer olacaktır. Bunların idare heyetlerinin kadrosu kaza idare müdürünün kadrosuyla eşdeğer olacaktır. Yani iki yardımcısı ve katip ile diğer memurlar nahiyeye memurları dahil değildir. (Kaza kaymakamı gibi idare mahkemeleri).

5- Kürtlerin kendi idarelerinde ve diğer kazalar halkı arasında olay çıkmasına gerek kalmadan, tarla ve yaylalar hakkındaki davalar çatışmaya dönüşmeden, kışlak ve yaylaların ve başka arazilerin planlarının yapılarak hudutları belirtilip belli bir planda gösterilmesi gerekir. Bu plan, bu tür iddiaların kolaylıkla çözülebilmesi için daima Kürt İdare Heyetinin yanında bulundurulacaktır.

6- Kürtler arasındaki nizalı olayların (bizim mahkemelerde açıklığa kavuşturulmadan) kendilerine göre en doğru mahkemelerinde ve halkın adetlerine göre çözülmesi daha iyidir. Genellikle Kürt müdürlerinin kendi işlerini yapmadan önce daima milletin işini görmeleri gerekir. Zira bunlar halk için atanmışlardır.

7- Seçilen muhtarların atanmaları ve bunların görevden alınmaları Kürt başkanlarının yetkisi dahilinde olmalıdır. Bu Kürt müdürleri yapmış oldukları işin mahiyetinden askeri valileri haberdar edeceklerdir.

8- Kürtlerin diğer halklarla olan davaları her iki taraf bırakılacaktır. Sonunda her iki tarafta dinlenip hüküm verilecektir. (Eğer konu öldürme olayı değilse). Fakat olay öldürme ise vilayet mahkemesinin kanunları ve kararlarına tabi olunacaktır. Kati karar Vilayet İdare Heyeti tarafından verilecektir.

9- Kürt aşiret başkanlarının hukuki durumları eskiden olduğu gibi babadan oğula geçme suretiyle korunacaktır ve onlara tekrar seçkinlik verilecektir. Fakat bunlar daha önce İran veya Türkiye Hükümetlerine bağlı olduklarından yapmış oldukları baskın ve talan hareketlerinden tamamiyle men edileceklerdir.

10- Kürtler, servet bakımından vilayetin diğer halkına eşdeğer hatta onlardan daha zengin olduklarından, vergilerini de diğer halkların verdiği miktarda vereceklerdir.

11- Din işlerine bakmak üzere, Kürt İdare Heyetlerince ve topluluk tarafından seçilen, hükümetimizce de kendisine maaş tahsis edilen bir kadı atanacaktır.

12- Hudutlarımız dışında olup da elimize yeni geçen Kürt arazilerinde bulunan Kürtler de aynı hakimiyet altında yaşayacaklardır ve aynı düzen onlar için de geçerli olacaktır.

13- Herhangi bir aşiretin bizim tarafa nakledilmesi kesinlikle Kafkaya genel valisi'nin iznine bağlıdır. Bu validen izin alınmadan nakil işlemi tahakkuk etmeyecektir.

1877-1878 YILLARINDAKİ RUS-TÜRK SAVAŞLARINA AİT BELGELER

23. VESİKA (SARILMIŞ)

17 Haziran 1875 tarihinde, Erzurum konsolosumuzun, İstanbul sefirimize yazdığı mektubun sureti (118 no`lu vesika)

“Ahmet Muhtar Paşa dikkatini, tamamiyle Dersim Kürtleri üzerinde yoğunlaştırmıştır. Tamamiyle müstakil olan Dersim Kürtleri henüz hiç bir vergi ödememişlerdir. Erzurum`dan gittiğim zaman, mareşal çok iyi bir hızla çalışarak Dersim Kürtlerini, iki partiye ayırmayı başarmıştır. Bu partilerden birisi, hükümetten koruma ve hediyeler istemiştir. Halen de talep ediyorlar. Haklarında şikayet bulunan Kürt başkanları, Erzurum mahkemesine çıkarılmışlardır. Bunların yanında Dersim Kaymakamı Külabi Bey ve Kuzucan Kaymakamı Hüseyin Beyler de vardır. Bu şahıslarla bizzat temas kurdum. Erzincan Mutasarrıfı Kurnaz Şefik dahi Erzurum`a gelerek burada müthiş entrikalar yapmaktadır. Bu defa, Türklerin Dersimle olan ilişkilerine son vererek, orayı kendi halinde bırakmaları büyük bir ihtimaldir.

AYNI ŞAHSIN 30 TEMMUZ 1875 TARİHLİ MEKTUBU

145 No`lu Vesika:

17 Haziran 1875 tarih ve 118 nolu raporunun eki olmak üzere; Dersim`de kanlı bir olay ortaya çıkmıştır. Bu olayı zatınıza arz etmek isterim. Baştaki raporunda belirttiğim Dersim Kaymakamı Külabi Bey bütün ailesi ve kendisine bağlı kişilerle (30 kişidin fazla) birlikte, hükümete muhalif olanlar tarafından

öldürülmüştür.

AYNI ŞAHSIN 27 KASIM 1875 TARİHLİ MEKTUBU

173 No`lu Vesika.

Kürt İsmail Paşa, Diyarbekir valiliği zamanında birkaç kez Kürtlere karşı dağlarda seferler düzenlemiştir. Bu seferler sonunda Eğil Ahcamkend ve Bohtan ile diğer bazı yerlerde sükunet hasıl olmuştur. Bundan dolayı Dersim de bir dereceye kadar tehdit altında bulundurulmuştur. Geçen yerlerde hoşlarına gitmeyen vergileri kaldırmaya ve bazı vergileri de vermeyi taahhüt etmişlerdir. Fakat hükümetçe Dersim`de daima vergi verilmesinin çareleri aranıyordu. Son zamanlarda nüfuzlu beylerden birisini hükümet tarafına çekmeyi başarmıştır. Hediyeler ve rütbe vaatleriyle İsmail Paşa ondan İMZA almıştır ki o şahıs Dersim`in Türk hükümetine itaat etmesini sağlayacaktır. Adı geçen Kürt başkan Dersim`e gelip İsmail Paşa`nın isteklerini ilan eder etmez Kürtler buna karşı isyan ederek kendisini ve çoluk çocuğunu parçalayıp Hozat`a atmışlardır. Hozat`ta Türk kaymakamı bulunuyorsa da orada hakimiyeti yoktu. Sadece Kürtleri izleyip, hareketleri hakkında hükümete bilgi vermekten başka bir iş yapmıyor. Kürtler, bunu iç hareket nedeniyle öldürmüşler ve silaha sarılarak dağlarına çıkmışlardır. Bu olay ağustos ayında olmuştur. Bundan sonra , İsmail Paşa da görev den azledilmiştir.

Aldığım özel bir mektuba bakılırsa İsmail Paşa adının Kürtler üzerindeki korkulu tesiri kalmamıştır. Hükümetin dikkatini çekebilecek yeni bir olay olmuştur. İşittiğime göre Zaho Cezire ve İmadiye`de Kürtler, dağlardan aşağıya inerken birkaç köyü dağıtmışlardır. Musul`dan gelmesini beklediğim mektup, bu bilgileri doğrular niteliktedir. Bu bilgilerin temelden yanlış olmadığı kesindir. Bu belgeye doğru olduğu gözüyle baktığım için zati alinize arz ediyorum. Şimdi Dersim Kürtleri, büyük gruplar halinde kendilerine hem hudut olan Egin, Arguvan, Divrik şehirlerine gelerek halktan geçen on-onbeş yıla ait vergiyi talep ediyorlar. Türk Hükümet memurları, böyle bir zulme karşı hiçbir önlem almamışlardır.

24. VESİKA (SARILMIŞ)

24 Mart 1876`da (1876-1877 yılları arasındaki Erzurum`da gizli askeri memur kisvesi altında yaşayan) Veinov`un General Duhofiski`ye yediği raporda özetlenen bilgiler :

Erzurum ve Halep konsoloslarının sefirimize verdikleri bilgilere göre, zati alilerinin geçen yıl ağustos ayında Dersim Kürtlerinin, Külabi Bey`e baskın

yaparak kendisini ve ailesinden 30 kişiyi öldürdükleri hadisesinden haberi olmuştur. Mezkur beyin öldürülmesi aşağıda belirtilen durumlara neden olmuştur.

Türkler, daima müslüman halktan nizamiye asker istiyorlar ve almaya çalışırlar. Bu nedenle Türkler, Dersim Kürtlerini de askeri hizmetlerine almak istiyorlar. Semih Paşa, Erzurum valisi ve mareşali olduğu zaman Erzincan Mutasarrıfı Şefik Paşa vasıtasıyla birçok Kürt'ü kendisine taraftar yapmış ve Şefik Paşa da bunları beraberinde Erzurum'a getirmiştir. Bu Kürtler, Erzurum'da özel merasimle karşılanmışlardır. Şefik Paşa tarafından bunlara padişah adına hediye ve nişanlar verilmiş eşyalar dağıtılmıştır.

Verilen bu hediyeler karşılığında Kürtler, Pülümür, Hozat, Mazgirt, Palo'dan geçerek Erzincan'dan Diyarbakir'e kadar uzanan şose yolunu kendi adamlarıyla yapacaklarına söz vermişlerdir. Bu şose yolunun harcamaları onbeş yıldan beri vermedikleri vergilerden karşılanacaktır. Semih Paşa, bu yolun yapılması sırasında sadece amele işesinin hazinece karşılanmasını kabul etmiştir. Bu yol Erzurum ve Trabzon şoseleriyle birleştirildiği gibi Dersim dağlarından geçirilmesine de büyük önem verildi. Böylece askeri sevkiyat için çok elverişli bir hale gelecektir. Bu şose yardımıyla, Semih Paşa, yavaş yavaş Dersim'i askeri kuvvetlerle işgal edebileceğini sanıyordu. Dersim'de bulunan askeri birliklerini ancak yeni açılacak bu yol vasıtasıyla takviye edebilirdi. Zira Dersim'in geçit veren her yerinde askeri birlik sahaları yapmakta idiler. Bunları telgraf hatlarıyla birleştirerek istihbaratı pekiştiriyorlardı. Semih Paşa buralardan ayrıldıktan sonra bu askeri sahalara ve Dersim'in askeri kuvvetlerle işgal çalışmalarına son verildi veya daha iyi bir zamana tehir edildi.

1875 yılında eski Erzurum Mareşali Ahmet Muhtar Paşa tarafından hediye ve rütbe vaadinde bulunulan bazı Kürt başkanları hakkında şikayetler olmuştur. Mezkur mareşal bu Kürtleri Erzurum mahkemesine çağırmıştır. Bu Kürtlerin yanında Mazgirt kaymakamı Külabi Bey'le, Kuzucan kaymakamı Hüseyin Bey'ler de bulunurdu. Bütün bu Kürtler Erzincan Mutasarrıfı Şefik Paşa ile beraber Erzurum'a gelmişlerdir. Aynı zamanda Hozat Kaymakamı Mansur Ağa da çağırılmıştır. Fakat bu zat hesteliği bahane ederek çağrılara cevap vermemiştir.

Muhtar Paşa Erzurum'a gelen bu heyeti çok iyi karşılamıştır. Bu Kürtler Erzurum'da da tekrar Diyarbakir yolunun inşası için çalışacaklarına söz vermişlerdir. Buna karşılık hazineden harcama ve yiyeceklerine yetecek miktarda para verileceği sözü verilmiştir. Ayrıca daha önce kendilerinden talep edilen onbeş yıllık vergi yerine bir yıllık vergi vermelerine rıza gösterilmiştir. Daha sonra bu Kürtler, mareşal paşaya kur'a ile askerlik hizmetlerini ifa edecekleri ve asker toplamaya çalışacakları sözünü vermişlerdir.

Erzurum'a gelen Hüseyin Bey ve Külabi Bey'e Dersim Kürtleri her nekadar hürmet gösteriyorlarsa da bu hürmet verdikleri sözleri ifa etmeleri için yeterli değildi. Külabi Bey Dersim'de daima ikinci derecede rol oynayan bir beyin soyundan gelmiştir. Daha sonraları mareşal olmuş olan Semih paşa tarafından büyük bir hürmet gösterildiği ve büyük bir öneme de sahip olduğu için kendisinden istenen her şeye evet demiştir. İşte Mareşal Semih Paşa'nın övgüleriyle yola çıkan Külabi Bey'in sonu hepimizce malumdur.

Hüseyin Bey ise Ali Bey'in oğludur. Bu Ali Bey'in familyası yakın zamanlara kadar büyük rol oynayan Şeyh Hüseyinoğlu ailesine mensuptur. Bunun dedesi Hüseyin Bey, o zaman orada bulunan ve şimdi Erzurum valisi olan Reşit Paşa'ya büyük maiyetiyle gelmiştir. Bunun nedeni Türklerin Şeyh Hüseyinoğlu familyasını zayıf düşürmek için yaptığı entrikalar ve bu familyanın bize taraftar olması için yaptığımız faaliyetlerdir. Reşit Paşa tarafından büyük merasimlerle ve hürmetle karşılanan Hüseyin Bey, geldiğinin ertesi günü gizlice gözaltına alınmış ve ayağına zincir vurulmuştur. Daha sonra İstanbul'a gönderilmiş oradan da Vidin'e sürgün edilmiştir.

Uzun bir zaman geçmeden Hüseyin Bey Vidin'den kaçarak Dersim'e gelmiştir. Fakat eski nüfuzunu kaybetmiştir. Ne kadar çalışmışsa da bir taraftan Türk entrikaları bir taraftan da kendi tutukluluğunu bahane eden yakınlarının çalışmaları nüfuzunu ve önemini artırmasına engel olmuştur. Bu Hüseyin'in oğlu Ali Bey pederinin tutukluluğu zamanında kendi aşireti üzerindeki hakimiyetini ancak koruyabilmiştir. Pederi geldikten sonra bu hakimiyet baki kalmıştır. Fakat Hüseyin Bey, geldikten sonra ölümüne kadar çalışarak familyasının eski nüfuzunu elde etmesi yolunda bir dereceye kadar başarı kazanmıştır. Ama yine de eski nüfuzuna ulaşamamıştır.

1863 yılında Hüseyin Bey'in ölümü üzerine Kürtler, Hüseyin Bey'in büyük oğlu Ali Bey'i başkan olarak seçmişlerdir. Bu yeni başkan Ali Bey çok yumuşak tabiatlı saf dil olduğu için Türkler bunun tabiatından faydalanmışlardır. Bazı hediyeler ve rütbeler vererek kendilerine taraftar etmişlerdir. Bundan dolayı Ali Bey'i Erzincan'da oturtmuşlardır. Mezkur Ali Bey, bütün Dersimlilerin müdürü olarak atanmıştır.

Ali Bey'in Türk tarafına geçmesi ile Şeyh Hüseyin familyasının önemi azalmıştır. Bu ailenin rakibi durumunda bulunan şeyh Derviş Mahmut oğlu Şeyh Süleyman'ın önemi yavaş artmaya başlamıştır. Şimdiki durumda merkezi Dersim'e hakim olan Şeyh Süleyman kendisini hür telakki ederek yalnız Türklerin hakimiyetini değil hatta Türklerin nüfuzlarını bile tanımıyordu. Bu hakiminin yanında daima beşbin silahlı Kürt bulunurdu. Kürt Ali Bey'e itimatları kalmayan Kürtler, Ali Bey'in yeğeni Hüseyin Bey'in nüfuzunu tanımışlarsa da, bu adamın

Türklere olan düşmanlığı uzun müddet devam edememiştir. Ailesinin nüfuzunun azaldığını gören Hüseyin Bey, Türklere yakınlaşmaya başlamıştır. Bununla beraber Kürtler üzerindeki nüfuzlarını devama çalışmıştır. Böyle müşkül bir durumda bulunan Hüseyin Bey, Erzurum`a. Semih Paşa`ya gelerek görüşmek istemiştir. Söz verdiği şeyleri yapamayacağını anlayan Hüseyin Bey, Türklere karşı inceden inceden hareket etmeye başlamıştır. Açıkça Türklere düşman olmaktansa hedeflerine gizlice varmaya başlamıştır. Bu adam Erzurum`a çağrıldığı zaman, hiçbir söz vermeden sadece gönlünün Türkler lehinde hareket etmekte olduğunu anlatmıştır. Erzurum`a çağrılan Kürtler, genellikle memleketlerine geri gittikten sonra eski önemlerini tamamıyla kaybetmişlerdir. Külabi Bey söz verdiği konular için iyiniyetle akrabalarıyla çalışmalara başlamıştır. Yakınları birçok çekişmeden sonra kendisiyle hem fikir olmuşlardır. Fakat Kürtleri yanlarına çekmeleri gerekiyordu. Kürtler bunun üzerine kaynaşmaya başlayarak hem Külabi Bey`i hem de akrabalarını öldürmüşlerdir.

Külabi Bey`in nüfuzuna kimin sahip olduğu henüz belli değildir. Kanaatime göre. Mazgirt Kaymakamlığından kaçarak kendisini kurtarabilen Hüseyin Bey, aynı kazaya kaymakam olarak atanmıştır. Türk Hükümetine hiçbir söz vermeyen Hüseyin Bey, memleketinde gelirken Kürtler de hiçbir düşmanlık belirtisi göstermemiş ve böylece hayatını kurtarmıştır. Fakat Kürtler bunun iki defa Erzurum`a gitmesini affetmeyip, kendisine hain gözüyle bakmaya başlamışlardır. Bununla beraber kendisine pek itimat da etmemişlerdir.

Külabi Bey`in olayına kadar Hüseyin Bey, Türklerin Dersim`i işgal edecekleri kanaatindeydi. Hüseyin Bey Türklerin kendisine olan güvenini korumak için Erzincan`a eğer mutasarrıf olarak tayin edilirse çok iyi hizmetler verebileceğini daha önce Erzurum`da iken belirtmiş ve teklifte bulunup sözler vermiştir.

Hüseyin Bey, Mansur Ağa ile beraber isbat-ı vücut ettikleri bir toplantıda bu fikrini ona ızah etmiştir. Bu da onun aleyhine gelişen bir olgudur. Bundan dolayı Mansur Ağa`nın nüfuzu gittikçe artmaya başlamıştır. Bunun nedeni, Erzurum`a çağrıldığı zaman, mareşalin önerilerini kabul etmemesidir. Mansur Ağa, şimdi Hüseyin Bey`den çok daha fazla nüfuzla sahiptir.

DERSİM`İN İDARİ BÖLÜMLERİ

Erzurum vilayetine bağlı bir bölümü Erzincan Sancağını teşkil eder. Bu sancak şu kazalara bölünmüştür: Erzincan, Kemah, Kuzucan, Ovacık, Mazgirt, Kuruçay ve Sivas vilayetine bağlı Hozat. Bu kaza her ne kadar Sivasa bağlı ise de siyasi bakımdan Erzincan`a daha yakındır. Erzincan`da mutasarrıf olarak şimdi Şefik Paşa bulunur. Kaymakamlar: Kemah`ta Mehmet Bey, Kuzucan`da

Hüseyin Bey, Ovacık'ta Kürt Kahraman Ağa, Mazgirt'te Kürt Hüseyin Ağa, Kuruçay'da Kürt Yusuf Ağa, Hozat'ta Mansur Ağa Bunların tamamı Dersim Kürtlerinden iseler de kaymakamlar Türkiye tarafından tayin edilmiştir. Bundan dolayı birazda olsa Türklere bağlı hareket etmeye başlamışlardır.

Dersim halkı, yalnız Türklere askeri hizmetler dışında, bütün vergi v.s. vermektedirler. Fakat bu vergileri doğrudan doğruya hükümete değil, kendi idarelerine bakan kaymakamlara verirler. Onlar da topladıkları verginin yarısına yakınını Türk Hükümetine verirler. Geri kalanı da kendi mal varlıklarına katarlar. Bu çeşit vergi toplama eskiden beri Türkiye'de uygulanan bir usuldür. Bunlar çok az miktarda arazi vergileri de verirler. Bazende hiç vermezler. Dersim Kürtleri, şikayetlerini kaymakamları vasıtasıyla Erzincan mutasarrıfına aktarırlardı. Şikayetler bu şekilde karara bağlanırdı. Bu büyük davalarda izlenen yoldur. Küçük davaları ise kendi adetlerine göre sonuçlandırılırdı. Dersim merkezine gelince, bunlar hiç bir zaman Türkiye Hükümetine bağlı değillerdir. Bunların, başlarında Şeyh Süleyman olmak üzere onikibin silahlı adamı vardır. İzah edildiği gibi bunlar kesinlikle Türkiye Hükümetinin hakimiyetini tanımazlar. Bu onikibin Kürt en iyi şekilde silahlanmıştır. Bu konu, Şeyh Süleyman tarafından bizzat izlenir. Bu zatın yanında bulunan beşbin kişilik Kürt kuvveti, piyadeden ibarettir. Kışın bunlar kendi köylerine dağılırken yazın yine Şeyh Süleyman'ın yanında toplanırlar. Kendileri için kurulan çadırlarda yaşarlar. Dersim için bu küçük ordunun, şüphesiz büyük önemi vardır. Bu önemden dolayı, Şeyh Süleyman nüfuzunu genişleterek bütün Dersim'e yaymıştır.

İşte bu nedenle, Türkler tarafından tayin edilen bütün kaymakamlar Erzincan mutasarrıfından ziyade Şeyh Süleyman'ın tesiri altında bulunmakta idiler. Kürt gruplarının psikolojik hareketleri Şeyh Süleyman tarafından idare edilir. Bunun yarattığı tesir, Dersim halkı üzerinde Türklerin hakimiyet kurmasına mani olur. Bundan dolayı kaymakamlar Türklerin istediklerini yerine getiremiyorlar. Zaten kuvvetleri de yoktur. Örneğin; Külabi Bey'in öldürülmesi, kaymakamların kendi Kürtleri üzerindeki tesirlerinin göstergesidir. Bu kaymakamlar Türklerin istediklerini yapmak için küçük bir teşebbüste buldukları takdirde, kendi hayatlarından emin olmazlar. Hep kendilerini düşünürler. Bunların katilleri ise Külabi Bey'in katilleri gibi cezasız kalacaklarını düşünürler. (Bu Beyin katilleri konusunda Ahmet Muhtar Paşa, şöyle bir sonuca varmıştır. "Bir aile meselesidir. karışmak iyi olmaz". Böylelikle işin içinden sıyrılıp çıkmıştır.)

Belli zamanlarda nüfuzları nedeniyle etrafa nam salan Kürt beylerini Türkler kendi saflarına çekmeye çalışmışlardır. Fakat bu çalışmalar hiç bir neticeye ulaşmamıştır. Bu beyler Türklerin siyasi tesiri altında kalır kalmaz, kendi gruplarındaki önemlerini kaybetmişlerdir. Familya fertleri yanında bu beyin yeri kalmadığı gibi, ya hain ya da satılık mal olarak adlandırılırlardı.

Zira Türklerin entrikalar için onlara dağıttıkları mallar, rütbelere belli ailelere verilen hediyeler ve rütbe sözleri, o ailelerin önemlerini kaybetmesine neden olmuştur. Bu tip entrikalar, Türkleri belli bir zamana kadar başarılarla taşımıştır. Fakat sonuç hezimetidir.

Şeyh Hüseyinoğlu ailesinin önemi-azaldığı için onun yerine Şeyh Süleyman ailesi ortaya çıkarak aynı öneme sahip olmuştur. Şeyh Süleyman'ın nüfuzu şimdi onikibin mevcutlu küçük bir ordu tarafından korunur. Bu kuvvet Şeyh Hüseyin'in kuvvetinden sayıca azsa da araç gereç bakımından onların kuvvetlerinden daha güvenilir bir ordu idi.

Dersim Kürtlerinin Türklere baş eğmemelerinin nedeni çeşitli aşiretlerden müteşekkil olmaları değildir. En çok Türklere olan din ve inanç farklılığıdır.

Memleketlerinin eski sahipleri olan Dersimliler, Türklere işgalci olarak bakıyorlar. Eskiden beri korunan ve geçit vermez dağlarla çevrilmiş Dersini Sancağı Kürtlerinin haysiyetleri, istiklal istemleri ve istiklallerinin korumaları Türklere baş eğmelerine manidir.

Bütün dağlı halklar gibi bunlar da hürriyetperver, cesur ve cömerttirler. Bunların cesaretleri kendi aralarında daima çıkabilen eşkiyalık, talan, kavga ve etraftan zorla topladıkları vergiden kaynaklanır. Dersim'in Türkler tarafından esaslı bir şekilde işgal edilebilmesi ancak eski Erzurum Mareşalı Semih Paşa'nın önlemleri ile mümkündür. Yani Dersim içinden bir şose yolu geçirilerek yeteri kadar askeri birliğin burayı ablukaya alması askeri kışlalar ve asker sahaları inşa edilerek önemli noktaların mezkur kuvvetler tarafından işgal edilmesi gerekir. Yoksa buranın işgal edilmesi birkaç bin askerin kararı değildir. Fakat şimdi bunları yürütebilecek bir plan veya kuvvet Türklere yoktur. Çünkü bu planı uygulamak için dördüncü Ordunun birliklerini getirmek gerekir. Onları da buralara getirmek için, şose yolunun inşa edilmesi ve dağların aşılması gerekir. Onu da mevcut mali güç ve işçi sayısı ile yapabilecek güç yoktur.

Şimdi Dersim`de aşağıdaki birlikler vardır:

a- Mazgirt`te: Birinci piyade alayının birinci taburu ile ikinci piyade alayının birinci taburu. Yani iki tabur piyade vardır.

b- Hozat`ta: Birinci nişancı taburu ile üçüncü dağ topçu bataryasının yarısı. (Toplam bir tabur ile yarım batarya)

c- Erzincan`da: ikinci piyade alayının ikinci taburu ile beşinci nişan taburu

ve ikinci topçu taburu. (Yani iki tabur piyade ile üç batarya top.)Toplam : Üç piyade taburu, iki nişancı taburu, üç buçuk batarya yahut aşağı yukarı 21 pare top ile ikibinüçyüz piyade, (Taburlar, savaş zamanındaki mevcutları 450 kişi kabul edilerek hesaplanmıştır.)

Dersim Kürtleri birçok aşiretlere bölünmüştür.

Hozat Kaymakamı Mansur Ağa'ya bağlı Kürt aşiretleri şunlardır; Ovacıklılar, Lertin, Şah Hasen, Kureyşan ve Alanlı. Kuzucan Kaymakamı Hasen Bey'e bağlı aşiretler; Lolanlı, Hasenanlı ve Kureyşanlı ile bence bilinmeyen iki aşiret daha.

5 EYLÜL 1876 YILINDA KÜRT BEYLERİ

“Kürt beylerinin önemlerini belirten ve daha önce verdiğim raporların ekidir:

Aşağıdaki bilgileri vermekten gurur duyuyorum. Türk hakimiyetini tamıyamayan Aşağı Dersim'in sahibi Şeyh Süleyman'ın oğlu, yalnız kendisine bağlı ve her zaman emri altında bulunan beşbin çok iyi silahlanmış ve milli silahları dahi imal eden savaşıya sahiptir. Bu Kürtler Şeyh Süleyman oğlunun ikametgahı olan Kirşanlı veyahut Büyük Köyün civarındaki köylerinde ikamet etmektedirler. Mezkur Şeyh'in silahlı askerleri dışında çok iyi korunmuş ve daima tamir edilen ve ettirilebilen beş küçük kalesi vardır. Geçen raporlarımda belirttiğim nüfuzlu Kürt başkanlarına ek olarak, Esad Bey, Kecani Mehmet Ağa ve Gülfak adındaki şahısları da belirtmekte fayda görüyorum. Bu beyler Türk Hükümeti tarafından tayin edilen kaymakamlık makamlarını işgal etmiyorlarsa da Dersim Kürtleri üzerinde nüfuzları ve hakimiyetleri vardır. Raporda adı geçen Mansur Ağa, şimdi Mazgirt kaymakamı değildir.

Birliklerimiz Gümrü'de toplandığı zaman buralarda bir savaş çıkacağı söylentisi yayıldı. Halk arasında yayılan bu haberden sonra mezkur Mansur Ağa, uyruklarımızdan bir tüccarla konsolosumuza bir adam göndermiştir. Bu adam Dersimlilerin bize taraf olduklarını halkın gönlünün bize taraf olduğunu ve birliklerimiz Dersim'e yaklaştığı zaman bizlere yardım edeceklerini söylemiştir. Konsolosumuz bu adamın kabul edilmesinin mümkün olmadığını bildiği için kendisine gerçekçi bir cevap vermemiştir.

Şimdi, Erzurum, Van ve Muş Kürtlerinin Hayderanlı Kabilesi başkanı olan ve müdür rütbesine sahip Ali de Erzurum'a gelmiştir. Bu Ağa ikiyüz adamıyla birlikte Semih Paşa'nın çağrısı üzerine Erzuruma gelmiştir. Bu çağrı Semih Paşa tarafından vaki olmuştur. Ali Ağa ile kendisine bağlı olan Kürtlerden süvari askeri birliklerin teşkilatı ve vergilerin toplanması ile Türkiye'nin başka hizmetleri

hakkında konuşmuşlardır. Semih Paşa, Ali Ağa'ya ve onunla gelen diğer iki şahsa iki Türk nişanı ile birçok hediye vermiştir. Verilen bu hediyelerin değeri altmış Türk lirası kadardı. Bu da bizim ikiyüzkırk rublemiz eder. Bunca hediye karşığında Semih Paşa, istediği zaman her aşiretten ikişerbin süvari çıkarabileceği sözünü almıştır. Bayezit'te bulunduğum zaman işittiğime göre, Ali Ağa, Van ve Beyazıt'teki Hayderanli Kürtleri üzerinde büyük nüfuz ve hakimiyete sahip olduğundan Semih Paşa'ya verdiği sözün Dersim Kürt beylerinin Ahmet Muhtar Paşa'ya verdikleri söze benzememesi gerekir.

10 MART 1877 TARİHİNDE MAREŞALİN DERSİM KÜRTLERİNDEN İSTEĞİ

Mareşal, Kars'tan geri geldikten sonra Kuzucan Kaymakamı Hüseyin Bey'i çağırarak Kuzucan ve Dersim'den onikibin mevcutlu bir Kürt kuvveti toplamasını rica etmiştir. Fakat Hüseyin Bey merkezi Dersim'de bulunan Kürtler hakkında hiçbir söz vermeyeceğini söylemiştir. Kuzucan milis kuvvetleri hakkında da ancak geri gittikten sonra söz verebileceğini söylemiştir.

Geçenlerde zatı alilerine, zamanla birinci derecede rol oynayan ve bilahare Dersim beyleri arasında Türk Hükümetinin entrikalarından dolayı önemini büyük oranda kaybeden Hüseyin Bey'den ve Şeyh Hüseyin oğulları ailesinden söz etmiştim. Son zamanlarda bunun nüfuzunu ve başarısını Şeyh Süleyman oğlu ailesinden olan ve hemen hemen merkezi Dersim'i müstakil bir şekilde idare eden Süleyman Ağa tamamen zaptetmiştir. Geçenlerde Dersim hakkında vermiş olduğum raporda açıklamalarda bulunduğum şekliyle, Türkler Dersim merkezine başvurarak askeri birliklerin teşekkül edilmesi ve orduya birlikler verilmesi yolundaki arzularını iletmişlerdir. Fakat Kürtler bu isteği red etmişlerdir.

Kuzucan'a gelince, geçen yıl ağustos ayında Kuzucan ve civarlarında bulunan kazalarda ortaya çıkan olaylar. Külabi Bey'in ölümü ile sonuçlanan ve Koçanlı Hüseyin Bey'e yapılan baskınlar sonunda ortaya çıkan kaynaşmalar ve kargaşalar nedeniyle bu yıl sonbaharda da yedek sınıf yanında bulunan askeri taburların teşkiline karşı vaki olan itirazlar dikkate alınırsa Hüseyin Bey'in Kuzucan'da kendi Kürtlerinden milis birlikler teşekkül edilmesi için fazla ısrarlı hareket etmediği görülür. Nitekim gerekli de değildir. Zira mevcut durum öyle icap ettiriyor.

Dersim Van Muş ve Bitlis ovalarında ikamet eden Kürtler gelecek iki yıl için kendilerinden kur'a usulü ile istenen askeri hizmetleri vermekten imtina ederler. Bunları vermedikleri gibi nizamiye birlikleriyle askerlik görevini yaparken yedeğe geçirilen kişiler bile askeri hizmeti ifa etmeyi reddederler. Bunların kaynaşmalarından çıkan kargaşaları gözönünde bulundurarak ve daha başka hadiselerle de yer vermemek için Semih Paşa, bunlardan da yedek almaktan vazgeçti. Zira ileride çıkabilecek büyük olayların önlenmesi çok güç olur.

25. VESİKA (SARILMIŞ)

Erzurum eski ve halen Halep konsolosumuz olan İvanov'un Bohtan Kürtleri hakkındaki ikazı:

“Türk Ordularının son yenilgileriyle Kars'ın işgali Anadolu'da silahlı kuvvetlerimizin sarsılmayacak bir güven kazanmalarına yol açmıştır. Bundan kimsenin şüphesi yoktur. İşte bu güvenlilik Kürdistan'ın isyan emellerini beslemekte olduğu gibi bunun, isyanların hazırlanmasında büyük bir etken olacağından şüphe yoktur.

Zira bütün Kürt aşiretleriyle Araplar v.s. milletlerin Türklere karşı besledikleri intikam duygusundan dolayı hiç kimse padişaha bağlı kalmadığı gibi üzerlerindeki hüküm ve nüfuzunuda tanımadıklarını ilan etmişlerdir. Bunun bir nedeni de bizim askerlerimizin Anadolu'da yenilmez bir ordu olduğu kanaatini vermemizdir.

Yezidiler hiçbir zaman müslüman olmamışlardır. Kuzucan ve Dersim Kürtleri Kızılbaşlardır. Binacnaleyh gerek Kızılbaşların ve gerekse Yezidilerin Hazreti Peygamberin halifelerine itikatları olmadığından halifeliği tanıyıp tanımamakta herhangi bir ihtiyaç görmüyorlar, bundan dolayı Türk halifelerini de tanımazlar.

Bohtan Kürtleri Sünni olup namazlarını da kıırlarlar. Halifeliği de tanırlar. Ancak hilafet hakkı Osmanlı Hanedanında olmayıp Abbasi soyunun hakkıdır. Türkler gerçekten de hilafeti zor kullanarak Abbasilerin elinden almışlardır. Bu Kürtlere göre hilafetin Abbasilerin soyundan gelen birisine verilmesi gerekir. Bundan dolayı Irak'ta bulunan Kürtler Türklerin hilafetini tanımıyorlar. Bu istekte bulunanlara göre Abbasi soyundan gelenler nasıl kendilerini Kürdistan dağlarında gizliyorlardıysa onlar da aynı şekilde Abbasilere ait siyah bayrağı Kürdistan dağlarında gizliyorlardı.

Bohtan Kürtleri, birçok aşiretten müteşekkil olup büyük bir sahayı işgal etmişlerdir. Bu sahada yaşayan bütün halka Bohtanlı denir. Bu saha Irak'ın doğusunu (kuzey ve kuzeydoğusunu) kapsar. İran hududuna kadar uzanır. Buralarda birkaç sefer ayaklanmalar nedeniyle bayraklarını göndere çekmişlerse de İngilizlerin müdühalesiyle veyahut Türklerin son zamanlarda yapmış oldukları askeri hareketler sonucu Bohtan Kürtleri geçici bir zaman için İstanbul sultanına bağlanmışlardır.

İşte bu nedenle Kars önündeki parlak başarılarımız ve Beyazid'in işgaliyle aldanan ve Abbasilerin soyundan olan Yezdanşir, Bohtan'da büyük nüfuzla sahiptir. Türklerle karşı ayaklanarak Türk hakimiyetine son vermek istemiştir. Zira Türk hakimiyetinin artık Kürdistan'da kalmadığına inanırlardı. Yezdanşir 1854 yılında elli ila yetmişbin mevcutlu büyük bir ordu ile Irak dağlarından aşağıya inmiştir. Yezdanşir, üç ay gibi kısa bir zamanda Türkleri, Musul, Mardin ve Siirt'ten çıkararak devletin buralarda bulunan bütün mallarına el koymuştur. Artık Irak'ta Türk varlığından söz edilmezdi. Daha sonra Kenan Paşa komutasındaki ordu Bağdat'ta Yezdanşir'e yenilerek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu ordu yok oldu denilebilecek derecede kayıp vermiştir. Bundan sonra Yezdanşir hakimiyetini genişletmek için Van vilayetini hakimiyetine almaya çalışırken, Van'ın güney bölümünü tamamıyla işgal etmiştir. Bu vilayetin kuzey bölümü ile Beyazit garnizonunu kendisine bağlamak istiyordu. Daha sonra da Bağdat'ı tehdit altına alarak ordusunun bir bölümünü Bağdat vilayetine doğru harekete geçirmiştir. Bu amaçla vilayet arazisinde ilerlemeye devam etmiştir. Türkler, her tarafta geri çekilmeye başlamışlardı. Geri çekildikleri yerlerde ayaklanmalar çıkıyor ve o yerler asiler tarafından işgal ediliyordu. Yezdanşir'in bu ayaklanması Yezidilere ve Çöl Araplarına kadar genişlemişti. Artık her taraftan Yezdanşir'e katılımlar başlamıştı. Mart 1855'te İngilizlerin ve daha başka Avrupa devletlerinin ihanetiyle Yezdanşir'in başarıları sonuçsuz bırakılmıştır. Yezdanşir tutuklanarak prangaya mahkum edilmiştir. Daha sonra bazı işlerin ona tevdi edildiği söylenir. İşte böylelikle mahkum edilen Yezdanşir, Britanya altınları vasıtasıyla zincire vurulup ortadan kaldırılmıştır. Bu ayaklanma üç veya dört ay gibi kısa bir zaman diliminde cereyan etmiştir. Fakat bütün Kürdistan'a yayılmadan son bulmuştur. Bununla beraber siyah sancak'ın göndere çekilmesiyle Bab-ı Ali'yi çok kaygılandırmışlardır. Mezkur hükümet, Kürtlerden asker almayı durdurarak başka yerlerden oralara asker göndermeye başlamıştır. Çünkü yezdanşir'in başarısı mezkur hükümeti Kars ve Erzurum'un işgalinden fazla telaşa düşürmüştür. Bundan dolayı askerleri Ermenistan'dan geri çekip Irak'a sevk etmek zorunda kalmışlardır. Gerçi, bu ayaklanma iyi bir sonuç vermemiştir. Fakat birçok ayaklanmalara öncü olmuştur. Örneğin; Mahmut (Mirmahmut) isyanı, Yezdanşir'in izlediği yol iyi olmadığı için onu takip eden bütün ayaklanmalar aynı sonuca mahkum olmuşlardır.

Fakat 1872 yılında Irak'ta bulunduğum müddet içinde edindiğim fikre göre, Kürtlerin bu başarısızlıklarının nedeni, kendi kuvvetlerine olan itimatlarını kaybetmeleri değildir. Çünkü Kürtlerin, her zaman ayaklanmaya hazır olduklarını müşahade ediyorum. Fakat bence neden yeniden ayaklanmak için yeterince hazırlanmamalarıdır. Bundan dolayı bütün ayaklanmalar başarısızlığa uğramıştır.

Yezdanşir'in hayatta olup olmadığını bilmiyorum. Zaten nerede olduğu da bilinmiyor. Fakat iki yıl önce Yezdanşir ile birlikte olan Mir Mahmut adında bir zat Bohtan'a geri gelmiştir. Mir Mahmut, Akre cezaevinden kaçarak Bohtan'a gelmiştir. Kendisi Vatan Dağlarından gelerek Diyarbakir'in etrafında bulunan dağlarda ayaklanma ateşi yakmış ve gelişini ilan etmiştir. Onaltı yıl boyunca kendisini ablukaya alan zincirlere ve Türklere olan kin ve nefreti şimdi onu hazır bir duruma sokmuştur. Mir Mahmut, Türkiye'ye karşı büyük bir intikam hissi beslediğinden yeni bir Yezdanşir ayaklanması çıkarılması ve Irak'ta padişah hakimiyetinin sarsılması, büyük bir ihtimaldir. Böyle bir ayaklanma çıktığı takdirde, Türklerin Anadolu'daki asker alma politikalarının bir hayli yıpranacağı kesindir. Bu nedenle bize karşı gönderilecek kuvvet ancak Kürtler için gönderilebilecektir.

Bohtan'ın şimdiye kadar Türkiye Hükümetine bağlılığının korunmasının nedeninin İngiliz altınları olduğunu işittim. Fakat bu bence tamamen doğru değildir. Burada iki şahsın büyük rolü vardır. Bunlar: Şeyh Abdullah ve Kürt İsmail Paşa dır. Şeyh Abdullah, Hazreti Halid'in soyundan geldiği için bütün müslümanlarca mukaddes bilinirdi. Müslümanlar bunun kerametlerine ve mucizelerine inanırlar. Bu kişinin Hakkari'de yapmış olduğu birçok kötü hareketi görmemezlikten geldikleri gibi hatta belki de övünüyorlar. Bu şeyh kendisi gibi birkaç Kürt eşkiya müridiyle kendi tekkesinde yani Hakkari'de oturmaktadır.

Şeyh Abdullah (Ubeydullah)'ın kudsiyeti Türkler tarafından da tasdik ediliyordu. Fakat mezkur şeyhe göre Osmanlı Hanedanı, İslam hilafetini zor kullanarak eline geçirmiştir. Bunun İslam hukukunda yeri yoktur. Bundan dolayı bu Şeyh ve ataları, İslam halifelliğini almak için Türklere karşı ayaklanan Irak Kürtlerini destekler ve korurlardı. Hristiyanların öldürülmelerine fetva veren Şeyh Hüseyin ve Tahir bizimle olan savaşların hiçbirinde savaşmaları için Kürtlere fetva vermemişlerdir. Bab-ı Ali Rusya'ya karşı cihat ilan ederek, Hazreti Halid'in soyundan olan bu şeyhleri ilk defa olarak bizimle karşı karşıya getirdiler. Fakat bu Şeyh kabilesinin sultan'a bağlılığı şüphelidir. Zaten hiç benimsememişlerdir. Ubeydullah gibi bir şeyhin savaşa iştirak etmesinin, bütün Kürt halkının savaşa iştirak etmesinin gerçek nedeni olduğu kanaatindeyim. İşte bu nedenle Türklerin savaşta galip çıkacaklarına bütün Kürt halkı inanırdı.

Böyle bir şeyhin savaş başlar başlamaz yenilmesi müslümanların maneviyatlarını kırarak beraber Bab-ı Ali de Kürdistan`da yaptığı hareketleri ve siyasetini değiştirdi. Başka bir siyaset icra edebilirdi. Bu da bizim tesirimizle olurdu. Şeyh savaşın başında üçyüz müridiyle hareket etmiştir. Zivin önündeki başarısızlığımız bu adamın yanında bulunan kuvvetlerin otuzbin kadar artmasına neden olmuştur. Gerçi Beyazıt önünde General Tirkokasov Kürtleri yenmiştir. Fakat Şeyh bu savaşta olmadığı için müslümanlar arasında şeyhin kudsiyetine bir halel getirmemiştir. Belki şeyh`in kıymetini daha da artırmıştır. Hatta Şeyh, İslamiyete olan hizmetini yapmıştır. Fakat Bab-ı Ali otuzbin Kürt beklemiyordu. Belki de bütün Kürdistanın ayaklanmasını bekliyordu. Türklerin bu konudaki ümitleri tamamıyla gerçekleşmemiştir.

İsmail Paşa`nın geri çekilmesinin Şeyh Ubeydullah`ın nüfuzu ve İngiliz altınlarının tesiri ile Bab-ı Ali Kürdistan`da sükuneti temin edeceğini sanıyordu. Kürtler için altın geçim sıkıntısını ortadan kaldıran bir geçim aracıdır. Halkın istemlerini tatmin eden altınlar genellikle bunların hürriyete olan sevgilerini ve besledikleri intikam duygularını unutturuyordu. Fakat bütün Kürt topluluğunu altınla doymak mümkün olmadığı için tabiatıyla bu hissi intikamı kalplerinden tamamıyla çıkartmak da mümkün değildir Belki gittikçe daha da artardı. Altın daima Kürtleri birbiriyle savaştırdığı için. İngiliz ve Türk bürokratları kendi amaçlarına ulaşırlardı.

Bohtan Kürtlerini ayaklandırmak mümkündür. Zira hiçbir zaman Osmanlıyı ve İngiltere`yi sevmemişlerdir. Benim kanaatime göre onlara vereceğimiz küçük bir işaretle onları ayaklandırmak mümkün olur. Bunu altınla yapamayız. Eğer altınla olursa mevcut durumdan daha iyi olmaz. Altınsız da mümkün değil, fakat altınlar verilirken rüşvet anlamında değil de ancak mükafat şeklinde verilmesi gerekir.

İngiltere`nin Irak`taki menfaatleri zaten görünen bir şeydir. İngilterenin bu Kürt memleketini sakin bir şekilde işgal etmesi ancak Bohtan Kürtlerini kendi tarafına çekmesi ile mümkündür. Bunları kendisine taraftar yapmadan amacına ulaşması mümkün değildir. Türklere karşı Kürt dağlarının İngiltere tarafından korunması veya muhafaza ettirilmesi Kürtleri itaat altına almak için hazırlanan bir ön plandır. Aynı zamanda atılan ilk adımdır.

Bence Hakkari ve Diyarbekir`de kuvvetlerimizin görülmesi, Kürtleri ayaklanmaya daha çabuk sürükleyecektir. Fakat işe bu şekilde karışacak İngiltere`nin Irak`taki menfaatlerini tehlikeye atmış oluruz. Bohtan Kürtlerinin ayaklanması bütün Kürdistan`ın ayaklanmasına neden olur. Örneğin; Yezidilerin memleketi olan Sincar`a ve diğer yerlere de sıçrayabilir ve sıçrayacaktır da.

25 B. VESİKA (SARILMIŞ)

13 Mart 1878`de Erivan Kuvvetler Komutanı General Lazufun` General Pavlov`a yazdığı mektup : Açmiyadze

1 Şubat`ta zat-ı alileri tarafından gönderilen mektupla birlikte Bohtan Kürtlerine ait Halep`teki sabık konsolosumuz İvanov tarafından yazılmış olan uyarı raporlarını memnuniyetle okudum. Mezkur konsolosunuzun fikirleri Kürtleri tarafımıza çekmek konusundaki fikirlerimle tamamen aynıdır. Şu an sulh yapılmış olduğundan bu mesele için mesai harcamak lüzumsuzdur. Fakat gelecekte bazı durumlar gerektirdiğinden bu halkı tarafımıza çekmek için mesai sarfetmek faydalıdır. Bu işi bilerek çalışmak nisbeten kolaylık sağlar ve de bunu başarabiliriz.

26. VESİKA (SARILMIŞ)

23 Kasım 1876 tarihinde, Mareşal İğnativ tarafından verilen şifreli telgraf.

“Kafkasya`da bulunan erkanın ve amirlerin geçen savaşlarda olduğu gibi Kürtlerin hissiyatlarını kazanması ve onlarla gizli ilişkiler kurması çok elzem hale gelmiştir. Türkiye idare heyetinin onları kandırarak emir altına alacağı ve İngiliz entrikalarının Kürt halkını bize karşı ayaklandırmayı başaracağı sanılıyor.

Bab-ı Ali`ye Kürtlerden altmış bin mevcutlu bir ordu çıkarma ve hatta bunları nizamiye birliklerine dönüştürme sözü verilmiştir. Gelecekte milis teşkilatı için Kürtleri daha fazla askeri hizmete çekeceklerdir.”

27. VESİKA (SARILMIŞ)

2 Aralık 1876`da General Loris Melikov tarafından General Pavlov`a yazılan, “Kürt Aşiretlerinde işlerimizin durumu”. konulu mektup ve sarılı 82 nolu vesika.

25 Şubat 1876 tarihinde zat-ı alileri tarafından gönderilen mektup sefirimiz Mareşal İğnetiv`in şifreli telgrafını dahi bağlayarak şimdiki zamanda Kürtlerle olan ilişkilerimizin durumu hakkında bilgi istiyorsunuz. Benim fikrime göre sefirimizin Kürtler için gösterdiği öfke zamansızdır. Savaş başladığında Kürtlerin alacağı vaziyet şu iki şarta bağlıdır:

a- Savaş başladığı zaman hangi cepheye doğru hücum edeceğiz.

b- İngiliz ve Türkler, Kürtleri kendi tarafına çekmek için ne kadar para harcayarak Kürt başkanlarını inandıracaklar.

Bu iki konu açıklığa kavuşmadan Kürtlerin gerek Türkiye'ye ve gerekse bize verecekleri sözler eski deneyimlerime göre kuru bir sözden ileri gitmeyecektir. Şimdi Kürtlerle olan ilişkilerimiz hakkında bilgi edindirmek için Kürtleri ikiye ayırmak gerekecektir.

a-Bizimle huduttaş olan Kars, Beyazıt vilayetlerinde oturanlar.

b- Muş ve Van vilayetleri ve sancaklarında oturan Kürtler ve bunlara bağlı olarak Kürdistan'ın başka yerlerinde bulunan Kürtler. (Çoğunlukla bizden uzaklarda oturan Kürtlerdir)

Birinci bölümdeki Kürtler aşağıdaki aşiretleri kapsarlar.

Zilanlı Aşireti: ikibin hane Cemaldini ve Sipikililer dörtbiner hane diğer küçük topluluklar, altıbin hane, Kasikanlı aşireti; altıbin hane Kars Kağızman ve Soğanlı arasında beşbinikiyüz hane Bunların yekünü yirmiüçbinikiyüz eder. Önceki savaşlarda pederleri bize hizmet eden aşiret başkanları ve benim gelişimi işiten yeni başkanlar, Gümrü'ye gelerek bağlılıklarını bildirdiler. Ayrıca hizmet etmeleri için yanıma elçiler gönderdiler. Gelen adamlara lazım olan hediyeler verilmiştir. Kendilerine verdiğim talimatta şunu ilettim; kuvvetlerimiz huduttan geçinceye kadar bekle-dur vaziyetinde bekleyin. Talan ve baskınlarda bulunmayın iyi geçim sağlayın. Bu konuda Kürtler isteklerimi kabul etmişlerdir. Birkaç aydan beri Kürtler hududu geçerek tarafımıza hiçbir baskın yapmamışlardır. Bu da kürtlerin sözlerinde durduklarını gösterir bir emaredir.

Zilanlı Kürt Aşiret başkanının yakın akrabası olan Kağızman kaymakamının verdiğim bilgilere bütün mevcudiyetiyle bağlı kalacağına eminim. Beyazıt Sancağının Kürtleri genellikle Celali Aşiretine mensup 6.500 haneden ibarettir. Bayezit Sancağı işgal edilmeden önce bunlarla ilişkilerde bulunmak zamansız olursa da savaş başlar başlamaz Kürtlerin süvari kuvvetlerimize katılmalarının sağlanması için elçiler gönderilmesi amacıyla Cafer Ağa'ya emrettim. Celali ve Cunuki Kürtleriyle kurulan ilişkilerde bu zamana kadar yapılan ve bu yolda alınacak bazı önlemler için harcamak üzere Cafer Ağa'ya ikibin ruble verilmiştir. Beyazıt'i işgal ettiğimiz zaman bu iki aşiretin Türklere katılarak bize karşı savaşacaklarına inanmam. Şimdi yukarıda gösterilen ilişkilerden fazla kürtlerle ilişkiler kurulmasına lüzum görmüyorum. Çünkü Kürtler hangi tarafta olurlarsa olsunlar, büyük paralar karşılığında onları tarafımıza çekebilirsiniz.

İkinci bölüm ise : yani Van ve Muş ile Kürdistan'ın diğer bölümlerinde

bulunan Kürt aşiretlerine gelince bunların alacakları durum savaşın başarıya ulaşmasına bağlıdır. Kürt süvari milis kuvvetlerimizin faaliyetleri ise iae ve geçimlerine bağlıdır. Eğer iaeşeleri iyi ise faaliyetleride iyi olur. Bu konu hakkında Tiflis şehrinde toplanan komisyona verdiğim bilgilerin gözetimi altında bütün milis kuvvetlerine hangi aşirete bağlı olurlarsa olsun aynı oranda maaş verilmesini teklif etmiştim. Kürtlerden müteşekkil milis kuvvetlerinin çokluğuna bakılmaz faaliyetlerine bakılır. İşte geçen savaflara iştirak eden doksan milis bölüğü ki onsekiz alay eder iaeşeleri iyi temin edildiğı için bir derece daha iyi hizmet vermişlerdir. Demek oluyor ki maişet oranı hizmet oranından fazladır. Bundan dolayı Kürtler geçen savaşta iyi hizmet vermişlerdir. Nedeni ise maişetlerinin iyi olmasıdır. Bu teklifim üzerine General Melikov da, Dağıstan süvari alayı neferlerine beş rubleden daha fazla maaş ödenmesi teklifinde bulunmuştur. Ben bunu iyi karşıladım. Fakat savaş kolordusunda bulunan tüm milis kuvvetlerine verilmesini teklif ettim.

İşte şimdi teşekkül edilmiş veya edilecek olan milis Kürt kuvvetlerine on ruble maaş ve tayin bedeli olarak da oniki ruble yekun yirmiiki ruble verilecektir. Bu para iaeşelerine karşılık olarak verilirse değil bizim Kürtleri, Van ve Muş Kürtleri ile diğer Kürtleri de bize taraftar yapar.

Özet olarak; Kürtlerden ayrı ayrı şahıslara para harcamaktansa yukarıda gösterilen şekil daha iyi olur. Zira her iki sınıfa da eşit olarak yaklaşmış oluruz. Benim fikrime göre Kürt başkanlarına verilen paranın Kürt milis kuvvetlerine verilen paraya eşit olması gerekir ve öyle de olmalıdır.

Yukarıda izah ettiğim gibi, milis kuvvetlerine ne kadar fazla maaş verirsek o kadar randıman alırız zat-ı alilerinizin Grandok Hazretleri nezdinde yardımcı olmasını rica ederim.

28. VESİKA (SARILMIŞ)

Yüzbaşı Artonof'un raporlarından ve Ermeni Karkmazyanis'in Kars'tan yazmış olduğı mektuplardan çıkarılan özet:

“Kürt Başkanları Kasım Ağa, Mahmud Ağa ve Ahmet Ağalar Mareşal Paşa tarafından çağrıldılarsa da kendilerinden süvari kuvvetlerin teşkili isteneceğini bildikleri için, paşanın çağrılarına gitmemişlerdir.

Rus kuvvetleri Arpaçay'ı geçtikten sonra, savaşın başında bunlar önce birkaç birlik teşkil ederek Ruslara katılacaklardır. Böylelikle Tüklere karşı savaşmaya hazır olacaklar.

Cemedanlı ve Zilanlı ile Kasıkan Kürt aşiretlerinin nüfus sayımlarının yapılması için hükümet tarafından Kars'tan Hatunoğlu Bekir adında bir memur görevlendirilmiştir. Memur aşiret halkına şöyle demiştir, "Türkiye Hükümetinin emriyle Kürtlerden süvari kuvvetleri teşkil edilecektir". Buralarda bulunan aşiretler binaltıyüz mevcutlu bir kuvvet teşkil edeceklerine söz vermişlerdir.

İşte bu memurun verdiği bilgilere göre: toplanacak milis kuvvetler yeni sistemle silahlanacaklar ve bu yeni silahların kullanımı için Kars'a gidip orada talim ve eğitim göreceklidir. Kürtler bazı nedenlerle Kars'a gitmeyeceklerini beyan etmişler ve nedenleri de haklı görülmüştür.

Bu nedenleri aşağıdaki gibi sıralıyabiliriz.

1-Atları çok kıymetli ve Kars'da çok soğuk olduğundan beslenmeleri mümkün değildir. Kars'ta hayvan yemi çok az olduğu gibi büyük zorluklarla elde edilecektir.

2-Kürtlerin en fazla korktukları şey: Kars'a gelir gelmez hayvanlarının ellerinden alınarak nizami süvari birliklerine verilmesi ve kendilerinin de piyade olarak askeri hizmet yapmaları idi.

Askeri kuvvetler için toplanan yardımlar, aşiret halkından zorla alınmıştır. Örneğin: Zilanlı Cemedanlı ve kasıkanlı Kürtlerinden otuzbin kuruş toplanmıştır. Bu paranın zorla toplandığından kimsenin şüphesi yoktur. Zira bu paranın toplanması bütün Kürt topluluklarını heyecana getirdi. Bundan birkaç gün önce Erzurum Valisi İsmail Paşa, Kürt Kaymakamlarını Kars telgrafhanesine çağırarak aşağıdaki bilgileri iletmiştir.

Telgrafın sureti :

Arpacay mıntıkasında bulunan Kürtler Ruslarla hem hudut olduklarından Ruslarla çıkabilecek bir savaşta düşman kesinlikle kendilerine büyük zarar verecek ve Kürtler Ruslardan büyük eziyet göreceklidir. Bu durumda devletimizin şerefi kırılacağından bu durumu arzu etmiyorum. Rusların bize savaş ilan etmesi bizden bir şehri işgal etmek için değildir. Fakat bütün İslam alemine karşı bir savaş başlatmak istiyorlar ki o da İslam alemini ortadan kaldırmak istemelerindedir.

Rusya'nın bu emelini anladığımızdan, bütün varlığımızla memleketin korunması için düşmanı hudutlarımızdan içeriye geçirinceyeceğiz Bundan dolayı

içinizde silah tutabilecek olanlar hemen silahlarına sarılmalıdırlar. İslam adına emrediyorum; aile, mal ve başka neyiniz varsa düşman baskınına uğramaması için şimdi düşünüp ve mutasarrıfla dahi uzun uzadıya görüşerek bunları içe doğru naklediniz. Bu konuda çok acil cevap bekliyorum. 16 Şubat 1877

Erzurum Valisi
İsmail Paşa

Kars Sancağı Kürtlerinin Kars'ta İsmail paşa'ya verdikleri cevabın sureti:

“Düşmana karşı savaşmak bizim borcumuzdur. Fakat aile ve hayvanlarımızı memleketin içine doğru nakletmek şimdi mümkün değildir. Bunun için de nakletmeyeceğiz. Birkaç gün sonra yaylalara çıkacağız. Yalnız, zat-ı alileri savaş başlar başlamaz er, fazla beş gün içinde bize bilgi veriniz. Emirleriniz üzerine, bütün savaş hazırlıklarımızı yaparak, Allah'ın yardımıyla düşmanla savaşacağız.

Şubat 1877 Kars

Bunu izleyen telgrafta, başa geçen Ahmet ve Mahmut Ağalarla, Kasıkanlı Reşid Ağa çağrılarak, savaş ilan edildiğinde Kürtlerin eski yaylalarına gitmeyi, Gök dağına gideceklerine ilişkin imzaları istenmiştir. Kürtler muvafakiyet vermeyerek aralarında bu sözü ifa etmemeye karar vermişlerdir. Her ne suretle olursa olsun yine Kürtlerden imzalı bir yazı almak ve gereğini yerine getirmek için Kürtlere aşağıdaki listede belirtilen hediyeler verilmiştir.

Ahmet Ağa'ya, bir kılıç ve dört arşın kumaş (yani bir takım elbiselik), oğluna: bir kılıç, Reşit Bey'e :bir takım elbiselik kumaş,

Ayrıca Reşit Bey ikaz edilerek, savaş başlar başlamaz kendisine bağlı olan Kürtlerle birlikte tarafımıza geçmeye hazır olması emredilmiş ve hatta Reşit Bey imza dahi vermiştir. Türkler, Kürtlere savaşta kendilerine katılmaları için çok ısrar ederlerdi. Örneğin; Cünükan Aşiretinden Bedir ve Osman Ağalar ile Zılanlı Aşiretinden otuz haneyi Rusya'nın içindeki Kağızman Sancağına başarıyla naklettikten sonra İsmail Paşa; Kars mutasarrıfına aşağıdaki telgraf çekilmiştir. “Bunları, memnun edecek şekilde çok iyi bir yere yerleştiriniz. Kendilerini şehir merkezlerine çağırın, çok iyi karşılayın ve yedin, içirin ta ki, bizler bunları başka Kürtlere göstererek onları da getirebilelim. Biz Rusya'daki Kürtleri bu şekilde tarafımıza çekebiliriz.”

Kürtlere hediyeler verdiğimizizi duyan İsmail Paşa, 18 Mart 1877 tarihinde Kars mutasarrıfına aşağıdaki telgrafi göndermiştir.

“Asırlık düşmanımız, nüfuzlu Kürt başkanlarına çeşitli hediyeler dağıtarak, Kürtleri kendilerine taraftar yapmak için durmadan çalışmaktadır.

Sizin de aynı başkanları çağırarak hediyelerle ve üstelikte bazılarını silah ve saatlerle mükafatlandırarak tarafımıza geçmelerini sağlamanız gerekir. Bu nedenle durmadan çalışınız.”

29. VESİKA(SARILMIŞ)

19 Ocak 1878 tarihinde, General Loris Melikov tarafından Başkumandan Grandok`a verilen raporun özetidir.

“Kürtler hakkında, Erivan kuvvetlerinin savaşımdan beklediğimiz ümitlerin boş çıkması, bizim yanlışlarımızdan kaynaklanmıştır. Erivan kuvvetlerinin fazlalığına “güvenmeyerek” büyük bir bölümü takviye etmemiz gerekirken, mezkur kuvvetlerin mevcutlarını yalnız Kürtler ile doldurduk. Böylece bu kuvvetler kendi haline bırakılmıştır. Fakat kuvvetlerin Kürtler üzerindeki tesirleri hemen hemen hiç görülmemiştir.

Kürtlerin bize katılmaları genellikle başarılarımıza bağlı ise de, Erivan kuvvetlerinin hareketinden bazı sonuçlar bekleyebilirdik. Gelecekte çıkabilecek savaşlarda, hareketimizin sol kolunun ulaşım noktasında ve çok yakınında Kürdistan bulunacağından Kürt meselesi daha fazla ehemmiyet kazanacaktır. 1878 yılında yapılan savaşla Erzurum işgal edildikten sonra, tarafımıza yapılacak askeri hareket hakkında Loris Melikov aşağıdaki gözlemlerde bulunmuştur ve fikirlerini açıklamıştır. Soğanlı`nın ötesine kuvvetlerimiz hücumla geçmeden önce sol tarafımızın güvenliğinin sağlanması gerekir. Şimdi bu tarafta düşmanın birkaç tabur kuvveti vardır (Yani tahminen sekiz ila on tabur civarında oldukları sanılıyor). Hınıs tarafımızdan işgal edilmiştir. Muş`un işgali için önlemler alınmaktadır. İlkbahara kadar Harput`a yaklaşmak çok önemlidir. Bu hareketin dikkatle yapılması için, düşman kuvvetlerini takviye etmezse bile Erivan kuvvetleri piyadesi ile beraber Muş ve Harput (Elazığ) istikametlerine doğru harekete geçmek lazımdır. Soğanlı`nın öte tarafındaki Erzurum Kalesi önünde yapılacak hareketimizde, Kürtlerin bize ne dereceye kadar bağlı kalacakları, bize ne kadar yiyecek ve hayvan yemi satacakları, düşmanın çabalarıyla buradaki kuvvetlerimizin davranışlarına bağlıdır.

Türk Hükümetini, Kürt ileri gelenlerinin İstanbul`a çağırarak bunları kendi kuvvetlerine katmaya çalışacağı şüphesizdir. Bu alanda bütün önlemleri alacaklardır. Geçen yıl bu konuda ihmal ettiğimiz çalışmalar için bu kış bütün varlığımızla çalışmak zorundayız. Çünkü kar eriyip Kürtler yaylalarına çıktıkdan

sonra onlarla ilişki kurmak çok zorlaşır. Bu konu şimdi ordunun ve idarenin başında İsmail Hakkı Paşa'nın bulunmasıyla daha fazla önem kazanmıştır. İsmail Hakkı Paşa'nın Kürtlüğünden dolayı Kürtler ona yakınlık gösterirler. Kürt meselesine gelince genellikle Erivan kuvvetlerinin savaş kabiliyetine bağlı olup kendi idareleri hakkında tarafımdan General Lazerov'a açık emirler verilmiştir.

30. VESİKA (SARILMIŞ)

11 Aralık 1877 tarihinde General Loris Melikov tarafından General Şelkovinkov'a yazılan mektup :

Mektubun metni kitabın aslında olduğu halde tercüman tarafından herhalde kendi fikrine veya o günün siyasetine ters düştüğü için yazılmamıştır. Ben mektubu görünce tercüme etmekten vazgeçtim.

51. VESİKA (SARILMIŞ)

“Hınıs Kalesinin işgalinden sonra Türkiye Kürtleriyle ilişkiye girmek lazımdır ve zamanı gelmiştir. Bu işin bizim için her bakımdan büyük bir önemi vardır. Kürtleri kendimize taraftar etmek bundan sonra yapılacak askeri harekette bize gerçekten büyük faydalar sağlar. Eğer askerlerimiz taarruza geçerlerse o vakit size hakiki bir fayda temin edilecektir. O vakit bizler Türkiye Hükümetini gerçekten çok müşkül bir duruma sokacağız. Bilindiği gibi Türk Ordusundan birçok Kürt istihdam edilmiştir. Bazı nüfuzlu kişilerin vasıtasıyla orduda bulunan kürtlerin kaçmaları sağlanırsa bizim için birçok fayda sağlanmış olur. Bu millet parayı çok sever. Bunların başkanlarını tarafımıza çekmek için para harcamaktan çekinmemek gerekir. Bununla beraber gerçek başkanları seçmek lazımdır. Bu başkanlardan da gerçekten nüfuz sahibi olanları seçmeliyiz. Kürtlerle ilişkilerin çok önemli bir konu olduğunun bilinmesi gerekir. Onun için bizler bu konuya büyük önem veririz ve birçok fayda bekleriz. Gerek içinizde bulunan Kürtleri ve gerekse Türkiye Kürdistan'ında bulunan Kürtleri elde etmek zorundayız. Bu konuyla şimdiye kadar Erivan Kuvvetleri Komutanlığı ilgilenirdi. Bundan dolayı beklediğimizin altında faydalar elde ettik. Şimdiki durumda ise bu konunun ileriye sürülmesi ve bunun için de bütün varlığımızla çalışmamız gerekir. Yoksa kaybederiz. Çünkü bir daha tekrar ediyorum Kürtlerin bize katılmalarının sağlanması Türkiye Hükümetinin gerçekten büyük bir müşkülle karşı karşıya getirilmesi demektir. (Hem ordudaki asker ve subay sayısı azaltılmış olacak ve hem de Türklerin Kürdistan'daki hareket kabiliyetleri yok edilecektir.)

31. VESİKA (SARILMIŞ)

4 Ocak 1878 tarihinde General Loris Melikov tarafından Başkumandan Grandok'a yazılan ve gönderilen raporun sureti:

Yukarıda adı geçen raporun içinden çıkan rapor aşağıdadır.

II NO'LU VESİKA HASANKALE (PASİNLER)

“İsmail Hakkı Paşa'nın mareşal olarak Türk Ordusuna atanması bizim için çok tehlikelidir. Çünkü kendisi Kars'ın Kürtlerinden büyük bir aileye mensup olduğu gibi Erzurum'da da pekçok akrabası ve taraftarı vardır. Bu zat ne suretle olursa olsun Kürtleri bize karşı ayaklandırabilir ve belki de başarıya ulaşır. İsmail Hakkı Paşa'nın yapacağı hareketi önlemek için daha şimdiden etkili önlemler almak lazımdır. Buradaki durumumuzla Türkiye Hükümetinin bize karşı bütün Kürt milletini ayaklandırmak için almakta olduğu önlemleri gözönünde bulundurmamak istersek Erivan kuvvetlerinin yeterli asker sayısına sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Hiç olmazsa bir alay piyadeyle takviye edilmesi gerekir. Bu kış Muş'un sekiz piyade taburu ve iki süvari alayından müteşekkil bir kuvvet tarafından işgal edilmesi ileride yapılacak olan Erzurum önündeki savaşımız için çok daha fazla kolaylık sağlayacaktır. Bu işgal, Kürtleri tarafımıza çekmek ve ilkbaharda yapacağımız savaş hazırlığı için büyük faydalar temin edecektir. Bu planların yaşama geçirilmesi için yeterli askeri kuvvete ihtiyaç vardır.

Beyazit tarafından Van'a doğru yapılacak bir askeri harekete karşı Bayezit'in korunması, Erivan kuvvetlerinin ulaşım yollarının korunması, düşmanın bu ulaşım yollarını tesir altında bulundurmaması için en aşağı bir tugay piyadeye ihtiyaç duyulmaktadır.

Bizim için çok önemli olan bu konunun temin edilmesini zat-ı alinizden beklerim.

Kürt halkı arasında çıkan bazı kargaşalıklar nedeniyle yerli halkın yiyecekleri Hasankale'ye nakil etmemeleri üzerine Hasankale'de bulunan Böjeğorudiski'nin Dragur alayını Manferel alayı ile takviye ettim. Erivan ve Soğanlı kuvvetlerinin ulaşımını temin etmek için oralarda bulunan bu kolun komutanı General Dohroskov'a görevi devrettim.

32. VESİKA (SARILMIŞ)

Başkumandanın Erzurum vilayeti halkına bildirisidir.

Erzurum Vilayeti Halkına:

Bana emanet edilen Kafkasya Ordusu kuvvetleri arazinize girmiş bulunuyor. İmparator Hazretleri adına aşağıdaki bildiriye dağıtmayı bir hizmet borcu biliyorum.

Rus Kuvvetleri, Türkiye Devleti'nde yaşayan halkı yok etmek için arazinize girmiş değildir. Sakin olan ve kendi işlerinde çalışan bir halkı imha etmek maksadında olan bir planımız yoktur. Fakat zayıf olan ve tazyik altında yaşayan halkı kurtarmak için bizler gelmiş bulunuyoruz ve aynı zamanda sizi zulümden kurtarmak maksadıyla gelmişiz. Eğer dikkat ederseniz zaten bu maksatlarımızı çalışmamızdan ve hareket tarzımızdan anlaşılır. Siz de, sakin bir şekilde mallarınızı ve canlarınızı koruyunuz ve kuvvetlerimize güveniniz. Kuvvetimize güvendiğiniz takdirde hiç kimse başınızdan bir kıl dahi koparmaya yetkili değildir ve de koparamaz. Ordu Kumandanı General Loris Melikov gerekli emri vermiştir. Aranızdan bazı kimseler silahlı kuvvetlerimize karşı silah kullanmaya kalkarsa, bunun cezası yalnız kendi kabahatinden dolayı kendisine verilecektir. Başkaları zarar görmeyecektir.

Kürtler İslamiyeti kabul ettikten sonra eski adetleri üzere yine yaşamlarını devam ederlerdi. Emevilerin ve Abbasiler ile Osmanlılar zamanlarında da aynı yaşama devam etmişlerdir. Yerleşmiş kürdler; Askeri ve vergi bakımından her türlü mükelifiyeti kabul ederlerdi. Aşir denen Köçer kürtler ise yılda bir kere olmak üzere, oda canlı olarak koç, koyun, deve gibi hayvanları hakim veya hakimin temsilcilerine verirlerdi. Savaşa hiç yada çok az iştirak ederlerdi.

Axir anlamı bir zamana kadar (İyarşir) anlamını taşırdı. Daha sonra kürtler Araplarla ihtilat ettiklerinden kürt köçerlerine ad olarak kullanılmaya başlanmıştır. Zira kürtler insani ilişkilerde aşağıdaki adlarla anarlardı.

Mal-Bira, Pismam-Lezim, Xilami, Bavik, Tire. Hoz bunların birinde Aşirat geçmiyor Aşiret nereden yaylalara gitselerdi; o yeri harab edercesine alt üst ederlerdi. Bazen büyük kavgalara neden olurlardı. Valilerin görev alanlarının değişmeleri ve hatta valilerin görevlerden almalarına neden olan bu aşiretler. 1800 yıllarında daha büyük olaylara neden olurlardı. Bunları bir nizam altında toplamalarını sağlamak ve askeri görevlerini ifa etmeye alıştırmak lazımdı. Osmanlıların savaşlarda yenilgileri ve asker bakımından sayıca azkalmaları Hristiyan ve İslami olmayan diğer din mensubları askeri görev alanlarından uzaklaştırma düşüncesi artık bu aşiret denilen kürt köçerlere bir nizama bağlama zamanı gelmişti.

Yerleşmiş kürtleri orduya vermiş oldukları asker Sayısı:

H: 996. M: 1587 tarihlerinde; Zülkadriye Vilayeti: Yirmi dokuzu Zaamet diğerleri Emirler, Timarlar, Cübelular, yekün.: 5100

Erzurum Vilayeti : Beşbin iki yüzyetmiş dokuzu kılıçlı,

Yüzyirmisi zaamet. Timar ve cübelularıyla yekün.: 7800

Haleb vilayeti : 903 kılıçlı yüzdördü zaamet, timar ve cübelularla

Haleb vilayeti: 903 kılıçlı yüzdördü zaamet, timar ve cübelularla
yekün : 2500

Rıka vilayeti : altı yüz elliüz kılıç altı yüz onaltı zaamet, Tezkereli ve tezkeresiz, emir ve zaimler yekün : 1600

Diyarbakir vilayeti : yediyüz otuz kılıç zeamet ve hükümetleriyle

yekün : 9043

Cildir vilayet : altyüz elli altı kılıç, doksanyedi zeamet, Tezkereli ve tezkeresiz, yekün : 1800

Kars vilayeti : binikiyüz altı kılıçtır. Yekün : 1350

+ _____
29193 asker

Musul ve Bağdat vilayetleri ise genellikle hükümet halinde yaşarlardı. Bunların askerleri kendilerine ait olup Savaşlarda, Askerlerini toplayıp kendi bayrakları altında savaşa iştirak ederlerdi.

Yukarıda geçen nedenlerle artık Aşiret efradlarını askerliğe alıştırma zamanı gelmişti.

Hamidiye Hafif Süvari Alayların: Alay Komutanları, yeri birlik sayıları ve idare memurları ile alay nosu

Sıra	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
1			Sipikan	Dutak-Ahlu	400	400	250	650

Albay	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik	Beşinci Birlik
Albay : Halil Bin Abdullah Bey (Haliz Abdullah Bey daha sonra atanmıştır)	Yüzbaşı : Dumuş Yüzbaşı : Ömer Ağa, Vekil Üsteğmen: Feyzullah Efendi zade	Yüzbaşı : Ali Ağa Yüzbaşı : Feki Hüseyin, Vekil Üsteğmen: Yusuf Ağa	Yüzbaşı : Halil Efendi, Vekil Yüzbaşı : Zahreb Ağa, Vekil Üsteğmen: ömer Ağa	Yüzbaşı : Süleyman Bey, Vekil Üsteğmen: Murad Bey	Yüzbaşı : Fuad Bey Yüzbaşı : Arabtehmi Bey, Vekil Üsteğmen: Mehmet Rafat Bey
Binbaşı : 1 = Mehmet Bedi Efendi Binbaşı : 2 = Hacı Efendi	Teğmen: Mustala Efendi Teğmen: Osman Bey Teğmen: Derviş Bey	Teğmen: Şerif Ağa Teğmen :Alaş Teğmen : Yakub	Teğmen : Tayar Bey Teğmen : Osmân Bey	Teğmen : Yusuf Bey Teğmen : Yeşar Bey Teğmen : Derviş Ağa	Üsteğmen: Said Bey Teğmen : Derviş Teğmen : Abid Bey
Yüzbaşı : Çiçmid Ağa Katib : 1 = Süleyman Efendi Katib : 2 = Hasen Efendi					
Üsteğmen: Abdi Ağa, Sancaktar					

Not Bu alayın beş birliği vardır. Bunlar kendilerine Hamidiye Alay kanunlarına öre manî veya aynelî türükleri bulmak zorundadır.
ANTEP : Dutak yerleşme ve dağıtma yerleri.

Sıra	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
2		Alay Komutanı	Spikan(Sipikanlı)	Hosuna	400	400	175	575

Yarbay	Binbaşı	Binbaşı	Yüzbaşı	Yüzbaşı	Üsteğmen	Üsteğmen	Teğmen	Teğmen	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik																		
Ali Rozunzade Hüseyin Hüsnü Bey	Hüseyin Bey	1 = Yusuf Elendi	2 = Ali Elendi	Ahmed Bey Ali Torun (Dördüncü Osmanlı İftihar madalyalarına sahiptir.)	1 = Teyfur Bey	2 = Mustafa Bey	Hacı İbrahim	Teymur Ağa	Hüseyin Ağa, Kumandan	Hayder Ağa, Vekil	Halid Bey	Süleyman Bey	İbrahim Ağa	Zeyneltin Ağa	Ali Ağa, Birlik Kumandan	Nadir Ağa, Vekil	Seyit Muhammed Elendi	Arab Ağa	Mehmed Ağa	Adullah Ağa	Hüseyin Ağa, Kumandan	Nadir Ağa, Vekil	Şükrü Bey	Feki Mehmed Bey	Mehmed Ağa, Komutan	Mirze Ağa	Mehmet Elendi	Mehmed Ağa	Yusufl Ağa	Halib Ağa

Düğünceler : At ve martı tülekleri sonrada temini 6 eksik kılıçları artık kalmamıştır. Bir yıl sonra piyadeleri tekmiil emmişlerdir.

Not Dağlıan saha ANTEP = DUTAK

Sıra	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
3		Alay Komutanı	Spiki (Sipikanlı)	Cermal Verdi (Cebel ardi)	400	400	225	625

Albay	Yarbay	Binbaşı	Binbaşı	Yüzbaşı	Yüzbaşı	Üsteğmen	Üsteğmen	Teğmen	Teğmen	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik																						
Nurettin Bey (3 medalye madalya sahibidir.)	Hasan Bey (4 medidi, 4 Osmanlı, bir genel İftihar madalyasına sahiptir.)	1 = Hasan Bey	2 = Ahmed Ağa (4 adet genel İftihar madalyaya sahiptir.)	1 = Cafer Ağa (5 inci genel İftihar madalyaya sahiptir)	Abdurrazak Elendi	Mustafa Elendi	Maksut Bin Hasen, Sancaktar	Kamil Ağa, Birlik Komutanı	2 = Osman Ağa, Vekil	Şükrü Ağa	Mehmed Elendi	Ahmed Ağa	Cafer Ağa (5 inci genel İftihar madalyaya sahiptir)	Abdurrazak Elendi	Mustafa Elendi	Maksut Bin Hasen, Sancaktar	Fahri Ağa (Girid madalyasına sahiptir.)	Murad Ağa, Vekil	Halid Ağa	Mehmed Ağa	Mustafa Ağa	Hüseyin Ağa	Kalubat Ağa	İsmail Elendi, Vekil	Bedi Ağa	Mehmed Ağa	İbrahim Ağa	Hasan Ağa	Hüseyin Ağa	Mustafa Bey, Birlik Komutanı	Yusufl Ağa, Vekil	Maksul Bey	Ömer Ağa	Musa Ağa	2 = ?

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
4			Zilanlı (Zili)	Toprak kale (Eleşgirt Armat köyü)	250	250	360	610

	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik
Albay	: Nuri Bey			
Yarbay	: Selim Paşa (Tuğgeneral rütbesine sahiptir. Aynı zamanda 4 adet Osmanlı nişan madalyası vardır.)	: 1 = M. Salih Efendi : 2 = Hino Ağa Üsteğmen: 1 = Sait Bey Üsteğmen: 2 = Ali Ağa Teğmen : 1 = Reşit Ağa Teğmen : 2 = Musa Ağa	: 1 = Mustafa Ağa, Kuluhan : 2 = Hüseyin Ağa, Vekil : 1 = Hüseyin Ağa : 2 = Mehmed Ağa, Vekil : 1 = Harmit Bey : 2 = Halit Bey : 1 = Receb Ağa : 2 = Hasan Ağa	: 1 = Ahmed Ağa : 2 = Nebi Ağa, Vekil : 1 = Eyüb Ağa : 2 = Nebi Ağa : 1 = Rizgo Ağa : 2 = Serhing Ağa
Binbaşı	: 1 = Ali Bey			
Binbaşı	: 2 = Medet Bey (4 adet Osmanlı nişan madalyalarına sahiptir.)			
Alay Ktb.	: İshak Efendi			
Alay Ktb.	: Süleyman Bey			
İmam	: Ömer Efendi			

Not : Bu birlikler sonradan nefes ve martirlerini tekamül etmişler. Selim paşanın yeğeni Eyüb Paşa Rus Kürteninden kürleri getirip iki alay çıkaracaklarını söz vermişlerdir. Getirmeyi başaramadıklarından başka alaylarının kadrolarına geçmek zorunda kalmışlardır.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
5	Yarbay	Muharrem Bey (Beşinci meciדיیه nişanına sahiptir.)	(Zilanlı) (Zili)	Karakilise (Eleşgirt ovası AĞRI)	450	450	250	700
Yarbay	Muharrem Bey (Beşinci meciديیه nişanına sahiptir.)	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik			
	Yüzbaşı : 1 = Mehmed Ağa, Birlik Komutanı	Yüzbaşı : 1 = Abdulkadir Efendi, Komutan	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Sait Efendi, Komandan	Yüzbaşı : 1 = Veli Bey, Kumandan				
	Yüzbaşı : 2 = Rızvan Bey, Vekil (Dörtüncü meciديیه ma-dalyasına sahiptir.)	Yüzbaşı : 2 = Mehmet Efendi, Vekil	Yüzbaşı : 2 = Çimşit Bey, Vekil	Üsteğmen: 1 = Zübeyir Ağa				
	Üsteğmen: 1 = Musa Bey	Üsteğmen: 1 = Yusuf Bey	Üsteğmen: 1 = Mehmet Reşit Bey	Üsteğmen: 2 = İsmail Ağa				
	Üsteğmen: 2 = Ali Ağa	Üsteğmen: 2 = Ahmed Bey	Teğmen : 1 = Yusuf Ağa	Teğmen : 1 = Tahir Ağa				
	Teğmen: 1 = Şeyh Sait	Teğmen : 2 = Yusuf Ağa	Teğmen : 1 = Mahmut Ağa	Teğmen : 1 = Tahir Ağa				
	Teğmen: 2 = Osman Bey		Teğmen : 2 = Mustafa Ağa	Teğmen : 2 = Simko Ağa				
Yarbay	Hüseyin Bey (Dört Osmanlı madalyası sahibidir.)							
Binbaşı	1 = Resul Bey (Dört meciديیه madalyasına sahiptir.)							
Binbaşı	2 = Halid Bey							
Yüzbaşı	Reşid Bey							
Alay Ktb.	1 = Ali Rıza Bey							
Alay Ktb.	2 = Ahmet Bey							
Tb. İnanı	Şeyh Ahmed Efendi							
Teğmen	Hasan Bey, Sancaktar							
Not	Dağıma yerleri karakilise (Ağrı) yakın Eleşgirt ovasında yerleşmişlerdir. Bu alayı teşkil eden Selim Paşa'nın yeğeni Eyüp paşa Rusya'da kendilerine bağlı kurdleri getireceğini fakat alınan sıkı önlemlerden dolayı getirmeyi başaramamıştır. Daha sonra alaydan el çekmiştir.							

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Açıret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
6		Karapa Pak. ve kürdler	Karapa Pak. ve kürdler	Eleşirt ve karakilise	400	400	150	650

Albay	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik
Yarbay	Yüzbaşı : 1 = Ömer Ağa, Ku- mandan Yüzbaşı : 2 = İskender Bey, Vekil Üsteğmen: 1 = Hüseyin Ağa Üsteğmen: 2 = Aydın Ağa Teğmen : 1 = Şahbaz Ağa Teğmen : 2 = Hasen Ali Bey	Yüzbaşı : 1 = Mustafa Bey, Ku- mandan Yüzbaşı : 2 = Oruc Bey, Vekil Üsteğmen: 1 = Abdulsamed Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Alaettin Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Nemez Bey, Ku- mandan Teğmen : 2 = İmail Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Osman Ağa, Ku- mandan Yüzbaşı : 2 = Sefer Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Ali Mehmed Bey, Ku- mandan Üsteğmen: 2 = Musa Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Ali Bey, Kumandan Teğmen : 2 = Kara Bey, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Hacı Ahmet Bey, Ku- mandan (Üç meciדיye madalyasına sahiptir.) Yüzbaşı : 2 = Abdullah Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Kahraman Ağa, Ku- mandan (Dört Osmanlı madalyasına sahiptir.) Üsteğmen: 2 = Hüseyin Bey, Vekil Teğmen : 1 = Hasen Bey, Ku- mandan (Beş meciديye madalyasına sahiptir.) Teğmen : 2 = Safer Ağa, Vekil (Dört meciديye ma- dalyasına sahiptir.)
Binbaşı	: 1 = abduillah Elendi (Dörtüncü Osmanlı ma- dalyasına sahiptir.) : 2 = Hanbaba Bey			
Binbaşı	: (Kidemli) Arslan Bey			
Yüzbaşı	: 1 = Seyfettin Bey			
Alay Ktb.	: 2 = Yunus Bey			
Alay Ktb.				
İmamı	: Torak Bey			

Not Sonunda bu zat Yarbay olur. Bu Alay Karapapak mahacirler ve yerli kürdler tarafından teşkil edilmiştir. Aşiretli kürdler bu alayda ye almamışlardır. Kanımca Ağa kelimesi kürdler için, bey kelimesi de ka-
rapapaklar için kullanılmıştır. Fakat açık bir şekilde ifade kullanıma rastlıyamadım. Bu deyim yalnız 6. ve 7. alaylar için geçerlidir. Yoksa diğer alaylar zaten topyekün kürdlerdir. Onlarda da bey yüksek rü-
beyle ulaşıyorsa, ağa ise bir rübe aşağısına denir.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	Al Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
7		Alay Komutanı	Terekmen ve yerli kürdler	Tutak-Karakilise arası	300	300	200	500

	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik
Yarbay	Tevlük Bey (Somra Mustafa bey atanmıştır. Bunun rütbesi Albaydır.)	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Ağa, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = Recep Bey, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = Osman Elendi, Kumandan
Yarbay	Taşlan Bey, Vekil (Dördüncü Osmanlı, beşinci mecidiye madalyalarına sahiptir.)	Yüzbaşı : 2 = Mustafa Ağa, Vekil (Beş mecidiye madalyasına sahiptir.)	Yüzbaşı : 2 = İsmail Ağa, Vekil (Beş mecidiye madalyasına sahiptir.)	Yüzbaşı : 2 = Süleyman Ağa, Vekil (Beş mecidiye madalyasına sahiptir.)
Binbaşı	1 = Abdulkadir Ağa (Beş mecidiye madalyasına sahiptir.)	Üsteğmen: 1 = Hüseyin Bey, Kumandan (Beş mecidiye madalyasına sahiptir.)	Üsteğmen: 2 = Polat Ağa, Vekil	Üsteğmen: 2 = Ferah Ağa, Vekil
Binbaşı	2 = Süleyman Ağa (Dördüncü mecidiye madalyasına sahiptir.)	Teğmen : 1 = Ahmet Ağa, Kumandan	Teğmen : 1 = Osman Ağa, Kumandan	Teğmen : 1 = Mecnun Elendi, Kumandan
Yüzbaşı	(Kıdemli) Mola Hüseyin Ağa	Teğmen : 1 = Bayram Bey, Kumandan	Teğmen : 2 = Bahriyar Elendi, Vekil	Teğmen : 2 = Ali Kerim, Vekil

Al. Yazıcı : 1 = Hasen Ağa

Al. Yazıcı : 2 = Muzaffer Bey

İmam : Ali Elendi

Üsteğmen: İsmail Ağa, Sancaktar

Not : Bu alay kaskyada mehacir olarak gelen ve Antep-Tutak ile karakilise arasında yerleşen Terekme ve Karapapaklar ile yerli kürdlerden teşkil edilmiştir. Kürd Aşiretleri katılmamışlardır. Bundan dolayı bazen aşiret ve bunların arasındaki kargaşa çıkıyor.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
8	Yarbay: 1	Zekeriya Ağa (Daha sonra Yarbay rütbesiyle Al Rıza bey atanır. Zekeriya Bey üçüncü mecidiye madalyasına sahiptir.)	Keşvan	Pasin (Hasenkale)	200	200	175	475

Yarbay	Zekeriya Ağa (Daha sonra Yarbay rütbesiyle Ali Rıza Bey atanır. Zekeriya Bey üçüncü mecidiye madalyalarına sahiptir.)	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik
Yarbay	: 2 = Mehmel Ağa	Yüzbaşı : 1 = Ali Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Kahtaman Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Hasan Ağa, Üsteğmen: 2 = Sadun Ağa Teğmen : 1 = Mehmet Anıl Ağa, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = İbrahim Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Kasım Ağa, Kumandan. Üsteğmen: 2 = Ömer Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Hüseyin Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Cafer Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Yaver Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Adil Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Mustafa Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Yusuf Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Şahab Ağa Teğmen : 2 = Fekih Mehmet Ağa	Yüzbaşı : 1 = Mustafa Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Nurdur Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Hüseyin Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Ali Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Kürd Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Abdül Ağa, Vekil

Binbaşı : 1 = Yusuf Ağa
Binbaşı : 2 = Hüseyin Ağa
Yüzbaşı : (Kıdemli) Yusuf Ağa
Alay Ktb. : 1 = İbrahim Edhem Efendi (Beş mecidiye madalyasına sahiptir.)

Alay Ktb. : 2 = Halil Ağa
İmam : 1 = Abulkudus Efendi
Üsteğmen: Koli Ağa, Sancaktar

Nota : Bu alay 3 aşireten müteşekkildir. Sonra her bir aşiret kendi başına bir alay kurmayı teseler. (Keşvan, Berazan, Şadlıyan)

Sırası : 9	Rütbesi : Şapıkanlı ve (Bacdayanlı)	Aşiret : Şapıkanlı ve (Bacdayanlı)	Yeri : Kızıldız (Bayezit)	At Sayısı : 250	Kılıç Sayısı : 250	Piyade : 325	Toplam : 575
-------------------	--	---	----------------------------------	------------------------	---------------------------	---------------------	---------------------

Albay	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik
Albay : Mehmed Sadık Bey (Sonra aynı rütbe ile Şaban beyalandı.)	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Ağa, Kumanandan Yüzbaşı : 2 = Abdal Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Bekir Ağa, Kumanandan Yüzbaşı : 2 = Hüseyin Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Yakub Ağa, Kumanandan Yüzbaşı : 2 = Said Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Nazmi Ağa, Kumanandan Yüzbaşı : 2 = Mustafâ Ağa, Vekil
Yarbay : Mehmed Bey (Dördüncü Osmanlı madalyasına sahip, vekildir.)	Üsteğmen : 1 = Eyüb Ağa, Kumanandan	Üsteğmen : 1 = İbrahim Ağa, Kumanandan	Üsteğmen : 1 = Hamza Ağa, Kumanandan	Üsteğmen : 1 = Ramazan Ağa, Kumanandan
Binbaşı : 1 = Ali Ağa (Dördüncü mecidiye madalyasına sahiptir.)	Üsteğmen : 2 = İsa Ağa, Vekil	Üsteğmen : 2 = Evliya Ağa, Vekil	Üsteğmen : 2 = Mehmed Ağa, Vekil	Üsteğmen : 2 = Nebi Ağa, Vekil
Binbaşı : 2 = Nebi Ağa (Dördüncü mecidiye madalyasına sahiptir.)	Teğmen : 1 = Süleyman Ağa, Kumanandan	Teğmen : 1 = İbrahim Ağa, Kumanandan	Teğmen : 1 = Ali Ağa, Kumandan	Teğmen : 1 = Yusuf Ağa, Kumanandan
Yüzbaşı : (Kıdemli) (Ühyüz) Mus-tafa Ağa	Teğmen : 2 = İsmail Ağa, Vekil	Teğmen : 2 = Mehmet Ağa, Vekil	Teğmen : 2 = Mustafa Ağa, Vekil	Teğmen : 2 = Mehmet Ağa, Vekil

Alay Ktb. : 1 = Mehmed Ali Efendi
Alay Ktb. : Abdullah Efendi
İmam : Sadullah Efendi
Üsteğmen: Fâris Ağa, Sancaktar

Nota : Bu alayın at ve biraz kılıç ile Marîî tüfekleri Nüksandır. En kısa zamanında temamlanacaktır.

Sırası : 10
Rütbesi : Alay Komutanı
Alay Komutanı : Hasan Bey (Daha sonra yerine Mehmet Ali Ağa atanır, aynı rütbeyle.)
Aşiret : (Diyadin Taşkesan köyü)
Yeri : Kasatkanlı
At Sayısı : 198
Kılıç Sayısı : 198
Piyade : 350
Toplam : 548

Birinci Birlik
Yüzbaşı : 1 = Ömmer Ağa, Ku-
mandan
Yüzbaşı : 2 = Mahmut Ağa, Vekil
Üsteğmen: 1 = Esad Ağa, Ku-
mandan
Üsteğmen: 2 = Ahmed Ağa, Vekil
Teğmen: 1 = Hamid Ağa, Ku-
mandan
Teğmen: 2 = Abidin Ağa, Vekil
Hüseyin Ağa (Beşinci meciדיيه madalyasına sahiptir.)
Al. Yazıcı : 1 = İlyas Ağa
Al. Yazıcı : 2 = Abdurrazak Efendi
İmam : Kasım Efendi
Teğmen : Hamid Ağa, Sancaktar (Beşinci meciدييه ma-dalyasına sahiptir.)

İkinci Birlik
Yüzbaşı : 1 = İsmail Ağa, Ku-
mandan (Beş meciدييه madalyasına sahiptir.)
Yüzbaşı : 2 = Bekir Ağa, Vekil
Üsteğmen: 1 = Mustafa Ağa, Ku-
mandan
Üsteğmen: 2 = Resul Ağa, Vekil
(Beş meciدييه ma-dalyasına sahiptir.)
Teğmen : 1 = Musa Ağa, Ku-
mandan
Teğmen : 2 = Mehmet Ağa, Vekil

Üçüncü Birlik
Yüzbaşı : 1 = Ahmed Ağa, Ku-
mandan
Yüzbaşı : 2 = Hüseyin Ağa, Vekil
(Beş meciدييه ma-dalyasına sahiptir.)
Üsteğmen: 1 = Mehmed Kumandan
Üsteğmen: 2 = Ömer Ağa, Vekil
Teğmen : 1 = Hasen Ağa, Ku-
mandan
Teğmen : 2 = Mehmet Ağa, Vekil

Dördüncü Birlik
Yüzbaşı : 1 = Ahmed Ağa, Ku-
mandan
Yüzbaşı : 2 = Ali Ağa, Vekil (Beş meciدييه madalyasına sahiptir.)
Üsteğmen: 1 = Kasım Ağa, Ku-
mandan
Üsteğmen: 2 = Hamid Ağa, Vekil
Teğmen : 1 = Mehmet Ağa, Ku-
mandan
Teğmen : 2 = Kasım Ağa, Vekil

Not : Bu alayında atılan nuksandır, en kısa zamanında mert tükeleniyle sayılarını temaniyacaklardır.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret (Hayderandan Sayılan Mikkalî ve yerli Kürt)	Yeri Karekilis(Diyadin)	At Sayısı 175	Kılıç Sayısı 175	Piyade 325	Toplam 500
11								
Yarbay	: Asaf Bey (Daha Hasen Mehmet Bey atanmıştır.)							
Yarbay	: Hüseyin (Ağa) Bey							
Binbaşı	: 1 = Derviş Ağa (Dört üncü mecdidiye ma- dalyasına sahiptir.)							
Binbaşı	: 2 = İbrahim Ahmet Ağa							
Yüzbaşı	: (Önyüzbaşı) Kıdemli Miho Ağa							
Al. Yazıcı	: 1 = Abdulaziz Efendi							
Al. Yazıcı	: 2 = İsmail Efendi							
İmam	: Şeyh Tahir Efendi							
Teğmen	: Resul Ağa, Sancaktar							
Not	: Bu alay bir çok yerli kürdleri alaylarına alarak ancak alay mevcudunu temamlanmışlardır. Fakat bu alay ancak kendi iç siyaset ve çatışmalarıyla meşgul kalmışlardır. Başta üçtenden 11 inci alayına kadar birinci Tuğay karargahı olan Tutak karakaya köyünde idi (yada Karakuliyâ) köyünde idi ve Salim Paşa'nın idaresinde idler.							

Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik
Yüzbaşı : 1 = Hüseyin Ağa, Ku- mandan Yüzbaşı : 2 = Hadî Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Tahir Ağa, Ku- mandan Üsteğmen: 2 = Salih Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Kasım Ağa, Ku- mandan Teğmen : 2 = Ömer Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Receb Ağa, Ku- mandan Yüzbaşı : 2 = Teymur Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Hüseyin Ağa, Ku- mandan Üsteğmen: 2 = Şemsettin Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Seritb Ağa, Ku- mandan Teğmen : 2 = Ali Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Ahmed Ağa, Ku- mandan Yüzbaşı : 2 = Bekir Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Ali Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Abdî (Abdullah) Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Hüseyin Ağa, Ku- mandan Teğmen : 2 = Mahmut Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Hasan Efendi, Ku- mandan Yüzbaşı : 2 = Keşîfî Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Abdî (Abdullah) Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Hacı Ali Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Hala (Kalo) Ağa, Ku- mandan Teğmen : 2 = Süleyman Ağa, Vekil

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret (Hamdki Başımı Hal hesini)	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
12				Karakilis, Diyadin	225	225	350	525

Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik
Albay : Halil Bey (Somra Mustafa Osman Bey atarır.)			
Yarbay : Mehmet Bey (Dördüncü Osmanlı madalyasına sahiptir.)	Yüzbaşı : 1 = Battal Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Musa Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Arif Efendi, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Hüseyin Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Hakkı Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Ali Bey, Vekil
Binbaşı : 1 = Mehmet Ağa	Üsteğmen: 1 = Esad Ağa, Kumandan	Üsteğmen: 1 = Mehmet Ağa, Kumandan	Üsteğmen: 1 = Hamza Bey, Kumandan
Binbaşı : 2 = Mehmet Ağa	Üsteğmen: 2 = Salih Ağa, Vekil	Üsteğmen: 2 = Mehmed Ağa, Vekil	Üsteğmen: 2 = Sadık Bey, Vekil
Yüzbaşı : (Önyüzbaşı) Kudemli Şeyh Mehmet Ağa	Teğmen : 1 = Mehmet Arif Efendi, Kumandan	Teğmen : 1 = Mirze Ağa, Kumandan	Teğmen : 1 = Beşir Ağa, Kumandan
Al. Yazıcı : 1 = Mehmet Raşit Bey	Teğmen : 2 = Hüseyin Ağa, Vekil	Teğmen : 2 = Mahmud Ağa, Vekil	Teğmen : 2 = Acem Ağa, Vekil
Al. Yazıcı : 2 = İzzet Efendi			
İmam : Molla Musa			
Teğmen : Mirze Ağa, Sancaklar			

Not : Bu aşiretler gerek at ve gerekse silah bakımından Nüksanlar vardır. En kısa bir zamanda temin edebceklerini söz verdiler. Bu da birinci tuğaya bağlıdır.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
13			Hayderan ve Kendilerine bağlı Abağallılar	(Bergiri Muradiye ivack)	200	200	318	518

Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik
Albay : Şemsettin Bey			
Yarbay : Mehmed Siddik Bey (Aynı zamanda rüteside vardır. Yani sonra alay komutanı olur.)	Yüzbaşı : 1 = Mustafa Salı (Sof) Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Hüseyin Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = İsmail Efendi, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Deriş Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Hatız Ahmet Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Yusuf Ağa, Vekil
Binbaşı : 1 = Ahmed Bey	Üsteğmen: 1 = Keleş Ağa, Kumandan	Üsteğmen: 1 = Tahir Ağa, Kumandan	Üsteğmen: 1 = Tahir Ağa, Kumandan
Binbaşı : 2 = Abdi (Abdullah) Ağa	Üsteğmen: 2 = Yusuf Ağa, Vekil	Üsteğmen: 2 = Mustafa Ağa, Vekil	Üsteğmen: 2 = Mustafa Ağa, Vekil
Yüzbaşı : (Önyüzbaşı) Kudemli Ali Ağa	Teğmen : 1 = Mehmet Ağa, Kumandan	Teğmen : 1 = İskender Ağa, Kumandan	Teğmen : 1 = Süleyman Ağa, Kumandan
Al. Yazıcı : 1 = Haliz Ahmed Efendi	Teğmen : 2 = Yusuf Ağa, Vekil	Teğmen : 2 = Ömer Ağa, Vekil	Teğmen : 2 = Miho Ağa, Vekil
Al. Yazıcı : 2 = Abdulgatar Efendi			
Teğmen : Halid Ağa, Sancaklar			

Not : Hıç bir yerlikür; Ne Yazid ve nede Musulman bu alaya katılmamıştır. Dördüncü tuğaya bağlıdır.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
14			Hayderanlı	Bergiri (Muradiye Nezerava)	175	175	350	525

	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik
Yarbay : Ahmet Reşit Bey, Kumandan (Dördüncü Osmanlı maddiyasına sahiptir. Daha sonra Fuat Ahmet Bey atanır)	Yüzbaşı : 1 = Yusuf Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Mehmet Ağa, Vekil Üsteğmen : 1 = Hüseyin Ağa, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = Mustafa Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Tahir Ağa, Vekil Üsteğmen : 1 = Zahir (Tahis) Ağa, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = Talib Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Hamze Ağa, Vekil Üsteğmen : 1 = Keleş Ağa, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = Bekir Elendi, Kumandan Yüzbaşı : 2 = İbrahim Ağa, Vekil Üsteğmen : 1 = Yusuf Ağa, Kumandan
Binbaşı : Mustafa Bey, Vekil (Dördüncü mecdiyeye maddiyasına sahiptir.) : 1 = Hıdır Ağa, Üç adet mecdiyeye maddiyasına sahiptir.	Üsteğmen : 2 = Rizgo Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Abdal (Abdullah) Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Rizgo, Vekil	Üsteğmen : 2 = Siyavuş Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Bedih (Bedi) Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Bekir Ağa, Vekil	Üsteğmen : 2 = Mehmet Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Mehmet Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Sado Ağa, Vekil	Üsteğmen : 2 = Temir Bey, Vekil Teğmen : 1 = Temir Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Kasım Ağa, Vekil

Binbaşı : 2 = Osman Ağa
Yüzbaşı : (Onyüzbaşı) Kıdemli Ahmet Ağa

Al. Yazıcı : 1 = Mehmet Rafet Elen-di

Al. Yazıcı : 2 = Mahmut Bey Efendi
İmam : Mehmet Elendi

Teğmen : Mustafa Ağa, Sancaktar

Not : Bunların at ve kılıç ile ilgili üyük noksanları. En kısa zamanında temamlıyacaklardır. Bunlar sonra kendi aşiretlerinden olmayan ve bazı yeri kürdleri de adlarını kad ederek alayların temamlamışlardır. Dördüncü luğaya bağlıdır.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
15	Yarbay	Ali Rıza Bey, Kumandan (Dördüncü mecidiye madalyasına sahiptir. Daha sonra Azmi Cemal Bey atanır.)	Şevli ve yerli kürdler ile bazı aşiretler	(Van, Timar)	200	200	350	550

Yarbay	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik
Ali Rıza Bey, Kumandan (Dördüncü mecidiye madalyasına sahiptir. Daha sonra Azmi Cemal Bey atanır.)	Yüzbaşı : 1 = İsmail Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Esad Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Kasım Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Sabab Ağa, Vekil Teğmen: 1 = Kamil Ağa, Kumandan Teğmen: 2 = Mirze Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Mustafa Ağa, Kumandan (Beşinci mecidiye madalyasına sahiptir.) Yüzbaşı : 2 = Murad Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Hurşid Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Ahmed Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Halit Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Kuli Han Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Numan Ağa, Kumandan (Vekil iken sonra asaleten atanır.) Yüzbaşı : 2 = Mehmed Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = İsmail Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Hasen Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Kamil Efendi, Kumandan Teğmen : 2 = Mahmud Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Salih Ağa, Kumandan (Plona madalyasına sahiptir.) Yüzbaşı : 2 = Halid Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Sadık Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Mehmed Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Mehmet Şerif Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Egit Ağa, Vekil

Binbaşı : 1 = Rizgo Ağa,
Binbaşı : 2 = Mehmet Efendi (Daha sonra bu iki binbaşılar yer değiştirirler. Yani Mehmet Efendi kumandan, Rizgo Ağa vekil olur.)

Yüzbaşı : (Onyüzbaşı) Kıdemli İsmail Ağa
Al. Yazıcı : 1 = Esad Ağa
Al. Yazıcı : 2 = Hacı Mustafa Ağa
İmam : Sultan Efendi
Teğmen : Esad Ağa, Sancaklar

Not : Merkezi Ercište bulunan dördüncü tuğaya bağlıdır. Fakat tuğay personeliyle geçimsizdir. Zafif olduklarından ses çıkmazlardı. Çokca at ve tüfekleri eksiklerini tümamlar, sözü vermişlerdir ve bu alayın kumandanı her ne kadar Ali Rıza Beyse de fakat aşiret başkanı Çefer Ağa'dır. Zira onun adına kurulmuştur.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret (Kalıkanlı ve Livi)	Yerli Erciş	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
16					255	255	270	525

Yarbay		Birinci Birlik			İkinci Birlik			Üçüncü Birlik			Dördüncü Birlik		
Yarbay	: Hamit Bey (Bu alay kalıkan aşiretinde 280. Livi aşiretinden 245 kişi katılarak beraberce kurulmuş bir subay atamalarının kavga bazarı çıkar.)	Yüzbaşı : 1 = Cafer Ağa, Kumandan mandan	Yüzbaşı : 1 = Ali Ağa, Kumandan mandan	Yüzbaşı : 1 = İbrahim Ağa, Kumandan mandan	Yüzbaşı : 1 = İbrahim Ağa, Kumandan mandan	Yüzbaşı : 1 = Ali Ağa, Kumandan mandan	Yüzbaşı : 1 = İbrahim Ağa, Kumandan mandan	Yüzbaşı : 1 = Ahmed Ağa, Kumandan mandan	Yüzbaşı : 1 = Ahmed Ağa, Kumandan mandan	Yüzbaşı : 1 = Ahmed Ağa, Kumandan mandan	Yüzbaşı : 1 = Ahmed Ağa, Kumandan mandan	Yüzbaşı : 1 = Ahmed Ağa, Kumandan mandan	Yüzbaşı : 1 = Ahmed Ağa, Kumandan mandan
Yüzbaşı	: (Önyüzbaşı) Kudemli Ali Mehmut Ağa, Kalıkanlı daha sonra binbaşı olur, daha sonra kaymakam (Yarbay olur.) Bu adam üçüncü osmanlı dördüncü mecidiye madalyasına sahiptir.	Yüzbaşı : 2 = Hamze Ağa, Vekil mandan	Yüzbaşı : 2 = Mehmet Ağa, Vekil mandan	Yüzbaşı : 1 = Hasan Ağa, Kumandan mandan	Yüzbaşı : 1 = Hasan Ağa, Kumandan mandan	Yüzbaşı : 1 = Hasan Ağa, Kumandan mandan	Yüzbaşı : 1 = Hasan Ağa, Kumandan mandan	Yüzbaşı : 2 = Hasen Ağa, Vekil Kumandan	Yüzbaşı : 2 = Hasen Ağa, Vekil Kumandan	Yüzbaşı : 2 = Hasen Ağa, Vekil Kumandan	Yüzbaşı : 2 = Hasen Ağa, Vekil Kumandan	Yüzbaşı : 2 = Hasen Ağa, Vekil Kumandan	Yüzbaşı : 2 = Hasen Ağa, Vekil Kumandan
Yüzbaşı	: (Önyüzbaşı) Kudemli Ali Mehmut Ağa, Kalıkanlı daha sonra binbaşı olur, daha sonra kaymakam (Yarbay olur.) Bu adam üçüncü osmanlı dördüncü mecidiye madalyasına sahiptir.	Üsteğmen: 2 = Mirze Ağa, Vekil mandan	Üsteğmen: 2 = Ahmet Ağa, Vekil mandan	Üsteğmen: 1 = Yusuf Ağa, Kumandan mandan	Üsteğmen: 1 = Yusuf Ağa, Kumandan mandan	Üsteğmen: 1 = Yusuf Ağa, Kumandan mandan	Üsteğmen: 1 = Yusuf Ağa, Kumandan mandan	Üsteğmen: 1 = Yusuf Ağa, Kumandan mandan	Üsteğmen: 1 = Yusuf Ağa, Kumandan mandan	Üsteğmen: 1 = Yusuf Ağa, Kumandan mandan	Üsteğmen: 1 = Yusuf Ağa, Kumandan mandan	Üsteğmen: 1 = Yusuf Ağa, Kumandan mandan	Üsteğmen: 1 = Yusuf Ağa, Kumandan mandan
Yüzbaşı	: (Önyüzbaşı) Kudemli Ali Mehmut Ağa, Kalıkanlı daha sonra binbaşı olur, daha sonra kaymakam (Yarbay olur.) Bu adam üçüncü osmanlı dördüncü mecidiye madalyasına sahiptir.	Teğmen: 1 = Hasan Ağa, Kumandan mandan	Teğmen: 2 = Solin (Seviş) Ağa, Vekil	Teğmen: 1 = Ceilil Ağa, Kumandan mandan	Teğmen: 1 = Ceilil Ağa, Kumandan mandan	Teğmen: 1 = Ceilil Ağa, Kumandan mandan	Teğmen: 1 = Ceilil Ağa, Kumandan mandan	Teğmen: 1 = Ceilil Ağa, Kumandan mandan	Teğmen: 1 = Ceilil Ağa, Kumandan mandan	Teğmen: 1 = Ceilil Ağa, Kumandan mandan	Teğmen: 1 = Ceilil Ağa, Kumandan mandan	Teğmen: 1 = Ceilil Ağa, Kumandan mandan	Teğmen: 1 = Ceilil Ağa, Kumandan mandan
Yüzbaşı	: (Önyüzbaşı) Kudemli Ali Mehmut Ağa, Kalıkanlı daha sonra binbaşı olur, daha sonra kaymakam (Yarbay olur.) Bu adam üçüncü osmanlı dördüncü mecidiye madalyasına sahiptir.	Teğmen: 2 = Solin (Seviş) Ağa, Vekil		Teğmen: 2 = Mahmud Ağa, Vekil	Teğmen: 2 = Mahmud Ağa, Vekil	Teğmen: 2 = Mahmud Ağa, Vekil	Teğmen: 2 = Mahmud Ağa, Vekil	Teğmen: 2 = Mahmud Ağa, Vekil	Teğmen: 2 = Mahmud Ağa, Vekil	Teğmen: 2 = Mahmud Ağa, Vekil	Teğmen: 2 = Mahmud Ağa, Vekil	Teğmen: 2 = Mahmud Ağa, Vekil	Teğmen: 2 = Mahmud Ağa, Vekil
Binbaşı	: Derviş Osman Ağa												
Binbaşı	: Mehmet Timur Ağa												
Al. Yazıcı	: 1 = Hasen Niyazi Ağa (Daha sonra Mustafa Bekir elendi atanır.)												
Al. Yazıcı	: 2 = Halit Kadir Bey												
İnam	: Muhsettin Mustafa Efen- di												

Not : Bu alay dördüncü tuğaya bağlıdır. Al ve tüfek bakımından zayıf çekiyorlar. Genellikle kılıçları yerli mamullerinde tüfekleri azda dolma, sonrada değiştireceklerini sözvermişlerdir.

Sıra Sırası Rütbesi Alay Komutanı Aşiret Mukuri ve yandaşları At Sayısı Kılıç Sayısı Piyade Toplam

17

Yeri Saray (Van Retolark)

215

215

315

530

Albay : İsa Bey, Kumandan (Bu adam beşinci meciديه madalyasına sahiptir. Daha sonra Mehmet Rifat Ali Bey atanmıştır.)
Yarbay : İbrahim Bey, Vekil (Üçüncü meciديه madalyasına sahiptir.)
Binbaşı : 1 = Necib Efendi
Binbaşı : 2 = Aziz Han Ağa
Yüzbaşı : (Önyüzbaşı) Kudemli Ahmet Hurşit Ağa
Yüzbaşı : 2 = Osman Ağa
İmam : Musa Efendi
Teğmen : Abdulkерim Ağa, Sancaktar

Birinci Birlik
Yüzbaşı : 1 = Hasen Ağa, Kumandan
Yüzbaşı : 2 = Mustafa Ağa, Vekil
Üsteğmen: 1 = Mehmet Ağa, Kumandan
Üsteğmen: 2 = Ali Ağa, Vekil
Teğmen : 1 = Ahmed Ağa, Kumandan
Teğmen : 2 = Mehmet Ali Ağa, Vekil

İkinci Birlik
Yüzbaşı : 1 = Hatız İsmail Efendi, Kumandan
Yüzbaşı : 2 = Mustafa Ağa, Vekil
Üsteğmen: 1 = Yunus Ağa, Kumandan
Üsteğmen: 2 = Hacı Ali Ağa, Vekil (Bu adam beş adet meciديه madalyasına sahiptir.)
Teğmen : 1 = Hacı Abdal (Abdullah), Kumandan

Üçüncü Birlik
Yüzbaşı : 1 = Ömer Lutfi Ağa, Kumandan (Sonra asaleten atanmıştır)
Yüzbaşı : 2 = Mehmet Ağa, Vekil
Üsteğmen: 1 = Temir Ağa, Kumandan
Üsteğmen: 2 = Emo (Ömer) Ağa, Vekil
Teğmen : 1 = Cango (Cangıc) Ağa, Kumandan
Teğmen : 2 = İsmail Ağa, Vekil

Dördüncü Birlik

Not : Bu alay beşinci tuğaya bağlıdır. Merkezi Elbak (Başkale) yalnız bir kaç lane aynel ve marti tüfekleri nuksandır. En kısa zamanında temamlar, ikinci teftişle temamlamış olarak görüldü.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret Takarı	Yeri (Zermaniz, Van Saray)	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
18					300	300	380	680

Yarbay	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik	Beşinci Birlik
Yarbay : Bahaettin Bey (Daha sonra Zahit Ali Bey atanır.)	Yüzbaşı : 1 = Mahmud Efendi, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = Esad Efendi, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = İsmail Ağa, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = Kamil Efendi, Kumandan (Beş meci diye ve gülmüş madalyasına sahiptir.)	Yüzbaşı : 1 = İsmail Ağa, Kumandan
Yarbay : Mehmet Bey (Bu alay Mehmet Bey tarafından kurulmuştur.) (Üçüncü meci diye madalyasına sahiptir.)	Yüzbaşı : 2 = Ahmet Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 2 = Mehmet Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 2 = Ömer Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 2 = Ömer Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 2 = Mehmet Ağa, Vekil
Binbaşı : 1 = Osman Ağa, Vekil (Dördüncü meci diye madalyasına sahiptir.)	Üsteğmen: 1 = Ali Han Ağa, Kumandan	Üsteğmen: 2 = Teymur Ağa, Vekil	Üsteğmen: 1 = Abdul Celil Ağa, Kumandan	Üsteğmen: 2 = Ağa Bey Ağa, Vekil	Üsteğmen: 1 = Haydar Ağa, Kumandan
Binbaşı : 2 = Kuli Han Ağa (Onyüzbaşı) Kiledemli	Üsteğmen: 2 = İbrahim Ağa, Vekil	Teğmen: 1 = Derviş Ağa, Kumandan	Teğmen: 1 = Şeyhi Ağa, Kumandan (Beş adet meci diye madalyasına sahiptir.)	Yüzbaşı : 2 = Kadir Ağa, Vekil	Üsteğmen: 2 = Mirze Ağa, Vekil
Al. Yazıcı : 1 = Mehmet Efendi	Teğmen: 1 = Mehmed Ağa, Kumandan	Teğmen: 2 = Reşo Ağa, Vekil	Teğmen: 2 = Şebo Ağa, Vekil	Üsteğmen: 1 = Sadı Ağa, Kumandan	Teğmen : 1 = Mustafa Ağa, Kumandan
Al. Yazıcı : 2 = Mehmet Efendi	Teğmen: 2 = İbrahim Ağa, Vekil			Üsteğmen: 2 = Ali Ağa, Kumandan	Teğmen : 2 = Derviş Ağa, Vekil
İmam : Mehmet Efendi				Teğmen : 1 = Ali Ağa, Kumandan	
Not : Bu alay beşinci tuğaya bağlıdır. Aşirat (fran)'ta ilişkili olduğundan herhangi bir eksikliği yoktur. Üstelikte yerli siahları da taşır. Kılıcın yanında birde soranı (kama gibi) taşırken ikisinde (kılıç ve soranı) yerli müldür. Tüfekleri Ağzdan dolduran yerli mantlıdır. Bazı kaynaklar beşinci birliği şemsiki aşiret birliği gösterirler. 19 Alaya bağlılar.				Teğmen : 2 = Rizgo Ağa, Vekil	

	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik	Beşinci Birlik
Yarbay : Zülfiyar Bey	Yüzbaşı : 1 = Osman Kes- blet Ağa, Ku- mandan	Yüzbaşı : Hüseyin Ağa, Ku- mandan	Yüzbaşı : 1 = Hüseyin Efen- di, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = İsmail Ağa, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = İsmail Ağa, Kumandan
Binbaşı : 1 = Hasan Ağa (Dördüncü mec- idiye madalyasına sahiplir.)	Yüzbaşı : 2 = İsa Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 2 = Derviş Ağa, Vekil	(Beş mecidiye ma- dalyasına sa- hiptir.)	Yüzbaşı : 2 = Cihangir Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 2 = Kasım Ağa, Vekil
Binbaşı : 2 = Ahmet Ağa (Dördüncü mec- idiye madalyasına sahiplir.)	Üsteğmen: 1 = İbrahim Ağa, Kumandan	Üsteğmen: 1 = Cüneydal (Cündi) Ağa, Ku- mandan	Yüzbaşı : 2 = Nimet Ağa, Vekil	Üsteğmen: 1 = Abdi Ağa, Ku- mandan	Üsteğmen: 1 = Halid Ağa, Ku- mandan
Yüzbaşı : (Onyüzbaşı) Ki- demli	Üsteğmen: 2 = Hacı Ermin Ağa, Vekil	Üsteğmen: 2 = Mirze Ağa, Vekil	Üsteğmen: 1 = Mirze Ağa, Kumandan	Üsteğmen: 2 = Kasım Ağa, Vekil	Üsteğmen: 2 = Mustafa Ağa, Vekil
Al. Yazıcı : 1 = Nafiz Yusuf Efendi	Teğmen : 1 = Sultan Ağa, Kumandan	Teğmen: 1 = Derviş Ağa, Kumandan	Üsteğmen: 2 = Mustafa Ağa, Vekil	Teğmen : 1 = Acem Ağa, Kumandan	Teğmen : 1 = Mehmet Ağa, Kumandan
Al. Yazıcı : 2 = Fatrı Efendi İmam	Teğmen : 2 = Ali Ağa, Vekil	Teğmen: 2 = Ömer Ağa, Vekil	Teğmen : 1 = Cihangir Ağa, Kumandan	Teğmen : 2 = İbrahim Ağa, Vekil	Teğmen : 2 = Hasan Ağa
Teğmen : Efendi Ağa, San- caktar	Şeviş Ağa, Efendi	Şeviş Ağa, Efendi	Teğmen : 2 = Cihangir Ağa, Vekil		

Not : Beşinci tuğaya bağlı olup adeta 18 için alayla tevizat bakımından rekabet ederler. Kılıç, soran martı, ayneli yeri ve yabancı silahlarını tekamül ederek tam teşhizatlı ikinci tevizatı hiç eksik görürmüştür. Tuğay ye Eibak (Başkalasdır.)

Sırası Rütbesi Alay Komutanı Aşiret Yeri At Sayısı Kılıç Sayısı Piyade Toplam
20 (Şeytka ve kendisine bağlı yerli kürdler) Eibak (Beşkale) 327 327 213 540

	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik
Albay : Mehmet Emin Bey				
Yarbay : Şerif Bey (Bir gümüş imtiyaz madalyasına ile 4 osmanlı madalyasına sahiptir. Aynı zamanda alay teşekkülü kendisi üslenmiştir.)	Yüzbaşı : 1 = Mehmed Selim Efen- di, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = Mehmet (Mahmud) Ağa, Kumandan (Beşinci mecidiye madalyasına sahiptir.)	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Ağa, Kumandan (Dördüncü mecidiye madalyasına sahiptir.)	Yüzbaşı : 1 = Abdurrahman Ağa, Kumandan
Binbaşı : 1 = Temir Ağa	Üsteğmen: 2 = Tebrizi Ağa, Vekil	Üsteğmen: 1 = Abdi Ağa, Kumandan (Beşinci mecidiye madalyasına sahiptir.)	Üsteğmen: 1 = Ali Ağa, Kumandan	Üsteğmen: 2 = İbrahim Ağa, Vekil
Binbaşı : 2 = Cihangir Ağa	Teğmen : 1 = Hasen Ağa, Kumandan	Teğmen : 2 = Çeto Ağa, Vekil	Teğmen : 2 = Abdal (Ağa) Bey, Vekil	Teğmen : 1 = Mirze Ağa, Kumandan
Yüzbaşı : (Önyüzbaşı) Kıdemli Hacı Ağa	Teğmen : 2 = Halit Ağa, Vekil	Teğmen : 1 = Derviş Ağa, Kumandan	Teğmen : 1 = Hırtan (Xırtan) Ağa, Kumandan	Teğmen : 2 = Murad Ağa, Vekil
Al. Yazıcı : 1 = Mevlüd Efendi				
Al. Yazıcı : 2 = Yusuf Efendi				
İmam : Resul Efendi				
Teğmen : Mehmed Efendi, Sancaktar				

Not : Başkale (Eibak)'ta bulunan beşinci Tuğaya bağlı buntlar Hakkari kürdlerinden sayılılar. Ulağ tefe eksikleri varsada ikinci tefteşte hiç görülmemiştir. Kılıçlarıyla seranları vardır. İnanla bağlılıkları vardır. Kurucusu Şe Beydir.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret (Adımanlı Zilan Hecidirani)	Yeri (Erciş)	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
21					250	250	275	525

Yarbay	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik
Yarbay : Musa Musa Bey (Daha sonra Süleyman, daha genişlemiştir.)	Yüzbaşı : 1 = Ahmet Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Molla İbrahim Hacı Efendi, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Ziya Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Kasım Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Nuri Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Hasen Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Osman Efendi, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Süleyman Ağa, Vekil
Yarbay : Selman Ali Bey (Ağa) (Dördüncü mecdiye maddiyasına sahiptir.)	Üsteğmen: 1 = Ali Ağa, Kumandan	Üsteğmen: 1 = Teymur Ağa, Kumandan	Üsteğmen: 2 = Divane Ağa, Vekil	Üsteğmen: 1 = Baso Ağa, Kumandan
Binbaşı : 1 = Abdi Yusuf Ağa	Üsteğmen: 2 = Abdal Ağa, Vekil	Üsteğmen: 2 = Heso Ağa, Vekil	Teğmen : 1 = Mustafa Ağa, Kumandan	Üsteğmen: 2 = Yusuf Ağa, Vekil
Binbaşı : 2 = Mustafa Ağa	Teğmen: 1 = Ahmed Ağa, Kumandan	Teğmen : 1 = Ucu (Uçu) Ağa, Kumandan	Teğmen : 2 = Omer Ağa, Vekil	Teğmen : 1 = Derviş Ağa, Kumandan
Yüzbaşı : (Önyüzbaşı) Kudemli Abdi Ağa	Teğmen: 2 = Kasım Ağa, Vekil	Teğmen : 2 = Derviş Ağa, Vekil		Teğmen : 2 = Kalo (Kulo) Ağa, Vekil

Al. Yazıcı : 1 = Mustafa Ağa
Al. Yazıcı : 2 = İbrahim Ağa
İmam : Musa Ömer Efendi
Teğmen : Abdülgafur Ağa, Sancaktar

Not : Dördüncü tuğaya bağlıdır. Merkezi (Erciş) Karadoğan Bunuzlu köyünde idare edilir. Al ve kılıçları eksik ikinci teftişle temamlanmış durumda görüldü. Zaten burada kürdler kura usulü ile Nizamiye kuvvetlerine de Elrad verirler. alaylar içinde en uysalidir. Her zaman tuğay kırar gahla imbatlidir. Bu alaya kadrosunda çok değişiklikler zamanla yapılmıştır. Bir çoğu yer ve rübe değişikliklerinden sıralan dahi çok karışmıştır.

Sırası Rütbesi Alay Komutanı Aşiret Yeri At Sayısı Kılıç Sayısı Piyade Toplam

22 Hayderanlı ve kendilerine bağlı aşiret) 175 175 350 525

Yarbay : İshak Bey daha sonra Hacı Emin Bey atarlar. (Resmî Alay komutanı yardımcısı) yarbay görevini ifa eden aynı zamanda tuğgeneral ve tuğay kumandanı olan Hacı Temir Paşa üçüncü Osmanlı madalyası ile dördüncü mecdiye madalyasına sahiptir.)

Yarbay : İshak Bey daha sonra Hacı Emin Bey atarlar. (Resmî Alay komutanı yardımcısı) yarbay görevini ifa eden aynı zamanda tuğgeneral ve tuğay kumandanı olan Hacı Temir Paşa üçüncü Osmanlı madalyası ile dördüncü mecdiye madalyasına sahiptir.)
 Yarbay : Hacı Timur Paşa
 Binbaşı : 1 = Hacı Musa Ağa (Dördüncü Osmanlı madalyasına sahiptir.)
 Binbaşı : 2 = Tusun Ağa (Üçüncü mecdiye madalyasına sahiptir.)
 Al. Yazıcı : 1 = Hacı Abdulkadir Efendi
 Al. Yazıcı : 2 = Abdul Hamid Ağa
 Yüzbaşı : (Önyüzbaşı) Kidemil İbrahim Ağa (Dördüncü Osmanlı madalyasına sahiptir.)
 İmam : Şeyh Salih Efendi
 Teğmen : Salih Ağa, Sancaktar

Birinci Birlik : 1 = Mehmet Kurbani Bey, Kumandan
 Yüzbaşı : 2 = Osman Ağa, Vekil
 Üsteğmen : 1 = Ahmet Ağa, Kumandan
 Üsteğmen: 2 = Süleyman Ağa, Vekil
 Teğmen: 1 = Mihi (Mehmet) Ağa, Kumandan
 Teğmen: 2 = Mehmet Ağa, Vekil

İkinci Birlik : 1 = Hüseyin Efendi, Kumandan
 Yüzbaşı : 2 = Hamze Ağa, Vekil
 Üsteğmen: 1 = Ahmet Ağa, Kumandan
 Üsteğmen: 2 = Süleyman Ağa, Vekil
 Teğmen : 1 = Faris Ağa, Kumandan
 Teğmen : 2 = Süleyman Ağa, Vekil

Üçüncü Birlik : 1 = Hacı İsa Efendi, Kumandan
 Yüzbaşı : 2 = Kasım Ağa, Vekil (Dört Osmanlı madalyasına sahiptir.)
 Üsteğmen: 1 = Hacı Abdal (Abdullah) Ağa, Kumandan
 Üsteğmen: 2 = İbrahim Ağa, Vekil
 Teğmen : 1 = Halil Ağa, Kumandan
 Teğmen : 2 = Hacı Ağa, Vekil

Dördüncü Birlik : 1 = Habib Efendi, Kumandan
 Yüzbaşı : 2 = Ali Ağa, Vekil (Dört mecdiye madalyasına sahiptir.)
 Üsteğmen: 1 = Ahmîş (Ahmet) Ağa, Kumandan
 Üsteğmen: 2 = Ahmet Ağa, Vekil
 Teğmen : 1 = Mehmet Ağa, Kumandan
 Teğmen : 2 = Tahir Ağa, Vekil

Not : Dördüncü tuğaya bağlı Tuğgeneral Hacı Temir Paşanın kumandasında teşekkül edilmiştir. Eksikleri mevcut olup bilhassa teminde zorluk çekmişlerdir. Türkleri bazı aşiretlerin kaçarak Rusya'dan getiren üyeler olarak yer memurlarından vaz geçiyorlar. İleride ekti olabilirler. Disiplini çok iyidir.

Sırası Rütbesi Alay Komutanı Aşiret (Hayderanlı ve kendilerine bağlı) Yerl Adilcevaz At Sayısı 200 Kılıç Sayısı 200 Piyade 350 Toplam 550

Abay : İbrahim Bey
Yarbay : Sultan Bey (Kumandanın oturduğu yer Gemelikle patnosdur. Üçüncü mecid diye madalyasına sahiptir.)
Binbaşı : 1 = Süleyman Ağa
Binbaşı : 2 = Mehmed Ağa (Üçüncü Osmanlı madalyasına sahiptir.)
Yüzbaşı : (Onyüzbaşı) Kudemli Ali Ağa (Beşinci mecid diye madalyasına sahiptir.)
Birinci Birlik : 1 = Hakkı Efendi, Kumandan dan
Yüzbaşı : 2 = Yusuf Ağa, Vekil
Üsteğmen: 1 = Şeyh Abdi Ağa, Kumandan
Üsteğmen: 2 = Musa Ağa, Vekil
Teğmen: 1 = İbrahim Ağa, Kumandan
Teğmen: 2 = İsmail Ağa, Vekil
İkinci Birlik : 1 = İsmail Ağa, Kumandan (İsmail Ağa vekaleten kumandan görevini yaparken daha sonra Mehmed Ağa asaleten alanmıştır.)
Yüzbaşı : 2 = Mehmed Ağa, Vekil
Üsteğmen: 1 = Şeyh Abdi Efendi, kumandan
Üsteğmen: 2 = Şeviş Ağa, Vekil
Teğmen : 1 = Mustafa Ağa, Kumandan
Teğmen : 2 = İsmail Ağa, Vekil
Üçüncü Birlik : 1 = Yarşar Efendi, Kumandan
Yüzbaşı : 2 = Salih Ağa, Vekil
Üsteğmen: 1 = Salih Ağa, Kumandan
Üsteğmen: 2 = Kuli Han Ağa, Vekil
Teğmen : 1 = Yusuf Ağa, Kumandan
Teğmen : 2 = Mehmed Ağa, Vekil
Dördüncü Birlik : 1 = Arif Efendi, Kumandan
Yüzbaşı : 2 = Abdal (Abdullah) Ağa, Vekil
Üsteğmen: 1 = Şabeb Ağa, Kumandan
Üsteğmen: 2 = Lezgi Ağa, Vekil
Teğmen : 1 = Hamze Ağa, Kumandan
Teğmen : 2 = Hasen Ağa, Vekil

Al. Yazıcı : 1 = Derviş Efendi
Al. Yazıcı : 2 = Hırşid Efendi
İmam : Ali Efendi
Teğmen : Şeyh Temir Efendi, Sancaktar

Not : Gerçi dördüncü luğaya bağlıdır. Fakat bütün emir ve talimlerin Patnosda bulunan luğaya bağlıdır.

Sıra	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
24			Hayderani	Erciş	175	125	350	525
Yarbay	: Ahmed Bey (Daha sonra İsmail Bey atanır.)	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik			
Yarbay	: Mehmed Ali Bey	Yüzbaşı : 1 = Hakkı Ramazan Efendi, Kumandan	Yüzbaşı : 1 Hasen Ağa, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = Süleyman Efendi	Yüzbaşı : 1 = Ali Efendi			
Binbaşı	: 1 = Mehmet Ali Hasen Ağa (Dördüncü mecdiye madalyasına sahiptir.)	Yüzbaşı : 2 = Kasım Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Mehmed Ağa, Kumandan	Yüzbaşı : 2 = Mehmet Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Ahmet Efendi, Kumandan	Yüzbaşı : 2 = Resul Ağa Üsteğmen: 1 = Mehmet Ağa	Yüzbaşı : 2 = Süleyman Ağa Üsteğmen: 1 = Musa Ağa			
Binbaşı	: 2 = Abdal (Abdullah) Ağa (Dördüncü mecdiye madalyasına sahiptir.)	Üsteğmen: 2 = Tahir Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Ali Ağa, Kumandan	Üsteğmen: 2 = Mustafa Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Mehmet Ağa, Kumandan	Üsteğmen: 2 = Yusuf Ağa Teğmen: 1 = Hasan Ağa	Üsteğmen: 2 = Abdulhamit Ağa Teğmen : 1 = Mahmud Ağa			
Yüzbaşı	: (Önyüzbaşı) Kıdemli Hasen Ağa, (Dördüncü mecdiye madalyasına sahiptir. Daha sonra Ahmet Emin Paşa atanır.)	Teğmen : 2 = Hako Ağa, Vekil	Teğmen : 2 = Osman Ağa, Vekil	Teğmen: 2 = Mehmed Ağa	Teğmen : 2 = Haso Ağa			
Yazıcı	: 1 = İbrahim Efendi							
Yazıcı	: 2 = Mehmet Efendi							
İmam	: Mahmud Efendi							
Teğmen:	Ali Bey, Sancaktar							
Not	: Dördüncü tuğaya bağlıdır. Fakat sonunda kumandan iyi bir taksimat yaparak her dört alaya vekil bir tuğaya bağlanmasını sağlamıştır. Böyle bir tuğay kumandanları çoğaltarak tümen ve kolordu haline getirilecektir. Alayda bir çok al ve kılıç eksik olmakla beraber alaya yazılan piyadelere alay toplantılarına katılmıyorlar. Birinci teftişte eksiklerini tamamlayacaklarını söz veren kumandanlar hale ikinci teftişlerde de tekmlil etme mişlerdir.							

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret (Marhoran)	Yeri Adilcevaz	At Sayısı 250	Kılıç Sayısı 250	Piyade 300	Toplam 550
Yarbay	Hüseyin Paşa Tuğ- general Hüseyin Paşa luğay komutanı olduğu halde Marhoran aşir- eline mensup alayında idare etmek zorunda kalmıştır. Bu aşiretin kendi aralarında bu- lunan çekermeme zlik halen devam eder.	Birinci Birlik Yüzbaşı : 1 = İbrahim Ağa, Ku- mandan Yüzbaşı : 2 = Hasen Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Mustafa Ağa, Ku- mandan Üsteğmen: 2 = Kaki Ağa, Vekil Teğmen: 1 = Hamze Ağa, Ku- mandan Teğmen: 2 = Mehmed Ağa, Vekil	İkinci Birlik Yüzbaşı : 1 = Yusuf Ağa, Ku- mandan Yüzbaşı : 2 = Musa Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Hasen Ağa, Ku- mandan Üsteğmen: 2 = Yunus Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Süleyman Ağa, Ku- mandan Teğmen : 2 = Mirze Ağa, Vekil	Üçüncü Birlik Yüzbaşı : 1 = Abdal (Abdullah) Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Abdi Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Halid Ağa, Ku- mandan Üsteğmen: 2 = Yunus Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Ako Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Mehmet Ağa, Vekil	Dördüncü Birlik Yüzbaşı : 1 = Abdal (Abdullah) Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Ömer Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Süleyman Ağa, Ku- mandan Üsteğmen: 2 = Salih Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Temir Ağa, Ku- mandan Teğmen : 2 = Musa Ağa, Vekil			
Yarbay	Hüseyin Paşa Tuğ- general Hüseyin Paşa luğay komutanı olduğu halde Marhoran aşir- eline mensup alayında idare etmek zorunda kalmıştır. Bu aşiretin kendi aralarında bu- lunan çekermeme zlik halen devam eder.	Birinci Birlik Yüzbaşı : 1 = İbrahim Ağa, Ku- mandan Yüzbaşı : 2 = Hasen Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Mustafa Ağa, Ku- mandan Üsteğmen: 2 = Kaki Ağa, Vekil Teğmen: 1 = Hamze Ağa, Ku- mandan Teğmen: 2 = Mehmed Ağa, Vekil	İkinci Birlik Yüzbaşı : 1 = Yusuf Ağa, Ku- mandan Yüzbaşı : 2 = Musa Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Hasen Ağa, Ku- mandan Üsteğmen: 2 = Yunus Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Süleyman Ağa, Ku- mandan Teğmen : 2 = Mirze Ağa, Vekil	Üçüncü Birlik Yüzbaşı : 1 = Abdal (Abdullah) Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Abdi Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Halid Ağa, Ku- mandan Üsteğmen: 2 = Yunus Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Ako Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Mehmet Ağa, Vekil	Dördüncü Birlik Yüzbaşı : 1 = Abdal (Abdullah) Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Ömer Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Süleyman Ağa, Ku- mandan Üsteğmen: 2 = Salih Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Temir Ağa, Ku- mandan Teğmen : 2 = Musa Ağa, Vekil			

Not : Hayderanli Aşiretin iyi silahlanmış alay budur. Zira adeta rekabet halinde yarıştırdı. Vekil olarak görevini sürdürür. Kendi öz aşireti oğlu ile akrabalardan hamitleri alayının teşkilatını yaptıkları i. aşiret başkanlığına gelen torunun en köklü aileden olan Hüseyin Paşa, bu aşiretin beşine geçenken ilk şartı aracı ve gereçler bakımından hiç bir eksiklik kalmamak şartıyla başkanlığınıza belli bir zamana k. gelirim demesi üzerine Marhoran aşireti bütün varlıklarıyla çalışarak eksiklerini tamamlamışlardır. Öyle Hüseyin Paşa torunun başında başkan olarak kalsaidi böyle dönüştük bir alay kurmazdı. Gerek birinci v gerekse ikinci teğlerden tamamen düzensiz bir şekilde görülmüştür.

Sırası : Rütbesi : Alay Komutanı : Aşiret : Yeri : At Sayısı : Kılıç Sayısı : Piyade : Toplam
26 : (Hasenanlı Aşiretin Hınıs (Kumdeban) : 335 : 335 : 205 : 540
kolu)

Albay : Ahmet Şemun Bey Dördüncü mecdiye mad-
dünkü mecdiye mad-
lyasna sahiptir. Ay-
rıyeten İltihar
madalyasında vardır.
Daha sonra Musta Feihi
Bey atandı.)
Yarbay : Yusuf Ağa (Daha sonra
oğlu Halit aynı rütbe ile
atanır.)
Binbaşı : 1 = Halil Eğit Bey
Binbaşı : 2 = Yaşar (Bişar) Bey
Yüzbaşı : (Onyüzbaşı) Kıdemli
İsa Bey
Yazıcı : 1 = Abdal (Abdullah)
Elendi
Yazıcı : 2 = Ahmet Hulusi Elendi
İmam : Mustafa Elendi

Birinci Birlik : 1 = İsmail Elendi, Ku-
mandan
Yüzbaşı : 1 = İsmail Ağa, Ku-
mandan
Yüzbaşı : 2 = Murad Ağa, Vekil
Üsteğmen: 1 = Osman Ağa, Ku-
mandan
Üsteğmen: 2 = Yusuf Ağa, Vekil
Teğmen: 1 = Halid Ağa, Ku-
mandan
Teğmen: 2 = Seyyid Ağa, Vekil

İkinci Birlik : 1 = İsmail Ağa, Ku-
mandan
Yüzbaşı : 1 = Yahya Elendi, Ku-
mandan
Yüzbaşı : 2 = Yusuf Ağa, Vekil
Üsteğmen: 1 = Ahmet Ağa, Ku-
mandan
Üsteğmen: 2 = Süleyman Ağa, Vekil
Teğmen: 1 = Eyüb Ağa, Ku-
mandan
Teğmen: 2 = Süleyman Ağa, Vekil

Üçüncü Birlik : 1 = Yahya Elendi, Ku-
mandan
Yüzbaşı : 1 = Yahya Elendi, Ku-
mandan
Yüzbaşı : 2 = Yusuf Ağa, Vekil
Üsteğmen: 1 = Yusuf Ağa, Ku-
mandan
Üsteğmen: 2 = Süleyman Ağa, Vekil
Teğmen: 1 = Ahmet Ağa, Ku-
mandan
Teğmen: 2 = Kal Ağa, Vekil

Dördüncü Birlik : 1 = Mehmet Şakir Ağa,
Kumandan
Yüzbaşı : 1 = Mehmet Şakir Ağa,
Kumandan
Yüzbaşı : 2 = Rizgo Ağa, Vekil
Üsteğmen: 1 = Mustafa Ağa, Ku-
mandan (Beş adet mecdiye
madalyasına sahiptir.)
Üsteğmen: 2 = Ali Ağa, Vekil
Teğmen : 1 = Zübeyir Ağa, Ku-
mandan
Teğmen : 2 = Nadir Ağa, Vekil

Not : Hasenanlı aşireti içinde en göcsüz ve at bakımından fekir alay budur. Gerçi ikinci teftişte alay teşkilatı tamamlanmıştır. Fakat eski yerli silahhan ile ancak savaşta uygun bir şekilde silahlanacaklarını söz vermişlerdir. Bu alay ikinci tugaya bağlıdır. Merkezi Muştur. Tuğgeneral İbrahim Paşa Kumandalık eder. Dördüncü mecdiye, üçüncü osmanlı madalyasıyla çit ve silistre madalyalarına sahiptir.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam	
27			Hasanmalı	(Melazgirt)	340	340	200	540	
		Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik				
Yarbay	: Enis Bey (Bazı kaynaklarda aynı rütbeliler İbrahim Bey geçer. Kainca biri birinde atamlarından dolayıdır ki bu ihtilal olmuştur. Daha sonra Şueyb Bey atanır.)	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Said Efendi, Kumandan (Bundan önce Mustafa Ağa atanmıştır.) Yüzbaşı : 2 = İsmail Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Sadullah Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Beşir Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Kasım Ağa, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = Osman Hulusi Ağa (Efendi) Kumandan Yüzbaşı : 2 = Kasım Ağa, Vekil (Daha önce vekaletine Mehmet Selim Bey atanmıştır.) Üsteğmen: 1 = Abdal (Abdullah)	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Hüseyin Ağa, Vekil (Dördüncü mecidiye beşinci Osmanlı altın ve gümüş madyası vardır.)	Yüzbaşı : 1 = İsmail Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Kasım Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Ömer Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Hacı Ağa, Vekil (Dördüncü Osmanlı ve beşinci gümüş madyalarına sahiptir.)	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Ağa, Vekil (Daha sonra Mehmet Sıddık Bey yerine atanmıştır.) Teğmen : 1 = Ömer Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Mahmud Ağa, Vekil (Beşinci mecidiye madyasına sahiptir.)	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Mehmet Ali Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = İsmail Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Mehmet Ali Ağa, Vekil Teğmen : 1 = İsmail Efendi, Kumandan Teğmen : 2 = Hasen Ağa, Vekil	540
Yarbay	: Fetullah Halit Bey (Ağa) (Üçüncü mecidiye madyasına sahiptir. Ayriyeten üçüncü Osmanlı ve altın ile gümüş ve vatan perverlik madyaları ve seçknik beşirleri vardır.)	Yüzbaşı : 1 = Ömer Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Hacı Ağa, Vekil (Dördüncü Osmanlı ve beşinci gümüş madyalarına sahiptir.)	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Hüseyin Ağa, Vekil (Daha önce vekaletine Mehmet Selim Bey atanmıştır.) Üsteğmen: 1 = Abdal (Abdullah)	Yüzbaşı : 1 = Osman Hulusi Ağa (Efendi) Kumandan Yüzbaşı : 2 = Kasım Ağa, Vekil (Daha önce vekaletine Mehmet Selim Bey atanmıştır.) Üsteğmen: 1 = Abdal (Abdullah)	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Hüseyin Ağa, Vekil (Dördüncü mecidiye beşinci Osmanlı altın ve gümüş madyası vardır.)	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Mehmet Ali Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = İsmail Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Mehmet Ali Ağa, Vekil Teğmen : 1 = İsmail Efendi, Kumandan Teğmen : 2 = Hasen Ağa, Vekil	200	540	
Binbaşı	: 1 = Rıza Halit Ağa (Dördüncü mecidiye madyasına sahiptir.)	Teğmen : 1 = Ali Ağa, Kumandan							
Binbaşı	: 2 = Süleyman Ahmet Ağa								
Yüzbaşı	: (Onyüzbaşı) Kidemli Ali Seydo Ağa								
Yazıcı	: 1 = Cevdet Efendi (Bazı kaynaklarda Hasen Fahri Efendi gösterir. Fakat iyi araştırdım. Birinci defa Cevdet ondan sonra Hasen Fahri Efendi atanmıştır.)								
Yazıcı	: 2 = Mevlud Efendi								
İmam	: Molla Hasen Efendi								
Teğmen	: Mehmet Ağa, Sancaktar (Bundan sonra aynı rüt-								

Sırası 28 Rütbesi Yarbay Alay Komutanı Aşiret Hasenanlı At Sayısı 304 Kılıç Sayısı 304 Piyade 230 Toplam 534

	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik
Yarbay	Hasen Tehsin Bey Bundan önce aynı rütbe ile Tayib Bey,kumandanı idi. Tayib Bey beşinci osmanlı altın ve gümüş madalyasına sahiptir.) Yarbay : Mehmet Emin Sefi Paşa Bey	Yüzbaşı : 1 = Zübeyir Ağa, Kumandan (Daha sonra aynı rütbe ile Ahmet Ağa atanır.) Yüzbaşı : 2 = Mehmet Reşit Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Acem Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Sertip Ağa, Vekil Teğmen: 1 = Dayab Ağa, Kumandan Teğmen: 2 = Serhing Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = İsa Efendi, Kumandan (Beşinci mecidiye madalyasına sahiptir.) Yüzbaşı : 2 = Mehmet Said Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Halil Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = İbrahim Ağa, Vekil Teğmen: 1 = Mihi Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Abdal (Abdullah) Efendi, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Kemal Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Ali Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Mehmet Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Feihullah Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Şiho Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Mirzo Ağa, Vekil
Binbaşı	: 1 = Hüseyin Ağa Dördüncü mecidiye madalyasına sahiptir.) Binbaşı : 2 = Seyfi Ağa (Dördüncü mecidiye madalyasına sahiptir.)			
Yüzbaşı	: (Önyüzbaşı) Kıdemli Halel Ağa			
Yazıcı	: 1 = Mehmet Hulusi Efendi			
Yazıcı	: 2 = Mustafa Efendi			
İmam	: Feki Mehmet Efendi			
Teğmen	: Han Hino Mahmud Ağa, Sancaktar			

Not : Alay rebaket yonunden bir çok eksikleri olduğu halde her iki teftişde de kendini düzeltmiş olarak gösterdi. Yeri silahların yanında yabancı menşeli kaçağlar tarafından getirilen silahları satın almışlardır.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
29			Hasenanlı Lerden sayılır	(Hıms Malazgirt arası Moranköyü)	310	310	230	540

Birinci Birlik		İkinci Birlik		Üçüncü Birlik		Dördüncü Birlik	
Yarbay	: Ali Bey (Daha sonra Tayib Bey almıştır.)	Yüzbaşı	: 1 = Mühyetin - Mahmud Ağa, Kumandan (Mühyetin'in ölümünden sonra aynı rütbe ile Mahmud Ağa birlik kumandanlığına atanmıştır.	Yüzbaşı	: 1 = Mustafa Sabrı Elendi, Kumandan (Baştan kumandan vekili daha sonra asaleten atanmıştır.	Yüzbaşı	: 1 = Mehmet Elendi, Kumandan
Binbaşı	: 2 = Resid Ağa, Dördüncü osmanlı malyasına sahiptir.	Yüzbaşı	: 2 = Arif Ağa, Vekil	Yüzbaşı	: 2 = Cedo Ağa, Vekil	Yüzbaşı	: 2 = Seyit'in Ağa, Vekil
Yüzbaşı	: (Önyüzbaşı) Kıdemli Ali Ağ	Üsteğmen:	1 = Derviş Ağa, Kumandan	Üsteğmen:	1 = Kasım Ağa, Kumandan	Üsteğmen:	1 = Babo Ağa, Kumandan
Yazıcı	: 1 = Abdurrahman Ağa	Üsteğmen:	2 = Mehmet Ağa, Vekil	Üsteğmen:	2 = Hıno Ağa, Vekil	Üsteğmen:	2 = Sadullah (Sado) Ağa, Vekil
Yazıcı	: 2 = Mustafa Ağa	Teğmen:	1 = Huseyin Ağa, Kumandan	Teğmen:	1 = Halo Ağa, Kumandan	Teğmen:	1 = Maksut Ağa, Kumandan
İmam	: Ömer Elendi	Teğmen:	2 = Şado Ağa, Vekil	Teğmen:	1 = Ali Ağa, Kumandan	Teğmen:	2 = Tinaz - (Tinas, Dadas) Ağa, Vekil (Beş kay- nakta her beşi benzer ad almışlardır. Hiç biri doğru ad almamıştır.
Teğmen	: Ali Ağa, Sancaktar	Teğmen:	2 = Levend Ağa, Vekil	Teğmen:	2 = Hatil Ağa, Vekil	Teğmen:	1 = Maksut Ağa, Kumandan

Not : İkinci luğaya bağlı fakat eksikleri yoktur. Hem erat bakımından hemde askeri araç ve gereçlerinden mahrum. Yalnız mevcut kılıç ve at sayısı dahi tamamlanamamışlardır.

Sırası Rütbesi **Alay Komutanı** **Yerl** **At Sayısı** **Kılıç Sayısı** **Piyade** **Toplam**
 30 Hasanlı ve onlara bağlı aşiretleri Bullamak 308 308 232 540

	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik
Yarbay : Ahmet Tayyar Bey (Batan alay teşkiline çalışan ve başarılı alay komutanı bu zattır. Daha sonra Mehmet Said Bey atanmıştır. Sonra Nazmi Bey atandı.)	Yüzbaşı : 1 = Hurişid Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Yusuf Ağa, Vekil Üsteğmen : 1 = Ali Ağa, Kumandan Üsteğmen : 2 = Ramo Ağa, Vekil (Beşinci meciyde mandalıyasına sahiptir.)	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Zühdü Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = İdris Ağa, Vekil Üsteğmen : 1 = Abdulhamid Ağa, Kumandan Üsteğmen : 2 = Telli (Tello) Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Ahmet Elendi, Kumandan (Yunan mandalıyasına sahiptir. Sonradan yerine Tarhan Ağa aynı rübe ile atanmıştır.) Yüzbaşı : 2 = Seviş Ağa, Vekil Üsteğmen : 1 = Zabeyr Ağa, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = Mustafa Elendi, Kumandan (Beşinci meciyde mandalıyasına sahiptir.) Yüzbaşı : 2 = Fetihullah Ağa, Vekil Üsteğmen : 1 = Ömer Ağa, Kumandan Üsteğmen : 2 = Sinan Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Yusuf Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Taco Ağa, Vekil
Yarbay : Mehmet Said Bey Yarbay : Ayas - Ayaz Bey (Dördüncü osmanlı mandalıyasına sahiptir.)	Teğmen : 1 = Hayder Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Dirbaz (Derbaş) Ağa, Vekil	Teğmen : 1 = Halil Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Cano Ağa, Vekil	Üsteğmen : 1 = Süleyman Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Mehmet Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Şanezar (Sincar) Ağa, Vekil	
Binbaşı : 1 = Mehmed Çeşid Ağa Binbaşı : 2 = Derih Ağa Yüzbaşı : (Önyüzbaşı) Kudemli Süleyman Ağa				
Yazıcı : 1 = Salih Elendi Yazıcı : 2 = Hüseyin Elendi İmam : Abdülilah Elendi Teğmen : Ali Ağa, Sancaktar				

Not : Bazı kaynaklardan bu alayın komutanı Ayaz Beyikumandan göstermiştir. Gerek askeri ve gerekse sivil kaynaklardan raslıyamadım. Fakat Rejevaiskinin haritasında vardır. Bu alayı teşkil eden aşiretin bazı üyeleri hisarından sordum. Kesinlikle yanlış. Bazı kaynaklarda da yanlış yer (Ahal) göstermiştir.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
31			Cibranlı	Vario-Gümgüm (Mediko-Himis iftik köyü)	308	308	232	540

		Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik
Yarbay	: Ali Ahmet Bey				
Yarbay	: Mahmut Selim Bey, Dördüncü osmanlı ma- dayasına sahip ve aynı zamanda atayı teşkil eden zat.	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Ağa, Ku- mandan	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Memuş Efendi, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = Abdulkadir Ağa, Ku- mandan	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Efendi, Ku- mandan
Binbaşı	: 2 = Derviş Ağa	Yüzbaşı : 2 = Ali Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 2 = Hasan Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 2 = Mehmet Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 2 = Ali Ağa, Vekil
Binbaşı	: 2 = Derviş Ağa	Üsteğmen: 1 = İsmail Ağa, Ku- mandan	Üsteğmen: 1 = Yusuf Ağa, Ku- mandan	Üsteğmen: 1 = Ali Ağa, Kumandan	Üsteğmen: 1 = Acem Ağa, Ku- mandan
Yüzbaşı	: (Önyüzbaşı) Kudemli Hüseyin Ağa	Üsteğmen: 2 = Osman Ağa, Vekil	Üsteğmen: 2 = Ahmet Efendi, Vekil	Üsteğmen: 2 = Şahin Ağa, Vekil	Üsteğmen: 2 = Hasan Ağa, Vekil
Yazıcı	: 1 = Mustafa Talat Efendi	Teğmen : 1 = Süleyman, Ku- mandan	Teğmen : 1 = Seviş Ağa, Ku- mandan	Teğmen : 1 = Halife Ağa, Ku- mandan	Teğmen : 1 = Tahir Ağa, Ku- mandan
Yazıcı	: 2 = Ömer Efendi	Teğmen : 2 = Süleyman, Vekil	Teğmen : 2 = Abdal (Abdullah) Ağa, Vekil	Teğmen : 2 = Abdal (Abdullah) Ağa, Vekil	Teğmen : 2 = Mehmet Ağa, Vekil
İmam	: Mustafa Efendi				
Teğmen	: Mahmut Ağa, San- caktar				

Not : Bu alayın beyi ve tertibişi gerçi Himis olur. Fakat merkezi Vartodadır. Aynı zamanda eralarında Vartoda otururlar. At ve kılıç bakımından eksikleri çoktur. İkinci teftişin zamanına kadar temamlamak için söz verildi.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
32			Cibranlı ve kendi- lerine bağlı olanlar	Himis	310	310	235	545

		Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik
Albay	: Ziya Bey (Sonra İbrahim Osman atanmıştır.)	Yüzbaşı : 1 = İsmail Ağa, Ku- mandan	Yüzbaşı : 1 = Sabri Ağa, Ku- mandan	Yüzbaşı : 1 = Talib Ağa, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = Himmət Ağa, Ku- mandan
Yarbay	: Kare Selim Bey	Yüzbaşı : 2 = Halid Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 2 = Hüseyin Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 2 = Halil Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 2 = Cindi Ağa, Vekil
Binbaşı	: 1 = Said Yusuf Ağa	Üsteğmen: 1 = Hayder Ağa, Ku- mandan	Üsteğmen: 1 = Armani Ağa, Ku- mandan	Üsteğmen: 2 = Mehmet Ağa, Vekil	Üsteğmen: 1 = Ahmet Ağa, Ku- mandan
Binbaşı	: 2 = Abduivehab Ağa	Üsteğmen: 2 = Tacetin Ağa, Vekil	Üsteğmen: 2 = Mustafa Ağa, Vekil	Teğmen: 1 = Sait Ağa, Kumandan	Üsteğmen: 2 = Sofi Ağa, Vekil
Yüzbaşı	: (Önyüzbaşı) Kudemli İsmail Derviş Ağa	Teğmen: 1 = Yusuf Ağa, Ku- mandan	Teğmen: 1 = Köçer Ağa, Ku- mandan	Teğmen: 2 = Vekil	Teğmen : 1 = Kasım Ağa, Ku- mandan
Yazıcı	: 1 = Halit Efendi	Teğmen: 2 = Sabri Ağa, Vekil	Teğmen: 2 = Habib Ağa, Vekil		Teğmen : 2 = Süleyman Ağa, Vekil
Yazıcı	: 2 = Talat Efendi				
İmam	: Ali Salih Efendi				
Teğmen	: Ali Efendi, Sancaktar				

Not : Bazı kaynaklarda bu alayın bağlı bulunduğu kabilesine ait olduğu söylenmiştir. Bu alayın gerek at ve gerekse teçhizat bakımından eksikleri vardır. Bunlar ikinci teftişde de dahi ta-
mamlanmamışlardır. Fakat tamamlanması için çalışmaktadır. Gerek aşiret ve yurt köylü halkı Rus istilasına uğradıkları için çok fakir güçlüğüne baderlerini temin ederler. Herde eksikliklerini gidereceklerini kuvvede ümürlü

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
33			Cibranlı	Varto	315	315	330	545

Albay	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik
Albay : Ahmet Feni Bey (Daha sonra yarbay rütbesiyle alay komutanlığına İsa Bey atanmıştır.)	Yüzbaşı : 1 = Eyüb Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Hasen Efendi, Vekil (Dördüncü mecdiye maddiyasına sahiptir.)	Yüzbaşı : 1 = Tevlik Efendi, Kumandan Yüzbaşı : 2 = İbrahim Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Reşit Ağa, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Kerim Efendi, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Mehmet Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Mehmet Ağa, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Efendi, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Yusuf Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Hüseyin Ağa, Kumandan
Yarbay : İsa Bey (Daha sonra Halit Mahmud Bey aynı rütbeyle atanır.)	Üsteğmen: 1 = Zeynel Abidin Efendi, Kumandan Üsteğmen: 2 = Mehmet Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Osman Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Ahmet Ağa, Vekil	Üsteğmen: 2 = Ali Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Derviş Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Sedi Ağa, Vekil	Üsteğmen: 2 = İsmail Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Derviş Ağa, Kumandan (Bundan sonra aynı rütbe ile İsmail Ağa atanmıştır.) Teğmen : 2 = Ömer Ağa, Vekil	Üsteğmen: 2 = İsmail Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Derviş Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Ömer Ağa, Vekil
Yarbay : Mahmud Bey (Üçüncü mecdiye maddiyasına sahiptir. Asıl adı Mahmud Selim beydir.)	Teğmen : 1 = Mahmud Osman Ağa, Dördüncü mecdiye maddiyasına sahiptir. Teğmen : 2 = Ahmet Hatip Ağa, Dördüncü mecdiye maddiyasına sahiptir.			
Binbaşı : 1 = Mahmud Osman Ağa, Dördüncü mecdiye maddiyasına sahiptir. Binbaşı : 2 = Ahmet Hatip Ağa, Dördüncü mecdiye maddiyasına sahiptir.				
Yüzbaşı : (Önyüzbaşı) Kıdemli Avani Ağa				
Yazıcı : 1 = Salih Efendi Yazıcı : 2 = Kamil Efendi				
İmam : İsmail Efendi				
Teğmen : İsmail Ağa, Sancaktar				

Not : Alay Muş turağına bağlıdır. Yerli silah kullanılmaktadır. Zamanla yenilecek ve yabancı menşeli silahları kullanacaklarını söz verdiler. Bir ve ikinci teftişlerde de tamamlanmamıştır. Kesinlik üçüncü teftiş gelmedikçe eksiklerini gidereceklerini söz verdiler.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
34			Zirikanlı	Tekman (Erzurum)	300	300	250	550
Albay	: Mehmet Ali Bey (Daha sonra Şemun Bey Yar-bay rütbesi ile atanır.)							
Yarbay	: Mustafa Bey (Sonra oğlu Selim atanır. Esas alayı teşkil eden bu zai- tir. Sonra kumazca çal- ısan Mehmet Ali Bey Al- bay rütbesiyle komutan olmuştur. Bundan dolayı bazı isteksiz olaylar çık- mıştır.)	Birinci Birlik Yüzbaşı : 1 = Kadir Ağa, Ku- mandan Yüzbaşı : 2 = Hüseyin Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Muhyettin Ağa, Ku- mandan Üsteğmen: 2 = Ahmet Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Ali Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Beşir Ağa, Vekil	İkinci Birlik Yüzbaşı : 1 = Sait Elendi, Ku- mandan Yüzbaşı : 2 = Nebi Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Yusuf Ağa, Ku- mandan Üsteğmen: 2 = Hasen Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Abdal (Abdullah) Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Ayac (Iyac) Ağa, Ve- kil	Üçüncü Birlik Yüzbaşı : 1 = Mustafa Egendi, Ku- mandan Yüzbaşı : 2 = Halil Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Mahmud Ağa, Ku- mandan Üsteğmen: 2 = Ali Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Ali Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Mehmet Ağa, Vekil	Dördüncü Birlik Yüzbaşı : 1 = Mehmet Emin Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Osman Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Mehmet Ağa, Ku- mandan Üsteğmen: 2 = Mehmet Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Derviş Ağa, Ku- mandan Teğmen : 2 = Musa Ağa, Vekil			
Binbaşı	: 1 = Hasen İsmail Ağa							
Binbaşı	: 2 = Musa Ali Ağa							
Yüzbaşı	: (Önyüzbaşı) Kidemli Musa Ağa							
Yazıcı	: 1 = Ömer Lütfi Elendi							
Yazıcı	: 2 = Mehmet Nusret Elendi							
İmam	: Halife İsa Elendi							
Teğmen	: Selim Ağa, Sancaktar							

Not : Alay hakkında en iyi kaynak askeri salnamasıdır. Gerek arşiv belgeleri ve gerekse elimizdeki kitabın ek listesi ile (Erzurum) ve (Bitlis) salnamaları bir birine tutmuyorlar. Arşivdeki belgelere göre at ve malzemeleri bakımdan eksiklerini ikinci teftişine kadar tamamlayacaklarını söz vermişlerdir.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
35		Asiret Zirakanlı (Hinis-Erzurum)	Söylemez	375	375	500	875

Yarbay	Ali Bey (Dördüncü meclisiye mada- nasına sahiptir. Daha sonra Hatil Muhammed Bey aynı rübe ile atanmıştır.)	Kulu Han - Çe- ter Bey (Gü- müş seçkin maddiyası ile üçüncü meclisiye mada- dısına sahiptir.)	Ömer Kadri Elendi, Kumandan	Çerkes Mehmet Ağa, Kumandan	Mustafa Ağa, Kumandan	Mahmud Elendi, Kumandan	Abdal Ağa, Vekil	Abdal Ağa, Vekil	Abdal Ağa, Vekil
Yarbay	1 = Zeynel Ağa, Kumandan 2 = Şerif Ağa, Kumandan Teğmen: 1 = Hasen Ağa, Kumandan 2 = Kasım Ağa, Vekil	1 = Ömer Kadri Elendi, Kumandan 2 = Yusuf Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Halife Ağa, Kumandan 2 = Arif Ağa, Kumandan Teğmen: 1 = Hasen Ağa, Kumandan 2 = Kasım Ağa, Vekil	1 = Ömer Kadri Elendi, Kumandan 2 = Yusuf Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Halife Ağa, Kumandan 2 = Arif Ağa, Kumandan Teğmen: 1 = Hasen Ağa, Kumandan 2 = Kasım Ağa, Vekil	1 = Çerkes Mehmet Ağa, Kumandan 2 = Mahmud Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Halife Ağa, Kumandan 2 = Mikdat Ağa, Vekil Teğmen: 1 = Süleyman Ağa, Kumandan 2 = Haseen Ağa, Vekil	1 = Mustafa Ağa, Kumandan 2 = Sait Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Mehmet Ağa, Kumandan 2 = Ömer Ağa, Kumandan Teğmen: 1 = İbrahim Ağa, Kumandan 2 = Ali Ağa, Vekil	1 = Mahmud Elendi, Kumandan 2 = Ali Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Egit Ağa, Kumandan 2 = Mehmet Ağa, Vekil Teğmen: 1 = Fetah Ağa, Kumandan 2 = Yusuf Ağa, Vekil	1 = Abdal Ağa, Vekil 2 = Ali Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Hüseyin Ağa, Kumandan 2 = Mehmet Ağa, Vekil Teğmen: 1 = Fetah Ağa, Vekil 2 = Yusuf Ağa, Vekil	1 = Abdal Ağa, Vekil 2 = Ali Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Hüseyin Ağa, Kumandan 2 = Mehmet Ağa, Vekil Teğmen: 1 = Fetah Ağa, Vekil 2 = Yusuf Ağa, Vekil	1 = Abdal Ağa, Vekil 2 = Ali Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Hüseyin Ağa, Kumandan 2 = Mehmet Ağa, Vekil Teğmen: 1 = Fetah Ağa, Vekil 2 = Yusuf Ağa, Vekil

Binbaşı	1 = Ahmet
Binbaşı	2 = Murad Ahmed Ağa (Osmanlı dördüncü madaiyasına sahiptir.)
Yüzbaşı	(Onyüzbaşı) Kidemli
Yazıcı	Ahmet Elendi
Yazıcı	1 = İsa Elendi
Yazıcı	2 = İbrahim Elendi
İmam	Molla Sait Hatil Elendi
Teğmen	Mehmet Ağa,

Not : Başta iki alayın teşkiline söz vermişlerdir, temamlanmayınca bir buçuk alayı birleştirerek bir alay (kale) kendi kendine hareket edecek şekilde hazırlanmıştır. Gerek silah ve gerekse at bakımından eksikleri vardır. Yeni silahları kılıç ve marni tülekleri kullanıyorlar. Temamlanmak için bizzat Kulhan beyden izn almak söz alınmıştır.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
36			Cibranlı	Kığı (Vartoya bağlı)	285	285	265	550

Albay	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik
Albay : İbrahim Bey Daha sonra Hasen Ömer Bey atanmıştır.	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Mirza Ağa, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = Ahmet Ağa, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = Hüseyin Efendi, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = İbrahim Talef Efendi, Kumandan
Yarbay : Helid Bey	Yüzbaşı : 2 = Esal Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 2 = Hasan Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 2 = İbrahim Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 2 = Yusuf Ağa, Vekil
Birbaşı : 1 = Yusuf Bey	Üsteğmen: 1 = Musa Ağa, Kumandan	Üsteğmen: 1 = Halil Ağa, Kumanda	Üsteğmen: 1 = Sadık Ağa, Kumandan	Üsteğmen: 1 = Ahmet Ağa, Kumandan
Birbaşı : 2 = Abdal (Abdullah) Ağa (Dördüncü mecidkiye madalyasına sahiptir.)	Üsteğmen: 2 = Ahmet Ağa, Vekil	Üsteğmen: 2 = Hüsnü Ağa, Vekil	Üsteğmen: 2 = Sako Ağa, Vekil	Üsteğmen: 2 = Derviş Ağa, Vekil
Yüzbaşı : (Onyüzbaşı) Kıdemli Macen (Mağçeş) Ağa	Teğmen: 1 = Zevalko Ağa, Kumandan	Teğmen: 1 = Seviş Ağa, Kumandan	Teğmen: 1 = Hasan Ağa, Kumandan	Teğmen: 1 = Hüseyin Ağa, Kumandan
Yazıcı : 1 = Mustafa Efendi.	Teğmen: 2 = Hüseyin Ağa, Vekil	Teğmen : 2 = Musta Ağa, Vekil	Teğmen : 2 = Mehmet Ağa, Vekil	Teğmen : 2 = Halil Ağa, Vekil
Yazıcı : 2 = Ahmet Efendi.				
İmam : Enver Efendi.				

Not : İkinci tuğaya bağlıdır. Her ne kadar kığıde bulunmasada aşiretin başkanı ve merkez yerli kığı, gümgüm (vano) ve (Hınıs)ıta dağılmıştır. Bundan dolayı tuğgeneral İbrahim Paşanın ica ve dileklerine Muşat tuğayına bağılanmıştır. Mevcut olan eksikleri bizzatlı İbrahim Paşa tarafından tamamlanmasına söz verilmiştir. İkinci teftişte at ve kılıçları tamamlanmış olarak görülmüştür.

Sırası Rütbesi Alay Komutanı Aşiret Yeri Bayezid (Orulu kışlağı) At Sayısı 305 Kılıç Sayısı 305 Piyade 370 Toplam 540

	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik	Beşinci Birlik
Albay : Cebat Bey					
Yarbay : Cebat Sadık Bey (Daha sonra aynı rütbeyle alay komutanlığına atanmış olan Sadık Bey dördüncü osmanlı ve beşinci meclidiye mandalarına sahiptir.)	Yüzbaşı : 1 = Ali Ağa, Kumandan (Beşinci meclidiye mandalığına atanmış olan Sadık Bey dördüncü osmanlı ve beşinci meclidiye mandalarına sahiptir.)	Yüzbaşı : 1 = Ali Efendi, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Şeyh Merduh Efendi, Vekil Üsteğmen: 1 = Merto Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Karo Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Abdal (Abdullah) Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Resul Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Hasen Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Derviş Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Roji (Ramazan - Oruç) Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Musta Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Hacı Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Hasen Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = İsa Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Yeko Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Karo Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Mustafa Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Mirze Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Hasen Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Eyüp Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Resik Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Fero Ağa, Vekil
Yarbay : Şeyh Salih Osman Bey	Yüzbaşı : 1 = İsmail Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Kahraman Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = İsmail Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Muhtar Hoca Ağa, Vekil			
Binbaşı : 1 = Derviş Ağa					
Binbaşı : 2 = Nebi Ağa					
Yüzbaşı : (Önyüzbaşı) Kıdemli	Teğmen: 1 = Sava Ağa, Kumandan Teğmen: 2 = Maruf Efendi,				
Yazıcı : Hasen Ağa					
Yazıcı : 1 = Mehmet Emin					
Yazıcı : 2 = Abdülaziz Efendi					
İmam : Şeyh Mehmet Efendi					
Teğmen : Şeyh Sait Efendi,					

Not : Verilen söz aşiret dört alay çıkarılmaktaki fakat ancak iki alayı çıkarabildiler. At ve silah bakımından eksiklen vardır. Birkaç yüz tüfekten başka tüfek ve kılıçları yerli mamüdüdür. Rusyada bulunan kolları vashesiyle ç modern tüfek getirmişlerdir. İleride hem at ve kılıçlarını ve mevcut tüfeklerini de satarak modern tüfek alacakları söz verdiler.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam																																										
38			Celali	Şeyhlu Kışlağı (Bayezid)	300	300	240	540																																										
<table border="1"> <thead> <tr> <th colspan="2"></th> <th>Birinci Birlik</th> <th>İkinci Birlik</th> <th>Üçüncü Birlik</th> <th>Dördüncü Birlik</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Yarbay</td> <td>: İbrahim Zühdî Bey (Bazı kaynaklarda İsmail Züh-di Bey)</td> <td>Yüzbaşı : 1 = Mustâ Ağa, Ku-mandan Yüzbaşı : 2 = Reso Ağa, Vekil</td> <td>Yüzbaşı : 1 = Mahmud Ağa, Ku-mandan Yüzbaşı : 2 = Hasen Ağa, Vekil</td> <td>Yüzbaşı : 1 = Ahmed Efendi, Ku-mandan Yüzbaşı : 2 = Hacı Ağa, Vekil</td> <td>Yüzbaşı : 1 = Reşit Efendi, Ku-mandan Yüzbaşı : 2 = Harızî Ağa, Vekil</td> </tr> <tr> <td>Yarbay</td> <td>: İbrahim Bey (Dördüncü mecdiyeye madalyasına sahiptir.)</td> <td>Üsteğmen: 1 = Evliya Ağa, Ku-mandan Üsteğmen: 2 = Nebî Ağa, Vekil</td> <td>Üsteğmen: 1=Ömer Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Hüseyin Ağa, Vekil</td> <td>Üsteğmen: 1 = Emo Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Yusuf Ağa, Vekil</td> <td>Üsteğmen: 1 = Mehmet Ağa, Ku-mandan Üsteğmen: 2 = Osman Ağa, Vekil</td> </tr> <tr> <td>Binbaşı</td> <td>: 1 = Ahmet Ağa (Dör-düncü mecdiyeye ma-dalyasına sahiptir.) Binbaşı : 2 = Fikri Efendi</td> <td>Teğmen: 1 = Ömer Ağa, Ku-mandan Teğmen: 2 = Koço Ağa, Vekil</td> <td>Teğmen : 1 = Davut Ağa, Ku-mandan Teğmen : 2 = Kaşo Ağa, Vekil</td> <td>Teğmen : 1 = Hacı Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Mahmud Ağa, Vekil</td> <td>Teğmen : 1 =Misto Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Alb Ağa, Vekil</td> </tr> <tr> <td>Yazıcı</td> <td>: 1 = Mehmet İzzettin Efen-di Yazıcı : 2 = Şevket Efendi</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>İmam</td> <td>: Mehmet Efendi</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>Teğmen:</td> <td>Yusuf Ağa, Sancaktar</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>											Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik	Yarbay	: İbrahim Zühdî Bey (Bazı kaynaklarda İsmail Züh-di Bey)	Yüzbaşı : 1 = Mustâ Ağa, Ku-mandan Yüzbaşı : 2 = Reso Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Mahmud Ağa, Ku-mandan Yüzbaşı : 2 = Hasen Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Ahmed Efendi, Ku-mandan Yüzbaşı : 2 = Hacı Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Reşit Efendi, Ku-mandan Yüzbaşı : 2 = Harızî Ağa, Vekil	Yarbay	: İbrahim Bey (Dördüncü mecdiyeye madalyasına sahiptir.)	Üsteğmen: 1 = Evliya Ağa, Ku-mandan Üsteğmen: 2 = Nebî Ağa, Vekil	Üsteğmen: 1=Ömer Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Hüseyin Ağa, Vekil	Üsteğmen: 1 = Emo Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Yusuf Ağa, Vekil	Üsteğmen: 1 = Mehmet Ağa, Ku-mandan Üsteğmen: 2 = Osman Ağa, Vekil	Binbaşı	: 1 = Ahmet Ağa (Dör-düncü mecdiyeye ma-dalyasına sahiptir.) Binbaşı : 2 = Fikri Efendi	Teğmen: 1 = Ömer Ağa, Ku-mandan Teğmen: 2 = Koço Ağa, Vekil	Teğmen : 1 = Davut Ağa, Ku-mandan Teğmen : 2 = Kaşo Ağa, Vekil	Teğmen : 1 = Hacı Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Mahmud Ağa, Vekil	Teğmen : 1 =Misto Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Alb Ağa, Vekil	Yazıcı	: 1 = Mehmet İzzettin Efen-di Yazıcı : 2 = Şevket Efendi					İmam	: Mehmet Efendi					Teğmen:	Yusuf Ağa, Sancaktar				
		Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik																																													
Yarbay	: İbrahim Zühdî Bey (Bazı kaynaklarda İsmail Züh-di Bey)	Yüzbaşı : 1 = Mustâ Ağa, Ku-mandan Yüzbaşı : 2 = Reso Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Mahmud Ağa, Ku-mandan Yüzbaşı : 2 = Hasen Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Ahmed Efendi, Ku-mandan Yüzbaşı : 2 = Hacı Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Reşit Efendi, Ku-mandan Yüzbaşı : 2 = Harızî Ağa, Vekil																																													
Yarbay	: İbrahim Bey (Dördüncü mecdiyeye madalyasına sahiptir.)	Üsteğmen: 1 = Evliya Ağa, Ku-mandan Üsteğmen: 2 = Nebî Ağa, Vekil	Üsteğmen: 1=Ömer Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Hüseyin Ağa, Vekil	Üsteğmen: 1 = Emo Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Yusuf Ağa, Vekil	Üsteğmen: 1 = Mehmet Ağa, Ku-mandan Üsteğmen: 2 = Osman Ağa, Vekil																																													
Binbaşı	: 1 = Ahmet Ağa (Dör-düncü mecdiyeye ma-dalyasına sahiptir.) Binbaşı : 2 = Fikri Efendi	Teğmen: 1 = Ömer Ağa, Ku-mandan Teğmen: 2 = Koço Ağa, Vekil	Teğmen : 1 = Davut Ağa, Ku-mandan Teğmen : 2 = Kaşo Ağa, Vekil	Teğmen : 1 = Hacı Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Mahmud Ağa, Vekil	Teğmen : 1 =Misto Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Alb Ağa, Vekil																																													
Yazıcı	: 1 = Mehmet İzzettin Efen-di Yazıcı : 2 = Şevket Efendi																																																	
İmam	: Mehmet Efendi																																																	
Teğmen:	Yusuf Ağa, Sancaktar																																																	
Not	: Oluş yedi ile otuz sekiz aylar beraber hareket ederler. Aynı zamanda iki alay bir tuğaymış gibi hareket etmek için dördüncü kolordu nezdinde müracaatlarda bulunmuşlardır. İkinci teftişte hiç eksikleri görülmemişir. Halk bütün varlıklarını harcıyarak en iyi şekilde kılıç ve tüfe bakımında silahlanmışlardır.																																																	

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yerl	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
39		Daha sonra bu iki zatın yerleri değişir. Mahmud Bey alay kumandanlığına getirilir. İkisinde rütbeleri yarbay olur.	Takori	Mahmudiye (Saray-Van)	305	305	301	606

Albay	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik
Yarbay	Hüseyin Bey	Daha sonra bu iki zatın yerleri değişir.	Hüseyin Bey	Hüseyin Bey
Binbaşı	1 = Kamil Ağa, Kumanandan	1 = İsmail Ağa, Kumanandan	1 = Hüseyin Ağa, Kumanandan	1 = Tahir Ağa, Kumanandan
Binbaşı	2 = Mecit Ağa, Vekil	2 = Mehmet Ağa, Vekil	2 = Nimet Ağa, Vekil	2 = Murad Ağa, Vekil
Binbaşı	1 = Kalender Ağa, Kumanandan	1 = Hayder Ağa, Kumanandan	1 = Eğit Ağa, Kumanandan	1 = Mustafa Ağa, Kumanandan
Binbaşı	1 = Mahmud Vehbi Bey	2 = Mirze Ağa, Vekil	2 = Mustafa Ağa, Vekil	2 = Çolo Ağa, Vekil
Binbaşı	1 = Mehmet Kasım Bey	1 = Hami Ağa, Kumanandan	1 = Osman Ağa, Kumanandan	1 = Mehmet Ağa, Kumanandan
Binbaşı	2 = Sultan Ağa	1 = Derviş Ağa, Kumanandan	2 = Mustafa Ağa, Vekil	2 = Faki Mehmet Efendi, Vekil
Binbaşı	(Önyüzbaşı) Kudemli Cindi Ağa	2 = Abdurrahman Ağa, Vekil		
Binbaşı	1 = Sinco Efendi			
Binbaşı	2 = Osman Efendi			
Binbaşı	Derviş Efendi			

Not : Alayda at ve kılıç sayısı ikinci teftiş sırasında da eksik görüldü. Fakat Hüseyin Beyin bizzat temamlamak için söz verildi. Kılıçları Van yerli mamüllerindedir. Çok iyi fakat tüfekleri halen marti ve yerli halkın kullandığı aymeli denilen cinslerdendir. Üçüncü teftişe kadar modern tüfeklerle değiştirilmek için bir çözüme varılmadı.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret Mahacir	Yeri Sivas	At Sayısı 275	Kılıç Sayısı 275	Piyade 500	Toplam 775
Albay	: Şükrü Bey	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik	Beşinci Birlik	Altıncı Birlik	
	: Dördüncü os-manlı ma-dalyasına sahiptir.	: 1 = Mehmet Emin Bey, Kumandan	: 1 = İbrahim Ağa, Kumandan (Kars madalyasına sahiptir.)	: 1 = Ali Bey, Kumandan	: 1 = Halil Ağa, Kumandan	: 1 = Ahmet Nedim Efendi, Kumandan	: 1 = Ahmet Neziroğlu, Kumandan	: 1 = Hüseyin Ağa, Kumandan
Yarbay	: Mehîr Ali Bey	: 2 = Ahmet Ağa, Vekil	: 2 = Ahmet Ağa, Vekil	: 1 = Mahmud Ağa, Kumandan	: 2 = Eyub Ağa, Vekil	: 2 = Mecdâd Ağa, Vekil	: 2 = Mecdâd Ağa, Vekil	: 2 = Ragîb Bey, Vekil
	: (Dördüncü mecdiye ma-dalyasına sahiptir.)	: 1 = Çasım Ağa, Kumandan	: 2 = Timur Ağa, Vekil	: 1 = Mustafa Ağa, Vekil	: 2 = Ahmet Ağa, Vekil	: 1 = İskender Efendi, Kumandan	: 1 = İskender Efendi, Kumandan	: 1 = Medet Bey, Kumandan
Binbaşı	: 1 = Hüseyin Ağa (Kars ma-dalyasına sahiptir.)	: 2 = İsmail Ağa, Vekil	: 1 = Nebo Ağa, Kumandan	: 1 = Laçın Efendi, Kumandan	: 1 = Hasen Ağa, Kumandan	: 2 = Mustafa Ağa, Vekil	: 2 = Mustafa Ağa, Vekil	: 2 = Çerkes Bey, Vekil
	: 2 = Ali Bey (Kars ma-dalyasına sahiptir.)	: 1 = Hudida Ağa, Vekil	: 1 = Hacı Ağa, Kumandan	: 2 = Şaban Efendi, Vekil	: 2 = Emin Ağa, Vekil	: 1 = Aziz Ağa, Kumandan	: 1 = Aziz Ağa, Kumandan	: 1 = Halîz Osman Efendi, Kumandan
Yüzbaşı	: (Onyüzbaşı)							
Yazıcı	: 1 = İbrahim Efendi							
Yazıcı	: 2 = Hafız Kamî							
İmam	: Seyh Atılan Efendi							
Teğmen	: Veli Bey, Sancılar							

Not : Bunlar bir aşiret değîl. Güney kaftasya müstülman halklarındandır ki 1877-78 yılların savaşın onunda yapılan antlaşma sonucunda Osmanlı Devleti tarafından kabul edilen insanlardır. Bunlardan çerkes, karapapal çeçen aşiret olmayan kürdler ve terakemelerdir. Bunların eksikleri genellikle nizamiye askeri birlikleri tarafından karşılanırlar.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
41			Milli	Mardin	275	275	265	540
Yarbay	Hacı Kadri Bey (Daha atanmıştır.) sonra Mehmet Esed Bey							
Yarbay	İbrahim Paşa (Geçici bir süre yarbay görevinde kumandanlık görevi sürdürmüştür. Kendisi üçüncü osmanlı mandalyasına sahiptir. Ve ikinci mecdidiye mandalysı da vardır ki alim ve gümüş ile seçkinlik madalyalarıdır.)	Birinci Birlik Yüzbaşı : 2 = Halef Ağa, Vekil, (Beşinci mecdidiye mandalyasına sahiptir.) Üsteğmen: 1 = Ali Ağa, Kumandan (Beşinci mecdidiye mandalyasına sahiptir.) Üsteğmen: 2 = Mehmet Ağa, (Beşinci mecdidiye mandalyasına sahiptir.)	İkinci Birlik Yüzbaşı : 1 = Osman Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Sahir Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Abdi Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Ali Ağa, Vekil Teğmen: 1 = Seydo Ağa, Kumandan Teğmen: 2 = Bekir Ağa, Vekil	Üçüncü Birlik Yüzbaşı : 1 = Hasen Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Salim Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Şeyh Ali Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Şeyh Fazıl Ağa, Vekil Teğmen: 1 = Abdi Ağa, Kumandan Teğmen: 2 = Ömer Ağa, Vekil	Dördüncü Birlik Yüzbaşı : 1 = Hasen Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Hüseyin Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Sadık Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Eyüb Ağa, Vekil Teğmen: 1 = Osman Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Şeyho Ağa, Vekil			
Binbaşı	: 1 = Mehmet Ağa	Teğmen: 1 = İbrahim Ağa (Beşinci mecdidiye mandalyasına sahiptir.)						
Binbaşı	: 2 = İbrahim Ağa							
Yüzbaşı	(Onyüzbaşı) Kıdemli Hüseyin Efendi (Beşinci mecdidiye madalyasına sahiptir.)	Teğmen: 2 = Bekar Ağa, Vekil						
Yazıcı	: 1 = Tevfik Efendi							
Yazıcı	: 2 = Bekir Efendi							
İmam	: Mahmud Efendi							
Teğmen	: Ömer Ağa, Sancaktar							
Yüzbaşı	: 1 = İbrahim Ağa, Kumandan							

Not : Bu İbrahim Paşa 1902 yılında tuğgeneral rütbesiyle terfiye edilmiştir. Atandan soylu bir aileden geliyor. Zira kendilen Eyubi Devletinden Hesen Keyl Paşalarındandır. Dedesi zor Temir Paşa esasen aşiretler federasyonunu kurar. İşte bu federasyona giren aşiret grubuna artık milli aşireti denildi. Bunların tapu senedi o kadar büyük ki bir tarafı Sincar dağına, Güney de Abdulaziz dağı ile direzor, kuzeyde karacadağ, batıda amanos dağına yani bu israli ve İtbanan devletlerden çok büyük bir sahadır. Kürd aşiret hamidiye alayları dışında üç adet arab alayları da kendü tugayına bağlatmıştır.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yerî	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
42			Millî	Sivrek	255	255	375	630

		Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik	Beşinci Birlik
Yarbay	: İsa Bey (Bundan sonra aynı rütbe ile Sadık Bey alay komutanlığına atanır. Daha sonra Sait Bey atanır.)	Yüzbaşı : 1 = İsmail Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Miro Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Ali Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Biro Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Ömer Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = İsmail Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Osman Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = İsa Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Mustafa Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Aziz Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Şeyh Sahen Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Aloş Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = İsa Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Sinan Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Zülfi Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Alişan Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Receb Efendi Yüzbaşı : 2 = Halil Efendi Üsteğmen: 1 = Eyüb Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Hüseyin Ağa, Vekil
Binbaşı	: Abdul Hamitbrahim Paşa Bey (Mecidiye gümüş seçkin maddiyasına sahiptir.)	Teğmen: 1 = Oso Ağa, Kumandan Teğmen: 2 = Silo Ağa, Vekil	Teğmen : 1 = Biro Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Meğgo Ağa, Vekil	Teğmen : 1 = Ahmet Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Mehmet Ağa, Vekil	Teğmen : 1 = Hüseyin Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Mustafa Ağa, Vekil	Teğmen : 1 = İsa Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Hüseyin Ağa, Vekil
Binbaşı	: 1 = Bışar Mustafa Ağa 2 = Süleyman Efendi					
Yüzbaşı	: (Onyüzbaşı) Kıdemli					
Yazıcı	: Hüseyin Ağa					
Yazıcı	: 1 = Şemsî Ağa					
İmam	: 2 = İbrahim Ağa					
Teğmen	: Ali Ağa					
Teğmen	: Ahmet Ağa, Sanatçı					

Not : Alayda zamanla bazı değişiklikler olmuştur. Bunlardan (41, 42, 43, 44) değişik tuğayca alınan kararlar değişir. Daha sonra bilgi resmen orduya verir. Bunlar zamanlarını genelikle Arab Şümer ve başka arab aşiretleri çatışmalarıyla geçirdiklerinden dolayı her hangi bir eksikliği yoktur.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
43			Milli	Sivirek	303	303	247	550
Yarbay	: Sururi Bey (Bundan önce Emin Bey alay komutanı idi. Yelafi yerine Sururi Bey aynı rütbeyle atanmıştır.)		Milli	Sivirek	303	303	247	550
Yarbay	: Mahmud (Mehmet) İbrahim Paşa Bey (Üçüncü osmanlı madalyasına sahiptir.)		Milli	Sivirek	303	303	247	550
Binbaşı	: 1 = Ömer Ağa		Milli	Sivirek	303	303	247	550
Binbaş	: 2 = Sinan Ağa		Milli	Sivirek	303	303	247	550
Yüzbaşı	: (Onyüzbaşı) Kudemli Mehmet Ağa		Milli	Sivirek	303	303	247	550
Yazıcı	: 1 = Salih Efendi (Yemen madalyasına sahiptir.)		Milli	Sivirek	303	303	247	550
Yazıcı	: 2 = Zülfiyar Efendi		Milli	Sivirek	303	303	247	550
İmam	: Osman Efendi		Milli	Sivirek	303	303	247	550
Teğmen	: Dülki (Dülkü) Ağa, Sancaktar		Milli	Sivirek	303	303	247	550
Not	: Alay teşkil esasen Mehmet Bey tarafından yapılmıştır. Bazı kaynaklarda (Mahmud) yerinde Mehmet bey geçer. Fakat valasli projelermde yalnız Mehmet geçer. Alay yeri bazan yenişehir bazen tugay merkezi olan ardına taşınır, sonra sivireke taşınmıştır.							

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yerl	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
44			Karakeçi	Sivrek	305	305	225	530

Yarbay	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik
Yarbay : Hurşit Bey (Alay esasen bu zat taraflımdan teşkil edilmiştir. Daha sonra bazı nedenlerle Hurşit Bey kumandalarına atanmıştır. Bu zat beşinci mecdiye madalyasına sahiptir.)	Yüzbaşı : 1 = Hadr Ağa, Kumandan dan Yüzbaşı : 2 = Mehmet Veysi Bey, Vekil Üsteğmen: 1 = Eyüb Ağa, Kumandan dan	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Elendi, Kumandan (Dördüncü mecdiye madalyasına sahiptir.) Yüzbaşı : 2 = Halil Elendi, Vekil Üsteğmen: 1 = Ma'mo Elendi, Kumandan dan	Yüzbaşı : 1 = İshak Elendi, Kumandan (Beşinci osmanlı, dördüncü mecdiye madalyasına sahiptir.) Yüzbaşı : 2 = Şeyh Eyüb Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Kaço Ağa, Kumandan dan	Yüzbaşı : 1 = Ali Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Şeyh Musa Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Mehmet Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Kaba Hasen Ağa, Vekil
Yarbay : Halil Eyub Bey Dördüncü osmanlı altın gümüş madalyasına sahiptir.)	Yüzbaşı : 1 = Derviş Ağa, Vekil Teğmen: 1 = Hüseyin Ağa, Kumandan Teğmen: 2 = Süleyman Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 2 = İbrahim Elendi, Vekil Teğmen: 1 = Abdi Elendi, Kumandan dan Teğmen: 2 = Derviş Elendi, Vekil	Üsteğmen: 1 = Kaço Ağa, Kumandan dan Üsteğmen: 2 = Ali Ağa, Vekil Teğmen: 1 = Ali Ağa, Kumandan Teğmen: 2 = Mehmet Ağa, Vekil	Teğmen : 1 = Eyüb Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Hacı Musa Ağa, Vekil
Binbaşı : 1 = Şeyh Mehmet Ağa Binbaşı : 2 = İbrahim Ağa Yüzbaşı : (Önyüzbaşı) Kıdemli Yazıcı : 1 = Mehmet Raci Elendi Yazıcı : 2 = Hacı Mehmet Elendi İmam : Ali Elendi Teğmen: Yako Ağa, Sancaktar				

Not : Bazı eksikleri olmakla beraber büyük millî aşiretin rekabetinden dolayı eksiklerinin kalmadığı görülmüştür.

Sırası Rütbesi Alay Komutanı Yeri At Sayısı Kılıç Sayısı Piyade Toplam
45 Kalkan 300 350 270 620

Yarbay	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik	Beşinci Birlik
Yarbay : İbrahim Bey (Esas alay teşkil eden bu zattır. Daha sonra Ali Mehmet Bey atanmıştır.)	Yüzbaşı : 1 = Şaban Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Yusuf Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = İbrahim Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Mehmet Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Hüseyin Ağa, Kumandan Yübaşı : 2 = Talef (Telif) Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = İhsan Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Mapiş Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Efen- di, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Ali Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Arbo Ağa, Ku- mandan Üsteğmen: 2 = Halef Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Yusuf Ziya Efendi, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Osman Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Abdurrahman Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Hasen Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Yusuf Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Abdi Ağa, Ku- mandan Üsteğmen: 2 = Bekindi (Be- gundi) Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Şeyda Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Ahmet Ağa, Vekil
Binbaşı : 1 = Teymur Ağa Binbaşı : 2 = Osman Ağa Yüzbaşı : (Onyüzbaşı) Kı- demli	Teğmen: 1 = Abdi Ağa, Ku- mandan Teğmen: 2 = Derviş Ağa, Vekil	Teğmen: 1 = Ömer Ağa, Kumandan Teğmen: 2 = Ahmet Ağa, Vekil	Teğmen : 1 = İbrahim Ağa, kumandan Teğmen : 2 = Şeyh Musa Ağa, Vekil	Teğmen : 1 = Mahmut Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Osman Ağa, Vekil	

Yazıcı : İbrahim Ağa
Yazıcı : 1 = Hüsnî Bey
Yazıcı : 2 = Mustafâ Rüşdi Efendi
İmam : Namik Efendi
Teğmen : Musa Ağa, San- caktar

Not : Aşrelin at süresi ve süvari bakımından çok mükemmel eksikleri mevcuttur. İkinci tehişte de görülmüştür. Fakat lamamlamak üzere kesin söz alınmıştır. Tüfekleri halen aynı tipinde martlardır. Değişmeler çin çalış- maktadırlar.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
46			Tay (arab)	Nüseybin	445	445	185	630
Albay	Mehmet Raşid Bey (Daha sonra Cemal Bey aynı rütbe ile atanmıştır.)	Birinci Birlik	ikinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik	Beşinci Birlik		
Yarbay	Mehmet Sadık Bey	Yüzbaşı : Salih Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Hüseyin Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = İbrahim Vasili Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Mehmet Ali Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Mirze Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Mehmet Emin Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Said Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = İso Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Muhyettin Elendi, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Yunus Ağa, Vekil		
Binbaşı	1 = Yusuf Bey	Üsteğmen: 1 = İsa Ağa, Kumandan	Üsteğmen: 1 = Hasen Ağa, Kumandan	Üsteğmen: 1 = Şeyh Halef Ağa, Kumandan	Üsteğmen: 2 = Abdülkerim Ağa, Vekil	Üsteğmen: 1 = Ahmet Ağa, Kumandan		
Binbaşı	2 =	Üsteğmen: 2 = Şeyho Ağa, Vekil	Üsteğmen: 2 = Abdul Kerim Ağa, Vekil	Üsteğmen: 2 = Yasac Ağa, Vekil	Üsteğmen: 2 = Abdülkerim Ağa, Vekil	Üsteğmen: 2 = Yusuf Ağa, Vekil		
Yüzbaşı	(Önyüzbaşı) Kıdemli İbrahim Ağa	Teğmen : 1 = Hasan Sun Ağa, Kumandan	Teğmen : 1 = Ali Ağa, Kumandan	Teğmen: 1 = Osman Ağa, Kumandan	Teğmen: 1 = Halef Ağa, Kumandan	Teğmen: 1 = Sadun Ağa, Kumandan		
Yazıcı	1 = Abdülhalim Elendi	Teğmen : 2 = İsa Ağa, Vekil	Teğmen : 2 = Mehmet Ağa, Vekil	Teğmen: 2 = Haso Ağa, Vekil	Teğmen: 2 = Miho Ağa, Vekil	Teğmen : 1 = Sadun Ağa, Kumandan		
Yazıcı	2 = Bekir İsmail Ağa					Teğmen : 2 = Yusuf Ağa, Vekil		
İmam	Musa Namık Mehmet Elendi							
Teğmen:	Musa Şeyho Ağa, Sancaktar							

Not : Bu alay ileride beş birlik olur. Ve değişik nedeneyle müstakil alay olmaya çalışmıştır. (Şeyh Abdurrahman) tarafından kurulmuştur. İkinci teftişte hiç eksikleri kalmadığı gibi yeni bir birliğin kurulmasına başlanmıştır. Yurttaş olan bu aşiret (168) nolu kanunla askana tabi tutulmuştur.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	Al Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
47			Karageçi	Sivirek	310	310	230	540

Albay	Tevlik Bey (Başta yar-bay İsmail Bey alay komutanı olarak atanmıştır. Dördüncü meci-diye madalyasına sahiptir. Yelâlından sonra aynı rütbe ile tevlik bey alay komutanlığına atanmıştır.)	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik
Yarbay	Şeyh Abdurrahman Bey (Üçüncü osmanlı seçkin ve meci diye iyiyakat madalyasına sahiptir.)	Yüzbaşı : 1 = Ali Efendi, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Mehmet Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Abdal (Abdullah) Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Mehmet Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Yusuf Ağa, Kumandan	Yüzbaşı : 1 = Hüseyin Efendi, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Abdurrahman Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Abdal (Abdullah) Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Misra (Mişir) Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Ahmet Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Hamdan Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = İhsan Efendi, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Abdülaziz Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Zahir Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Mustafa Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Mustafa Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Süleyman Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Sait Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Dindah (Didan) Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Ahmet Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Ferih (Felo) Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Bel Bahi (Bilo) Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Hami (Hamo) Ağa, Vekil

Binbaşı : 1 = Ali Ağa

Binbaşı : 2 = Külüb (Keitb) Ağa

Yüzbaşı : (Önyüzbaşı) Kıdemli

Salih Ağa

Yazıcı : Sadullah Efendi

Yazıcı : İbrahim Efendi

İmam : Abdurrahman Efendi

Teğmen: Hüseyin Ağa, Sancaktar

Not : Daré (Derih) Paşa tarafından kurulmuştur. Fakat bir çok kaynak bu aşiretin yeri Nusaybin kendini gösteriyorlar.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
48			Miran	Cızır	335	335	205	540

Albay	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik	
Yarbay	İbrahim Bey (Bundan sonra Hacı Ahmet Bey atanır ki kırım ve Kars madalyalarına sahiptir. Daha sonra Şakir Ali Bey atanmıştır.) Mustafa Paşa (Geçici olarak alay kumandanının vekaletine bakan tuğgeneral Mustafa Paşa üçüncü osmanlı madalyası ile üçüncü mecidiye madalyalarına sahiptir.)	Yüzbaşı : 1 = Reşit Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = İbrahim Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Tacettin Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Keleş Ağa, Vekil Teğmen: 1 = Mehmet Ağa, Kumandan Teğmen: 2 = Kasım Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Ali Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Kasım Ağa, Vekil (Dördüncü mecidiye madalyasına sahiptir.) Üsteğmen: 1 = Kasım Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Hüsamettin Ağa, Vekil Teğmen: 1 = Hacı Ağa, Kumandan Teğmen: 2 = Ömer Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Abdulkadir Elendi, Kumandan (Daha sonra İsmail Hakkı Elendi anı ruibe ile atanır.) Yüzbaşı : 2 = Haso Ağa, Vekil Üsteğmen: 1 = Hüseyin Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Abdi Ağa, Vekil Teğmen: 1 = Abdi Ağa, Kumandan Teğmen: 2 = İbrahim Ağa, Vekil	Yüzbaşı : 1 = Abbas Ağa, Kumandan Yüzbaşı : 2 = Derviş Ağa, Vekil (Dördüncü mecidiye madalyasına sahiptir.) Üsteğmen: 1 = Hacı Ağa, Kumandan Üsteğmen: 2 = Hacı Ağa, Vekil Teğmen : 1 = Bilo Ağa, Kumandan Teğmen : 2 = Arab Ağa, Vekil

Binbaşı	1 = İbrahim Ağa (Dördüncü mecidiye madalyasına sahiptir.) 2 = Behram Ağa (Dördüncü mecidiye madalyasına sahiptir.) (Önyüzbaşı) Kıdemli Ahmet Ağa, Beşincı mecidiye madalyasına sahiptir. 1 = Hasen Elendi 2 = Abdurrhman Elendi Reşit Elendi
Binbaşı	1 = İbrahim Ağa (Dördüncü mecidiye madalyasına sahiptir.) 2 = Behram Ağa (Dördüncü mecidiye madalyasına sahiptir.) (Önyüzbaşı) Kıdemli Ahmet Ağa, Beşincı mecidiye madalyasına sahiptir. 1 = Hasen Elendi 2 = Abdurrhman Elendi Reşit Elendi
Binbaşı	1 = İbrahim Ağa (Dördüncü mecidiye madalyasına sahiptir.) 2 = Behram Ağa (Dördüncü mecidiye madalyasına sahiptir.) (Önyüzbaşı) Kıdemli Ahmet Ağa, Beşincı mecidiye madalyasına sahiptir. 1 = Hasen Elendi 2 = Abdurrhman Elendi Reşit Elendi
Binbaşı	1 = İbrahim Ağa (Dördüncü mecidiye madalyasına sahiptir.) 2 = Behram Ağa (Dördüncü mecidiye madalyasına sahiptir.) (Önyüzbaşı) Kıdemli Ahmet Ağa, Beşincı mecidiye madalyasına sahiptir. 1 = Hasen Elendi 2 = Abdurrhman Elendi Reşit Elendi

Not : Altıncı tuğaya bağlı tuğgeneral Bahattin Paşa tuğay kumandanıdır ki ikinci mecidiye ve üçüncü osmanlı madalyalama sahiptir.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
51	Yarbay	Hüsnî Bey Miriva İbrahim Paşa Miri Miran Daha sonra Şükrî Bey atanmıştır.	Kays (Arab)	Urfa	250	450	200	650

Yarbay	Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik	Beşinci Birlik
Hüsnî Bey (Miriva İbrahim Paşa Miri Miran. Daha sonra Şükrî Bey atanmıştır.)	Yüzbaşı : 1 = Hüseyin Ağa Yüzbaşı : 2 = Mehmet Ağa Üsteğmen: 1 = Derviş Ağa	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Nail Efendi Yüzbaşı : 2 = İsa Bahça Ağa	Yüzbaşı : 1 = Halil Efendi Yüzbaşı : 2 = Bercis Ağayı Sor	Yüzbaşı : 1 = Aziz Efendi (Daha sonra Ali efendi atandı.)	Yüzbaşı : 1 = Numan Ağa Yüzbaşı : 2 = Hüseyin Ağa Üsteğmen: 1 = Ali Ağa
Yarbay : Şeyh Hasen Bey Binbaşı : 1 = Ali Efendi Binbaşı : 2 = İbrahim Efen- di	Üsteğmen: 2 = Abdî Ağa Teğmen: 1 = İbrahim Ağa Teğmen: 2 = İsa Ağa	Üsteğmen: 1 = Belran Ağa Üsteğmen: 2 = Hüseyin Nec- ip Ağa Teğmen : 1 = Kerim Ağa Teğmen : 2 = Mustafa Ağa	Üsteğmen: 1 = Şeyho Ağa Üsteğmen: 2 = Naci Ağa Teğmen : 1 = Mehmet Ağa Teğmen : 2 = Ali Ağa	Yüzbaşı : 1 = Beço Ağa Üsteğmen: 1 = Ausan - Arsan Ağa Üsteğmen: 2 = Abdullah Ağa Teğmen : 1 = Teğmen : 2 = Gadban Ağa	Üsteğmen: 2 = Hasan Ağa Teğmen : 1 = Abdullah Ağa Teğmen : 2 = İbrahim Ağa

Yüzbaşı : (Önyüzbaşı) Kı- demli Şeyh İbrahim Efendi	Yarbay : Halef Ağa, San- caktar
Yazıcı : 1 = İsmail Efendi Yazıcı : 2 = Faik Efendi	
İmam : Molla Halef Efen- di	
Teğmen : Halef Ağa, San- caktar	

Not : Kürd ve arablardan müteşekkildir.

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
52			Kays	Haran	400	400	150	550
<p>Yarbay : Hamdi Bey (İbrahim Pa- şaya bağlı. Daha önce Hüseyin beydi ondan sonra Ralef bey ol- muştur.)</p> <p>Yarbay : 2 = Şeyh Ömer Bey Binbaşı : 1 = Halil Ağa Binbaşı : 2 = Hüseyin Ağa Yüzbaşı : (Önyüzbaşı) Kidemli Mehmet Bey</p> <p>Katib : 1 = Abdurrahman Efendi Katib : 2 = Mehmet Efendi İmam : Hacı İsa Efendi Teğmen : Sancaktar</p> <p>Not : Yeri kürdlerde dahildir.</p>								
<p>Birinci Birlik</p> <p>Yüzbaşı : 1 = Mustafâ Efendi Yüzbaşı : 2 = Ali Ağa Üsteğmen: 1 = Zeval - Sühey Ağa Üsteğmen: 2 = Hüseyin Ağa Teğmen : 1 = Mehmet Ağa. Teğmen : 2 = Şeyh Büro Ağa</p> <p>İkinci Birlik</p> <p>Yüzbaşı : 1 = Mahmud Efendi (Bundan önce Nazmi beydi) Yüzbaşı : 2 = Ahmet Ağa Üsteğmen: 1 = Ali Ağa Üsteğmen: 2 = Hüseyin Ağa Teğmen : 1 = Abdial Ağa Teğmen : 2 = Şeyho Ağa</p> <p>Üçüncü Birlik</p> <p>Yüzbaşı : 1 = Emin Efendi Ağa Yüzbaşı : 2 = Hüseyin Ağa Üsteğmen: 1 = Hacun - Heco Ağa Üsteğmen: 2 = İsa Ağa Teğmen : 1 = Mehmet Ağa Teğmen : 2 = Mehmet Ağa</p> <p>Dördüncü Birlik</p> <p>Yüzbaşı : 1 = Ali Ağa Yüzbaşı : 2 = Eyub Ağa Üsteğmen: 1 = Salih Ağa Üsteğmen: 2 = İsa Ağa Teğmen : 1 = Ali Ağa Teğmen : 2 = Ubeyil Ağa</p>								
<p>Birinci Birlik</p> <p>Yüzbaşı : 1 = Mustafâ Efendi Yüzbaşı : 2 = Osman Ağa Üsteğmen: 1 = İbrahim Ağa Üsteğmen: 2 = Mustafâ Ağa Teğmen : 1 = Ahmet Ağa Teğmen : 2 = Halil Ağa</p> <p>İkinci Birlik</p> <p>Yüzbaşı : 1 = Hüseyin Efendi Yüzbaşı : 2 = Eyub Ağa Üsteğmen: 1 = Haydar Ağa Üsteğmen: 2 = İsa Ağa Teğmen : 1 = Hemde-Ahmet Ağa Teğmen : 2 = İbrahim Ağa</p> <p>Üçüncü Birlik</p> <p>Yüzbaşı : 1 = İsmail Efendi Yüzbaşı : 2 = Müslüm Ağa Üsteğmen: 1 = Numan Ağa Üsteğmen: 2 = Aziz Ağa Teğmen : 1 = Zeynel Ağa Teğmen : 2 = Hamo Ağa (önce selo Ağa imiş.)</p> <p>Dördüncü Birlik</p> <p>Yüzbaşı : 1 = Halız Rıza Efendi (önce Hüseyin Ağa imiş.) Yüzbaşı : 2 = Hamo Ağa Üsteğmen: 1 = İsmail Ağa Üsteğmen: 2 = Saban Ağa Teğmen : 1 = Sincar Ağa Teğmen : 2 = Hüseyin Ağa</p>								
<p>Sırası rütbesi Alay Komutanı Aşiret Yeri At Sayısı Kılıç Sayısı Piyade Toplam</p>								
53			Berazi	Urfa	350	250	300	550

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret Gevdan	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
56				Hakarı	200	200	300	500
		Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik	Beşinci Birlik		
Yarbay	: İzzet Bey							
Yarbay	: Hüseyin Bey							
Binbaşı	: 1 = Anter Ağa	Yüzbaşı : 1 = Mustafa Elen-	Yüzbaşı : 1 = Musa Ağa	Yüzbaşı : 1 = Şiho Ağa	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Ağa	Yüzbaşı : 1 = Ali Elendi	Yüzbaşı : 1 = Sadi Elendi	
Binbaşı	: 2 = Tahir Ağa	di	Yüzbaşı : 2 = Emin Molla	Yüzbaşı : 2 = Hasen Ağa	Yüzbaşı : 2 = Mrşan Ağa	Yüzbaşı : 2 = Hacı Ağa	Yüzbaşı : 2 = Mustafa Ağa	
Yüzbaşı	: (Onyüzbaşı) Kı-	demli	Yüzbaşı : 2 = Yusuf Ağa	Üsteğmen: 1 = Sado Ağa	Üsteğmen: 1 = Sado Ağa	Üsteğmen: 1 = Leşko Ağa	Üsteğmen: 1 = Leşko Ağa	
			Üsteğmen: 1 = Ahmet Ağa	Üsteğmen: 2 = Ömer Ağa	Üsteğmen: 2 = Ömer Ağa	Üsteğmen: 2 = Halid Ağa	Üsteğmen: 2 = Halid Ağa	
			Üsteğmen: 2 = Mehmet Ağa	Teğmen : 1 = İsmail Ağa	Teğmen : 1 = İbrahim Ağa	Teğmen : 1 = Şihe Ağa	Teğmen : 1 = Şihe Ağa	
Katib	: 1 = İzzet Elendi	Teğmen : 1 = Ali Ağa	Teğmen : 1 = İsmail Ağa	Teğmen : 2 = Faris Ağa	Teğmen : 1 = Meran Ağa	Teğmen : 2 = Ahmet Ağa	Teğmen : 2 = Ahmet Ağa	
Katib	: 2 = Abdülbaki	Teğmen : 2 = Şahin Ağa	Teğmen : 2 = Sado Ağa		Teğmen : 2 = Ömer Ağa			
İmam	: İsa Elendi							
Teğmen	: Hecir Ağa, San-							
	caktar							
Not	: Sonra at ve kılıçlarını tamamlamayacaklarını taahhüt etmişlerdir.							
Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret Şadili	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
57				Hasen Kale	30	300	250	550
		Birinci Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik			
Yarbay	: Abdurrahman Bey (Ger-							
	çek kumandan) Hasen							
	handir. Zira aşiret baş-	Yüzbaşı : 1 = Muhyettin Elendi	Yüzbaşı : 1 = Betan Elendi	Yüzbaşı : 1 = Ahmet Elendi	Yüzbaşı : 1 = Sadi Elendi			
	kanıdır.)	Yüzbaşı : 2 = Hasn Elendi	Yüzbaşı : 2 = Nuri Elendi	Yüzbaşı : 2 = Yakub Ağa	Yüzbaşı : 2 = Mustafa Ağa			
Yarbay	: Hasen Han Bey	Üsteğmen: 1 = Kalender Ağa	Üsteğmen: 1 = Ömer Ağa	Üsteğmen: 1 = Edhem Ağa	Üsteğmen: 1 = Mehmet Ağa			
Binbaşı	: 1 = Hudida Ağa	Üsteğmen: 2 = Miho Ağa	Üsteğmen: 2 = Tayar Ağa	Üsteğmen: 2 = Selim Ağa	Üsteğmen: 2 = Şado Ağa			
Binbaşı	: 2 = Ali Ağa	Teğmen: 1 = Süleyman Ağa	Teğmen: 1 = Ali Ağa	Teğmen: 1 = Mustafa Ağa	Teğmen: 1 = Halil Ağa			
Yüzbaşı	: (Onyüzbaşı) Kıdemli	Teğmen: 2 = Caler Ağa	Teğmen: 2 = Cimro Ağa					
	Seviş Ağa							
Katib	: 1 = Sait Elendi							
Katib	: 2 = Tahsin Elendi							
İmam	: Osman Oğlu Mehmet							
	Elendi							
Teğmen	: Hasef Oğlu Mehmet							
	Elendi, Sancaktar							

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
58			Adaman	Erciş	200	200	350	550
Yarbay	: Ragıp Bey							
Yarbay	: Kulhan Bey							
Binbaşı	: 1 = Hamza Ağa	Yüzbaşı : 1 = Mehmet Ağa		Yüzbaşı : 1 = Ali Ağa	Yüzbaşı : 1 = Tahir Ağa		Yüzbaşı : 1 = Said Elendi	
Binbaşı	: 2 = Mirze Ağa	Yüzbaşı : 2 = Yusuf Ağa		Yüzbaşı : 2 = Mehmet Ağa	Yüzbaşı : 2 = Hamdi Ağa		Yüzbaşı : 2 = Mahmud Ağa	
Yüzbaşı	: (Önyüzbaşı) Kıdemli	Üsteğmen: 1 = Hasen Ağa		Üsteğmen: 1 = Ahmet Ağa	Üsteğmen: 1 = Mustafa Ağa		Üsteğmen: 1 = Halil Ağa	
	Mustala Ağa	Üsteğmen: 2 = Osman Ağa		Üsteğmen: 2 = Temo Ağa	Üsteğmen: 2 = Timur Ağa		Üsteğmen: 2 = Seviş Ağa	
Katib	: 1 = Hamdi Elendi	Teğmen: 1 = Seviş Ağa		Teğmen : 1 = Kalihan Ağa	Teğmen : 1 = Gerem Ağa		Teğmen : 1 = Abdal Ağa	
Katib	: Hasen Elendi	Teğmen: 2 = Cihangir Ağa		Teğmen : 2 = İsmail Ağa	Teğmen : 2 = Azmi Elendi		Teğmen : 2 = Mahmud Ağa	
İmam	: Abdulkadir Elendi							
Teğmen	: Hasen Ağa, Sancaktar							
Not	: İkinci teftişte eksiklerini tamamlıyacaklarına taahhüt etmişlerdir.							
Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
59			Pinyan (Pinyanıştı)	Hakkari	150	150	400	550
Yarbay	: Cman Bey (Sonra ta-							
	manlanmak için söz ver-							
	diler.)							
Yarbay	: Hurşit Bey	Yüzbaşı : 1 = Halim Elendi		Yüzbaşı : 1 = Şahbaz Ağa	Yüzbaşı : 1 = Mustafa Bey		Yüzbaşı : 1 = Nevroz Ağa	
Binbaşı	: 1 = Kemal Bey	Yüzbaşı : 2 = Necip Bey		Yüzbaşı : 2 = Ömer Ağa	Yüzbaşı : 2 = Ali Rıza Ağa		Yüzbaşı : 2 = Tevlik Ağa	
Binbaş	: 2 = Nasır Ağa	Üsteğmen: 1 = Mustafa Ağa		Üsteğmen: 1 = Ali Ağa	Üsteğmen: 1 = Hüseyin Ağa		Üsteğmen: 1 = Mahmud Ağa	
Yüzbaşı	: (Önyüzbaşı) Kıdemli	Üsteğmen: 2 = Biro Ağa		Üsteğmen: 2 = Mehmet Ağa	Üsteğmen: 2 = Şebo Ağa		Üsteğmen: 2 = Halil Ağa	
	Hasen Ağa	Teğmen: 1 = Şevket Ağa		Teğmen : 1 = Nakım Ağa	Teğmen : 1 = Ali Ağa		Teğmen : 1 = Aziz Ağa	
Katib	: 1 = Abdullah Elendi	Teğmen: 2 = Hasen Ağa		Teğmen : 2 = Ker Ağa	Teğmen : 2 = Kulik Ağa		Teğmen : 2 = İhsan Ağa	
Katib	: 2 = Abdurrahman Elendi							
İmam	: Hacı Elendi							
Teğmen	: Esed Ağa, Sancaktar							

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yerli	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam																																																																																																												
60	Yarbay	Halit Bey	Şıdan	Hakkari	350	350	300	650																																																																																																												
<table border="1"> <thead> <tr> <th colspan="2">Alay Komutanı</th> <th colspan="2">Birinci Birlik</th> <th colspan="2">İkinci Birlik</th> <th colspan="2">Üçüncü Birlik</th> <th colspan="2">Dördüncü Birlik</th> <th colspan="2">Beşinci Birlik</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Yarbay</td> <td>: Ömer Bey</td> <td>Yüzbaşı</td> <td>: 1 = Hasen Efendi</td> <td>Yüzbaşı</td> <td>: 1 = Halil Ağa</td> <td>Yüzbaşı</td> <td>: 1 = Cevad Ağa</td> <td>Yüzbaşı</td> <td>: 1 = Levend Ağa</td> <td>Yüzbaşı</td> <td>: 1 = Halil Efendi</td> </tr> <tr> <td>Binbaşı</td> <td>: 1 = Abdullah Ağa</td> <td>Yüzbaşı</td> <td>: 2 = Ali Ağa</td> <td>Yüzbaşı</td> <td>: 2 = Osman Ağa</td> <td>Yüzbaşı</td> <td>: 2 = Timur Ağa</td> <td>Yüzbaşı</td> <td>: 2 = Eyub Ağa</td> <td>Yüzbaşı</td> <td>: 2 = Abdurrahman Ağa</td> </tr> <tr> <td>Yüzbaşı</td> <td>: (Önyüzbaşı) Kıdemli</td> <td>Üsteğmen:</td> <td>1 = Hamid Ağa</td> <td>Üsteğmen:</td> <td>1 = Alit Ağa</td> <td>Üsteğmen:</td> <td>1 = Abdurrahman Ağa</td> <td>Üsteğmen:</td> <td>1 = İbrahim Ağa</td> <td>Üsteğmen:</td> <td>1 = Mustafa Ömer Ağa</td> </tr> <tr> <td>Katib</td> <td>: Nimet Ağa</td> <td>Üsteğmen:</td> <td>2 = Said Ağa</td> <td>Üsteğmen:</td> <td>2 = Reşit Ağa</td> <td>Üsteğmen:</td> <td>2 = Abdal Ağa</td> <td>Üsteğmen:</td> <td>2 = Mustafa Ağa</td> <td>Üsteğmen:</td> <td>2 = Mustafa Ağa</td> </tr> <tr> <td>Katib</td> <td>: 1 = Rasim Efendi</td> <td>Teğmen</td> <td>: 1 = Mihi Ağa</td> <td>Teğmen</td> <td>: 1 = Mesih Ağa</td> <td>Teğmen</td> <td>: 1 = Ali Ağa</td> <td>Teğmen:</td> <td>1 = Şahkuli Ağa</td> <td>Teğmen:</td> <td>2 = Mustafa Nevroz Ağa</td> </tr> <tr> <td>imam</td> <td>: 2 = Recep Efendi</td> <td>Teğmen</td> <td>: 2 = Emo Ağa</td> <td>Teğmen</td> <td>: 2 = Hemo Ağa</td> <td>Teğmen</td> <td>: 2 = Haro Ağa</td> <td>Teğmen</td> <td>: 2 = Hame Ağa</td> <td>Teğmen</td> <td>: 1 = Ssin Ağa</td> </tr> <tr> <td>Teğmen</td> <td>: Abdulkadir Efendi</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td>Teğmen</td> <td>: 2 = Miho Ağa</td> </tr> <tr> <td>Teğmen</td> <td>: Musa Bey, Sancaktar</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>									Alay Komutanı		Birinci Birlik		İkinci Birlik		Üçüncü Birlik		Dördüncü Birlik		Beşinci Birlik		Yarbay	: Ömer Bey	Yüzbaşı	: 1 = Hasen Efendi	Yüzbaşı	: 1 = Halil Ağa	Yüzbaşı	: 1 = Cevad Ağa	Yüzbaşı	: 1 = Levend Ağa	Yüzbaşı	: 1 = Halil Efendi	Binbaşı	: 1 = Abdullah Ağa	Yüzbaşı	: 2 = Ali Ağa	Yüzbaşı	: 2 = Osman Ağa	Yüzbaşı	: 2 = Timur Ağa	Yüzbaşı	: 2 = Eyub Ağa	Yüzbaşı	: 2 = Abdurrahman Ağa	Yüzbaşı	: (Önyüzbaşı) Kıdemli	Üsteğmen:	1 = Hamid Ağa	Üsteğmen:	1 = Alit Ağa	Üsteğmen:	1 = Abdurrahman Ağa	Üsteğmen:	1 = İbrahim Ağa	Üsteğmen:	1 = Mustafa Ömer Ağa	Katib	: Nimet Ağa	Üsteğmen:	2 = Said Ağa	Üsteğmen:	2 = Reşit Ağa	Üsteğmen:	2 = Abdal Ağa	Üsteğmen:	2 = Mustafa Ağa	Üsteğmen:	2 = Mustafa Ağa	Katib	: 1 = Rasim Efendi	Teğmen	: 1 = Mihi Ağa	Teğmen	: 1 = Mesih Ağa	Teğmen	: 1 = Ali Ağa	Teğmen:	1 = Şahkuli Ağa	Teğmen:	2 = Mustafa Nevroz Ağa	imam	: 2 = Recep Efendi	Teğmen	: 2 = Emo Ağa	Teğmen	: 2 = Hemo Ağa	Teğmen	: 2 = Haro Ağa	Teğmen	: 2 = Hame Ağa	Teğmen	: 1 = Ssin Ağa	Teğmen	: Abdulkadir Efendi									Teğmen	: 2 = Miho Ağa	Teğmen	: Musa Bey, Sancaktar										
Alay Komutanı		Birinci Birlik		İkinci Birlik		Üçüncü Birlik		Dördüncü Birlik		Beşinci Birlik																																																																																																										
Yarbay	: Ömer Bey	Yüzbaşı	: 1 = Hasen Efendi	Yüzbaşı	: 1 = Halil Ağa	Yüzbaşı	: 1 = Cevad Ağa	Yüzbaşı	: 1 = Levend Ağa	Yüzbaşı	: 1 = Halil Efendi																																																																																																									
Binbaşı	: 1 = Abdullah Ağa	Yüzbaşı	: 2 = Ali Ağa	Yüzbaşı	: 2 = Osman Ağa	Yüzbaşı	: 2 = Timur Ağa	Yüzbaşı	: 2 = Eyub Ağa	Yüzbaşı	: 2 = Abdurrahman Ağa																																																																																																									
Yüzbaşı	: (Önyüzbaşı) Kıdemli	Üsteğmen:	1 = Hamid Ağa	Üsteğmen:	1 = Alit Ağa	Üsteğmen:	1 = Abdurrahman Ağa	Üsteğmen:	1 = İbrahim Ağa	Üsteğmen:	1 = Mustafa Ömer Ağa																																																																																																									
Katib	: Nimet Ağa	Üsteğmen:	2 = Said Ağa	Üsteğmen:	2 = Reşit Ağa	Üsteğmen:	2 = Abdal Ağa	Üsteğmen:	2 = Mustafa Ağa	Üsteğmen:	2 = Mustafa Ağa																																																																																																									
Katib	: 1 = Rasim Efendi	Teğmen	: 1 = Mihi Ağa	Teğmen	: 1 = Mesih Ağa	Teğmen	: 1 = Ali Ağa	Teğmen:	1 = Şahkuli Ağa	Teğmen:	2 = Mustafa Nevroz Ağa																																																																																																									
imam	: 2 = Recep Efendi	Teğmen	: 2 = Emo Ağa	Teğmen	: 2 = Hemo Ağa	Teğmen	: 2 = Haro Ağa	Teğmen	: 2 = Hame Ağa	Teğmen	: 1 = Ssin Ağa																																																																																																									
Teğmen	: Abdulkadir Efendi									Teğmen	: 2 = Miho Ağa																																																																																																									
Teğmen	: Musa Bey, Sancaktar																																																																																																																			
Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam																																																																																																												
61	Yarbay	Halit Bey	Kasikan	Söylemez(Hasankale)	250	250	300	550																																																																																																												
<table border="1"> <thead> <tr> <th colspan="2">Alay Komutanı</th> <th colspan="2">Birinci Birlik</th> <th colspan="2">İkinci Birlik</th> <th colspan="2">Üçüncü Birlik</th> <th colspan="2">Dördüncü Birlik</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Albay</td> <td>: Muharrem Bey (Dördüncü osmanlı gümüş madalyasına sahiptir.)</td> <td>Yüzbaşı</td> <td>: 1 = Emin Efendi</td> <td>Yüzbaşı</td> <td>: 1 = Şevket Efendi</td> <td>Yüzbaşı</td> <td>: 1 = Ahmet Efendi</td> <td>Yüzbaşı</td> <td>: 1 = Mustafa Efendi</td> </tr> <tr> <td>Yarbay</td> <td>: Reşid Bey (Üçüncü osmanlı gümüş madalyası, dördüncü osmanlı madalyası, dördüncü osmanlı madalyasına sahiptir.)</td> <td>Yüzbaşı</td> <td>: 2 = Yusuf Bey</td> <td>Yüzbaşı</td> <td>: 2 = Mehmut Ağa</td> <td>Yüzbaşı</td> <td>: 2 = Hüseyin Ağa</td> <td>Yüzbaşı</td> <td>: 2 = Sadık Ağa</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>Üsteğmen:</td> <td>1 = Reşit Ağa</td> <td>Üsteğmen:</td> <td>1 = Süleyman Ağa</td> <td>Üsteğmen:</td> <td>1 = Şukri Ağa</td> <td>Üsteğmen:</td> <td>1 = Hamid Ağa</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>Üsteğmen:</td> <td>2 = Biro Ağa</td> <td>Üsteğmen:</td> <td>2 = Ahmet Ağa</td> <td>Üsteğmen:</td> <td>2 = Ahmet Ağa</td> <td>Üsteğmen:</td> <td>2 = Reşo Ağa</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>Teğmen</td> <td>: 1 = Neşet Efendi</td> <td>Teğmen</td> <td>: 1 = Kasım Ağa</td> <td>Teğmen</td> <td>: 1 = İsmail Ağa</td> <td>Teğmen</td> <td>: 1 = Batah</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>Teğmen</td> <td>: 2 = Mahmud Ağa</td> <td>Teğmen</td> <td>: 2 = Yusuf Ağa</td> <td>Teğmen</td> <td>: 2 = Musa Ağa</td> <td>Teğmen</td> <td>: 2 = Mustafa Ağa</td> </tr> </tbody> </table>									Alay Komutanı		Birinci Birlik		İkinci Birlik		Üçüncü Birlik		Dördüncü Birlik		Albay	: Muharrem Bey (Dördüncü osmanlı gümüş madalyasına sahiptir.)	Yüzbaşı	: 1 = Emin Efendi	Yüzbaşı	: 1 = Şevket Efendi	Yüzbaşı	: 1 = Ahmet Efendi	Yüzbaşı	: 1 = Mustafa Efendi	Yarbay	: Reşid Bey (Üçüncü osmanlı gümüş madalyası, dördüncü osmanlı madalyası, dördüncü osmanlı madalyasına sahiptir.)	Yüzbaşı	: 2 = Yusuf Bey	Yüzbaşı	: 2 = Mehmut Ağa	Yüzbaşı	: 2 = Hüseyin Ağa	Yüzbaşı	: 2 = Sadık Ağa			Üsteğmen:	1 = Reşit Ağa	Üsteğmen:	1 = Süleyman Ağa	Üsteğmen:	1 = Şukri Ağa	Üsteğmen:	1 = Hamid Ağa			Üsteğmen:	2 = Biro Ağa	Üsteğmen:	2 = Ahmet Ağa	Üsteğmen:	2 = Ahmet Ağa	Üsteğmen:	2 = Reşo Ağa			Teğmen	: 1 = Neşet Efendi	Teğmen	: 1 = Kasım Ağa	Teğmen	: 1 = İsmail Ağa	Teğmen	: 1 = Batah			Teğmen	: 2 = Mahmud Ağa	Teğmen	: 2 = Yusuf Ağa	Teğmen	: 2 = Musa Ağa	Teğmen	: 2 = Mustafa Ağa																																						
Alay Komutanı		Birinci Birlik		İkinci Birlik		Üçüncü Birlik		Dördüncü Birlik																																																																																																												
Albay	: Muharrem Bey (Dördüncü osmanlı gümüş madalyasına sahiptir.)	Yüzbaşı	: 1 = Emin Efendi	Yüzbaşı	: 1 = Şevket Efendi	Yüzbaşı	: 1 = Ahmet Efendi	Yüzbaşı	: 1 = Mustafa Efendi																																																																																																											
Yarbay	: Reşid Bey (Üçüncü osmanlı gümüş madalyası, dördüncü osmanlı madalyası, dördüncü osmanlı madalyasına sahiptir.)	Yüzbaşı	: 2 = Yusuf Bey	Yüzbaşı	: 2 = Mehmut Ağa	Yüzbaşı	: 2 = Hüseyin Ağa	Yüzbaşı	: 2 = Sadık Ağa																																																																																																											
		Üsteğmen:	1 = Reşit Ağa	Üsteğmen:	1 = Süleyman Ağa	Üsteğmen:	1 = Şukri Ağa	Üsteğmen:	1 = Hamid Ağa																																																																																																											
		Üsteğmen:	2 = Biro Ağa	Üsteğmen:	2 = Ahmet Ağa	Üsteğmen:	2 = Ahmet Ağa	Üsteğmen:	2 = Reşo Ağa																																																																																																											
		Teğmen	: 1 = Neşet Efendi	Teğmen	: 1 = Kasım Ağa	Teğmen	: 1 = İsmail Ağa	Teğmen	: 1 = Batah																																																																																																											
		Teğmen	: 2 = Mahmud Ağa	Teğmen	: 2 = Yusuf Ağa	Teğmen	: 2 = Musa Ağa	Teğmen	: 2 = Mustafa Ağa																																																																																																											

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
62			Kiki	Haran	250	250	350	600
		Birinci Birlik		İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik		
Albay	: Asım Bey							
Yarbay	: Ahmet Bey							
Binbaşı	: 1 = Afrî Ağa	Yüzbaşı : 1 = Behçet Elendi		Yüzbaşı : 1 = Sabrı Elendi	Yüzbaşı : 1 = Tahsin Elendi	Yüzbaşı : 1 = Tevlik Elendi		
Binbaşı	: 2 = Seîr Ağa	Yüzbaşı : 2 = Yusuf Ağa		Yüzbaşı : 2 = Ali Ağa	Yüzbaşı : 2 = Kaymaz Ağa	Yüzbaşı : 2 = Süleyman Ağa		
Yüzbaşı	: (Önyüzbaşı) Kudemli	Üsteğmen: 1 = Hüseyin Ağa		Üsteğmen: 1 = Süleyman Ağa	Üsteğmen: 1 = Macit Ağa	Üsteğmen: 1 = Hasen Ağa		
	Ali Ağa	Üsteğmen: 2 = Yusuf Ağa		Üsteğmen: 2 = Semo Ağa	Üsteğmen: 2 = Ali Ağa	Üsteğmen: 2 = Teylur Elendi		
Katib	: 1 = Tevlik Elendi	Teğmen : 1 = Heso Ağa		Teğmen : 1 = Yusuf Ağa	Teğmen : 1 = Bekir Ağa	Teğmen : 1 = Hasen Ağa		
Katib	: 2 = Abdal Elendi	Teğmen : 2 = Çerkes Ağa		Teğmen : 2 = Osman Ağa	Teğmen : 2 = Osman Ağa	Teğmen : 2 = Esat Ağa		
İmam	: Esad Elendi							
Teğmen	: Bekir Ağa, Sancaktar							
Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
63			Millî	Viranşehir(Urfa)	550	550	250	800
		Birinci Birlik		İkinci Birlik	Dördüncü Birlik	Beşinci Birlik		Altıncı Birlik
Yarbay	: Halil Bey (İbrahim Paşa)	Yüzbaşı : 1 = Bozo		Yüzbaşı : 1 = Hemo Ağa	Yüzbaşı : 1 = Munhal Ağa	Yüzbaşı : 1 = Zülfiyar Ağa		
	bizzat ku-	Yüzbaşı : 2 = Cemil Ağa		Yüzbaşı : 2 = Abbas Ağa	Ağa	Ağa		
	manda ettiği	Yüzbaşı : 2 = Emin		Yüzbaşı : 1 = Kadir Ağa	Yüzbaşı : 2 = Seyit Han	Yüzbaşı : 2 = Halli Ağa		
	aiyadır. Res-	Ağa		Üsteğmen: 1 = Mehmet	Ağa	Üsteğmen: 1 = Mahmud Ağa		
	men İbrahim	Üsteğmen: 2 = Mehmet Ağa		Üsteğmen: 1 = Zülfiyar Ağa	Üsteğmen: 1 = Eyub Z.	Üsteğmen: 2 = Osman Ağa		
	Paşa oğlu Ha-	Üsteğmen: 1 = Zülfiyar Ağa		Üsteğmen: 2 = İbrahim Ağa	Üsteğmen: 2 = Eyub M.	Üsteğmen: 2 = Şerif Ağa		
	lil bey ku-	Sinan Ağa		Teğmen : 1 = Sinan Ağa	Teğmen : 1 = Ferhan Ağa	Teğmen : 1 = Ahmet Ağa		
	manda ediy-	Üsteğmen: 2 = Zülfo Ağa		Teğmen : 2 = Mehmet Ağa	Teğmen : 1 = Ferhan Ağa	Teğmen : 2 = Zülfiyar Ağa		
	or.)	Teğmen : 1 = Zülfiyar Bekir Ağa		Teğmen : 2 = Mehmet Ağa	Teğmen : 2 = Mehmet Ağa	Teğmen : 2 = Cuma Ağa		
Binbaşı	: 1 = Bedir Ağa	Teğmen : 2 = Yusuf Ağa		Teğmen : 2 = Mehmet Ağa	Teğmen : 2 = Mehmet Ağa	Teğmen : 2 = Mehmet Ağa		
Binbaşı	: 2 = Abdurrah-	Teğmen : 2 = Abbas Ağa		Teğmen : 2 = Mehmet Ağa	Teğmen : 2 = Mehmet Ağa	Teğmen : 2 = Mehmet Ağa		
	man Bey (İb-	Teğmen : 2 = Abbas Ağa		Teğmen : 2 = Mehmet Ağa	Teğmen : 2 = Mehmet Ağa	Teğmen : 2 = Mehmet Ağa		
	rahim Paşanın							
	oğudur.)							
Yüzbaşı	: (Önyüzbaşı)							
	(Önyüzbaşı)							
	Kudemli, Mus-							
	tafa Ağa							
Katib	: 1 = Sebrî							
	Elendi							
Katib	: 2 = Ali Elendi							
İmam	: Yusuf Elendi							
Teğmen	: Sinan Ağa, Sancaktar							

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Açıret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
64			Milli	Viranşehir(Urfa)	600	600	225	825

Yarbay	Hali Bey (brahim Paşa	Birincil Birlik	İkinci Birlik	Üçüncü Birlik	Dördüncü Birlik	Beşinci Birlik	Altıncı Birlik
	bizzat kumanda alaydır. Resmen İbrahim Paşa oğlu Halil Bey kumanda ediyor.)	Yüzbaşı : 1 = Celal Ağa Yüzbaşı : 2 = Şeyho Ağa Üsteğmen: 1 = Tayıb Ağa Üsteğmen: 2 = Mehmet Ağa Teğmen : 1 = Şeyhe Teğmen : 2 = Hemi Ağa	Yüzbaşı : 1 = Cano Ağa Yüzbaşı : 2 = Mehmet Ağa Ağa Üsteğmen: 1 = Şeyde Ağa Üsteğmen: 2 = Ömer Ağa Teğmen : 1 = İbrahim Ağa Teğmen : 2 = Şeyde Ağa	Yüzbaşı : 1 = Cihangir Ağa Yüzbaşı : 2 = Bedir Han Ağa Üsteğmen: 1 = İbrahim Ağa Üsteğmen: 2 = Halil Ağa Teğmen: 1 = Ali Ağa Teğmen: 2 = Mehmet Ağa	Yüzbaşı : 1 = Sadık Elendi Ağa Yüzbaşı : 2 = Çeçen Ağa Üsteğmen: 1 = Mehmet Ağa Üsteğmen: 2 = Hasen Ağa Teğmen: 1 = Ahmet Ağa Teğmen: 2 = Eyub Ağa	Yüzbaşı : 1 = Sado Ağa Yüzbaşı : 2 = Memet Rıza Ağa Üsteğmen: 1 = Eyub Ağa Üsteğmen: 2 = Bekir Ağa Teğmen : 1 = Yaşar Ağa Teğmen : 2 = Zeki Ağa	Yüzbaşı : 1 = Beşir Ağa Yüzbaşı : 2 = Sadum Ağa Üsteğmen: 1 = Bozo Ağa Üsteğmen: 2 = Eyub Ağa Teğmen: 1 = Tillo Ağa Teğmen: 2 = Hamze Ağa

Yarbay	Timur İbrahim Paşa Bey	Teğmen : 1 = Hüseyin Elendi	Oso Ağa	Ağa	Ağa	Ağa	Ağa
Yüzbaşı	: 1 = Hüseyin Elendi		Teğmen: 2 = Mehmet Ağa	Teğmen: 2 = Mehmet Ağa	Teğmen: 1 = Ahmet Ağa	Teğmen: 2 = Eyub Ağa	

Yüzbaşı	: 2 = Mahmud Bey						
---------	------------------	--	--	--	--	--	--

Yüzbaşı=:	(Önyüzbaşı) Kidemli, Mustafa Ağa						
-----------	----------------------------------	--	--	--	--	--	--

Kitab	: 1 = Harno Ağa						
-------	-----------------	--	--	--	--	--	--

Katib	: 2 = Fadil Efen-di						
-------	---------------------	--	--	--	--	--	--

İmam	: Bahul Elendi						
------	----------------	--	--	--	--	--	--

Teğmen:	Celil Ağa.						
---------	------------	--	--	--	--	--	--

Sırası	Rütbesi	Alay Komutanı	Aşiret	Yeri	At Sayısı	Kılıç Sayısı	Piyade	Toplam
65			Beideyi	Erciş-Patnes Malazgirt	250	250	200	550

Binbaşı : Hasen
 Binbaşı : Münhal
 Üsteğmen: 1 = Davaz Ağa
 Üsteğmen: 2 = Ömer Ağa
 Üsteğmen: 3 = Çerkes Ağa
 Üsteğmen: 4 = Yakub Ağa
 Üsteğmen: 5 = Halac Ağa
 Teğmen : 1 = Taran Ağa
 Teğmen : 2 = Yusuf Ağa
 Teğmen : 3 = Misto Ağa
 Teğmen : 4 = Çopir Ağa

Düşünceler: Bu aşiret tek başına alay çıkarmadığından başka küçük aşiretlerle birleşerek alay kurmuşlardır. Bu alayın birlik ve subayları kesinlik kazanmamıştır. Bundan dolayı ya subay alayları vardır. Başka bilgilere rastlayamadım. Erat ad listesinde de verilen rakam ile ad listesi arasında farklılık vardı. Bir çok yazar ve belgeler buna yarım alay demişlerdir. Çünkü rakca Ha acıların vad etikleri alay budur. Sonra temamlamıştır.

Not 1900 yılında İbrahim Paşaya bağlı Hıms, Malazgirt, Urfa, Diyarbekir dışında bulunan Hamidiye tuğaylarına tümgeneral Ahmet Paşa idare ederdi ve alay ile tuğay paşaları da Ahmet Paşadan emir ve irada idi. Milli İbrahim Paşa ise doğrudan orduyan emir alıdı. Kendisi de tümgeneral rütbesi ile görev ifa ederdi, fakat ordu kumandanının emri ile sultanın emirleri dışında hiç bir emir onu bağliyamazdı. Bunların emirleri, lında bir çok paşa rütbeli kişiler vardır. Sofi Paşa, Salim Paşa, Emin Paşa, Hüseyin Paşa, Hacı Temir Paşa ve diğerleri.

Muhammed (Hoko) VARLI (Xanî)

Ben Muhammed (Hoko) VARLI (Xanî). 1895 yılında Van'ın Erdiş (Erciş) Zilan Deresi (Gelyé Zilan) Bunizli (Bünüzlü) köyünde Seyran ve Molla İbrahim'den dünyaya geldim. Memleketimin adetleri üzerine küçük iken babamın yanında, babamın ölümü üzerine Dayım olan

Molla Abdullah'ın yanında okudum. Medrese Hayatıma Ağrı'nın Patnos kazasında devam ettim. Birinci Dünya Savaşında Kor Hüseyin Paşa'nın birinci alay birinci bölüğünde savaşa katıldım. Biraz okur-yazarlı olduğumdan sevilirdim. Hesenan Aşiretleri isyanlarına karşı savaşan Hüseyin Paşa'nın birliklerine katılmadığım için alaydan atıldım ve evimi de Hüseyin Paşa'nın kontrolündeki mıntıkanın dışına, Tutak (Sipikan) nahiyesine götürmek zorunda kaldım. Bu elinizdeki kitap okur-yazarlı olduğum için 1927'de Mezkûr Paşanın yakınları tarafından bana verildi.

Bu kitabı latin harflere çevirmek için 1949'da başladım. Malum, gizli tuttuğumdan dolayı çok geç bitirdim. 1967 yılında oğlum Abdullah Varlı'ya tab etmek üzere verdim.

Babam olan Mehmet (Hoko) hayatında üç kadınla evlenmiş; Birinci evliliğinden Mehacir, Emine, Haydar, Halime, Abdullah, Halime, Nuri, İkinci evliliğinden; Mehmet Tahir, Rabia, Saniye, Üçüncü evliliğinden ise; Muhammed Zekî, Muhammed Salih, Ubeydullah, Hikmetullah, Fatma, Faruk, Muhammed Azad toplam 17 çocuğa sahipmiş. Şimdi 6 tanesi ölmüş 11'i sağdır.

7.7.1974 tarihinde kalp krizi sonucu fani dünyadan göç etmiştir. Allah rahmet etsin.